BOGVENNEN

BOGVENNEN

ET·TIDSSKRIFT·
udgivet af
FORENING·FOR·
BOGHAANDVÆRK
BOGTRYK·
BOGBIND·
MDCCCXCIII
1–2

Card cat for Lib school Lib.

BOGVENNEN

TIDSSKRIFTET

BOGVENNEN

UDGIVET AF

FORENING FOR BOGHAANDVÆRK

MDCCCXCIII

KJØBENHAVN

P. G. PHILIPSENS BOGHANDEL

TRYKT I FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK

Oplagets Størrelse: 850 Eksemplarer

BIDRAG TIL
LÜBECKS BOGTRYKKERHISTORIE
I DET FEMTENDE AARHUNDREDE

Af H. O. LANGE

ER er sagt om Bogtrykkerkunsten, »at den har givet alle, som kunne læse, et tredje Øje, med hvilket de kunne skue ud i det fjærne over Bjærg og Dal, et tredje Øre, hvormed de kunne lytte til Fortidens Spaadomme, Nutidens Aandestemme og Fremtidens Hvisken, og givet dem, der kunne skrive, en Mund, med hvilken de kunne raabe saavel til Andes' og Himalayas Skyregioner som til Pampas og Saharas Sletter.«[1]) Hvad her er sagt i stærke, triumferende Ord, anede utvivlsomt Gutenberg og hans Fæller.

Bogtrykkerkunsten kom som en Aabenbaring for det 15. Aarhundrede; dens enorme Betydning blev strax forstaaet; Kirken og Videnskaben tog den strax i sin Tjeneste, og mange ventede at kunne tjene Guld og grønne Skove ad denne nye Vej. Et af Resultaterne heraf blev, at i Løbet af 30—40 Aar led hele Kunsten og alle dens Udøvere under Overproduktion. Antallet af Bøger, der kunde finde Afsætning i Tiden, var temmelig ringe, og Konkurrencen med Eftertryk var overordentlig stor.

Fra den mellemste Rhindal, hvor Gutenberg, Fust og Schøffer virkede, bredte Bogtrykkerkunsten sig med en efter den Tids Forhold rivende Hurtighed til alle Sider. Først til de store Stæder ved Rhinen og i Øvre Tyskland, dernæst ved rejsende Tyskere til Videnskabens Hovedlande: Italien, Frankrig og Holland.

Snart var det rige Adelsmænd, snart lærde Anstalter, f. Ex. Sorbonne i Paris, og snart Kirkefyrster, der indkaldte Bogtrykkerne fra Mainz til Virksomhed paa fremmede Steder, snart var det religiøse Broderskaber som »Brødrene af det fælles Liv« og »Kogelherrerne«, der udbredte Kunsten til deres vidt omkring spredte Broderhuse.

Nordtyskland stod paa den Tid betydelig tilbage for Syd- og Vesttyskland i Kultur, og derfor er det saare forstaaeligt, at Bogtrykkerkunsten ikke bredte sig saameget mod Nordost og Øst. De skandinaviske Lande vare i literær og videnskabelig Henseende i saa høj Grad afhængige af Tyskland, at den nye

[1]) Falkenstein, Gesch. d. Buchdruckerkunst. Lpz. 1840. S. 1.

Kunsts Dyrkere ikke fandt deres Regning ved at udstrække deres Virksomhed til dem, saalænge endnu de ældre Kulturlande kunde føde dem og forbruge deres Pressers Produkter.

At just den gamle Hansestad Lübeck blev den By i Nordtyskland, der først blev Sædet for en af Bogtrykkerkunstens Udøvere, er ikke vanskeligt at forstaa. Selv om dens Magt og politiske Betydning havde kulmineret, førend den ved sine Bogtrykkerpresser blev et literært Centrum for de nordlige Lande, saa var den dog Nordtysklands betydeligste By i Slutningen af det femtende Aarhundrede, dens Handel beherskede Østersøen og de skandinaviske Lande; den var et Knudepunkt for hele den materielle Omsætning mellem Norden og Syden; det var da ganske naturligt, at den ogsaa blev Knudepunktet for den aandelige Omsætning, forsaavidt denne formidledes gjennem Bogtrykkerkunsten.

Udgangspunktet for de følgende Undersøgelser er Lübecks Betydning for Danmarks ældste Bogtrykkerhistorie; men dette Spørgsmaal fører ind paa en grundigere Bearbejdelse af enkelte Kapitler af Lübecks Bogtrykkerhistorie, end der hidtil er leveret.

Siden Joh. Heinr. v. Seelen 1740 udgav sin Udsigt over Bogtrykkerkunstens Historie i Lübeck[1]), et for sin Tid fortjenstfuldt Arbejde, der dog selvfølgelig nu er ganske forældet, har ingen vovet sig til den Opgave at skrive Lübecks Bogtrykkerhistorie i det 15de Aarhundrede; mange have givet Bidrag til den, men den store Mængde vanskelige Problemer, som den frembyder, samt det uoverkommelige i at samle og overse det store Materiale, der her kommer i Betragtning, har med god Grund hidtil afskrækket selv de Mænd, der ellers havde de bedste Forudsætninger til at løse denne Opgave.

Støttet paa det udenfor Lübeck vistnok enestaaende Materiale af nordtyske, særlig Lübeckske, Inkunabler, der bevares paa det store kongelige Bibliothek, troer jeg at kunne levere væsentlige Bidrag til Løsningen af Opgaven. Selvfølgelig er der mangt og meget, der er undgaaet min Opmærksomhed; det ligger i saadanne Undersøgelsers Natur. For de Bøgers Vedkommende, som jeg ikke selv har seet og undersøgt, og som jeg kun kjender gjennem andres ofte saare mangelfulde Beskrivelse eller fra ældre Faksimiler, bliver mit Ræsonnement naturligvis vaklende og tvivlende.

I

Da Johan Snell, den første Bogtrykker, der arbejdede i Danmark, 1482 havde fuldendt Trykningen af *Breviarium Otthoniense,* hvorfor han synes at være indkaldt af Domkapitlet i Odense[2]), vilde man i Glæden over ved den nye Kunst at kunne faa gode og korrekte Kirkehaandbøger i Stedet for de gamle haandskrevne ofte meget unøjagtige ikke blive staaende ved at have

[1]) Nachricht von dem Ursprung und Fortgang der Buchdruckerey in Lübeck. Lübeck 1740. 8vo.

[2]) Se min Afhandling om Johan Snell, Hist. Tidsskr. 6. R. III. 1892.

ladet trykke et Breviar, man vilde ogsaa have et Missale. Trykningen af et Missale var en af de største Opgaver, som man paa den Tid kunde byde en Bogtrykker. Folioformatet, Trykningen med Sort og Rødt, de store Missal- og Kanonskrifter kunde ikke præsteres uden af de mest fremragende og bedst forsynede Mestre.

Det kan derfor ikke undre os, at Johan Snell, denne omrejsende Bogtrykker, ikke kunde magte den Opgave at trykke et Missale for Odense Stift. Han forlod Odense og var 1483 i Stockholm. Det var under disse Forhold ganske naturligt, at Biskop Rønnow i Odense for at faa Missalet trykt henvendte sig til Lübeck, der allerede i flere Aar havde været Scenen for i det mindste én særdeles fremragende Bogtrykkers Virksomhed.

Dette var Indledningen til den livlige Forbindelse, som Danmark i lang Tid derefter stod i med lübeckske Bogtrykkere. Den Mand, som paatog sig det fra Odense tilbudte Hværv, var den samme, som indførte Bogtrykkerkunsten i Lübeck, LUCAS BRANDIS.

Det er ikke uden Interesse at lægge Mærke til, hvorledes hele Familier i Bogtrykkerkunstens ældste Dage helligede sig til den. To Brødre Lichtenstein fra Köln virkede i Italien, ligesaa Brødrene Alberto og Francesco Mazalo, Günther og Johan Zainer i Sydtyskland, Brødrene Johan og Vendelin fra Speyer i Venedig osv. En saadan Familie fik den største Betydning for Bogtrykkerkunstens Forplantning og Udbredelse i Nordtyskland, nemlig Familien Brandis, af hvilken vi finde Lucas i Lübeck, Matthæus i Lübeck og senere i Ribe og Kjøbenhavn, Moritz i Magdeburg og Marcus i Leipzig. Petrus Brandis, som vi 1528 finde i Kjøbenhavn, var maaske en Søn af Matthæus Brandis[1]). En Bogtrykker ved Navn Simon Brandt, der omkring Aar 1500 trykte en Del Smaabøger paa Foranstaltning af Domprovst Hans Urne i Odense[2]), af hvilke ingen ere bevarede, maa man maaske ogsaa henføre til samme Familie af Bogtrykkere.

Slægtskabet lader sig kun paavise for Lucas' og Matthæus' Vedkommende, der angive sig at være Brødre i Kolophonen til Breviarium Otthoniense fra 1497, som de trykte i Fællesskab; men der lader sig paavise et typografisk Slægtskab mellem flere af dem, idet deres Typer ofte vise samme Snit, og enkelte Træsnit og Initialer hos Moritz i Magdeburg synes at være trykte med de samme Stokke, som Lucas og Matthæus anvendte i Lübeck.

Den første af Navnet Brandis, som vi træffe paa, er Lucas Brandis. I den gamle Bispestad Merseburg, 3½ Mil vest for Leipzig, udkom der i 1473 en lille Bog: *Liber Augustini de Quæstionibus Orosii*[3]); den bestaar af 30 Blade i Kvartformat og angiver sig at være trykt »af Lucas Brandis, født i Byen Delczsch men nu boende i Staden Merseburg.« Han siger altsaa her, at han er født i den lille Flække Delitzsch (Delczsch maa være en Trykfejl), der ligger c. 4 Mil Nordost for Merseburg. Det er let forstaaeligt, at Biskoppen af Merse-

[1]) Saaledes mener Hofmeister, Jahrb. d. Vereins f. mecklenb. Gesch. 54. Jahrg. S. 209.
[2]) Danske Magazin I. 299. Bruun, Aarsberetn. fra det st. kgl. Bibl. I. 110—111.
[3]) Hain, Repertor. bibliogr. No. 2077. Facsimile hos Burger, Monum. typogr. T. 78.

burg, der som den, der havde Overopsynet med Universitetet i Leipzig, interesserede sig for den nye Kunst og ønskede at gjøre den frugtbar for Kirken og Videnskaben, knyttede en ung Bogtrykker fra Nabobyen Delitzsch til sin Residens Merseburg. Hvor Lucas Brandis har uddannet sig, kan ikke siges. Merzdorf's Formodning[1]), at han var en Discipel af Bogtrykkeren Friessner i Leipzig, der tillige var Professor ved Universitetet, er uholdbar. Friessner kom nemlig først efter 1478 fra Nürnberg til Leipzig.

Snarere kunde Lucas Brandis' Typer, som han anvendte i sine Merseburger-Tryk, vise hen paa, at han med Hensyn til Skriftstøberkunsten har staaet i Lære hos Peter Schöffer i Mainz. Ogsaa hans Anvendelse af meget fede Kapitaler i Lübecker Horariet, som senere skal omtales, minder om Paavirkning fra Schöffer[2]).

Endnu i samme Aar, 1473, udkom »in civitate Merszborg« en noget større Bog: *Aristotelis Lapidarius,* bestaaende af 38 Blade[3]) i Folio med 2 Spalter paa Siden. Den er trykt med samme Typer som den ovenfor nævnte Bog af Augustin og skriver sig altsaa ogsaa fra Lucas Brandis' Presse.

Vi møde ikke flere Spor af Lucas Brandis' Virksomhed i Merseburg. Paa de første Bogtrykkeres Vis, der netop derved gjorde den unge Kunst vidt og bredt bekjendt, prøvede han sig frem paa Rejser og brød da ogsaa op fra Merseburg; vi finde ham vistnok allerede 1474 i fuld Virksomhed i Lübeck.

Naar nogle[4]) have ment at kunne hævde, at Bogtrykkerkunsten allerede før Lucas Brandis skulde være udøvet i Lübeck, saa maa det fastholdes, at dette er indtil nu ganske ubevist, og efter hvad der foreligger, tilkommer det Lucas Brandis Æren at have oprettet det første Bogtrykkeri der.

Hans første *daterede* Arbejde, som nedenfor skal omtales, Rudimentum Noviciorum, der bærer Trykkeaaret 1475, er imidlertid saa kolossalt et Arbejde, at man maa antage, at han har været lang Tid om at trykke det; det vilde derfor være sandsynligt, at han allerede 1474 er kommen til Lübeck. Klemm's Formodning[5]), at han samtidig trykte i Merseburg og Lübeck er aldeles greben ud af Luften.

Nedenfor skal omtales et Arbejde af ham, der, hvorvel det er udateret, synes at maatte henføres til 1474, og sandsynligvis er udført i Lübeck.

Den 5. August 1475 fuldendte han Trykningen af en stor Foliant paa 474 Blade med mange Træsnit og store Initialer. Denne latinske Bogs Titel er *Rudimentum Noviciorum*[6]), og den indeholder en Slags Verdenshistorie

[1]) Serapeum XII, S. 333.

[2]) Denne anvendte saadanne f. Ex. i Johannis de Turrecremata Expositio super toto Psalterio. Moguntiæ, 1474. Fol. (Hain No. 15698).

[3]) Det ene af det kgl. Bibliotheks 2 Exemplarer er fortrinligt bevaret og har 40 Bl., idet Bl. 1 og Bl. 40 ere tomme. Beskreven udførlig af Bodemann, Incunabeln der kön. öff. Bibl. zu Hannover. 1866. S. 31. No. 7. Kun 5 Exemplarer ere kjendte.

[4]) Deecke, Nachrichten v. den im 15. Jahrh. zu Lübeck gedruckten niedersächs. Büchern. Lübeck. 1834. S. 1. Pauli i Zeitschrift d. Vereins f. lübeck. Gesch. III. 1876. S. 254 ff.

[5]) Beschreibender Catalog des bibliographischen Museums. Dresden. 1884. S. 420.

[6]) Beskrevet af Bodemann No. 10. og af Nentwig, Die Wiegendrucke in der Stadtbibliothek zu Braunschweig. Wolfenbüttel 1891. No. 348.

fremstillet efter Verdens sex Tidsaldre. Slutningsordet (Kolophonen) lyder saaledes i dansk Oversættelse: I Aaret 1475 efter Guds Søns Fødsel og Kjødspaatagelse, paa den allerhelligste Konge og Martyr Osvald's Dag, hvilken er den 5. August, under den allerhelligste Fader i Kristus og Herre Pave Sixtus IV og under den berømmelige Frederik III af det ædle østerrigske Hus, den uovervindelige og altid lykkelige romerske Kejser, er dette Udtog, delt i 6 Dele efter Verdens 6 Tidsaldre, hvilket tidligere ikke fandtes nogetsteds, og som man har kaldt *Rudimentum Noviciorum*, ... lykkeligt trykt og fuldendt af Mester Lucas Brandis fra Schass[1]) i den ædle kejserlige Stad Lübeck ved Hjælp af Bogtrykkerkunsten, der ved særlig guddommelig Naade er opfunden til de troende Sjæles Frelse osv.«

Det er et typografisk Pragtværk, som Lucas Brandis her har præsteret. De tospaltede Sider præsenterer sig ypperligt paa det svære Papir.

Det er ikke ganske den samme Type, som den, han anvendte i Merseburg, der ogsaa er kommen til Anvendelse her. Det er aabenbart, at han til et saa stort Arbejde har maattet supplere sit gamle Materiel; derfor har han støbt nye Typer paa samme Keglestørrelse og nogenlunde samme Snit, saa at han har kunnet benytte den gamle og nye Skrift sammen.

Derfor finde vi anvendt 3 forskjellige Former af N, 2 af M, 2 af I, 2 af P, 2 af F osv. Naar Bodemann[2]) vil identificere hans Merseburger og hans ældste Lübecker Typer, saa er det derfor ikke ganske rigtigt.

De i dette Værk anvendte Træsnit maa siges at være virkelig gode efter Tiden. De 10 første Blade indeholde genealogiske Tabeller med Billeder udførte med Træstokke paa c. 37 Centimeters Højde og 28 Centimeters Brede. Højst mærkelige ere ogsaa de store xylograferede Kaart, hvoraf et enkelt over det hellige Land er trykt paa 2 Blade, hvert ca. 40 × 30 Cm. stort. Efter Tidens Vis anvendes de samme Træsnit som Illustrationer til forskjellig Text. Adskillige af dem ville vi finde i andre Bøger udgaaede fra hans Presse. Endnu i denne Bog finde vi ikke mindre Initialer anvendte ved Begyndelsen af de mindre Afsnit. Derimod anvendes foran hvert Afsnit smukke Initialer 77 × 85 Mm. store.

Det følgende Aar, 1476, udkom der i Lübeck uden Bogtrykkerens Navn 2 Bøger trykte med samme Typer som Rudimentum Noviciorum, som vi derfor ogsaa maa tilskrive Lucas Brandis' Presse. De kunne dog langtfra maale sig med hans Rudimentum i Udstyrelse og ere mindre Folianter, trykte med gjennemgaaende Linjer; der er ingen Træsnit i dem og heller ingen Initialer, hverken støbte eller xylograferede.

Det er latinske Bøger til Kirkens og Videnskabens Brug, nemlig *Johannis Junioris Scala coeli*[3]), en Slags theologisk Encyclopædi, alfabetisk ordnet, samt Prædikebroderen *Conrad fra Halberstad's Responsorium curiosorum*[4]), en Haandbog i den menneskelige Viden, der besvarer de mest forskjelligartede Spørgsmaal saavel fra Moralens, Naturvidenskabens og det praktiske Livs Omraade

[1]) Lappenberg har sikkert Ret, naar han her formoder en Trykfejl for *Sachsen*. Hamburgische Buchdr. Gesch. p. XV. [2]) S. 31. [3]) Hain No. 9405. [4]) Hain No. 8347.

saasom: Hvorfor Kvinder sjældent, men Oldinge ofte beruse sig? Om Søvn fremkalder Tørst? Hvorfor Tvætning i koldt Vand bevarer mod Kulde? Hvorfor der ikke er flere Ulve end Faar? osv.

Wente in der groten ſtad dar ſitten de
groten hilghen dar god ſuluen heft to
richtende alle ſlechte de ok ſitten bouē
alle de ſammelinghe des hantſtarken
ihesu Hyrūme ſo biddet alle van gode
de iw begeringe to deme vrede der ho
gē ſtat to iheruſalem dar alle ouerulo
dige vroude is/here alle de dy leff heb=
ben Here lat vns werden dinen vrede
in diner leue dat dine hogē hilgē ouer
vleten in vns in ereme vnwandelba=
ren vrede O du hemmelſche iheruſalē
ik hebbe io van di mynen vrede beden
vnde dorch myner brodere willē vnde
to behoue miner negeſtē Dorch de ſā=
melinge miner negeſtē vnſes herē go
des ſo hebbe ik geſocht din gud o hem
melſche iheruſalem din ewige licht vn̄
troſt vn̄ din ewighe benedignghe
Dit is de.c.vn̄.xxij.ſalme/de ghe
maket is vm̄e der droſniſſe wil=
len de de koning antiochus illuſtris dē
ioden dede/allſo du vindeſt in dē beydē

Side af det plattyske Psalterium trykt af Lucas Brandis.

Det er interessant, at i *Scala coeli* ere Bladene nummererede, hvilket vi her træffe første Gang i Bøger trykte af Lucas Brandis.

Det vil nu være nødvendigt, for at faa et videre Overblik over Lucas Brandis' øvrige Virksomhed under hans første Aar i Lübeck, at undersøge, hvorvidt der skulde findes Bøger, der, selv om de hverken bære nogen An-

givelse af Trykker eller Trykkested, dog maa siges at være trykte med Lucas Brandis' Typer, som vi kjende dem fra de hidtil omtalte Bøger. Og saadanne findes.

Der bevares paa det kgl. Bibliothek en ogsaa andetsteds fra bekjendt plattysk Udgave af Davids Psalmer. Denne overordentlig sjældne Bog kjendes kun i meget faa Exemplarer, hvoraf flere som f. Ex. vort ere defekte. Den fremdroges først af Seelen[1]), og han saa strax, at Bogen var trykt med Typer, der i høj Grad mindede om Lucas Brandis'; den dobbelte Ørn, Lübecks Vaaben, ledte ogsaa naturlig hans Tanke hen paa Lübeck som Trykkestedet. Det af ham benyttede Exemplar blev 1733 kjøbt paa en Bogauktion i Lüneburg til den engelske Bogelsker Sir John Sloane, med hvis Bibliothek det er kommet til British Museum. Et andet Exemplar er beskrevet i Fortegnelsen over den hamburgske Præst B. N. Krohn's Bibliothek[2]), der solgtes 1793. Sandsynligvis er det dette Exemplar, som Dibdin beskriver fra Lord Spencers Bibliothek[3]), skjønt han identificerer det med det Exemplar, som Seelen har omtalt. Endelig findes et Exemplar i det kgl. Bibliothek i Haag[4]) og to i Lübeck[5]).

Da der hidtil har hersket en temmelig stor Forvirring med Hensyn til denne Bog, og ingen af Beskrivelserne er tilforladelig, meddeles her følgende Beskrivelse paa Grundlag af det kgl. Bibliotheks defekte Exemplar og Deeckes og Dibdins Opgivelser.

Bl. 1 tomt.

Bl. 2—9 Fortale.

Bl. 2r [G]Regorius scrift secu*n*do mora-| lium in deme. ij. capittel de|hilge scrift wert geseth vor|vnse gheystlike oghen *etc.*

Bl. 9v næstsidste Linje: in der a*n*dacht dat du wyllest dy dar ok|na richten vnde luth also

Bl. 10r (Bl. 1 af det egentlige Psalterium): [B]Eatus vir qui no*n*|Salich is de do-|ghentsome de ne|*etc.*

Bl. 227v (218) ender Psalmernes Bog. Derefter følger en Række Lovsange: de 3 Mænds i den gloende Ovn, Zacharias', Jomfru Marias, Simeons, og kirkelige Hymner: Te deum, Gloria osv.

Bl. 235v (226) L. 12 følger en ny Overskrift:

DIT. SINT. DE. TIDE. VAN|DEME. HILGEN. GEISTE.|

Dette Afsnit ender Bl. 241r (232) L. 3: Benedicam*us* Benediet si god God si||

L. 4: Hyr na volgen de tiden|va*n* d*er* hilge*n* dreualdicheit|

Bl. 244v (235) sidste Linie: De tide*n* va*n* vnser leue*n* vrouwe*n*

[1]) De Codice rarissimo Psalterii in Saxoniae inferioris Linguam translati et Glossis aucti Commentatio hist.-exegetica. Lubecae (1734). 4°. — Ogsaa i Meditationes exegeticae. P. III. S. 1—29, 68—91.

[2]) B. N. Krohn, Catalogus Bibliothecae praestantissimorum Librorum Selectum complectentis. Hamburgi 1793. S. 33, No. 193.

[3]) Bibliotheca Spenceriana. Vol. 1. London 1814. S. 129—132.

[4]) Holtrop, Catalogus Librorum Sæc. XV. impress. Hagae-Comitis. 1856. S. 480, No. 859.

[5]) Deecke, Nachrichten v. den im 15. Jahrh. zu Lübeck gedruckten niedersächs. Büchern. Lübeck. 1834. 4°. S. 3. — Deecke giver den bedste Beskrivelse af Bogen.

Bl. 248ᵛ (239) Linie 8: Hyr na volgen de tyden van | vnser leuen vrouwen meddeliden |

Bl. 249ᵛ (240) næstsidste Linie: der ewigen salicheit to ewigen tyden | A M E N ||

Bl. 250 (241) tomt.

Bl. 251ʳ (242): HIR HEVET AN DE VILGE [1]).

Fra Bl. 258ᵛ (249) findes en Række Bønner ved forskjellige Anledninger.

Bogen ender Bl. 264ʳ (255) næstsidste Linie:

bist in dineme gotliken wesende dat ge | nomet is der zelen ewige leuent Amen |

264 Blade. 4⁰. 23 gjennemgaaende Linier paa Siden. Uden Signatur og Custoder. Paa Bladene 13 til 32 (4 til 23 i det egentlige Psalterium) findes trykte Bladtal (iiij-xxiii) midt over Siden tilhøjre, ellers ingen saadanne i Bogen. Uden Trykkested, Trykkernavn og Aar. Smaa tilmalede Initialer.

Typerne ere de samme som de i Lucas Brandis' Merseburgertryk anvendte, kun ere enkelte Bogstaver fornyede, saaledes har han støbt et gothisk M i Stedet for det gamle latinske, der ikke passede ind i den iøvrigt gothiske Skrift. Skriften er renere end den i Rudimentum Noviciorum anvendte; endnu havde Bogtrykkeren ikke forøget sin Sats med Typer af et andet Snit, som han gjorde, da han skulde i Lag med den kolossale Opgave at trykke Rudimentum Noviciorum. Dette synes at pege paa, at Psalteriet er trykt, før han tog fat paa den ny Opgave, altsaa før Aaret 1475, efter Deeckes Opfattelse skulde det endog være trykt saa tidligt som i 1473.

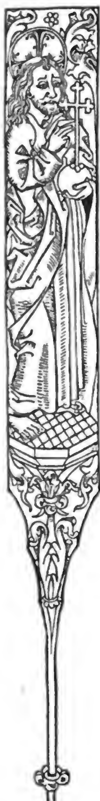
Naar derfor Dibdin sætter Psalteriet til c. 1494, saa har det intet paa sig, og man kan med god Grund opføre det som Lucas Brandis' Presses første Frembringelse i Lübeck. Merseburg er udelukket som Trykkested ved de Initialer med Lübecks Vaaben, som nu skulle omtales.

Medens de smaa Initialer alle ere tilmalede med Haanden, findes der to større xylograferede Initialer: *G* Bl. 2ʳ og *B* Bl. 10ʳ, begge med Dobbeltørnen, Lübecks Vaaben, indtrykt paa lignende Maade som det nedenfor afbildede Initial viser.[2]) Desværre ere disse og de andre Blade med xylograferede Ornamenter udrevne af vort Exemplar paa et nær, saa en nærmere Beskrivelse af Ornamenterne kan ikke gives her. Det eneste bevarede af de prydede Blade er det, hvor den 68. Psalme begynder. Her sees et xylograferet *S* udført over et Dragemotiv, det er 42×43 Mm. stort, tilvenstre og forneden findes Bladornamenter. Ialt har der været 7 saaledes prydede Blade.

Et Vidnesbyrd om Trykkestedet give foruden Typerne og Initialerne med Lübecks Vaaben ogsaa de originale samtidige Bind paa Exemplaret i British Museum og paa Lord Spencers Exemplar, paa hvilke den lübeckske Ørn er anvendt som Dekoration.

Klemm har for første Gang beskrevet en Udgave af *Johannes de Turrecremata's Expositio super toto Psalterio. U. St. o. A. Fol.* Hans Formodning, at

[1]) Trykfejl for *Vigilie?* [2]) Naar Deecke mener, at Vaabnet er indmalet, saa strider det mod Dibdins Paastand, at det er xylograferet, og hvad mere er, mod Virkeligheden.

Initial fra Josephus.

denne Bog er trykt før Rudimentum Noviciorum er vistnok ganske ubegrundet[1]). Turrecremata's Værk nød en overordentlig Anseelse i Datiden, og 1474 trykte Peter Schøffer det i Mainz. Om Lucas Brandis eftertrykte denne Udgave, kan jeg ikke afgjøre, da jeg ikke har seet Lübecker-Udgaven. Den synes i alt Fald nærmest at maatte sammenstilles med Scala coeli og Responsorium curiosorum, da den er trykt med gjennemgaaende Linier og har 32 Linier paa Siden; Scala coeli og Responsorium curiosorum have 31 Linier paa Siden.

Endvidere er der forlængst fremdraget en Udgave af den latinske Oversættelse af den græske Forfatter *Josephus'* Værker, der er trykt med Typerne fra Rudimentum Noviciorum.[2]) Det kgl. Bibliothek har et overordentligt smukt og vel bevaret Exemplar af denne Udgave, der ligger til Grund for efterfølgende Bemærkninger.

Den stemmer i Udstyrelse overens med Rudimentum Noviciorum. Tospaltede Sider af akkurat samme Brede som i hin (186 Mm.), men der er en Linie mere paa Siden i Josephus og denne er ikke illustreret, som det er Tilfældet med Rudimentum, medens der dog er anvendt en langt større Rigdom af Initialer og Ornamenter. Paa to Steder: paa første Blad af »de jødiske Antikviteter« og paa første Blad »den jødiske Krig« findes prægtige xylograferede Bordurer, det sidste Blad gjengives her i halv Størrelse, det her forekommende Initial Q er ogsaa anvendt i Rudimentum Noviciorum. Interessante ere ogsaa nogle Initialer *I*, af hvilke Dibdin har afbildet et Stykke af det ene og det andet afbildes her. Foran hver af Bøgerne i de to Skrifter af Josephus, som her ere trykte, er der højst interessante Initialer; foran 9. Bog er der intet, og foran 8. Bog staaer der Plads aaben, men Initialet (et *D*) er aldrig indtrykt, formodentlig fordi et saadant, der kun skulde bruges dette ene Sted, ikke var skaaret. Initialerne forestille følgende Bogstaver: A, C, G, H, I, M, N, P, Q, S, T, og have en Størrelse af 85×76 Mm. For at bringe Variation ind i dem, har Bogtrykkeren benyttet følgende Fremgangsmaade: Indeni det ornamenterede Bogstav har han trykt et lille, ganske fint udført Træsnit, til dette Brug havde han 3 forskjellige Stokke, hvoraf de 2 ere gjengivne hos Dibdin[3]), og det tredje sees anvendt i det omstaaende formindsket gjengivne Q; han

[1]) p. 419 Nr. 881. Se ogsaa Nentwig Nr. 244. [2]) Panzer IV, Nr. 674. Først tilskrevet Lucas Brandis af Santander, Dict. bibliogr. III, 53—54. Udførligt beskrevet af Dibdin, Bibl. Spencer. II, 103—108. [3]) S. 108.

kunde altsaa variere det samme Initial ved at udfylde det med forskjellige Træsnit. Mærkeligt nok findes der 2 Initialer (et P og et T) uden noget indtrykt Træsnit. Hvorledes den tekniske Fremgangsmaade her var, om Billedet er trykt i to Gange, eller trykt paa en Gang med en Klods, sammensat af to Stykker, hvoraf den ene anbragtes i den anden, kan jeg ikke afgjøre. Karakteristisk er det ogsaa, at de nærmest efter et stort Initial følgende Ord ere satte i en lodret Linie med Versaler.

Af andre xylograferede Initialer finde vi et N, 64×59 Mm., stort, med Lübecks Vaaben, den flakte Ørn, indtrykt; endvidere et D (42×42 Mm.) med en Fremstilling af David spillende paa Harpe men skaaret paa én Stok.

Explicit ꝓlogus. Incipiunt capitula
libri primi. I
primū:

Empe iu-
deis mt̄ se
dissidētib;
antiochus
epiphanes
iudeā sibi
subiuga-
uerit .ii.
Quod ma
tathias cū
filiis suis
antiocho restiterit .iii.
Quod antiochus ierosolimā venerit
& in arce ꝑsidia cōstituerit .iiii.
Quod trifon ionatā dolo occidit .v.
Quod simone in cōuiuio occiso, iohā

Initial fra Josephus.

Endelig findes der ved de fleste Kapitlers Begyndelse smaa xylograferede Initialer, 21—23 Mm. høje; undertiden ere de glemte eller udeladte af en eller anden Grund, og Pladsen til dem staar aaben.

Endnu en Prydelse udmærker denne Bog, og det er Sideoverskrifter, udførte i Træsnit, paa venstre Side Ordet *Liber* (Bog) og paa højre Side det tilsvarende Tal. Indtil midt i 11. Bog af »de jødiske Antikviteteter« har Bogtrykkeren brugt en Træstok til Ordet *Liber*; saa ophører Sideoverskrifterne indtil lidt ind i 16. Bog. Herfra indtil »den jødiske Krig« benyttes saa en anden Stok; af og til trykkes Tallene i Sideoverskriften til højre med Typer af Textskriften.

Det Spørgsmaal rejser sig nu: naar er dette Pragtværk udgaaet fra Lucas Brandis' Presse? Adskilligt tyder paa, at det er trykt efter Rudimentum Noviciorum, saaledes Anvendelsen af smaa Initialer ved Kapitlernes Begyndelsesord, hvilke han ikke synes at have ejet 1475, da han trykte Rudimentum.

Dibdin mener at kunne sige, at Josephus ikke er trykt før 1480; herimod maa der indvendes, at der slet intet Spor er af, at Luc. Brandis efter 1480 har anvendt disse Typer; omkring 1480 var han netop beskæftiget med at skabe en Række nye Typesnit, som vi senere skulle dvæle ved. Jeg vilde derfor snarest henføre Josephus til Aarene 1477—78.

Endnu maa omtales et Brudstykke af et latinsk Skrift trykt med Rudimentum-Typen. Det er 6 Blade, som ere udtagne af gamle Bind, der i det 15. Aarhundrede ere indbundne i Lübeck for Klosteret Bordesholm. Desværre er det ikke lykkedes mig endnu at paavise Forfatteren og den Bogs Titel, som dette Brudstykke repræsenterer. Det synes nærmest at være en Bearbejdelse af Lidelseshistorien til liturgisk Brug med Henvisninger til Bibelen i

Sideoverskrifter fra Josephus.

Marginen og en Række Bønner. Den har været delt i Artikler »Articuli«, hvoraf Artikel 3—7 og 38—46 helt eller delvis ere bevarede. Der findes 32 gjennemgaaende Linier paa en fuld Side, ingen Custoder, Signaturer og Bladtal, ingen Initialer, hverken indtrykte eller tilmalede. Bogen maa efter sin Udstyrelse nærmest sammmenstilles med Scala coeli og Responsorium curiosorum og derfor henføres til Tiden omkring Aar 1476. En Facsimile i fuld Størrelse af en af Siderne gives omstaaende.

Medens alle de her beskrevne Bøger paa en nær ere latinske Værker, for hvilke der kun var Afsætning blandt de lærde og Geistligheden, skal der endnu til Slutning fremhæves en Bog, der ved Siden af den plattyske Oversættelse af Psalmerne vidner om, at Lucas Brandis ogsaa trykte Bøger til Brug og Nytte for de bredere Lag i Samfundet.

Med Rudimentum-Typen er nemlig ogsaa trykt et stort plattysk gudeligt Skrift: *Spegel der mynschliken Behaltnisse,* hvoraf der hidtil ikke er givet en overskuelig Beskrivelse. Der kjendes kun Exemplaret i det kgl. Bibliothek, hvorefter Nyerup beskrev Bogen[1]); da hans Beskrivelse imidlertid er lidt uoverskuelig, hidsættes følgende:

Bl. 1r Lucifers val. — ◖ Lucifer sprack Ick vp stige in den hemmel vñ | werde glick deme ouersten. Ysaye an deme. xiiij. Vnd | Apocalipsis an deme. xij. | Dat erste capittel. || *[Træsnit til venstre]* [I]N godes Namen | Amen Hyr heuet | sick an eyn spegel | der mynschliken | behaltnisse In dē | etc.

Bl. 460r L. 13: hilligen geestt(!) is ewichliken . gebenediet Amen || Deo gratias. ||

460 Bl. Fol. 32 gjennemgaaende Linier paa Siden. Uden Signatur, Custoder eller Bladtal. Uden Trykkested, Trykkernavn og Aar. Typerne fra Rudimen-

[1]) Spicilegium bibliographicum. 1782—83. S. 147—160.

tum Noviciorum. Initialerne ere tilmalede. Med 140 temmelig raat udførte Træsnit.

Det foreliggende Exemplar er aabenbart ikke komplet; foran findes indbundet en haandskreven Fortale og Indholdsfortegnelse, som synes at være afskrevet efter et andet Exemplar allerede før 1500, fordi det foreliggende var defekt. Bogen er et gudeligt Skrift for Lægfolk, der handler om Menneskets Fald og Gjenopreisning og meddeler store Stykker af Bibelhistorien samt af de i Kirken brugte Evangelier og Epistler; det var overordentlig populært og er fra 1470 af udgivet i mange Udgaver paa Høitysk.[1])

Nærværende Udgave er den ældste plattyske og er sikkert udkommen før Aar 1478, i hvilket Aar Træsnittene for en Del ere anvendte i den da udgivne Boek van der Kintheit Jesu, som senere skal omtales.

Hermed have vi afsluttet Udsigten over Lucas Brandis' ældste Virksomhed indtil c. 1478. Det er en særdeles betydelig Produktion, som vi staa overfor, en Produktion, der sætter ham i Rang med Bogtrykkerkunstens bedste Navne i det 15. Aarhundrede. Naar vi i det følgende Afsnit blive Vidne til hans Dekadence, saa staa vi overfor en af de Gaader, der ikke kunne løses efter 400 Aars Forløb, men hvortil Løsningen sandsynligvis var let for de fleste af hans samtidige i Lübeck.

II

Det var længe almindelig antaget af Bibliografer, at Lucas Brandis sammen med en anden Bogtrykker, Bartholomæus Gothan, i Aaret 1480 i Lübeck trykte et Missale for Stiftet Magdeburg. Denne prægtige Foliant paa 298 Blade er udførligst beskreven af L. Götze[2]), som ogsaa fastholder denne Opfattelse. Ved nærmere at undersøge de latinske Vers i Bogens Slutning, der berette om dens Tilblivelse og Ophavsmænd, kommer man imidlertid til et andet Resultat, hvilket allerede Klemming[3]) har seet. Af disse fremgaar det nemlig, at det er Bartholomæus Gothan, »Mester i Bogtrykkerkunsten«, der har udført Arbejdet »til den højestes Pris, den almægtiges Ære og Gejstlighedens og Almenhedens Bekvemmelighed«, at det var paa Domkapitlets Forlangende, at »den nys nævnte Mester trykte 500 Missaler«, samt at »den i Kunsten berømmelige Lucas Brandis hjalp ham, fra hvis Hænder Typernes Flod nedflød«. Dette vil ganske simpelt sige, at *Lucas Brandis støbte Typerne.* Der er intet i Versene, der antyder Lübeck som Trykkested; efter Klemmings Meddelelse (anf. St.) nævner Gothan i Slutningsordet til et af ham 1481 trykt Psalterium Magdeburg som sit Opholdssted, saa det er mest sandsynligt at antage, at han var en Discipel af Lucas Brandis, der fik det Materiel fra ham, hvormed han i 1480 nedsatte sig i Magdeburg.

[1]) Smlgn. Hain Nr. 14933 ff. [2]) Aeltere Gesch. der Buchdruckerkunst in Magdeburg. I. 1872 S. 7—12. [3]) Sveriges äldre liturgiska Literatur. 1879. Fol. S. 3—4. Anm. og Sveriges Bibliografi 1481—1600. S. 13, Anm.

Flauij iosephi in textu librorū de iuda
ico bello prologus incipit

VONIAM BELLUM
quod cū populo romano gessere iudei
oim̄ maximū q̄ nostra etas vidit. q̄q
auditu. papim9. ciuitates cum ciuita
tibꝫ. gentesue ɔmisisse cū gentibꝫ. qui
dam nō q̄d rebus interfuerint. sꝫ vana
& incongrua narrantiū sermones au
ribus colligentes oratorum more per
scribunt. qui vero presto fuerint aut
romanorum obsequio: aut odio iude-
orū cōtra fidem rerum falsa cōfirmāt.
scriptis aūt eoꝝ partim accusatio: p-
tim laudacio continet. nusquam vero
exacta fides reperitur historie. idcirco
statui que retro barbaris antea mihi
patria lingua digesta: greca nūc hiis
qui romano imperio regūtur expone-
re. ego iosephus mathie filius hebre-
us genere. sacerdos ex ierosolimis. q̄
et inicio cū romanis bello conflixi. po
stea gestis quia necessitas exegit in-
terfui. Nam cū hic vt dixi motus gra-
uissim9 exortus. romanorū quidē po-
pulum domestic9 morbꝫ habebat. iu
deorū aūt qui etate validi & ingenio
turbulenti erāt. manu simul ac pecu-
nia vigentes. adeo temporibus inso-
lenter abusi sunt. vt promptu multis
magnitudine hos possidēdarum spes
illos amittendaꝝ parciū orientis me-
tus inuaderet. Quoniam iudei q̄dem
cunctos eciam qui trās eufratē essent
gentiles suos secum rebellaturos esse
crediderant. romanos aūt & finitimi
galathe irritabant. nec manus celtica
quiescebat. dissensionūq; plena erāt
omnia post neronem. Et multos qui
dem reges temp9 adhortabatur: lucri
aūt cupidine pars militaris mutacio
nem presenciū desiderabat. Itaq; indi
gnū esse duxi errātem in tātis rebꝫ dis
simulare veritatem. & parthos q̄dem
ac babilonios arabūq; remotissimos
& vltra eufraten gētis nostre incolas
itemq; adiabenos mea diligencia ve
re cognoscere vnde cepisset bellū. quā
tis cladibꝫ cōstitisset. quoue mō desiss;
Grecos vero & romanoꝝ aliquos q̄
miliciam secuti nō essent figmētis siue
adulacōibꝫ captos ista nescire: atq;
hystoriis audent eos inscribere: Qui
preter hoc vt michi quidem videt̄ q̄d
nichil sanum referunt. eciā de proposito
decidunt: Nam dū romanos magnos
volūt ostendere: iudeorū res extenuāt
& in humilitatem deiciūt: Non aūt in
telligo quo nam pacto magni esse vi
deātur qui parua superauerint. & neq;
lōgi tempis eos pudet quo bellū tra-
ctum: neq; multitudinis romanorum
quā in ea milicia labor exercuit. neq;
ducum magnitudinis: quorū profecto
gloria minuitur. si cum multū pro iero
solimis desudauerint. rebꝫ per eos ge
stis aliq̄d derogetur. Nec tamē ego cō
tencōe romanas res extollenciū gen-
tiles meos amplificare decreui: sed fa
cta q̄dem vtrorumq; sine vllo menda
cio prosequar: dicta vero de factis re
ponam: dolori atq; affectioni mee in de
flendis patrie cladibus indulgēs: Nā
quod domesticis dissensiōibꝫ euersa:
& in templū sacrosanctū inuitas ro-
manorum manus atq; ignem iudeorū
tyrāni traxere: testis q̄ eam uastauit
ipe cesar titus p omne bellum misera
tus q̄deꝫ populū q̄d a sediciosis custo
diretur: sepe aūt cōsulto differri pass9
ciuitatis excidiū procurato obsidiōis
spacio: dū mō belli peniteret auctores

Side i halv Størrelse af Josephus.

Gens tua comprobauit te regem· Jdeo precipio te
sm principum statuta flagellari·deīn in cruce leuari
Oro. Da dn̄e ihū ne timeamus cū iniuste iudicamur.

Articulus·lxiij.

Crucis baiulacio ·scz postq̄ xp̄c exutus fuit purpura.
& indutus ꝓpis vestibus·vt eo meli9 ab omnib9 no=
sceretur·scilicet vt omnes sibi discrederent· qui i eū pri
us ei credentes honorem impendebant·& vt scādalisa
rentur omnes i eo in tali obprobrio·qui tamen multa
pri9 ab eo viderīt miracula. Et tūc imposuerūt ei cru=
cem·quam nemo pre verecūdia portare voluit·Et me=
rito; Nam in figura·ysaac portauit ligna ad ignem· sic
xp̄c crucem feruentissima caritate·que p ignem signifi
catur Art·xliiij·

Cum cruce eductio·scilicet cum duobus nequā. Et
cum deficeret portando crucem·compellitur symon ci=
rene9 de libia gentilis·& fert post eum. significans gē
tiles conuertendos· Oracio· Da ihesu criste·vt se
quar cruenta vestigia tua·voluntarie portans crucem
abstinencie·quam alijs portandam predico & doctri=
no·vt abnegem memetipsum·non carnem animalez· Mat: vj
sed propriam voluntatem mactando vt non mihi·ꝫ·ij·cor·v
tibi viuam:& tollam crucem meam·scilicet per absti·ij·cor·xj
nenciam corpus affligendo·& per compassionem pro
ximo peccanti dimittēdo vel necessitatem pacienti suc· ephe·iiij
currendo ;semota omni angaria·vt cruci tecū affigar·
nec ab inani gl'a·ꝓpter hanc crucis delacōnez constrin
gar·nō vt angariatus symon. qui tuam crucē detulit·
quā tñ tecū n̄ ascēdit· Tūc seq̄batur eum turba m'lta
gaudens ꝓ morte eius impetrata. in complacēciaz sū
morū pontificum·Seq̄bant̄ & mulieres plāgetes Qui
b9 ille·Filie ihrl'm nolite flē sup me·ꝫ super filios vr̄os:Luc xxiij·

Side af et endnu ikke identificeret Skrift trykt af LUCAS BRANDIS.

Medens vi altsaa maa fastslaa, at Lucas Brandis kun som Skriftstøber og ikke som Bogtrykker har havt Del i Missale Magdeburgense 1480, kunne vi dog paavise et Missale, som han har trykt, og det endog for Danmark. Om denne Bog har der hidtil kun foreligget en saare uklar Efterretning fra Hamsfort, der har meddelt 7 latinske Vers, der skulde findes bagi den, hvoraf det fremgaar, at Biskop Karl Rønnow 1483 lod trykke Bogen i Lübeck; af selve Bogen har der ikke været kjendt et eneste Exemplar i de sidste 200 Aar, hvorfor ogsaa Bruun i sin Beskrivelse over de danske Palæotyper[1]) har været i Forlegenhed med, hvorledes Hamsforts Meddelelse burde tydes. At Sagen nu staaer anderledes, skyldes nærmest den Omstændighed, at det kgl. Bibliothek i 1891 fra Rigsarkivet modtog en Samling Blade af gamle Pergamenthaandskrifter og Pergamenttryk, blandt hvilke fandtes to sammenhængende Blade, hvoraf det ene bar de Vers, som Hamsfort har meddelt. Disse Blade høre til et Missale for Odense Stift. Ved nærmere at undersøge Samlingen af Fragmenter af Pergamenttryk fra Rigsarkivet samt Bibliothekets egen Samling af saadanne, er det lykkedes at finde ialt 5 hele Blade og 3 mindre Fragmenter, der altsaa for Tiden repræsentere det første Missale trykt for et dansk Stift. Disse Blade have været benyttede som Omslag om Regnskaber og Inventarielister fra Slutningen af det 16. og Begyndelsen af det 17. Aarhundrede.

At beregne det fuldstændige Værks Størrelse paa Grundlag af de foreliggende Blade lader sig ikke gjøre. Der findes 1 Blad og 3 Fragmenter af Missalets første Halvdel *de tempore* ɔ: Evangelierne og Epistlerne til Søn- og Helligdagene. Af den anden Del, *de sanctis* ɔ: Helgendelen, er bevaret to sammenhængende Blade, om ikke de alleryderste, saa dog af de yderste i et stort Læg paa c. 12 Blade, indeholdende Liturgien for Birginus (3. Decbr.) Barbara (4. Decbr.) Nicholaus (6. Decbr.) Octava Andree (7. Decbr.) Conceptio beate Marie (8. Decbr.) Anna (9. Decbr.) samt for Anscharius (4. Febr.) Agatha (5. Febr.) Dorothea (6. Febr.) Helena Regina (7. Febr.) Apollonia (9. Febr.) Scolastica (10. Febr.) og Valentinus (14. Febr.) Endelig findes det sidste Blad i Missalet med de 7 latinske Vers og det dermed sammenhængende, indeholdende Sequentser ɔ: Hymner til forskjellige Helgene og ved forskjellige Kirkefester.

Der er 35 Linier paa Siden. Siderne ere trykte i 2 Spalter. Initialerne ere tilmalede. Bogen har været smukt trykt med sort og rødt. Der findes hverken Signatur, Bladtælling eller Custoder, i saa Henseende stemmer dette Missale godt overens med Missale Magdeburgense.

Der er anvendt to Slags Typer, en større Missaltype og en mindre; i Messens Kanon, Liturgien for Altertjenesten ved Nadverens Uddeling, har der vel som i andre Missaler været anvendt en tredje, særlig stor Skrift, men intet af dette Afsnit er bevaret.

De to Slags Missaltyper stemme nøje overens med de i det magdeburgske Missale anvendte, saa man vilde ubetinget være tilbøjelig til at henregne det

[1]) Aarsberetn. og Meddel. fra det st. kgl. Bibl. I. S. 14—17.

til den samme Presses Frembringelser, hvis ikke 3 Vaaben, indfattede i en dobbelt Ramme, pegede i en anden Retning. Af disse tre er det længst tilvenstre Dobbeltørnen, Byen Lübecks Vaaben, det mellemste med Bispestaven Biskoppen i Odense Karl Rønnows, og det yderst til højre maa man antage at være Bogtrykkerens. I Virkeligheden er dette Tilfældet. Naar man dermed sammenligner Vaabnene paa sidste Blad af Breviarium Otthoniense, der tryktes 1497 i Lübeck af Lucas Brandis med Bistand af hans Broder Matthæus, saa finde vi det samme Vaabenskjold i Forening med Lübecks Vaaben. Dobbeltørnen er endog trykt med samme Træstok i begge Bøgerne. Der er derfor ingen Tvivl om, at Lucas Brandis er Mester for Odense-Missalet fra 1483.

De latinske Vers

M cd semel l ter *et* x iunctis tribus *an*nis
Co*n*stabit danis expost qui sunt in humanis
Rex iohan electus fulget dyademate tectus
Sic bona cristina micat. hec lege lingua latina
In torculari sum nisus pressus amari
Me facit armari lubicana sed vrbs*que* parari
Ottoniense modo presule sub karolo

er det ikke muligt at give en ordret Oversættelse af, dets Bogtrykkerlatin er om muligt endnu værre end det værste Klosterlatin fra den Tid, og Trangen til at finde poetiske Udtryk har kun ført til Uforstaaelighed. Meningen er imidlertid denne: I Aaret 1483 (udtrykt ved: 1400, 1×50, 3×10 med Tillæg af 3 Aar), medens Kong Hans og Dronning Christine sidde paa Tronen . . ., er jeg trykt paa en Presse, Byen Lübeck har udført mig, men Byen Odense har beredt mig under Biskop Karl.

Den Omstændighed, at vi finde Lucas Brandis anvende de samme to Slags Missaltyper i 1483, som Barth. Gothan anvendte 1480 i Magdeburg, er der intet paafaldende i, naar det erindres, at Gothan selv angiver, at Lucas Brandis støbte Typerne til ham. Det forholder sig ikke saaledes, at Gothan har solgt sine Typer til Brandis, thi han trykte med dem efter at have bosat sig i Lübeck to Missaler efter Bestilling fra Sverrig, nemlig Missalet for Strengnäs Stift 1487 og Missalet fra Åbo Stift 1488. Det er let forstaaeligt, at Lucas Brandis, der sandsynligvis har ladet denne Skrift skære og selv har ejet Matricerne, har støbt Typer ikke alene til sit eget Brug, men ogsaa til Forhandling; vi skulle senere komme til nærmere at dvæle ved hans Virksomhed som Skriftstøber paa et andet Punkt.

Aaret 1483 er et Datum, der først nu indføjes i, hvad man ved om Lucas Brandis' Virksomhed. Det var ganske naturligt, at man fra Odense henvendte sig til ham for at faa Missalet trykt; thi der var selvfølgelig gaaet et stort Ry af de virkelig storartede Frembringelser af hans Presse, og Arbejdet viser, at han endnu har staaet paa Højden af sin Kunst og formaaede at levere et pragtfuldt Arbejde paa et Omraade, hvor han endnu ikke havde forsøgt sig, nemlig i Missaltryk.

Og dog er der meget, der tyder paa, at det begyndte at gaa ned ad Bakke med hans Forretning. Konkurrencen i Lübeck begyndte snart at blive tryk-

kende. I Aaret 1484 kjøbte Bartholomæus Gothan sig et Hus i Lübeck og hans Presse begyndte strax at udfolde en stor Virksomhed, 1485 finde vi Lucas Brandis' Broder Matthæus i fuld Virksomhed i Lübeck, og han maa endogsaa have overstraalet Broderen i den Grad, at Domkapitlet i Lübeck 1486 lader ham trykke et Missale, skjønt Lucas tre Aar før havde vist, hvad han i saa Henseende kunde præstere. Endelig bosatte Steffan Arndes sig 1488 i Lübeck og trykte en Mængde betydelige Bøger.

Fra de følgende Aar er intet Vidnesbyrd bevaret om Lucas Brandis' Virksomhed før 1492, da han udsendte en lille Bog i Oktavformat, en Opbyggelsesbog paa Latin: *Jordani de Quedlinburg Meditationes de vita et passione Christi.* Denne Bog har jeg desværre ikke seet.

In p̄imo sabbato aduēt⁹ dñi ad vš Añ. Bñd cū cete

Fratres Sciētes q: ho Cap ra est iam nos de sōpno surgere nunc enī propior est nrā sal⁹ q̄ cū credidim⁹ nox pre

Initial af Brev. Otthoniense. 1497.

Vi høre nu intet om Lucas Brandis førend 1497, da han trykte et Breviar for Odense Stift, en ny Udgave af det, som i 1482 havde bragt Johan Snell til Odense. Domkapitlet i Odense holdt fast ved Lucas Brandis, skjønt han, som det synes, forlængst var bleven overfløjet af andre. Denne Bog, der er udførlig beskreven af Bruun[1]), gjør ikke Indtryk af at være udgaaet fra den Presse, der har frembragt Værker som Rudimentum Noviciorum og Josephus. Papiret er daarligt, og Trykket er urent, Typerne ere slidte. I hvilken Grad Lucas Brandis har været paa Knæerne, og hvor vanskeligt det var for ham at udføre dette Arbejde, faa vi et bestemt Indtryk af ved hans eget Slutningsord i Bogen: »Trykt af Lucas Brandis i det rige Lübeck med Hjælp fra hans Broder Matthæus«. Selve dette Udtryk er ikke ganske klart. Har Lucas Brandis besørget Trykningen, medens Matthæus har leveret Materiel? Eller tilhørte Typer og Initialer Lucas, medens Broderen var behjælpelig ved Trykningen? Det er paafaldende, at de i Bogen anvendte xylograferede Initialer senere ere benyttede af Matthæus Brandis. Poul Ræff kjøbte i Kjøbenhavn Matthæus Brandis' Materiel, og i det af ham trykte *Evangelium Nicodemi. 1514* finde vi f. Ex. Initialet F fra Breviarium Otthoniense 1497. Bl. aa_i utvivlsomt trykt med samme Træstok, selv om den har været mere slidt, Initialet D i Breviaret Bl. D_i^v finde vi anvendt af Matthæus Brandis i hans plattyske Saxo[2]). Hvad Typerne angaaer, da er det den samme Type, som Matthæus anvendte i Ribe 1504 ved Trykningen af Biskop Knuds latinske Fortolkning af jydske Lov, og som vi senere finde i Poul Ræff's Besiddelse, om end

[1]) Aarsberetn. og Meddel. fra det st. kgl. Bibl. I. S. 73 ff. [2]) Benyttet som Initial til denne Afhandling.

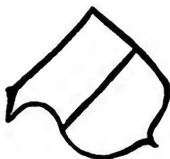
Sidste Side af Missale Otthoniense. 1483.

fessore non pontifice.
Notandum quod omelie do
minicales superflue tam ante
aduentum dñi quam ante septua
gesimam non sunt omitten-
de sed in vltimis ebdomadis
ante aduentum et septuage
simam anticipentur in ferijs
commode vocantibus cũ suis
caplis añ et collectis ad v-
trasq; vesperas matutinas
et horas diurnales Sine pa
ter noster et ferialib⁹ precib⁹
sed cum septẽ suffragijs ge-
neralibus.

Canonicas bñ dic. solius. le
mas. deus audit.
Altera facta regit. solaris.
chaos obstat. et vngit.
Et superos iungit cristos. fi
nem benedicit.

Post festum trini regum.
lege finit in abdon.
Docmata que docuit sale-
mon non inchoat abdon.
Sed preclara dies solis que
proxima post est.
Ebdomadas quatuor sale-
men lege iob cane binas
Per tres tobiam iudith he
ster sibi iunctam
Bis binas adape totidẽ vi
di dñm se.

Hore othiniẽs cathedre qui
psallere tentãt
Canonicas horas docmata
nostra legant
Soluere quaq; die debita
vota potes
Per lucã brandis opulen-
ta lubecẽ impressus
Necnon matheo suo fratri
administrante

Anno dñi. Mccccxcvij.

Sidste Side af Breviarium Otthoniense, trykt af LUCAS og MATTH. BRANDIS 1497.

forøget med enkelte Ligaturer og med de til dansk Sats særlig nødvendige Typer; det er maaske sandsynligst, at eftersom Matthæus endnu 1502 trykte med en anden Type, har han mellem Aarene 1502 og 1504 erhvervet sin Broders Efterladenskab. Paa denne Maade kan han ogsaa have faaet de omtalte Træstokke til Initialer, hvis vi tør antage, at hans plattyske Saxo er trykt efter 1502. Mærkværdig nok anvendtes Initialer af det samme Snit 1491 og 1492 i Magdeburg af Moritz Brandis[1]); de ere maaske fra ham vandrede til Lübeck til Slægtningen Lucas' Bogtrykkeri.

Vi kjende endnu kun en Bog udgaaet fra Lucas Brandis' Presse, nemlig *Petrus Ravennas, Lectura super Decretali inter alia sub titulo de immunitate ecclesiæ situato. 1499.*[2])

Bl. 1r 3 Linier trykte med Missaltyper: Repeticio. c. Inter alia de emu. eccle. | edita a clarissimo iurisutriusq*ue* doc- | tore Equiteq*ue* d*omi*no petro rauennate |

Bl. 1v tomt.

Bl. 2r Sp. 1: Repeticio. c. Inter alia de emu. ec. edita | a clarissimo iurisutriusq*ue* doctore Equi- | teq*ue* d*omi*no Petro Rauennate Rectore vni | uersitatis studij Gripeswoldens*is* | [E]go Petrus Rauen | nas Italus ab illu | strissimo ac gl*ori*osissi | mo principe Bug | slao Pameranie du | ce co*n*ductus fui ad | *etc.*

Bl. 48v Sp. 1 Linie 48: esse verissimu*m* in multis locis italie et eti | am germanie luce clarius demonstraui |

Bl. 48v Sp. 2. tom.

Bl. 49r Sp. 1: Hec sunt carmina que ego | Petrus Rauennas coram | Serenissimo Maximiliano | Romanorum rege / noctur | no tempore recitaui *etc.*

Bl. 49v Sp. 1: Istas etiam allegatio | nes post carmina recita | ui coram prefato Sere | nissimo rege |

Bl. 50r Sp. 2 i Slutningen: Finit lectura eximij vtriusq*ue* iu- | ris doctoris d*omi*ni Petri de Rauenna | actu ordinarij iuris imp*er*ialis alme | vniuersitatis Gripeswaldens*is*. sub il | lustri pri*n*cipe Bugslao pomeranio | ru*m* et Stettinens*is*.duce dignissimo / su | per Decretali int*er* alia sub titulo de | immunitate eccl*es*ie situato Imp*re*ssa | Lubeck / p*er* magistru*m* Luca*m* brandis | eiusde*m* vrbis ciue*m* et inquilinu*m* felicit*er* | Anno d*omi*ni Millesimoquadringente | simononagesimonono. |

Bl. 50v Sp. 1: Hec carmina recitaui in ciuitate | Lubicensi cora*m* Reuerendissimo d*omi*no | Theoderico legu*m* doctori clarissimo | et antistite dignissimo | Et om*n*ibus doctoribus et nobilioribus viris ipsi | us ciuitatis in vna lectione per me | publice habita. |

Bl. 50v Sp. 2. Linie 46: Ut simul eternu*m* gaudia tanta ferant

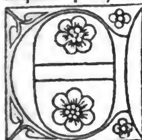
50 Blade i Folio. Trykt i to Spalter. 50 Linier paa Siden. Signatur a ij til h iiij, uden Bladtal og Kustoder.

Den i denne ganske smukt trykte Bog anvendte lille gotiske Skrift er

[1]) se: Götze, Aelt. Gesch. d. Buchdruckerk. in Magdeburg. I. S. 96, 103 og Taf. 5. [2]) Hain Nr. 13699, han giver ingen Beskrivelse af den,

ikke anvendt i andre af Lucas Brandis' Bøger, og jeg har ikke heller kunnet paavise den hos andre Bogtrykkere. Han synes ikke længere at have ejet sin gamle, store Missalskrift fra Odensemissalet 1483, thi Missalskriften paa Titelbladet stemmer ikke med den, Keglehøjden er større. Af xylograferede Initialer anvendes kun de to her afbildede og et meget tarveligt O Bl. 50^{v} paa 14 Mm.'s Højde.

Repeticio·c·Inter alia de emu·ec·edita a clarissimo iurisutriusq; doctore Equitereq; dño Petro Rauennate Rectore vniuersitatis studij Gripeswoldensis

go Petrus Rauennas Italus ab illustrissimo ac gloriosissimo principe Bugslao Pamerianie duce cōductus fui ad hanc suam almam vniuersitatē vt vtrīq; ius ordinarie legerem cum primū padue iura canōica legerē ordinarie Hic solus inter principes potuit me ab italia reuocare sua maxima caritate·sua sūma liberalitate et demētia sua almi sa

Af Petrus Ravennas, Lectura super Decretali. 1499.

Forfatteren Petrus Ravennas, Italiener af Fødsel, var Professor i Jura og Rector ved Universitetet i Greifswalde. Som det sees af den ovenfor aftrykte Bemærkning fra Bl. 50^{v} holdt han ogsaa offentlige Forelæsninger i Lübeck. Det var derfor ganske naturligt, at han henvendte sig til en lübecksk Bogtrykker for at faa sit Værk trykt.

Endnu fra samme Aar, 1499, findes en Notits om Lucas Brandis i en af Lübecks Retsprotokoller under Datoen Corporis Christi. Det hedder der: Mester Lucas Brand, en Bogtrykker, har for denne Bog aabenbart bekjendt for sig og sine Arvinger, at han er Jørgen Rycholff eller hans Arvinger pligtig og skyldig af tilkommende Løn 5 rhinske Gylden i efternævnte Terminer, nemlig efter de 4 næstkommende Ugers Forløb to rhinske Gylden og de andre 3 rhinske Gylden til følgende Mikkelsdag, at betale godvilligt uden længere Tøven. Vidner ere Herman Buck og Herman von Mynden, bosiddende Borgere i Lübeck.[1])

Istas etiam allegationes post carmina recitata coram prefato Serenissimo rege

Imperator habet plenitudinē potestatis et sic priuilegia concedere pōt ante susceptam coronā/bar·in extrauagāti ad reprimendā in verbo reges/glo·in de·romani d iureiu·Notāt doctorēs in·l·bene a zenone·C·de quadrigen·pscrip·Jo·an·in ti·de rescripti presentatiōe·§·fi·in v·item quia obtentū est Pau·de castro in con·cvij·quod incipit donatio predicta bal·in ti·de pace cōstantie in v·hoc qd nos vbi dixit seruari cōmuniter q imperator concedat priuilegia ante susceptiōē corone/ab·in c·nihil in ix·colū·et in c·venerabilē in fi·d elec·glo· in c·legim· xxiij·dis·In c·indēnitatib· in vbo autem

Af Petrus Ravennas, Lectura super Decretali. 1499.

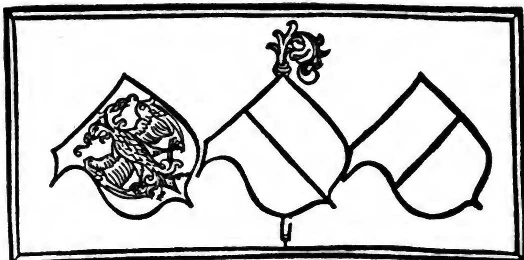
Heraf fremgaar det, at Lucas Brandis i sin Tjeneste har havt en Jørgen Richolff, som synes at

[1]) Pauli, Zeitschr. d. Vereins f. Lübeck. Gesch. III. 1876. S. 269.

have forladt ham paa Grund af resterende Løn. Richolff har sandsynligvis strax nedsat sig som Lucas Brandis' Konkurrent, thi der kjendes en Bog trykt af ham i Lübeck Aar 1500, han døde omkring 1518, da vi finde hans Enke som Indehaver af Trykkeriet; hans Søn var den i Hamborgs Bogtrykkerhistorie bekjendte Jürgen Richolff, der af Gustav Vasa indkaldtes til Sverrig 1540 for at trykke den første fuldstændige svenske Bibel.

Lucas Brandis synes efter dette at have være stærkt paa Retur; vi høre ikke mere om ham, og det er sandsynligt efter det, som ovenfor er antydet, at han er død mellem 1502 og 1504; thi i Løbet af disse Aar er hans Materiel gaaet over i Broderens Matthæus' Eje og tjente denne under hans Virksomhed i Danmark.

I et senere Afsnit ville vi forsøge at paavise, hvorvidt Lucas Brandis omkring 1480 muligvis har trykt en Række Bøger, der intet Vidnesbyrd bærer om deres Ophavsmand, og som derfor have været Gjenstand for de forskjelligste Opfattelser indtil denne Dag. Derved faa vi tillige Lejlighed til at berøre hans ovenfor berørte Virksomhed som Skriftstøber.

BREV FRA EN BOGELSKER

Om at vaske gamle Bøger.

Kjære Ven!

NATURLIGVIIS veed jeg ret vel, at mine Meddelelser om *Grolier*[1]) ere mangelfulde; men Du maa heller ikke stille alt for store Fordringer til En, der har seet saa lidt af disse Ting som jeg. Jeg har bestandig henviist Dig til Bøger, af hvilke Du kunde faae mere at vide, og Et og Andet har jeg med Forsæt ikke berørt, fordi jeg følte, at jeg her ikke havde fast Grund under Fødderne. Du savner saaledes Oplysning om, hvilket af de to beskrevne Grolier-Bind der er det ældste. Ja, jeg vilde antage, at Bindet om *Blondus*, paa hvilket der kun er anvendt glatte Stempler *(fers pleins, fers italiens)* er det ældste, og at Bindet om *Plautus* er yngre, endskjøndt denne Bog er nogle Aar ældre end hiin; men jeg vil ellers ikke gjerne ind paa Spørgsmaalet om den indbyrdes Alder af de forskjellige Mønstre paa Groliers Bind, thi man kan blive ganske forvirret, naar man læser, hvad Folk skrive herom. En Forfatter, der kalder sig Dr. F. B., mener[2]), at de ældste Grolier-Bind ere de, som i Henseende til Anordning og Stempelformer slutte sig saa meget som muligt til de samtidige Maioli-Bind, der kun ere trykte med Buer, og saa sammenstiller han et Grolier-Bind om en *Polybius* fra 1530 og et Maioli-Bind om en Bog fra 1545[3]). Dette Aarstal viser jo netop hen til disse Samleres senere Tid; idetmindste har jeg et Sted læst, at den yngste bekjendte Maioli-Bog skal være fra 1553, og det synes, som om Grolier heller ikke samlede meget ivrigt efter 1550. Det er klart, at en Bog ikke kan indbindes, før den er trykt; det er ogsaa klart, at en Bog kan have faaet sit nymodens smukke Bind mange, mange Aar efterat den var trykt; men det var vel heller ikke umuligt, at Grolier, naar han lod en Bog indbinde, som han nylig havde faaet, valgte et Mønster, der var ældre, fordi det passede til Bogens Format, eller fordi han fandt det smukt og nu fik Lyst til at see det engang igjen, maaskee udført paa Skind af en anden Farve end han tidligere havde seet det; thi trods al den Rigdom i Opfindelse, som de Gamle raadede over, tør man dog ikke troe, at de til ethvert Exemplar tænkte paa en ny Tegning. I BOUCHOT's *les Reliures d'art à la Bibliothèque Nationale* afbildes Pl. XXIV et Grolier-Bind i Geoffroy Tory's Stil; der siges rigtignok ikke *(Notices des Planches* S. IX), at det er tegnet af denne Kunstner; men hvis det er Meningen,

[1]) Forening for Boghaandværk. Aarsskrift 1890, S. 35—54. — Tidsskrift for Kunstindustri. 6. Aarg. 1890, S. 183—197. [2]) Monatsschrift für Buchbinderei und verwandte Gewerbe. I. Bd. 1890, S. 57. [3]) Samme Bog, S. 4.

kan Tegningen i alt Fald ikke være bestemt til denne Bog; thi da den blev trykt (1559), havde Tory allerede ligget mere end tyve Aar i sin Grav. I Leipzigs Kunstgewerbemuseum opbevares et Exemplar af *Hypnerotomachia Poliphili* (Venedig 1499) med et meget smukt Bind, der paa Midten bærer Kong Henrik II's Mærke og paa Foden Maiolis Navn; i Düsseldorfs Museum findes et ganske lignende Bind med Henrik II's Mærke og Groliers Navn[1]). Hvem der har ladet disse Bind gjøre, er mig ikke ganske klart; men den samme Tegning er benyttet idetmindste een Gang endnu, nemlig til Groliers Exemplar af *M. Ant. Nattæ de Deo Libri XV*[2]); kun er den her blot indfattet af en enkelt og en dobbelt Linie, medens Bindet om *Hypnerotomachien* har en temmelig sammensat Ramme. Forstaaer jeg Paul Adam ret, saa mener han, at hine to Bind ere forholdsviis ældre, og at Kongens Mærke senere er tilføiet; men Nattas Bog er fra 1559, og Bindet er saaledes afgjort fra Groliers sidste Tid.

Naar Du betænker dette, forstaaer Du vist let, at jeg ikke gjerne vil udtale nogen Mening om disse Enkeltheder — jeg vil meget hellere tale om den anden Sag, som ligger Dig paa Hjerte. Den gamle Bog, som Du sendte mig til Eftersyn, og som jeg hermed sender Dig tilbage, er rigtignok ikke meget smuk, eller rettere sagt, den er i en temmelig miserabel Forfatning: den er bleven meget læst, der er spildt Blæk og Andet paa den, den har i lang Tid maattet friste Livet uden Bind, kun beklædt med et gammelt blaat Omslag; og dog troer jeg, at den kunde blive, om end ikke noget smukt Exemplar, saa dog et særdeles anstændigt — Du maa jo betænke, at der neppe saa snart bliver tilbudt Dig et andet. Naturligviis kan Du indtil videre gjemme Bogen, som den er; saaledes vilde vel de Fleste gjøre, og Bogen er, som fast alle dens Samtidige, af holdbart Papir: har den udholdt hvad der i gamle Dage er blevet budt den, kan den sikkert endnu en Stund friste sin beskedne Tilværelse og overleve baade Dig og mig. For saa vidt kan Du være ganske rolig; men hvad mig angaaer, saa er en gammel skiden Bog mig en Vederstyggelighed. Jeg har sagtens adskillige; men de ligge under Laas og Lukke, saa at intet pænt Menneske faaer dem at see, og Meningen er, at de, naar jeg faaer Tid og Leilighed, skulle blive nye og bedre Bøger. Du har neppe nogen Forestilling om, hvad der kan gjøres for en gammel Bog. Jeg læste for kort Tid siden om en Mand ved Navn *James Kew,* der boer i London og driver Rensning og Istandsættelse af gamle Bøger som Næringsvei[3]). Han skal være udmærket dygtig i sit Fag; engang arbeidede han flere Maaneder i *Public Record Office* for at istandsætte *the Doomsday Books,* som naturligviis ikke maatte komme ud af Huset, og siden ere mangfoldige Sjeldenheder gaaede igjennem hans Hænder. Hans lille Værksted er fyldt med Stykker af gamle Bøger, Kort og Papir af enhver Art. En Anden vilde betænke sig paa at give en Krone for hele Boutiken, men for ham ere disse gamle Pjalter særdeles værdifulde; thi herimellem

[1]) *Paul Adam,* der Bucheinband. Lpz. 1890, S. 206—208. [2]) *Marius Michel,* la Reliure Française. Paris 1880, Pl. II. [3]) The British Bookmaker. Vol. VI. Nr. 68. 1893. S. 173—175.

kan han finde Stumper af næsten ethvert tænkeligt Slags Papir til at erstatte afrevne Hjørner og deslige. Stundom er en gammel Bog, som betroes ham, paa nogle Steder aldeles haabløst plettet og ødelagt; da finder han maaskee nogle Blade af den samme Bog, og saa kan jo Alt gjøres godt; (det kasserede Blad bliver naturligviis ikke tilintetgjort, thi det kan mulig komme til Nytte en anden Gang). At han veed Raad for alle Slags Pletter, følger af sig selv, og at han bliver godt betalt, følger vel ogsaa af sig selv; thi der behøves megen Taalmodighed og Nøiagtighed for at udføre dette Arbeide saaledes, som hans forvænte Kunder uden Tvivl forlange det. I Frankrig findes vist ogsaa saadanne Specialister, og de kunne naturligviis blot leve i Lande, hvor der er mange rige Bogelskere, som ikke spørge om Prisen for hvad de finde smukt og godt. Kun en enkelt Gang har jeg seet angivet, hvad sligt Arbeide koster: den bekjendte Bogsamler Libri havde et Exemplar af BOCCACCIO's *Decameron*, en gammel, meget sjelden Udgave, som skal være trykt i et Florentinsk Nonnekloster; for Vaskningen *(le lavage)* af denne Bog betalte han 150 Fr., og 15 Blade, som manglede i Exemplaret, bleve facsimilerede af en engelsk Kalligraf ved Navn Harris; hans Regning løb op til 900 Fr.[1]).

Saadanne Priser kunne vi ikke betale; derfor maa hertillands, tænker jeg, Enhver hjelpe sig selv, og er man udrustet med et godt Maal af Taalmodighed og med en Haand, som paa een Gang er let og fast, kan man virkelig udrette ikke saa lidt. Jeg har vasket adskillige gamle Bøger; at mit Arbeide ikke taaler nogen Sammenligning med James Kew's, det bekymrer mig aldeles ikke; jeg kan jo dog aldrig tænke paa at opnaae den Erfaring og Øvelse, som en saadan Mand har, og da jeg kun har en almindelig Stue til min Raadighed, ikke noget ordentligt Værksted, kan jeg ikke indlade mig paa chemiske Operationer, som kræve Plads og særegne Indretninger. Jeg kan blot arbeide i det Smaa, og det, jeg nu vil meddele Dig, er kun hvad jeg selv har prøvet. Jeg har naturligviis lagt vel Mærke til ethvert godt Raad, som jeg har fundet hist og her i Bøger f. Ex. i ROUVEYRE's *Connaissances nécessaires à un Bibliophile* (jeg kjender kun den anden Udgave, *Paris 1878;* om der staaer mere i de nyere, veed jeg ikke); Et og Andet har jeg lært af F. R. GREVE's *Om Restauration af Malerier, samt en kortfattet Anviisning til at rense Kobberstik o. d. l. Roeskilde 1855*, og saa har jeg for Resten prøvet mig frem og søgt at gjøre mine Ting saa godt jeg kunde.

Og nu skal Du høre, hvorledes jeg behandler en Bog, der er i den Forfatning som den før omtalte.

Først blader jeg Bogen igjennem, mærker mig de Steder, som især ere snavsede, skjærer omhyggeligt alle de Traade over, hvormed den er heftet, og deler den derefter i Læg af passende Størrelse f. Ex. 5—6 Ark. Naar jeg nu en Dag er Herre over nogle Timer, lægger jeg et saadant Læg i et fladt Fad, skjenker kogende Vand derpaa og sørger ved en lille Vægt (en glat Steen eller deslige) for at holde Papiret under Vandet. Naar det varme Vand har virket i nogen Tid, fjerner jeg med en Pensel de Spor af Lim eller Klister,

[1]) Catalogue de la Bibliothèque de M. L****. Paris 1847, S. VI og 356.

som endnu findes paa Ryggen; derved skilles Arkene ganske fra hverandre, og saa lader jeg det Hele staae, indtil Vandet er blevet koldt — det har efterhaanden antaget en Farve omtrent som Thee, hvori der flyder Smaadele af Snavs eller hvad det er. Nu optager jeg forsigtigt hvert enkelt Blad, udbreder det paa et Underlag af fast Papir og vasker det omhyggeligt med koldt Vand ved Hjelp af en blød Svamp; jeg gnider naturligviis stærkest paa de meest snavsede Steder, og det gamle Papir kan taale meget mere af denne Behandling, end Du maaskee vil troe. Naar Bladet er blevet reent, eller naar jeg ikke tør bearbeide det videre, lægger jeg det mellem Trækpapir, og naar hele Lægget er behandlet paa denne Maade, presser jeg det ved Hjelp af et Par gamle Folianter — jeg veed ikke, om en kunstigere Presse kunde gjøre mere Nytte, men jeg troer det ikke. Efter nogle Timers Forløb, eller ogsaa den næste Dag, seer jeg de halvtørrede Blade efter, vasker et og andet af dem grundigere med Svampen, lægger nyt Trækpapir imellem dem og lader dem tørre heelt. — Der vil endnu være adskillige Spor tilbage af de tidligere Læseres Fingre; nogle af dem ville forsvinde, naar de gnides godt med en Tot Bomuld vædet i Benzin, men nogle ere særdeles haardnakkede. En enkelt Gang har jeg indgnedet de meget snavsede Rande af nogle Blade med en Gelee kogt af Marseille-Sæbe, der siden blev vasket af med Vand; men Virkningen var ikke saa betydelig, som jeg havde ventet. Stundom har jeg vædet saadanne Blade med Ammoniakvand (Salmiakspiritus), skyllet dem med Spiritus Vini og derefter ladet dem ligge en kort Tid i Vand; Virkningen heraf har jeg været ganske vel fornøiet med. — *Fedtpletter* smøres ind med en Grød af Bolus og Benzin; man indsmører begge Sider af Bladet, lægger dette mellem Trækpapir under en Brevpresse og lader Benzinen langsomt fordampe; naar man bagefter skraber og børster Bolus'en af, vil Fedtpletten for største Delen være forsvunden, og den vil vistnok heelt gaae bort ved en Gjentagelse af denne Behandling. — En eneste Gang har jeg havt at gjøre med en Plet, der efter min Mening hidrørte fra *Vox*. Denne Plet bestrøg jeg med Æther; jeg troer ogsaa nok, at jeg fik Voxet bort, men Stedet vedblev at have en temmelig mørk Farve. For en Sikkerheds Skyld maa jeg tilføie, at baade Benzin og Æther ere brandfarlige Vædsker, og at man vist kun bør anvende dem ved Dagens Lys. — *Blækklatter* pleier jeg at behandle paa følgende Maade: jeg lægger Bladet paa en Glasplade og pensler Blækklatten med en Opløsning af Syresalt, som jeg holder varm i en lille Porcelainsskaal over Spirituslampen; med denne Pensling bliver jeg ved, indtil Klatten er forsvunden, eller indtil jeg ingen videre Virkning sporer; saa lægger jeg Bladet i koldt Vand, som jeg skifter adskillige Gange, indtil jeg tænker, at alt Syresaltet er udvasket, hvorefter jeg tørrer Bladet mellem Trækpapir. Naar Syresaltet ikke virker tilstrækkeligt, kan man anvende fortyndet Saltsyre; visse Slags Blæk ere nemlig overmaade holdbare, og nogle Spor vil der ofte blive tilbage; men jeg vil hellere finde mig heri, end jeg vil forsøge yderligere Midler. — Endelig ere Bladene saa rene, som jeg kan gjøre dem; saa lader jeg en dygtig Bogbinder

planere dem, og naar han har gjort sit Arbeide, kan jeg neppe gjenkjende de gamle Laser, som for saa og saa lang Tid siden voldte mig alt det Bryderi.

Var den gamle Bog allerede planeret, har jeg ikke turdet lægge den i kogende Vand; thi jeg vilde da opløse noget af Limen i Papiret og dog neppe faae det altsammen opløst, og saa tænkte jeg, at man ikke kunde lade Bogen planere igjen. Denne Frygt var dog maaskee ugrundet; thi nylig har en Bogbinder sagt mig, at saadanne Blade godt kunne planeres, naar man anvender Forsigtighed og ikke presser dem, men spreder dem til Tørring. Nu veed jeg det til en anden Gang; men hidtil har jeg i saadanne Tilfælde kun brugt Svampen og koldt Vand til den egentlige Vaskning. Fedtpletter og Blækklatter behandles paa den før beskrevne Maade. For at gjengive Papiret noget af den Fasthed, som jeg har frataget det ved Vask og Gnidning, pleier jeg at fugte det med en Alunopløsning ved Hjelp af en lille Svamp; jeg er ganske vel fornøiet med Virkningen heraf, og jeg har i alt Fald ikke vidst at gjøre det bedre.

Jeg veed meget godt, at jeg ikke er nogen Mester i den ædle Kunst, som jeg her forsøger at indvie Dig i; men jeg haaber endnu at gjøre mange Forsøg og Erfaringer, der kunne blive nyttige saavel for mig selv, som for mine gode Venner. Dem vil jeg nemlig altid efter Evne hjelpe med Raad, men ikke med Daad: ødelægger jeg en Bog for mig selv, saa er Skaden min egen, og jeg bliver maaskee klog deraf; men ødelagde jeg en Bog for Dig, fik jeg det ventelig længe at høre, og det vil jeg ikke udsætte mig for. Desuden vil Du let forstaae, at et større Arbeide af denne Art kræver megen Tid, og deraf har jeg ikke mere, end jeg selv bruger. Derimod har Du, som enhver anden, der arbeider med sit Hoved, nogle Timer, i hvilke Du ikke er oplagt til din sædvanlige Gjerning, medens noget Haandarbeide kunde være baade nyttigt og behageligt. Skulde man staae den hele Dag og vaske gamle Bøger, blev man naturligviis træt ligesom en anden Vaskerkone; men naar man kun engang imellem kan anvende nogen Tid derpaa, bliver dette Arbeide tværtimod en Adspredelse: man er i Virksomhed, og man maa bestandig være opmærksom paa det, man har i Hænderne, saa at man slet ikke har Leilighed til at kjede sig. Og da man ved denne Beskjæftigelse kommer til at see Bøgerne fra et heelt andet Synspunkt, end naar man læser dem — man seer dem jo ret egentlig efter i Sømmene —, kan man maaskee komme til at gjøre en eller anden lille Iagttagelse, som man vanskelig eller slet ikke kunde gjøre i Studerekammeret, og som dog mulig kan være til Nytte for Bibliographien.

Du veed saa godt som jeg, at af Holbergs *Peder Paars* udkom de tre første Bøger enkeltviis efter hinanden; de bleve strax eftertrykte, og da Hovedudgaven af 1720 bragte den fjerde Bog, blev ogsaa denne eftertrykt. Af disse uretmæssige Oplag er der sikkert solgt mangfoldige Exemplarer, og naar et Tryk var udsolgt, blev der snart besørget et nyt. Jeg har tidligere troet, at naar en Mand kjøbte en saadan *Peder Paars*, fik han fire Piecer i de Tryk, som Boghandleren netop havde, og jeg blev bestyrket i

denne Tro ved at see et Exemplar, hvis tre første Bøger stemte med Beskrivelsen af det, som kaldes det tredie Eftertryk[1]), medens fjerde Bog var af et andet Tryk. Det forholder sig alligevel ikke ganske saaledes. J. J. A. Worsaae forærede engang P. G. Thorsen et Exemplar af det tredie Eftertryk, og det kom siden i mine Hænder; da jeg nu skilte det ad for at pynte lidt paa det, saae jeg, at Titelbladet til tredie Bog er det ottende Blad af Arket F i anden Bog, og disse to Bøger ere saaledes virkelig trykte sammen. Jeg lagde ogsaa Mærke til, at *Fortalen til Indbyggerne i de Nye Boder* og *Just Justesens Fortale* vare indsatte efter Titelbladet til anden Bog; det Samme har jeg seet før, og Bogbinderen har formodentlig indklæbet dem der, fordi disse to Blade ere signerede a og a 2, medens første Ark i anden Bog er signeret B; deres Plads er imidlertid foran første Bog, og Titelbladet til anden Bog er det første Blad af Arket B. — Sligt vil man ikke let kunne see, naar man har et indbundet Exemplar for sig, eller rettere sagt, man vil neppe tænke paa at søge efter et saadant Forhold. Af det tredie Eftertryk skal der ogsaa findes Exemplarer, i hvilke Fortalerne til første Bog ere indsatte efter Titelbladet til tredie Bog. Jeg seer da ikke rettere, end at de tre Bøger oprindelig høre sammen og ere udleverede samlede, være sig til Bogbinderen eller til Kjøberen; men hvoraf kommer det, at de to Blade med *Vers gjorte mod dette Poema* ere trykte baade bag i tredie Bog (Bl. F 3 og F 4) og foran i fjerde Bog (Bl. A 2 og A 3)? Havde denne sidste maaskee en vis Selvstændighed?

For mange Aar siden forærede en Mand mig HERMAN WEIGERES *Rævebog*, Udgaven af 1656, desværre et saare maadeligt Exemplar, baade forskaaret og defect; som det var, kunde jeg ikke bruge det, men jeg gjemte det dog i Haab om, at det alligevel kunde komme til Nytte. Jeg fik da ogsaa senere et Exemplar, som jeg i det hele kunde være tjent med, naar det blev ordentligt vasket, og et Par stærkt beskadigede Blade kunde jeg netop bøde paa ved Hjelp af det gamle Exemplar. Som bekjendt har Titelbladet i denne Bog en Ramme i Træsnit med mange Figurer, og af den var der forneden afrevet et Stykke; jeg maatte derfor lade Titelbladet opklæbe og vilde saa facsimilere det, der manglede. Herved havde jeg strax et lille Uheld: Papiret, hvorpaa det skulde opklæbes, havde jeg med Kaffe farvet saaledes, at det ganske godt svarede til det gamle Papir; men ved Opklæbningen gik, som det synes, Farven tildeels af, og da jeg fik Titelbladet tilbage fra Bogbinderen, var Forskjellen mellem det gamle og det nye Papir meget iøinefaldende; dette maatte jeg imidlertid finde mig i, da jeg frygtede, at der skulde komme mørke Rande eller smaa Folder, hvis jeg prøvede paa at farve Papiret igjen — jeg kunde jo alligevel ikke tænke paa at udføre Facsimilet saaledes, at Nogen skuffedes deraf. Jeg vilde altsaa begynde at tegne; men nu træffer det sig saaledes, at i de to Exemplarer, som det store kongelige Bibliothek har af Bogen, er den nederste Rand af Titelbilledet taget bort ved Beskjæringen: de kunde altsaa ikke hjelpe mig, og Udgaven af 1555 kunde jeg slet ikke bruge; thi vel have Træsnittene i de to Udgaver Tegning tilfælles, men de ere udførte

[1]) *Chr. Bruun*, Ludvig Holbergs Peder Paars. Kbh. 1862, S. 11—13.

saaledes, at der er stor Forskjel i Enkelthederne. I denne Forlegenhed tyede jeg til de tydske Tryk, som Bibliotheket eier, og jeg fandt, hvad jeg søgte, i den Udgave, som Ludvig Dietz i Rostock har trykt 1549, og som antages at være Originalen til den danske Rævebog: Figurerne heri stemme saa nøie overeens med dem i den danske Udgave af 1656, at jeg kunde tegne det manglende Stykke af Titelbladet efter det i den tydske Udgave. Det synes altsaa, som om Peter Hake og Christian Eckhorst, da de besluttede at oplægge Rævebogen paany, have erhvervet netop det Sæt af Træstokke, som er benyttet af Dietz. Rigtignok have Stokkene lidt meget i de hundrede Aar, og et Par af dem er blevet heelt borte; men i Virkeligheden ere Træsnittene bedre end i den danske Udgave af 1555. Dette gjelder dog kun om de større Billeder, de egentlige Illustrationer til Digtet; de smaa Figurer derimod, som ere anvendte i Capitlernes Udlægning, de ere i Udgaven af 1656 meget ringere, de ligne kun lidt Dietz's Figurer og ere vistnok skaarne langt senere, paa en Tid, da Træsnittets Kunst allerede var i Forfald. — Naturligviis kunde man nok bemærke dette uden møisommeligt at eftertegne et større eller mindre Stykke; men naar man ikke havde en særegen Anledning, vilde man vel ikke falde paa at foretage denne Sammenligning; jeg veed da heller ikke, at Nogen før har gjort det.

Hvad man kan iagttage under denne Syslen med Bøgernes Ydre, kan selvfølgelig i det høieste give Oplysninger med Hensyn til det, som man maaskee kunde kalde Bøgernes udvortes Historie. Dreier det sig nu om en Bog, som har Betydning i Litteraturen, har imidlertid ogsaa en Iagttagelse af denne Art sin Værdi, om ikke for Litterærhistorikeren, saa dog for Bibliographen, og da man faaer den i Tilgift, kan man sagtens tage den med; men Du skal ikke rive dine gamle Bøger itu for at finde Hemmeligheder imellem Bladene, thi det kan visselig ikke betale sig. Mange, ja vel de fleste af vore Landsmænd ville mulig mene, at det Arbeide, hvorom jeg her har skrevet, overhovedet ikke kan betale sig; men jeg troer, at det stiller sig anderledes for den egentlige Bogelsker. Han holder af smukke Bøger, og et jomfrueligt Exemplar af en gammel Bog, som efter hans Plan bør findes i hans Samling, er for ham en Skat; men naar Talen er om gamle danske Bøger, hvor ofte finder man da saadanne Exemplarer? Er Bogen selv i god Stand, saa er Bindet mere eller mindre daarligt, og som oftest kan hverken det Ene eller det Andet tilfredsstille en kræsen Smag. Jeg tænker mig, at det f. Ex. i England og Frankrig forholder sig heelt anderledes. I disse Lande har der altid været mange Bogelskere, og talrige Bøger ere der i lang Tid overleverede fra den ene kjærlige Haand til den anden; men hos os har der aldrig været mange Bogelskere. Den gamle Bog, som jeg faaer fat paa, har maaskee oprindelig tilhørt en Saadan, som da har sørget godt for den; men saa er den kommen i Hænderne paa Folk, som slet ikke have værnet om den. Den glædede adskillige Læsere, som spiste, medens de læste, som spyttede paa deres snavsede Fingre, naar de skulde vende Bladene, som lagde Æseløren i den, som tørrede Blomster

i den, som kort sagt holdt saa meget af den, at de næsten ødelagde den; og det er ikke de ringeste Bøger, som det er gaaet saaledes. Endelig kommer Bogen efter alle disse Gjenvordigheder paany i en Bogelskers Hænder; han har ventet længe paa den, han kan ikke vente, indtil der viser sig et smukt Exemplar — og han har muligviis ikke Raad til at betale det, hvis det skulde vise sig. Han tænker da som saa: »Denne fattige Bog har mange Gange skiftet Herre; maaskee ere mange smukke Tanker kaldte tillive netop ved den, og dog har Ingen været god imod den, heller ikke de, som havde meest Nytte af den; var det gaaet længe saaledes, havde den neppe været til at redde, men nu vil jeg see, hvad jeg kan gjøre for den.« Saa vasker han den og lader Bogbinderen klæde den paa; den faaer aldrig igjen sit jomfruelige Udseende, den beholder altid nogle Mærker af de lidte Mishandlinger; men den kan dog see anstændig ud, den kan leve længe og kan endnu glæde Mange, maaskee endog Folk, der neppe vilde have rørt ved den, hvis de havde truffet den i dens Fornedrelse. Saadanne Tanker ere tidt løbne rundt i mit Hoved, naar jeg stod og vaskede en gammel Bog, og det har været mig en stor Tilfredsstillelse, naar jeg saae nogen Frugt af mit Arbeide, naar jeg saae, at jeg virkelig kunde gjøre noget for Bogen. Jeg synes, at jeg paa den Maade kommer i et særegent Forhold til den, og jeg haaber, at de, som i sin Tid erhverve mine Bøger, ville lade mit Ex-Libris blive paa sin Plads; thi jeg har dog gjort noget mere for disse Stakler end laane dem Huus, da de kom til mig: jeg har — ja undskyld mit høitidelige Ansigt! — jeg har løskjøbt dem fra Slaveri blandt de Vantroe og fra en sørgelig Død.

CARL ELBERLING

Efterskrift. Jeg omtalte i mit sidste Brev, at Forgyldningen paa det Maioli-Bind, der tilhører det store kongelige Bibliothek, ikke seer ud som almindelig Haandforgyldning, men mere ligner den saakaldte Stift- eller Tegneforgyldning, og saaledes maatte da denne Technik, som man ellers meente at være temmelig ny, i Virkeligheden være meget gammel, men i lang Tid glemt. Det interesserede mig derfor meget, da jeg nylig i *Monatsschrift für Buchbinderei (II. Bd. 1891, S. 117)* læste om et Venetiansk Bind, som er forgyldt deels med Buer, deels med Stiften, og om et Koranbind, hvis meget smukke Prydelser ogsaa ere udførte med Stiften, men uden Guld. Forfatteren, som skriver om disse Bind, drager af sine Iagttagelser den Slutning, at Stiftforgyldningen er opfunden i Østerland før Aar 1500.

C. E.

TO BOGBIND
FRA KONG HENRIK DEN ANDENS TID

De to Bind, af hvilke dette Hefte bringer Afbildninger, tilhøre begge det store kongelige Bibliothek og ere allerede beskrevne i Foreningens Aarsskrift 1890, S. 51—52.

Den første af disse Bøger bærer Kong Henrik II's Mærke; det er *Isocrates nuper accurate recognitus et auctus. Isocrates, Alcidamas, Gorgias, Aristides, Harpocration. Venetiis* 1534, Folio (31:20,5 Ctm.). Bindet bestaaer af Træplader, beklædte med rødt Maroquin. Paa dets Sider er yderst en Ramme, dannet af flere Linier i Blindtryk og een Linie i Guldtryk. Indenfor denne Ramme er en anden, dannet af store skraverede Stempler, trykte i Guld og forbundne med hverandre ved fire Linier i Guld, og denne Ramme er paa begge Sider kantet med Linier i Blindtryk; saadanne forbinde ogsaa den indre og den ydre Rammes Hjørner. Paa Midten af Bindet er anbragt et Skjold med de tre Lilier; over Skjoldet er en Krone, og omkring det hænger St. Michaels-Ordenens Kjede og Medaillon; Medaillonen omgives af en Halvmaane, og paa begge Sider af den staaer et kronet H. Udenom dette Vaaben er en uregelmæssig oval Ramme, dannet af fire Dianas-Buer. I de Dele af Midtfeltet, som ikke optages af Vaabenskjoldet og hvad dertil hører, er der efter en bestemt Regel anbragt flere Smaafigurer: den franske Lilie, det kronede H, et Monogram, sammensat af et H og to i hinanden føiede D'er, og tre sammenslyngede Halvmaaner. Imellem den ydre og den indre Ramme staaer forneden det af D og H sammensatte Monogram, paa begge Sider de tre Halvmaaner og foroven Bogens Titel med græske Bogstaver. Halvmaanerne og Buerne have været malede, rimeligviis hvide. I de ydre Hjørner af den indre Ramme har der siddet Metalnagler. — Ryggen er glat (uden ophøiede Bind) og prydet med Lilier og kronede H'er. Paa det forgyldte Snit er der punkterede Ornamenter, og midt paa Forsnittet er et H, paa Oversnittet de tre Halvmaaner, og paa Undersnittet to i hinanden føiede D'er. Bogen har været til at lukke med fire Spænder, to fortil, eet foroven og eet forneden.

Den anden Bog har tilhørt Henrik II's berømte Elskerinde, Diana af Poitiers. Det er *Champ Royal*, et Haandskrift i den Thottske Samling, Nr. 59, Folio (24,5 : 17,5 Ctm.). Bindet bestaaer af Træplader, beklædte med guulbruunt Maroquin. Paa dets Sider er yderst en Ramme, dannet af et Par Dobbeltlinier i Guld; Feltet indenfor denne Ramme er heelt oversaaet med en lille i Guld trykt Figur, dannet af tre Prikker; Feltets Hjør-

ner ere skraat afskaarne, og her er indlagt Stykker af rødbruunt Skind med et temmelig stort Ornament i Blindtryk. Midt paa Bindet er anbragt Eier-

Isocrates. Venetiis 1534. Med Henrik II's Mærke.
(Tilhører det store kgl. Bibliothek.)

indens Vaaben som Hertuginde af Valentinois, rudeformet, som en fransk Dames Vaaben bør være, og udført med Guld, Sølv og Farver (den blaa

Farve er fremherskende). — Ryggen er glat og forgyldt i et Mønster, som ligner Skjæl; Rygtitlen, trykt paa rødt Skind, er vist fra en senere Tid end

CHAMP ROYAL. Med Diana af Poitiers's Vaaben.
(Tilhører det store kgl. Bibliothek.)

selve Bindet. Snittet er forgyldt og figureret med Stempler. Bogen har været til at lukke med fire Spænder, af hvilke eet endnu er heelt.

C. E.

EN DANSK ASTROLOGISK TABEL FRA VOR BOGTRYKKERKUNSTS ÆLDSTE TID

Af H. O. LANGE

MEDFØLGENDE Tavle giver en tro Gjengivelse af en meget kuriøs Frembringelse af den danske Bogtrykkerkunst i dennes tidlige Barndom.

Det er et kun paa den ene Side trykt Blad, der for en Del Aar tilbage erhvervedes af det store kongelige Bibliothek hos en Antikvar i Sydtydskland; det hører ligesom Almanakker, Regnebøger, Salmebøger og lignende til den Del af den ældste trykte Literatur, der var mest forgjængelig, idet den blev slidt op af Menigmand. Bladet bærer tydelige Spor af, at det har været benyttet af en Bogbinder til at klæbe paa Indersiden af et Bogbind; det af ham anvendte Rugmelsklister har sat sine umiskjendelige Mærker i Papiret. Det er ikke den eneste Kuriositet fra Bogtrykkerkunstens Barndom, der gjennem Bogbinderværkstedet er bevaret for en Eftertid, der bedre end Datiden forstaaer at vurdere dens Betydning.

Tabellen giver en Anvisning, hvorefter Menigmand kan se, hvilke Ting han kan gjøre eller bør undlade paa de forskjellige Tider, naar Solen staaer i de forskjellige Himmeltegn. Vi have her at gjøre med en Overtro, der er saa gammel som Menneskets Historie, og som gjenfindes endnu i vor Tid i de saakaldte »Tycho Brahes Dage«. I British Museum findes en gammel ægyptisk Papyrus, der er en fuldstændig Haandbog i Dagvælgeri; den angiver med stor Omhu de Dage, paa hvilke man ikke maa »høre paa muntre Sange«, »spise Gaasesteg«, »vaske sig«, »gaa ud om Aftenen« osv.

Hos Grækerne var Læren om »de lykkelige og ulykkelige Dage« sat omhyggeligt i System. Den græske Digter Hesiodus har efterladt et langt Digt »Gjærninger og Dage«, der behandler det samme Emne fra Overtroens Verden.

I Middelalderen havde man stærkt udprægede Forestillinger om Himmellegemernes Indflydelse paa Menneskene og deres Liv; ved Siden deraf respekteredes de saakaldte »ægyptiske Dage« svarende til vore »Tycho Brahes Dage« omhyggeligt.

Astrologien blev en »Videnskab«, som en Mængde af det 15., 16. og 17. Aarhundredes store Aander dyrkede med Lidenskab. Hvad Under da, at denne Videnskab, populariseret som f. Ex. i den foreliggende Tabel, spillede en stor Rolle i det menige Folk?

Naar vi læse Tabellen, vil adskilligt forekomme os saare løjerligt; at det kun er godt »at betalle skyld og geld« i de to af Aarets tolv Maaneder,

har været behageligere for en Debitor end for en Creditor; at det derimod aldrig er ondt »at giffue siuge lægedom«, synes ganske forstaaeligt, hvorimod det kun daarligt stemmer med den Paastand, at det i tre Maaneder er ondt »at tage Lægedom til sig«. Gjennemgaaende faar man Indtryk af, at Bogstaverne *g*, *o* og *m* ere anbragte ganske tilfældigt, næsten som de ere faldne Sætteren i Haanden. Det er ogsaa et ganske mærkeligt Udvalg af Livets Sysler, der kommer i Betragtning, lige fra saa store Ting som »at legge grundwol til kircke oc slot«, »at giøre brølop« til »at skere sine Negler«.

Bladet synes paa Midten at være fuldstændig bevaret, det venstre Hjørne er derimod stærkt medtaget. Naar Texten imidlertid lover, at »vdi denne Tafle kand mand oc see huilken lem samme tolff Maaneders Tegn inde haffue oc offuer regære paa Menniskens liiff«, saa tyder dette paa, at noget er gaaet tabt, da man ikke kan se noget saadant paa den bevarede Del.

Spørgsmaalene om, hvor, naar og af hvem dette Blad er trykt, lade sig ikke besvare. Udstyrelsen og det anvendte Materiel af Typer og Træstokke peger paa Begyndelsen af 16. Aarhundrede. Der er anvendt 3 Slags Typer: Missaltyper i første Linie, en meget karakteristisk langstrakt gothisk Skrift i anden Linie, der i Snittet minder paafaldende om den, som Matthæus Brandis anvendte i Lübeck i Slutningen af 1480erne. Resten er trykt med en lille Schwabacher.

Frisen foroven er trykt med to i Karakteren temmelig uensartede Klodser. Det hele gjør Indtryk af, at vi have at gjøre med en lille Bogtrykker, der levede paa sammenstykket og forslidt Materiel. Træsnittet gjør Indtryk af at stamme fra Tiden omkring 1520, medens Typerne synes at pege længere tilbage i Tiden. Det vil vel ikke være for dristigt at henføre Bladet til Tiden 1515—1525.

BOGARBEJDET
PAA ARTS AND CRAFTS UDSTILLINGEN
I LONDON 1893

Arts and Crafts Society i London holdt i Oktober sin fjerde Udstilling. Selskabet bestaar af Kunstnere og Haandværkere, som have Lejlighed til at udføre Arbejder udenfor det, der dagligdags forekommer, samt enkelte store Huse, der fremstille Sager under direkte kunstnerisk Medvirkning, som Væverier, Tapetmagere, Keramikere etc. Det følger den Regel, at nævne alle de Personer, der have deltaget i Arbejdets Fremstilling, og ønsker for Resten at opmuntre det ærede Publikum og Kunsthaandværkerne til at gøre Ting, der skille sig bestemt fra Massefremstillingen. I et saa rigt Samfund som det engelske bliver der hyppigere Lejlighed til at udføre enkelte fremragende Stykker, end Tilfældet er under smaa Forhold, og Udstillingen var derfor rig paa skønt gennemført Arbejde fra alle Kunsthaandværkets Omraader. Der var ogsaa adskilligt, der ret afskrækkende viste de Urimeligheder i Opfindelse og Fremstilling, som kunne følge i Kølvandet af en ellers god Bestræbelse.

Hvad vi her ønske at beskæftige os med, er det Bogarbejde, som udstilledes. De to Haandpresser og det lille Sætteri, som *Kelmscott Press'* Ejer, William Morris, havde ladet opstille, var det dominerende. Fra dette Trykkeri udsendte han en lille Bog, som han selv har skrevet, *Gothic Architecture,* trykt paa haandgjort Papir og i den ejendommelige Udstyrelse, han dyrker. Morris er Kunstner og Digter, og er med Rette anset i begge Egenskaber. Han er tillige en rig Mand og en ivrig Socialdemokrat. Sit Trykkeri har han udenfor London ved sit Hus, og fra dette udgaar en Række gennemførte og fornemt udstyrede Bøger. Vi hidsætte hans Trykkermærke samt Prøver af de tre Skrifter, han ejer, og som han vel at mærke er Eneejer af, idet han nemlig selv har ladet Stemplerne skære og Skriften støbe. Man ser, hans Ideal er Bogtrykkets store Tid, det første Hundredaar efter Guttenbergs Opfindelse, den Gang Bogtrykning var en Kunst og før den gik i Masseproduktionens Tjeneste. Saadan omtrent er hans Tanke. Naturligvis trykker han kun i Haandpresse og kun paa udsøgt haandgjort Papir. Lige saa naturligt hader han moderne Farve, til hvis Sammensætning han nærer den mest ubetingede Mistro.

Han foragter hele vor Tids Stræben efter at gøre billigt Arbejde ogsaa i Boghaandværket, og nævner den store Venezianer Aldus med Dadel som den første Opfinder af smaa, billige Bøger. Naar han skriver eller taler

om disse Emner, er han voldsom i sine Udtryk som han er sær i sine Meninger.

Alt dette udelukker imidlertid ikke, at Manden siger mange forstandige Ting om Bogudstyr. Dog tro vi næppe, han vil naa sit Maal, atter at faa indført den Skrift, han ene anerkender for skøn i højeste Forstand, nemlig den fede Gothik fra det femtende Aarhundrede, som er Mønsteret for hans *Troy* Skrift.

Udspurgt nærmere om sine Meninger med Hensyn til hans Bøgers Kostbarhed, der udelukker dem fra at erhverves af almindelige Folk, svarer han i Lighed med COBDEN-SANDERSON, som vi nedenfor skal omtale: Det er ikke nødvendigt for Folk at have mange saadanne Ting. Enkelte eller

Note. This is the Golden type.
This is the Troy type.
This is the Chaucer type.

en enkelt skønt trykt og indbunden Bog er det en Nydelse at eje, af og til at tage frem og glæde sig ved, og begrænsede man sig saaledes, kunde mangfoldige Mennesker eje skønne Ting. I Sandhed, siger han, nutildags er en Bog maaske det mest tilfredsstillende Kunstværk, en Mand kan skabe eller eje.

Vi give her en Liste over de Ting, der allerede ere udgaaede fra *Kelmscott Press,* samt over de Bøger, han har under Arbejde. Der er, som man ser, fuldstændig Oplysning om Trykkeaar, Oplagets Størrelse, hvor mange Ekspl., der ere trykte paa Pergament, samt om Forlægger, hvis en saadan findes. Er ingen Boghandler angivet, forhandler han selv Bøgerne, og de faas da ved Henvendelse til Trykkeriets Sekretær, Mr. Halliday Sparling, 8, Hammersmith Terrace, London W. De alt udgivne Ting ere dog, saa vidt vides, alle udsolgte, og, hvor mærkeligt det end lyder, skal dette ejendommelige Trykkeri arbejde uden Underskud. Alle hans Bøger vare udstillede

i ovennævnte Trykkerstue, og man kan kun beundre den Dygtighed, hvormed han gennemfører sine Arbejder. Hans Forbilleder ere let kendelige. Det er især den franske Presses tidligste og skønneste Arbejder. Under Pressen har han bl. a. en Udgave i stor Folio af CHAUCERS WORKS, hvortil den berømte engelske Maler BURNE-JONES tegner 60 store Billeder, der skæres i Træ. Til den ny Udgave af hans egen Digtning, *The Story of the Glittering Plain*, findes 23 Træsnit efter WALTER CRAINES Tegninger.

Bøger, som alt ere udgivne:

»The story of the Glittering plain«. By William Morris. April 4, 1891. Small 4to. 200 printed. Six copies on vellum. Published by Reeves and Turner, 196, Strand, at Two Guineas.

»Poems by the way«. By William Morris. September 24, 1891. Small 4to. 300 printed. In black and red. Thirteen copies on vellum. Published by Reeves & Turner, 196, Strand, at Two Guineas.

»Love-Lyrics & Songs of Proteus, & other poems«. By Wilfrid Blunt. January 26, 1892. Small 4to. In black and red. 300 printed. Published by Reeves & Turner, 196, Strand, at Two Guineas.

»Of the nature of Gothic«. By John Ruskin. February 15, 1892. Small 4to. 500 printed. Published by George Allen, 8, Bell Yard Temple Bar, at Thirty Shillings.

»The Defence of Guenevere, & Other Poems«. By William Morris. April 2, 1892. Small 4to. 300 printed. In black and red. Ten copies on vellum. Published by Reeves & Turner, 196, Strand, at Two Guineas.

»A dream of John Ball«. By William Morris. May 13th, 1892. Small 4to. 300 printed. In black & red. With a woodcut designed by E. Burne-Jones. Eleven copies on vellum. Published by Reeves and Turner, 196, Strand, at Thirty Shillings.

»The golden legend«. Translated by William Caxton. September 12, 1892. 3 vols. Large 4to. 500 printed. With two woodcuts designed by E. Burne-Jones. Published by Bernard Quaritch, 15, Piccadilly, at Nine Guineas.

»The Recuyell of the Histories of Troye«. Translated by William Caxton. A reprint of the first book printed in English. October 14, 1892. In black and red. 2 vols. Large 4to. 300 printed. Five copies on vellum. Published by Bernard Quaritch, 15, Piccadilly, at Nine Guineas.

»Biblia innocentium«. By J. W. Mackail. 8vo. November 6, 1892. 200 printed. Published by Reeves & Turner, 196, Strand, at One Guinea.

»News from nowhere«. By William Morris. 8vo. With a woodcut designed by C. M. Gere. November 22, 1892. 300 printed. In black and red. Ten copies on vellum. Published by Reeves & Turner, 196, Strand, at Two Guineas.

»The Historye of Reynard the foxe«. Translated from the Dutch by William Caxton. Reprinted from the edition of 1481. December 15, 1892. 300 printed. In black and red. Ten copies on vellum. Published by Bernard Quaritch, 15, Piccadilly, at Three Guineas.

»Shakespeare's Poems & Sonnets«. Reprinted from the first editions. 8vo. January 17, 1893. 500 printed. In black and red. 10 copies on vellum. Published by Reeves & Turner, 196, Strand, at Twenty-five Shillings.

»The Order of Chivalry«. Reprinted from Caxton's Edition of 1484. With »L'Ordene de Chevalerie«, a french Poem of the 13th Century, translated by William Morris. Small 4to. With a woodcut designed by E. Burne-Jones. February 24, 1893. 225 printed. In red and black. 10 copies on vellum. Published by Reeves & Turner, 196, Strand, at Thirty Shillings.

»Godefrey of Boloyne«. Reprinted from Caxton's edition of 1481. Large 4to. 27th April, 1893. 300 printed. In black and red. 6 copies on vellum. Published by William Morris at the Kelmscott Press. Six Guineas.

»Cavendish's life of Wolsey«. Reprinted from the author's MS. Octavo. 30th March, 1893. 250 printed. 6 copies on vellum. Published by Reeves & Turner, 196, Strand. At Two Guineas.

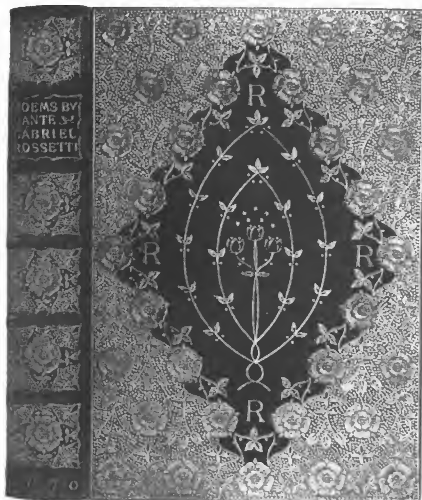
Bøger under Pressen:

»The Well at the World's End«. In four books. By William Morris. With woodcuts. Large 4to. In black and red. Double columns. 350 to be printed. 8 copies on vellum. Probable price Five Guineas.

›Sidonia the Sorceress‹, translated from the German of William Meinhold, by Francesca Speranza, Lady Wilde. 4to. In black and red. 300 to be printed. 10 on vellum. To be published by William Morris, at Four Guineas.

›Sir Thomas More's Utopia‹, Englished by Ralph Robinson, with preface by William Morris. 8vo. In black and red. 300 to be printed. 10 on vellum. To be published by Reeves and Turner, at Thirty Shillings.

›Chaucer's Works‹. With about 60 designs by E. Burne-Jones. Probable price Twenty Pounds.

Bind efter Cobden-Sandersons Tegning. (The Doves Bindery.)

›The Story of the Glittering Plain‹. By William Morris. With 23 woodcuts designed by Walter Crane. Large 4to. 250 to be printed. Five Guineas.

›Maud‹: a Monodrama. By Alfred Tennyson. 8vo. In black and red. 500 to be printed. To be published by Macmillan & Co. at Two Guineas.

Bøger under Forberedelse:

›Ballads & Narrative Poems‹. By Dante Gabriel Rossetti. 310 copies to be printed, of which six will be on vellum. To be published by Ellis and Elvey, 129, New Bond Street, W.

›French Tales of the Thirteenth Century‹, done into English by William Morris. 8vo. 350 to be printed. Probable price Thirty Shillings.

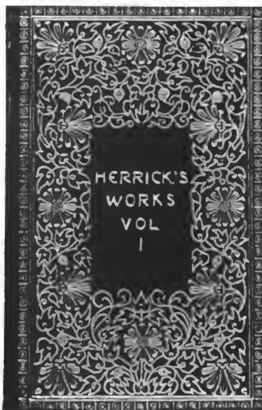
»Beowulf«. Englished by William Morris and A. J. Wyatt. 4to. 300 to be printed. Two Guineas.

»The Cronycles of Syr John Froissart«, translated by John Bourchier, Lord Berners. Reprinted from Pynson's Edition of 1523 and 1525. Folio. 2 vols. 150 to be printed. Probable price Twelve Pounds.

»The Tragedies, Histories & Comedies of William Shakespeare«. In black and red. 3 vols. Folio. Probable price Twelve Pounds.

»The Poetical Works of John Keats«. Probable price Thirty Shillings.

I Nærheden af Kelmscott Press har COBDEN-SANDERSON sit Bogbinderi, som han kalder *The Doves Bindery*. Manden er Kunstner, men har i mange

Bind efter Tegning af LEWIS F. DAY. (J. ZAEHNSDORFS Bogbinderi.)

Aar givet sig af med Bogbinderarbejde, hvortil han ikke alene gør Tegningerne, men som han selv er i Stand til at udføre. Han er en dygtig Haandforgylder. Sammen med Morris og Walter Craine er han en af Lederne i Arts and Craft Selskabet. Kravet efter hans Arbejder er nu vokset saaledes, at han har indrettet et lille Bogbinderi for kunstnerisk udført Arbejde, og paa den Udstilling, vi her beskæftige os med, angav han Navnene paa de Folk, der havde udført Bindene.

Han holder fast ved de flade Rygge, der ere karakteristiske for gode engelske Bogbind, og hævder, at de ere at foretrække for de runde; de dekorere bedre paa Boghylden og hindre, at en Del af Rygtitlen skjules af Rundingen.

Han anvender saa godt som udelukkende Maroquin og Pergament. I gamle Dage — siger han — maa Kalveskindet have været bedre og holdbarere, det viser de gode bevarede Bind i dette Skind, men nuomstunder er dette Materiale ikke værd at ofre et stort Arbejde paa.

Et af hans Bind afbildes her. Det var i Maroquin, Dekorationen udført med ganske faa Stempler. Man vil se, at han bruger forholdsvis store Versalier og Tal til Titlen og lader denne fylde hele Feltet. Paa Udstillingen havde han adskillige Efterfølgere i Amatør-Bogbinderiet, som imidlertid ikke besad hans Evne til at gennemføre Arbejdet.

De rigtige Bogbindere vare ogsaa repræsenterede. Vi give her et Billede af et efter særlig Tegning hos J. ZAEHNSDORF udført Bind. Det er karakterfuldere end det, der ellers kommer fra denne Mands bekendte Værksted. Alt Bogbinderarbejdet var udstillet i samme Stue som Morris Presse, og Rummets Vægge vare tæt behængte med Tegninger til Illustration. Her fandtes DANTE GABRIEL ROSSETTIS Originaltegninger til Digte af Tennyson og andre. De gamle Træsnit efter disse, som ligeledes vare udstillede, røbede en ret tarvelig Gengivelse. WALTER CRAINE var særlig rigt repræsenteret, iblandt andet med Originalerne til *The Wonder Book,* som Houghton Mifflin & Co. har udgivet, og hvori den fortrinlige Gengivelse af Craines Akvareller gør RIVERSIDE PRESS den største Ære. C. S. RICKETTS, en Kunstner, der i Reglen selv skærer sine Kompositioner i Træ, hører til de ejendommeligste Talenter i hele Selskabet.

Stor Lykke gjorde en Række Illustrationer af Elever i Birmingham Kunstskole. Det var talentfulde Arbejder, men lidt for kunstigt behandlede efter norditalienske Træsnit fra det femtende Aarhundrede. Fra denne Skole stammer H. C. Andersens nyeste engelske Illustrator ARTHUR J. GASKIN. Hans Udgave af Andersen er nys udkommen hos George Allen i London. For danske Øjne synes denne ekstra gammeldags Karakter i Illustrationerne at passe daarligt til Andersens Eventyr.

Har man ærgret sig over at god, engelsk Tradition i Bogarbejde og Illustration synes at forsvinde i de Bøger, Tidsskrifter og Blade, man sædvanlig faar at se, var det til Gengæld glædeligt paa denne lille Udstilling at se Vidnesbyrd om, at der er Folk, som arbejder mod Strømmen og gør det med Held og betydeligt Talent.

F. H.

AFDØDE DANSKE BOGHAANDVÆRKERE

I

HANS CHRISTIAN HENNEBERG

født den 17 September 1826, død den 9 Maj 1895.

HENNEBERGS Fader var i Arbejde hos LORENZ FRØLICHS Fader, Grosserer Frølich og havde en Spækhøkerhandel i Kælderen i dennes Gaard. Den unge Lorenz Frølich, der allerede var et godt Stykke fremme paa sin Kunstnervej, blev den, som gav Anledning til, at den lille spinkle Christian, der havde stor Lyst til Tegning, kom i Lære hos den bekendte Xylograf FLINCH, den første, der i dette Aarhundrede paa ny gjorde Træskæreriet til et selvstændigt Fag her i Landet.

Flinch havde det Held, at hans Bestræbelser for at bane nye Veje for det helt uddøde Træsnit bleve levende støttede af FRØLICH, J. TH. LUNDBYE og SKOVGAARD. Paa hans Værksted i Bings Gaard paa Hjørnet af Pilestræde og Kronprinsensgade kom Lundbye ofte. Han medbragte da jævnligt en Tegning til Træsnit eller tegnede der oppe et eller andet af de mange Smaabilleder paa Klodsen, hvoraf han i sine Ungdomsaar har gjort saa mange. Paa dette Sted lærte Henneberg den møjsommelige Teknik, med Gravstik at skære Billeder til Trykning, og her lærte han disse Kunstnere nøjere at kende, som han gennem hele sit Liv nærede en ubegrænset Kærlighed og Agtelse for.

Læreren Flinch var dygtig, men streng og sær. Senere Tiders Ordning med at faa det vanskelige Buksbomtræ godt og ordentligt afrettet ved en Snedker kendtes den Gang ikke. Drengene maatte skiftevis op paa et lille Kvistkammer og arbejde skrapt med Høvlen paa det haarde Træ for at give det en fuldkommen plan og glat Overflade. Fik Flinch et Læs Tørv, maatte en af dem ned paa Gaden for at holde Sækken, medens Flinch fra Vinduet kontrollerede, at Bonden talte rigtigt, og ve den, der ikke tog slige Hverv paa alvorlig Maade. Paa den anden Side var Flinch ikke bange for at sætte dem til at skære Tegninger, der egentlig laa betydeligt over deres Evner. De flinke af Eleverne lærte derved, men det gik undertiden slemt ud over Frølichs og Lundbyes smukke Tegninger. Flinch var allerede dengang — i Begyndelsen af Fyrrerne — stærkt optaget af Forlagsvirksom-

hed. Han udgav den bekendte Almanak, flere Læsebøger og mange andre Publikationer. Trods sit barske Mesterværsen var han i en Henseende liberal nok; han tillod nemlig, at Eleverne signerede de Træsnit, som de udførte, med deres Monogram. Især synes Henneberg at have været begunstiget i saa Henseende. Hans Mærke HCH finder man under mange af Lundbyes tidlige Træsnit, og den opmærksomme Betragter vil være i Stand til at følge Drengens Udvikling gennem disse Smaablade, der ere vel kendte af Samlere af slige Ting.[1]) Foruden Flinchs egne Mærker, et sammenstillet ACFF, AF eller Flinch helt ud, finder man jævnligt CTR, hvilket er Navnet paa en anden Lærling Carl Rothweiler, der snart forlod Faget, da han efter en Øjensygdom tabte Synet. TK er den tidligste Elev Axel Theodor Kittendorffs Mærke. To andre Lærlinge vare W. Bigandt og Balser Dahl, der begge ligesom Henneberg ere døde i 1893.

Blandt den lille Flok Drenge — A. Kittendorff havde allerede den Gang forladt Flinch og arbejdede selvstændigt — var Henneberg den dygtigste. For ham gik Tiden paa den lykkeligste Maade, helt optaget som han var af sit Fag, og med flittigt Arbejde paa Kunstakademiet om Aftenen. Midt i Fyrrerne hændte det imidlertid, at en engelsk Træskærer ved Navn Benworth fandt Vejen her op fra Tyskland. Baade i Frankrig og Tyskland vare dengang engelske Xylografer søgte for den større Udviklings Skyld, som de sad inde med. Han lærte sine kjøbenhavnske Fæller det *tonede* Snit, som man tidligere ikke kendte her, men som allerede fra Thomas Bewicks Tid var dyrket i England. Hvad enten nu Englænderen ikke var meget værd eller hans Lære — der i ethvert Fald var meget kortvarig — faldt i daarlig Jord, et er sikkert, at den Indflydelse, han kom til at øve, var saare uheldig. Man sporer den i enkelte af de omtalte Træsnit efter Lundbye i tonede Lufte og Baggrunde, hvor man før havde holdt sig nøje til Lundbyes Streg. Henneberg har fortalt om, hvor daarligt Lundbye syntes om disse ny Moder, der jo ogsaa passede saare ilde til hans Tegnings Karakter. Denne Englænders korte Ophold her blev Hennebergs første Møde med den mere moderne Udvikling af Træsnittet, som han vel senere ofte forsøgte sig i og hvori han har gjort flere smukke Arbejder, f. Eks. Skovgaards her aftrykte Landskab og adskillige Træsnit i Felttogene, men som dog aldrig kom til at ligge ret for ham.

Frølich rejste først i Fyrrerne til Tyskland og opholdt sig i længere Tid i Dresden, hvor han, ved Siden af sine Studier som Maler, vedblev at tegne for Træsnit. Henneberg, der ønskede at komme ud at rejse, raadførte sig med ham, og Frølich svarede ham i Begyndelsen af 1846 med følgende gode Raad.

»... Hvad Deres Rejse angaaer, saa vil jeg raade Dem til den, saafremt De ingen lærerige og interessante Arbejder har i Hjemmet, uagtet De paa den anden Side slet ikke maa forestille Dem det saa herligt udenlands;

[1]) Størstedelen af Træsnittene efter Lundbyes tidligste Tegninger er senere udgivne i Særtryk af den danske Raderforening.

her bliver arbejdet grumme meget højst maadeligt og rent fabrikagtigt, og De vil maaske savne Akademiet noget; dog troer jeg, at De har høstet

Træsnit af HENNEBERG efter JOH. TH. LUNDBYES Tegning. (Randtegning til et Digt.) Første Gang trykt i Flinchs Almanak 1842. 3. Fortsættelse.

den meste Gavn af det, og herefter maa De see paa andre Maader at udvikle Deres Dygtighed i Tegningen; — for De kan blive en Træskærer af meer end den sædvanlige Slags, og derfor vilde jeg ret ønske, De en Gang med Tiden kunde virke ret dygtigt i Hjemmet ...«

I Marts 1846 rejste Henneberg til Dresden, hvor han, efter Frølichs Anbefaling, kom til at arbejde hos den meget ansete Træskærer BÜRKNER, der har udført mange af den Tids bedste Tegneres Arbejder og uddannet flere af de dygtigste tyske Xylografer. Her skar Henneberg Tegninger af

Træsnit af HENNEBERG efter LORENZ FRØLICHS Tegning.
Fra A. Fabricius' Danmarkshistorie første Udgave 1854 (Kittendorff & Aagaards Forlag).

Frølich, Richter, Schnorr v. Carolsfeld o. a. Næsten alt hvad han udførte i Dresden og senere i München er strengt *facsimile*, det vil sige en nøje og omhyggelig Gengivelse af Kunstnerens egen Streg paa Klodsen. Det var til saadant Arbejde, at han medbragte fortrinlige Forudsætninger, og i denne Retning udviklede han sig stærkt under sit Ophold i Tyskland.

I Dresden skar han ogsaa Lundbyes Tegning Munken og Æslet, som Lundbye sendte ham fra Italien. Den synes at have været tegnet med Blyant paa Klodsen og mindre fast i Stregen end Lundbye plejede at tegne. Den har fristet eller tvunget Henneberg ind paa noget tonet Behandling i Skyggepartierne. Henneberg mente selv, at Lundbye ikke var ret tilfreds med Snittet, men dette fremgaar dog ikke af det nedenstaaende Brev, som Lundbye kort efter sin Hjemkomst fra Udlandet har sendt ham, og som maa være Svar paa et Brev med Prøvetryk af dette Træsnit og muligvis et til, hvorom vi intet kan oplyse.

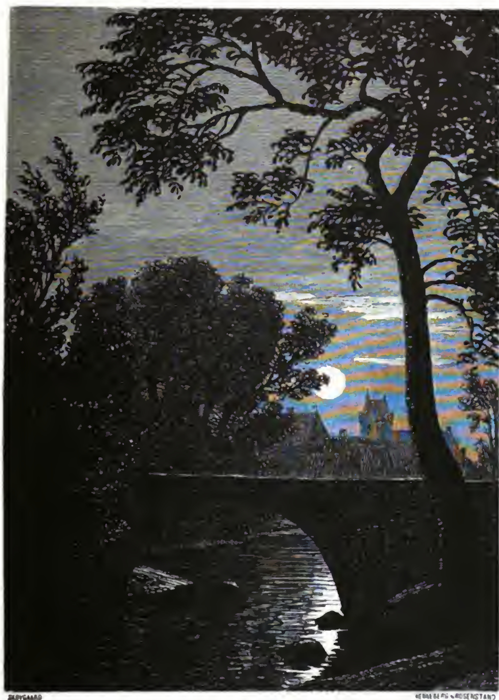
Kjøbenhavn 14 Nov. 1846.

Kjære Christjan Henneberg!

Naar jeg i disse Linier skriver »De« og ikke »Du«, da er det ikke fordi jeg i mindste Maade har forandret mit Sindelag imod Dem, men fordi jeg vil benytte den Leilighed, som flere Aars Skilsmisse nu byder, til at gjøre en Forandring, som passer sig bedre til Deres Alder. —

Tak for Deres venlige Brev og medfølgende to Blade. Hvad jeg kunde indvende imod disse, falder mere mig selv, end Dem til Last, thi jeg gjenkjender med Glæde Deres gamle velforstaaede Respect for den Tegning De har under Hænder, og jeg giver Dem mine saa trygt, fordi jeg seer De opfatter dem saa kjønt og skjærer dem med saamegen Nænsomhed. Men jeg er misfornøiet med min egen Behandling, som jeg meget vel føler ikke svarer til, hvad Træsnittet bedst kan give. Den Anvendelse De foreslaaer for denne lille Klods kan jeg kun billige, og det glæder mig lige saa meget at erfare, at Hr. Flinch har behandlet Dem saa venligt, som at see De selv griber Leiligheden for at vise Dem erkjendtlig derfor. Jeg skal selv tale med Flinch derom. Hvad Hr. BÜRKNERS venlige Skrivelse angaaer, da maa De hilse ham og sige: at jeg skriver tydsk med saa stor Besværlighed, at jeg haaber han vil undskylde, jeg kun svarer ham gjennem Dem. Jeg skulde med al Beredvillighed sende ham nogle Tegninger, om kun min Tid nogenlunde tillod mig det, men for Øieblikket er jeg saa optaget med at male, at jeg virkelig ikke seer mig istand dertil. Ogsaa kunde jeg ønsket en bestemtere Angivelse af hvad der maatte være ønskeligt, thi det er alletider et Baand, naar Tegningen skal rette sig efter en Text, dog vil jeg være opmærksom paa, om noget saadant Tilfælde indtræffer, jeg er meget tilbøielig dertil, og allerede Frølich har antydet, at han troede mine Smaategninger muligvis kunde behage i Dresden. Jeg havde hellere selv tegnet paa Træet, og skulde i saa Fald vel rette mig efter Hr. BÜRKNERS meget sande Bemærkninger, men det vilde vel være for omstændeligt. Lad mig see, De vil bringe ham denne Hilsen og Tak for hans ærede Brev, samt Undskyldning for, at jeg kun paa denne Maade besvarer det. Saasnart jeg faaer Tid og finder noget Passende skal jeg sende ham en lille Prøve.

De spørger hvorledes jeg er tilfreds med min Reise — og det glæder mig at kunne svare: vel — jeg har været rask, og i alle Maader havt større

Træsnit af Henneberg efter P. C. Skovgaards Tegning.
Fra Fortællinger og Vers for Børn udgivne af Ingeborg (Gyldendal og Th. Linds Forlag. 1860.)

Nydelse af Reisen, end jeg turde troet. Og skjøndt her vel var Meget at ønske bedre i Kunstnerens Stilling herhjemme, saa behager dog vor Natur mig næsten endnu mere end tidligere, saa jeg arbeider med stor Lyst. Skovgaard og jeg sees næsten dagligt, han hilser Dem venligt, og vi ønske Begge, at De maa udvikle Dem saa heldigt som De alt har lovet Meget. See paa Naturen, paa Planter, Mennesker og Dyr, som omgive Dem. *Tegn naar der gives Leilighed,* glæd Dem i Deres Arbeide, men hold stedse Øiet aabent for Deres egne Mangler, det er den bedste Spore til Fremskridt. Jeg skriver til Dem, som jeg siger det til mig selv — naar vi saaledes stræbe da skulle vi ogsaa høste den Løn: at blive dygtige Kunstnere, maae vi haabe, om aldrig Roes eller Vindesyge faae mindste Magt over os. —

Og nu Levvel. Gud give Dem Held og Helbred at vi glade kunne mødes, naar De atter engang vender tilbage til Danmark — det ønsker

Deres hengivne

JOHAN THOM. LUNDBYE.

I Oktober 1848 var Henneberg atter hjemme og begyndte paa ny hos Flinch med en Løn af 6 Rdlr. om Ugen. I 1849 sluttede han sig til den lille Flok, som arbejdede for det nyoprettede Træskærerfirma KITTENDORFF & AAGAARD, der den Gang havde Lokale i Thieles Gaard i Walkendorffsgade eller som den da hed Helliggejststræde, paa hvilket Sted de senere grundlagde den bekendte Kunsthandel, de senere førte paa Købmagergade. Henneberg var den dygtigste og mest udviklede af denne Stab og blev vel af den Grund tilbudt en Part i Firmaets første og største Forlagsforetagender: FELTTOGENE 1848, 49 OG 50 og FABRICIUS' DANMARKSHISTORIE. Navnlig Felttogene slog godt an og gav et smukt Overskud, saa det var ikke saa galt at være Parthaver deri. Til begge disse Værker har Henneberg skaaret en Mængde smukke og omhyggelige Træsnit. Det var hans allerbedste Aar, og Opgaverne vare udviklende. A. Th. Kittendorff, der var en fortrinlig Træskærer, findes ogsaa smukt repræsenteret i de nævnte Arbejder, der høre til de kønneste illustrerede Bøger, som have set Lyset i Danmark. Til Danmarkshistorien hjemsendte Frølich fra Paris den bekendte Række ypperlige Billeder til Sagnhistorien, der ere Værkets bedste Pryd.

Et eget muntert Liv blev der ført paa dette Værksted, hvor adskillige gode Hoveder og Kunstnere havde deres Gang, og hvor man ikke gik af Vejen for at lade en god om end drøj Spas gaa ud over de enkelte kuriøse Eksistenser, der vegeterede der under Navn af Træskærere. Det var en ung Virksomhed, som havde Lykken med sig i de første store Foretagender, og Humøret var som en Følge deraf godt. Ingen af dem vare rigtige Forretningsmænd, Aagaard vel mest, men det hele havde en behagelig kammeratlig Tone, og der holdtes ikke meget paa Etiketten. Her begyndte BERNHARD OLSEN som ungt Menneske at tegne og her lærte H. P. HANSEN at skære i Træ. Landskabsmaleren C. F. AAGAARD, der var yngre Broder til den ene af Mestrene, tjente sammesteds sine Lommepenge ved at tegne og radere til Kemitypi, som Værkstedet dyrkede ved Siden af Træsnittet.

7

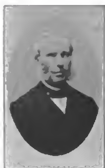
I 1854 vendte J. F. ROSENSTAND hjem fra Tyskland og sluttede sig til den Kittendorff-Aagaardske Stab. Sammen med ham oprettede Henneberg i 1858 eget Værksted, som de senere udvidede til ogsaa at omfatte fotografisk Virksomhed. Fra dette Tidsrum stammer Skovgaards Maaneskinslandskab og det smukke Portræt af Ernst Meyer efter Olriks Tegning, som Radérforeningen har udgivet. Kompagniskabet ophævedes i 1866, og det blev Henneberg, der fortsatte med Fotografien. Han udarbejdede en Metode for Tegningens Overførelse paa Klodsen ad fotografisk Vej, og vedblev, saa godt som Omstændighederne tillode det, at sysle lidt med Træsnit. Den gamle Kærlighed til hans oprindelige Fag døde aldrig i ham. Da ALFRED FLINCH i 1872 overtog Almanakken efter sin afdøde Fader og forsøgte i den første Aargang at gøre Bogen til noget literært og kunstnerisk værdifuldt, skar Henneberg til den et smukt Træsnit — Grundtvigs Grav — efter Skovgaards Tegning. Hele dette ret omhyggelige Forsøg fra den unge Flinchs Side blev tilintetgjort ved det usle Papir og det tarvelige Tryk, som han næppe havde tilstrækkeligt Øje for maatte forandres saavel som Tekst og Billeder. Senere skar Henneberg nogle Tegninger af Frølich for *Ude og Hjemme*, deriblandt det store Blad *Hungersnøden i Kong Snies Tid og den longobardiske Udvandring*.

Sine sidste Aar levede han uden Virksomhed og i tiltagende Sygelighed. Han var en stille, nøjsom og beskeden Mand, der mente det saare alvorligt med sin lille Gerning i Kunstens Tjeneste. I vore smaa Forhold fylder imidlertid denne lille Gerning alligevel ikke saa lidt, og han fortjener at mindes som en af de bedste i sit Fag og som en trofast Fortolker af mange danske Kunstneres Tegninger.

II

JENS JØRGENSEN

født 28 December 1825, død 19 Juli 1893.

JENS JØRGENSEN har lært i det Berlingske Bogtrykkeri. Han har arbejdet med paa de finere udstyrede Træsnit af *Flinch*, som denne lod trykke i de Berlingske Haandpresser. I 1849 blev han Trykker i H. H. Thieles Bogtrykkeri, hvor han senere i mange Aar var Trykkerfaktor; men han forlod atter denne Post i 1874, da han i Forening med *N. C. Larsen* (f. i Assens 11 Novbr. 1843, d. i Kjøbenhavn 25 Juni 1884) oprettede et Bogtrykkeri under Firma J. Jørgensen & Co. De to Mænd arbejdede de første Aar i Lokaler i Industriforeningen, men flyttede derefter til Gyldendalske Boghandels Gaard.

Den Gang saa det ud, som der var megen Trang til ny Trykkerier, men skønt Firmaet straks fik en Del Arbejde, maatte de begge haardt føle de Vanskeligheder, der vare forbundne med uden tilstrækkelige Pengemidler at

skabe en Forretning, hvis Anlæggelse var kostbar. Larsen, der passede Kontoret og Sætteriet, bukkede tidligt under af Brystsyge, som han længe bar paa, og Jørgensens Stilling blev nok saa besværlig derefter. Ingen af dem syntes at være det, man nu til Dags kalder Forretningsmænd, noget, som altfor ofte bestaar i visse ydre Egenskaber, der ere mere bestikkende end egentlig værdifulde. Begge vare de meget elskværdige og stilfærdige Naturer, som, det var let at se, bare tungt paa den Pengekval, som Etableringen førte med sig.

I 1887 solgte Jørgensen Trykkeriet paa heldige Vilkaar til M. A. Hannover, men vedblev at være knyttet til dette som en Slags Leder af selve Trykningen. Uheldig Anbringelse af den erhvervede Afstaaelsessum bragte ham imidlertid i ny Vanskeligheder, og den gamle, men stadig ret ranke og arbejdsdygtige Mand, opgav Kampen i Mismod og Livslede.

J. Jørgensen havde sin væsentligste Udvikling som Billedtrykker ved Just Thiele. Hans Arbejdsgrundlag var det Thieleske, men som sin egen Mand udviklede han sig ret selvstændig og opgav for en Del den lærte Maner at holde Billederne lidt for blege i Trykningen. Han blev modigere til at give Farve og bruge fastere Tilretning. Han kom dog aldrig bort fra den altfor overdrevne Udpensling af Tilretningerne, der oftere gøre Fortræd end Gavn, og han blev ilter og — for en kort Stund — umedgørlig, naar man bebrejdede ham dette og paaviste Metodens Skavanker. Da senere de fotografiske Ætsninger mere og mere trængte Træsnittet ud af Presserne, var han slet ikke mere fornøjet. Han var bleven for gammel til at se og forstaa det nys Fortrin og klagede sig stadig over det Materiale, han fik at arbejde med.

Det er en stor Række smukke Illustrationsværker, der er udgaaet fra hans Trykkeri, og alle, der nøjere have kendt ham og arbejdet sammen med ham, ville erkende, at han var en meget dygtig Mand. Flittig og stræbsom var han alle Dage.

Det betydeligste Arbejde, han har trykt, er *H. Tegners Holberg-Udgave*. Han trykkede overhovedet i adskillige Aar næsten alt, hvad der udkom fra Ernst Bojesens Forlag, og særdeles meget for Gyldendal og P. G. Philipsen. I de syv Aar, *Ude og Hjemme* udgik, var han dets Trykker og skilte sig meget smukt derfra trods den knappe Tid, der ofte gaves ham til Arbejdet.

Jørgensen var en brav Mand og en god Type paa en dygtig dansk Haandværker af den lidt gammeldags Skole, af dem, der synes at forsvinde mere og mere. *F. H.*

DEN DANSKE BOGAFDELING PAA CHICAGOUDSTILLINGEN

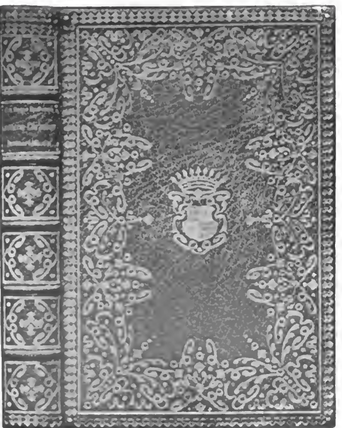
Den Bogafdeling, der fandtes paa Danmarks Udstilling i *Chicago*, blev — efter Opfordring — ordnet af Forening for Boghaandværk. Der blev lagt Vind paa at samle et snævert Udvalg af det bedste Arbejde, som vi have frembragt, og Planen vandt Tilslutning fra alle de Fagfolk og videnskabelige Selskabers Side, til hvilke vi rettede Anmodning om Deltagelse.

Ved et lille Tilskud fra den danske Udstillingskomite og med velvillig kunstnerisk Hjælp af d'Hrr. Th. Bindesbøll og Hans Tegner begyndte vi endvidere paa Udarbejdelsen af nogle gennemførte og selvstændige Bogbind i fuldt Skind. Det var Meningen at fremstille fem eller seks ny Bogbind, men vi endte med at faa sytten Bogbind færdige, alle efter særlige Tegninger og udførte med ny, for hver Bog skaarne, Stempler. Nogle af disse Bøger bleve dog lavede for privat Regning. Trods fri kunstnerisk Hjælp og billig Beregning af Arbejdet fra de fire Bogbinderes Side, der udførte Bindene, kom vi naturligvis i et betydeligt Underskud, der dog nu er dækket ved det Salg af Bind (for c. 2,400 Kr.), der, henimod Chicagoudstillingens Lukning, skete til Kunstmuseet i Byen *St. Louis*. De medvirkende Bogbindere ere alle repræsenterede, hver med et af deres Arbejder, i de fire Gengivelser af vore Bind, vi her vedføje.

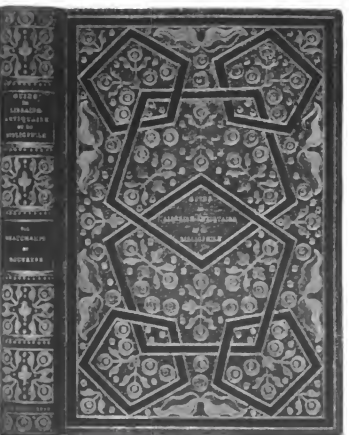
Fra Stuttgarts Geverbemuseum er der kommen Forespørgsel til os om at sende Museet et Udvalg af disse Bogbinderarbejder, da man ønskede at købe et Par af Bindene til Museets Samling.

Sammenholder man dette Resultat med den rosende — til Tider alt for rosende — Omtale, den danske Bogafdeling har faaet, særlig i den amerikanske og tyske Fagpresse, have vi al Grund til at være tilfredse med vort Arbejde. — Den danske Udstillingskatalog, der var omhyggeligt ordnet og trykt paa ordentligt Papir, samt dekoreret meget virkningsfuldt og karakteristisk af Hans Tegner, bidrog væsentligt til det gode Omdømme, vi fik. Den er overalt bleven særdeles hædrende omtalt. De Penge, den har kostet, og den Flid, der er anvendt paa dens Fremstilling, maa siges at være vel anbragte.

Hvad der i Bogtrykafdelingen især interesserede, var atter Arbejder fra de senere Aar, hvilke fremtraadte med selvstændig Dekoration, deriblandt ogsaa de smaa Arbejder (Akcidenser), hvortil de samme, ovenfor nævnte Kunstnere havde tegnet. Et vist fornemt Sving fik vor lille Afdeling end-

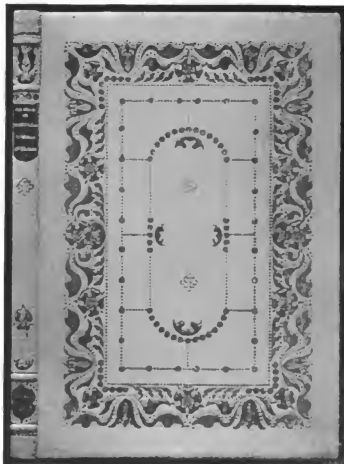
Bind udført af J. L. Flyge.

Bind udført af A. M. Pedersen.

Begge efter Tegning af Hans Tegner.

videre ved de forholdsvis mange større Værker, arkæologiske, zoologiske og botaniske etc., der vare fremlagte, og som støttede vor Udstilling af ellers ret knapt udstyrede Bøger. Paa de to Hovedvægge var, i ens store Kartoner, ophængt Prøver af dansk Illustrationskunst, samt en Repræsentation af videnskabelige Afbildninger i Kobbertryk, Litografi og moderne fotografiske Tryk. Der var sørget for kun at udstille dansk Arbejde paa

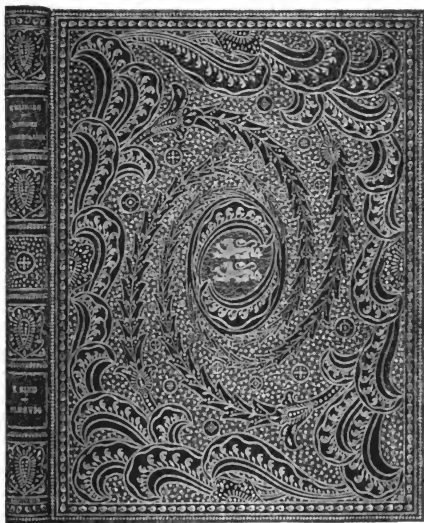

Bind efter Tegning af TH. BINDESBØLL udført af IMM. PETERSEN.

disse Vægge. De Trykkerier, der udstillede Aftryk af udenlandske Ætsninger, bleve som Følge af denne rimelige Ordning anbragte paa de smaa Endevægge, der afsluttede vor Plads. I Hjørnet mellem de to Hovedvægge fandtes en større Montre, hvor Forening for Boghaandværks Samling af Bind var opstillet. I lave Montre langs Væggene laa Bogtrykarbejdet, medens en fritstaaende mindre Montre indeholdt Bogbinderudstillinger fra d'Hrr. Flyge og Imm. Petersen.

Hele Opstillingen virkede godt og dekorerede udmærket i Rummet, navnlig tog Hjørnemontren sig helt stateligt ud med de rigt forgyldte

Bind, ligesom de to Væggeflader med de mange Billeder i hvide Kartoner gjorde god Virkning. For en anden Gangs Skyld vil forhaabentlig ærede Udstillingskomiteer have faaet Øjet op for, hvilket godt Dekorationsmiddel en saadan Bogafdeling kan være, saa Pladsen, der gives den, bliver af noget større Værd end den, vi havde i Chicago.

Bind efter Tegning af Hans Tegner udført af Anker Kyster.

Paa andet Sted er det sagt, at Hovedæren for den Opmærksomhed, vore ny Bind have vakt, tilkommer Kunstnerne. Det lader sig nemlig ikke nægte, at der var bedre Bogbinderarbejde paa Chicagoudstillingen end vort. Der var imidlertid ikke meget. Frankrig havde kun en af sine gode Bogbindere, Léon Gruel, fremme, England kun Zaehnsdorf, men begge er os sikkert betydeligt overlegne baade i Behandling af Maroquinet og i Forgyldningen. Tyskerne kunne vi bedre maale os med. De arbejder videre paa en ret flad Udtværing af deres Renaissance. Forresten havde Tyskland kun meget lidt

gennemført Arbejde, men derimod en Mængde Fabrikationsbind. Amerikanerne dyrke væsentligst Boghandlerbind, men begynde dog at interessere sig for gode haandgjorte Bind. De to dygtige svenske Bogbindere, som vi kende godt her, F. BECK & SØN og GUSTAV HEDBERG, udstillede meget smukke Arbejder. Den sidstnævnte et Par fortrinlige større Bind i rig fransk Renaissance, der havde fortjent en fremtrædende Plads paa enhver Udstilling, men som i det svenske Hus paa Chicagoudstillingen vare saa godt gemte, at der hørte Held til at finde dem.

Bedømmelsen af den danske Bogafdeling blev foretagen af en tysk Bogtrykker G. BÜXENSTEIN fra Berlin, GEORGE SCAMONI, Chef for den heliografiske Afdeling i det kejserlige Statstrykkeri i St. Petersborg, samt af en Amerikaner CAMERON, hvis Livsstilling er os ubekendt. Dommen faldt, som man véd, særdeles smigrende ud for os. For en Ordens Skyld aftrykke vi her Listen over Medaljerne i Bogafdelingen:

AXEL E. AAMODTS Etablissement, Bogtrykker FR. BAGGE, F. E. BORDINGS Bogtrykkeri, CENTRALTRYKKERIET, Bogtrykker C. GRÆBE, CHR. MILOS Etablissement (Odense), NIELSEN & LYDICHES Bogtrykkeri, P. PETERSENS Bogtrykkeri, N. C. ROMS Etablissement, H. H. THIELES Bogtrykkeri, Bogtrykker MARTIUS TRUELSEN, Oberstløjtnant A. STAGGEMEIER, Litograf CHR. J. CATO, Litograf CARL CORDTS, det HOFFENSBERGSKE Etablissement, Litograf A. KITTENDORFF, PACHT & CRONES Illustrations-Etablissement, Forlagsbogh. ERNST BOJESEN, Universitetsbogbinder D. L. CLÉMENTS Efterfl. (Imm. Petersen), Bogbinder J. L. FLYGE, FORENING FOR BOGHAANDVÆRK.

Udenfor Census var F. HENDRIKSEN, der fungerede som Jurymand, Prof. L. FRØLICH, Prof. MAGNUS PETERSEN, samtlige videnskabelige Selskaber og andre Udstillere af videnskabelige Værker, Generalstaben og alle de i den kollektive Bogafdeling deltagende danske Forlæggere.

Paa i det Forening for Boghaandværk tildelte særlig rosende Diplom have foruden de to Bogbindere, der fik Medalje for deres selvstændige Udstillinger, d'Hrr. Bogbindere ANKER KYSTER, A. M. PEDERSEN (Wichmanns Efterfl.) og THORVALD PETERSEN.

Foruden det ovenfor omtalte Salg af kostbart Bogbinderarbejde, blev der i Chicago solgt en Del Bøger, udstillede af danske Forlæggere. Dette er saa meget mere glædeligt, som det — saa vidt vides — er første Gang, der er solgt dansk Bogarbejde ved en stor international Udstilling.

MINDRE MEDDELELSER

Ved Budgetbehandlingen i Københavns Borgerrepræsentation udtalte GUSTAV PHILIPSEN, efter at have anbefalet en videre Udvikling af Folkebibliothekerne: ... Denne Bemærkning fører mig til ogsaa at berøre *Fagskolespørgsmaalet*, hvorom der dog en Gang burde tales i denne Forsamling. De Beløb, der af det offentlige stilles til Raadighed for Fagskolerne, ere saa smaa, at Staten kan forsvare at overtage dem, og hele Sagen er desuden endnu i den Grad paa et Forsøgsstadium, at det offentlige har haft Grund til at stille sig forsigtig dertil; men skal der stiftes Nytte derved, navnlig for ubemidlede Lærlinge og unge Svende, er det nødvendigt, at det offentlige tager bedre fat, og man kunde da ikke lade Staten være alene derom. Naar Spørgsmaalet blev praktisk, vilde Københavns Kommune ikke kunne nægte at give sit Bidrag.

Borgermester HANSEN sagde i sit Svar angaaende Bibliothekerne: ... Alt saadant kunde kun gennemføres ved store Dotationer; men Ulykken var, at man her hjemme vil, at alle Foranstaltninger af almen Interesse alene skulde bæres af det offentlige. Den samme Bemærkning fandt Anvendelse paa Fagskolespørgsmaalet. Man kunde kun glæde sig over den smukke Maade, hvorpaa der arbejdedes i Fagskolerne, særlig i Fagskolen for Boghaandværk, men derfra var der et Spring til at lade Kommunen tage sig af Sagen. Haandværkerstanden var den, der i første Linie skulde bære denne Undervisning, thi Fagskoler vare kun blevne nødvendige, fordi Fagundervisningen paa Værkstederne er gaaet tilbage.

♣

St. Bride technical Institute. I London indsatte Prinsen af Wales d. 20 Novbr. en Mindetavle i ovennævnte Skolebygning. Skolen skal omfatte teoretisk og praktisk Undervisning i de grafiske Fag, særlig Bogtryk og Litografi. Det er — som altid — lidt vanskeligt at finde Rede i, hvorledes en saadan engelsk Organisation kaldes til Live. Efter Beretningen i *Printers Register* om den festlige Indvielse, synes det at være St. Brides Sogn, der af sine egne Midler opretter Institutet, og man følger derved en i 1888 af Londons City's Kirkekorporation vedtagen Plan. Det var ogsaa St. Brides Sognepræst, der holdt Hovedtalen ved denne Lejlighed. Han pegede paa, at dette Sogn var Hovedkvarteret for Londons Trykkerier, og det var derfor rimeligt, at man oprettede en Skole for disse Fag, saa meget mere som udenlandsk Konkurrence var trængt stærkt ind paa det engelske Boghaandværk, der maaske ikke paa alle Omraader havde den samme Udvikling som i enkelte andre Lande. Prinsen af Wales udtalte sin Glæde over de fornuftige Bestræbelser, der havde ført til Skolens Oprettelse, og fremhævede den gode Tanke, at man ved Siden af faglig Undervisning forsynede Institutet med Gymnastiksal og Svømmebad. Efter at endnu Lord Mayoren havde talt, takkede C. J. DRUMMOND, den tidligere Formand for Typografernes Organisation i London, Prinsen for hans Deltagelse. Han mente at være den i Forsamlingen, der med størst Autoritet kunde sige, hvor haardt der tiltrængtes en Højskole for Londons Trykkerilærlinge. — St. Brides Sogn omfatter det Mylder af Smaagader omkring Fleet Street, hvor næsten hverandet Hus er optaget af Trykkerier.

Til Skolen er erhvervet den bekendte afdøde Bogtrykker WILLIAM BLADES store Bibliotek, og ved Dotation af PAISMORE EDWARDS er der sørget for dette Biblioteks Vedligeholdelse og Forøgelse. Skolen agter at begynde Virksomheden i Løbet af 1894.

♣

JOHN BASKERVILLE, den navnkundige engelske Bogtrykker og Skriftstøber, der arbejdede i Birmingham (f. 1706, d. 1775), har ikke fundet Fred i sin Grav. Manden, der var en ivrig Ateist og Voltairianer, indrettede sig en Gravhvælving paa sin egen Grund og anordnede i sit Testamente, hvorledes han der ønskede at begraves uden Kirkens Bistand. Paa en Urne

over Graven lod han sætte følgende Indskrift: »Fremmede! Under denne Kube, i uindviet Jord, bestemte en Ven af Menneskets Frihed sit Legeme nedlagt. Maatte Eksemplet bidrage til at befri din Aand fra Overtroens daarlige Frygt og Præsternes skadelige Indflydelse.« (The wicked arts of Priesthood.)

I 1825 blev der ført et Kanalanlæg igennem Gravstedet, Kisten optaget af Kanalentreprenøren og ført til hans Værksted, hvor den blev aabnet og hvor den henstod i ca. 4 Aar. Senere flyttedes den til et Glarmesterværksted, og begge Steder blev Liget benyttet til Udstilling som en Raritet.

I 1829 har en endnu levende Mr. T. H. Ryland set Kisten aaben, og Baskervilles Lig liggende deri. Han skildrer ham som en sirlig lille Gentleman, omhyggelig klædt i en Slags gammeldags Hofdragt.

Derefter vidste man kun hvad Rygtet sagde, nemlig at Liget var smuglet ned i Kristus Kirkens Gravhvælvinger i Birmingham.

En anden ældre Mand, Mr. S. Timmins mindes for mange Aar siden at have hørt, at Kirkeopsynsmanden erklærede, at han ikke saa sig i Stand til at tage imod Liget i Kristus Kirkens Hvælvinger, men at han hver Morgen gik ud paa den og den Tid, og altid efterlod Nøglen til Kirkens Hvælvinger paa Bordet i sin Forstue.

For nogle Maaneder siden holdt Talbot B. Reed et Foredrag om Baskerville for Midland Institute, og dette gav Anledning til en endelig Undersøgelse efter den gamle Bogtrykker i den nævnte Kirkes Hvælvinger.

Undersøgelsen fandt Sted under behørig Kontrol den 12 April i Aar. Det viste sig, at Kirkens Bøger indeholdt Oplysninger om alle, der vare jordede i Kirkens Gravkamre med Undtagelse af et enkelt Kammer. Man bestemte derfor at aabne dette Aflukke, der heller ikke udvendig havde nogen Betegnelse om, hvis Lig det rummede, og da man kom ind til Kisten, viste det sig, at man havde søgt rigtig. Kisten, der var af Bly, havde i paalagte store Typer af Baskervilles eget Snit Ordene:

JOHN BASKERVILLE

Med halvtudvisket Kridt var neden under skrevet: »Removed 1829.«

Ved at aabne Kisten, fandt man, at Liget svarede til Mandens Højde, og at det kraftige Kranium med det svære, firkantede Underansigt passede til bekendte Portræter af Baskerville. Af den statelige Dragt var der kun sørgelige Rester tilbage. Da Undersøgelsen var til Ende, indsattes Kisten igen paa sin Plads og John Baskervilles jordiske Levninger kom forhaabentlig til endelig Hvile.

John Baskerville, der begyndte som Tjener hos en Præst, blev senere Kaligraf og Gravør og erhvervede sig Formue ved Handel, begyndte først i 1750 paa at være Bogtrykker. Han anvendte 6 Aar paa at forberede sit Trykkeri. Han engagerede de bedste Stempelskærere, anlagde selv Skriftstøberi, byggede selv sine Presser og eksperimenterede med Fremstillingen af en bedre Farve end den dengang almindelige, tilstræbende at naa til lignende skønne Resultater som Fortidens store Trykkere.

Hans første Arbejde var en *Virgil*, som udkom 1757. Aaret efter udgav han — som naturligvis var sin egen Forlægger — *Miltons* »Tabte Paradis«. 1763 udkom hans Hovedværk, en Folioudgave af Bibelen, samt omtrent paa samme Tid to Udgaver af den almindelige engelske Bønnebog.

Med Bibelen antages hans Mesterskab at have kulmineret. Senere trykkede han en Række Klassiker-Udgaver i Kvart. En Del af de her nævnte Arbejder vare fremlagte i det store kgl. Bibliotcks Udstilling paa Bogudstillingen 1891.

Han anvendte den største Omhyggelighed paa ethvert Stadium af Arbejdet. Papiret, han lod forfærdige, var af udmærket Stof og skøn Farve, og hans Maade at give sit Tryk det fuldendte Udseende, der karakteriserer det, siges at være følgende: Naar han trykkede, havde han et større Antal glatte, ophedede Kobberplader ved Haanden, og hvert færdigtrykt Ark blev lagt imellem to saadanne hede Plader. Fugtigheden uddreves saaledes hurtigt af Papiret, Farven tørrede, og Trykket fik det færdige og pragtfulde Udseende, som kun de bedste Haandpressetryk paa fortrinligt haandgjort Papir kan have.

Han var ikke heldig som Forlægger. Forretningen gik daarligt. Manden var forud for sin Tid og dens Smag, og hans noble Skriftkarakter fandt ikke Paaskønnelse i Samtiden.

Hans Enke solgte senere hans Skriftmateriel til Beaumarchais, der anvendte det til den fuldstændige Udgave af *Voltaires* Værker, der fuldendtes 1790 og tryktes paa tysk Grund i Nærheden af Strasburg.

Talbot Baines Reed, som ovenfor er nævnt, døde d. 28 Novbr., 42 Aar gammel. Han var Søn af Sir Charles Reed, Chef for et af Englands bedste Skriftstøberier. Han er særlig kendt gennem nogle fremragende literære Arbejder om Typografi. Hans Hovedværk er: *A History of the old English Letter Foundries with Notes Historical and Bibliographical on the Rise and Progress of English Typography*. London 1887.

Den bekendte Düsseldorfer-Bogbinder Paul Adam — Forf. til flere læseværdige Bøger om sit Fag — har nylig polemiseret i *Buchgewerbeblatt* mod en anonym Forfatter i *The British Bookmaker*. Polemiken drejede sig om den tyske Bogbinderkunst, som havde faaet en meget unaadig Bedømmelse i det engelske Fagskrift, og til hvis Forsvarer Paul Adam følte sig kaldet paa sine Landsmænds Vegne. Han drager i sin Artikel *Die deutsche Buchbindern durch englische Brille gesehen* talrige Sammenligninger mellem tysk, engelsk og fransk Bogbinderteknik og gør det med den Sikkerhed, som hans mangeaarige Erfaring og betydelige historiske Indsigt giver ham. Da han ogsaa udenfor sit Fædreland er anerkendt som en dygtig Tekniker i Faget, har det Interesse at høre, hvad han har at sige om vigtige tekniske Spørgsmaal, og særlig turde hans Udtalelser om de Fordringer, man kan stille til Bind med »fast Ryg«, fortjene almindelig Opmærksomhed. Begrebet »fast Ryg« er forklaret af *Hannover* i hans Afhandling om at samle paa Bøger i Forening for Boghaandværks Aarsskrift 1891, og tør derfor forudsættes ogsaa Ikke-Fagmænd blandt vore Læsere bekendt.

Hos vore Læsere, siger Paul Adam, har den Mythe faaet Borgerret, at et Bind straks skal kunne falde op med Lethed. Men naar Talen er om et lille Bind med fast Ryg omkring en Bog med kraftigt og spænstigt Papir, kan man umuligt forlange, det øjeblikkelig skal kunne »falde op« i Ordets videste Forstand. Shirtingsbind og andre Bind, som hænge løse i Ryggen, opfylde denne Fordring med Glans. Men dette er ikke Idealet. Idealet er, at et Bogbind skal være saa stærkt, at det kan overleve sin Ejer og hans Arvinger i flere Generationer, og Betingelserne herfor ere frem for alt: mange Heftesnore og fast Ryg. *Jo slettere og skødesløsere et Bind er forarbejdet, jo færre Heftesnore det har,* siger den tyske Bogbinder, *desto bedre falder det op.* Og han slutter: Dette bør d'Hrr. lægge sig paa Hjerte, som dømmer et Binds Kvalitet ud fra dette ene: om det falder let op eller ej.

Bogbinderfirmaet F. Beck & Søn i Stockholm har fejret Halvhundredaarsdagen for dets Oprettelse ved Udsendelsen af et lille Festskrift. Bogen indeholder en Del Oplysninger af Interesse om Bogbinderiets Udvikling i Stockholm i det sidste halve Aarhundrede, og bringer en Række Afbildninger af store Arbejder, der ere udgaaede fra Værkstedet. Lædermosaiken er den fremherskende Form for Firmaets Virksomhed. Denne Teknik er indført her i Norden af Værkstedets nuværende Indehaver, Victor Beck.

I Republiken Haitis Afdeling paa Chicagoudstillingen fandtes nogle Bind, der vare sendte fra en teknisk Skole. Et af disse blev tilkendt Medalje for Haandforgyldning.

I *Palais de l'Industrie* i *Paris* afholdes i Aar en international Bogudstilling, omfattende alt, der angaar Bøgers Fremstilling. Udstillingen ordnes af Cercle de la Librairie og staar under Protektion af Ministrene for Undervisning, Kunst og offentlige Arbejder. Formanden for Forening for Boghaandværk har modtaget Opfordring om at danne en Komite for en dansk Afdeling, og indledende Aftaler ere allerede trufne. Udstillingen agtes holdt aaben fra 1 Juli til November.

Til vor Forening er ligeledes indgaaet Anmodning fra *Grolierklubben* i New York om at sende en Repræsentation af danske dekorerede Boghandlerbind til en Udstilling af saadanne Bogbinderarbejder, som Klubben vil afholde. 20 Bind, alle udførte i de senere Aar, ere afsendte.

Endvidere har vi fra den bekendte amerikanske Illustrator Joseph Pennell faaet Opfordring om at være ham behjælpelig med at faa skandinaviske Tegnere repræsenterede i et nyt Oplag af hans store Værk: *Pen Drawings*. Det er særlig Hans Tegner og Erik Werenskiold, som han har hørt lidt om. I første Udgave af Bogen fandtes ingen Tegninger af danske eller norske Kunstnere.

Den danske *Chicago-Katalog* er som nævnt bleven meget smigrende omtalt i amerikanske, engelske og tyske Fagskrifter. *The Inland Printer*, der udkommer i Chicago, bragte Gengivelser i halv Størrelse af nogle Vignettegninger fra Katalogen samt vor Forenings Mærke. Tidsskriftet siger: . . . Den kgl. danske Komites smukke Katalog er en af de interessanteste Bøger, Udstillingen har fremkaldt. I og for sig er den et Mønster for Bogarbejde. Den er trykt paa godt Papir fra de forenede danske Papirfabrikker hos Nielsen & Lydiche i København og Trykningen er udmærket udført. De dekorative Tegninger ere af Hans Tegner og fremhæves for Originalitet og kraftig Karakter . . . Forening for Boghaandværks Bind faa en hædrende Omtale, ligeledes Faksimilet efter Flatobogen. Anmeldelsen slutter med at erklære vor Katalogs Udførelse karakteriseret ved gennemført Omhu og god Smag, lige fra det karakterfulde Omslag til Bogens sidste Side. Omtalen er unægtelig meget rosende, men har dog ligesom en Luftning af bedre Forstaaelse over sig end andre — endnu mere smigrende — Bedømmelser, Katalogen har faaet.

Den dygtige Xylograf Adolf Closs er afgaaet ved Døden, 53 Aar gl. Han arbejdede i Stuttgart og havde i Halvfjerdserne en meget stor Virksomhed. Tonede Landskabstræsnit var hans særlige Omraade, men fra hans Værksted er udgaaet smukke Arbejder i alle Retninger. I hans Institut er udført en Del af Tegners Illustrationer til Holberg.

FORENING · FOR · BOGHAANDVÆRK ·

VIRKSOMHED 1892—93

De regelmæssige Møder begyndte Søndag den 2. Oktober. Udstillingen omfattede et Udvalg af Literatur vedrørende Christofer Columbus. Fremlagt var endvidere nogle Prøver paa nyere dansk typografisk Farvetryk.

Søndag 4 December. Udstilling af moderne Bogtrykarbejder. Ved Mødet gav Formanden Oplysninger om Fagskolesagens Stilling. Udvalget, der arbejdede i denne Sag, havde nu besluttet at skride til Skolens Oprettelse og fastsat et Regulativ for dens Ordning.

Søndag 8 Januar 1893. Udstillingen bestod af et Udvalg af nordiske Bøger, udgivne i 1892, samt Foreningens Samling af illustrerede Juleblade. Endvidere en Del moderne fransk Bogarbejde.

Søndag 5 Februar. Moderne Bogtrykarbejder, franske, engelske og tyske, vare fremlagte. Endvidere en Samling danske og franske Bogbinderarbejder. Løsningerne af Foreningens Præmieopgaver udstilledes.

Søndag 5 Marts. Udstilling af 19 danske Bogbind i fuldt Skind og med Haandforgyldning. Bindene vare væsentligst udførte efter Tegninger af *Th. Bindesbøll* og *Hans Tegner* og bestemte for Chicago-Udstillingen. Bogbinderarbejdet udført af d'Hrr. *Flyge, Kyster, Imm. Petersen* og *A. M. Pedersen.*

Søndag 7 Maj. Udstilling af en stor Række Blade i forskellig Fremstilling fra Værket *Collection Spitzer,* samt en Del moderne Trykarbejder. Foredrag af Professor *R. Mejborg* om Forfatterens Stilling til Bøgers Fremstilling med særligt Henblik paa illustrerede Værker.

Ved samme Møde afholdtes den aarlige Generalforsamling, der ledede af Trykkeribestyrer *P. Christensen.* Formanden, Xylograf *F. Hendriksen,* aflagde Beretning. Da de udgivne Aarsskrifter trods den billige Fremstillingsmaade

havde vist sig at være for dyre for Foreningens Kasse, havde man i Aar maattet indskrænke sig til at udsende en Aarsberetning. Man haabede dog i det kommende Aar at kunne genoptage Virksomheden med Udgivelsen af et Skrift.*)

Paa Foreningens Præmieopgaver var der kun indkommen tre Løsninger, en for hver Faggruppe. Sætter- og Trykker-Arbejderne vare ikke blevne indstillede til Præmie, hvorimod Løsningen af Bogbinderopgaven var tilkendt første Præmie. Løsningen var en Bog i fuldt Maroquin, tegnet og udført af Bogbinder *Anker Kyster,* og Arbejdet fortjente særligt at fremhæves. Da Interessen blandt Medlemmerne var saa ringe for Præmieopgaverne, agtede Bestyrelsen foreløbig at indstille Virksomheden i den Retning. — Fagskolen var aabnet under heldige Forhold og med glædelig Tilslutning, især fra Bogbindernes Side. Bestyrelsen havde overtaget Skolens Ledelse med Bistand af et raadgivende Repræsentantskab, valgt af de faglige Organisationer.

Kassereren, Boghandler *Gustav Philipsen,* aflagde Regnskab, der omfattede to Aar, da man i Fjor paa Grund af Aarsskriftets sene Fremkomst ikke havde kunnet afslutte Regnskabet. Kassereren fremhævede den uforholdsmæssig store Del af Indtægterne, Aarsskriftet slugte. Han henstillede til Overvejelse, at der indførtes en rimelig Ekstrabetaling for de Bøger, Foreningen udgav.

Det reviderede Regnskab fremlagdes og udviste:

INDTÆGT	Kr. Øre	UDGIFT	Kr. Øre
Beholdning fra forrige Regnskabsaar	211.28	Udstillingsudgifter	118.74
Kontingent fra Principaler og andre	1336.00	Restbetaling Aarsskrift 1890	169.00
Kontingent fra Fagarbejdere	843.75	Aarsskrift 1891	1398.23
Statens Bidrag 2 Aar	1000.00	Indkøb og Indbinding	661.00
Salg af Skrifter	264.93	Præmier	107.00
Renter	3.75	Opkrævning af Bidrag	105.16
		Forskellige Udgifter	77.25
		Kassebeholdning	1023.33
	Kr. 3659.71		Kr. 3659.71

Regnskabet godkendtes og den afgaaende Bestyrelse genvalgtes.

Formanden sluttede med at takke de mange Institutioner og Private, der stadig viste Foreningen Velvilje og opofrende Imødekommenhed.

*) Dette omdeles herved til d'Hrr. Medlemmer, der have betalt 6 Aars Kontingent.

INDHOLD

DE I ARTIKLEN OM HENNEBERG INDSATTE TRÆSNIT

ERE VELVILLIGST OVERLADTE FORENINGEN AF D'HERRER G. E. C. GAD, TH. LIND OG N. C. ROM

REDAKTIONSUDVALG

E. GIGAS F. HENDRIKSEN G. PHILIPSEN

TRYKT FOR

FORENING FOR BOGHAANDVÆRK

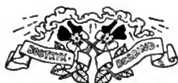
PAPIRET FRA

DE FORENEDE PAPIRFABRIKKER

BILLEDERNE UDFØRTE I

F. HENDRIKSENS REPRODUKTIONS-ATELIER

MDCCCXCIV

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK

I KJØBENHAVN

BERETNING OM FØRSTE SKOLEAAR

(1893)

Idet Bestyrelsen herved udsender Beretning om det første Aars Virksomhed, tillader man sig indtrængende at anmode de ærede Mestere i Boghaandværksfagene samt de Herrer Boghandlere og Bladudgivere om fortsat Støtte til Gennemførelse af det formentlig heldigt begyndte Arbejde. Det er, trods den store Imødekommenhed, som Skolen ved sin Oprettelse har fundet, vanskeligt at komme over Betalingen af de betydelige Anskaffelser, der vare fornødne, og vi staa endda overfor den Nødvendighed at maatte anskaffe yderligere Materiel til alle Skolens Afdelinger.

Vi anmode derfor alle i Sagen interesserede om at virke for, at ny Bidragydere tegne sig, og henvise til omstaaende Blanket, der i udfyldt Stand kan sendes til Skolens Lokale.

I Slutningen af nærværende Beretning findes en Fortegnelse over dette Aars Bidragydere. Foruden til disse skylder Skolen Tak til Det Reiersenske Fond, til Firmaerne D. L. Cléments Eftf. (Imm. Petersen), J. G. A. Eickhoff og F. Oxelberg, alle af Kjøbenhavn, samt Skriftstøberi-Firmaerne Genzsch & Heyse af Hamburg og Schelter & Giesecke af Leipzig, der alle have vist Planen stor og beredvillig Imødekommenhed.

Paa Grund af den strenge Vinter, der forsinkede Ankomsten af en Del bestilt Materiel, blev Fagskolen for Boghaandværk først aabnet den 15 Marts 1893. Der indmeldtes 40 Elever. Den 1 Maj steg Antallet til 46, der vare fordelte paa de tre Fag paa følgende Maade:

Sættere	5 Svende og 13 Lærlinge	
Trykkere	7 do. - 5 do.	
Bogbindere	1 Mester, 8 Svende og 7 Lærlinge.	

I Skoleaarets Løb har Skolen i alt været besøgt af 58 Elever. I Sommermaanederne Juli og August fandt en Del Forsømmelser Sted. Forsømte en Lærling

fem Gange eller derover i Løbet af en Maaned, blev der sendt hans Principal Meddelelse derom. — Den 1 November sluttede Skolen sit Undervisningsaar med 35 Elever.

Skolens Lærere have været: for Sætterne Hr. EMIL SØRENSEN, for Trykkerne Hr. HALBERG indtil 1 Septbr., derefter Hr. DAHLQUIST; for Bogbinderne Hr. ANKER KYSTER og for Presseforgyldningens Vedkommende Hr. D. L. CLÉMENT; i Dansk og Tysk Hr. H. C. ANDERSEN og i Tegning Skolens Inspektør Hr. Arkitekt V. BRUUN.

SÆTTERAFDELINGEN

Undervisningen for Sættere var i Skoleaarets første to Kvartaler indrettet paa den Maade, at Svendene havde fire, Lærlingene to Timer Praksis, medens to Aftentimer i hver Uge benyttedes til Forklaring af Typografiens Theori. Den ene Uge holdt Læreren trinvis fremadskridende Foredrag om de forskellige Satsarter, og den følgende Uge nedskrev Eleverne efter Diktat et summarisk Sammendrag af det forud forklarede. Denne Ordning lagdes dog til Side i Løbet af Sommeren, da den ikke viste sig formaalstjenlig; dels vare Forsømmelserne stærkest de Aftener, hvor Eleverne vidste, de havde Theori, dels formaaede ikke alle Elever at følge med, og dels kom der hver Maaned ny Elever til, hvilke sidste selvfølgelig manglede Forudsætningerne for at forstaa Foredragene. I Skoleaarets sidste Kvartal henlagdes den samlede Theori; samtidig med de praktiske Opgaver fik hver Elev enkeltvis en theoretisk Forklaring om den paagældende Satsart. Forandringen viste sig heldig, thi Forsømmelserne indskrænkedes betydeligt. En Ledetraad i Typografiens Teknik til Brug for Skolen er under Udarbejdelse og forventes fuldført i Løbet af det kommende Aar.

Ved Undervisningen i Praksis begyndte Eleverne med at udføre to Sider »skær Sats«. Disse to Sider benyttedes senere som Materiale for Sætning af levende og døde Kolumnetitler, Norm og Signaturer, forskellige Slags Rubriker, Nedrykningssider med almindelige og ornamenterede Initialer samt med og uden Friser, Udgangssider med Slutningsstreger og culs-de-lampe, Marginaler og Linjetællere samt Noter under Teksten. Endvidere have Eleverne udført et Titelark efter skrevet Manuskript, indeholdende Smuds- og Hovedtitel, Forord, Indholdsfortegnelse, Afdelingstitel og 2—4 Sider Tekst; et Par af Opgaverne havde ogsaa Tilegnelse. Opgaverne vare forskellige for hver Elev; to af Opgaverne vare franske, tre tyske, én svensk og Resten danske. Eleverne have endvidere lært at beregne Ryggen og sætte et Bogomslag med Annoncer paa Bagsiden; de have udført ét Omslag uden Omramning og med Rygtitelen paa langs, og ét med Omramning og Rygtitel paa tværs. 4 Elever have arrangeret og udført en Dobbeltsides-Tabel efter skrevet Manuskript. Tabellen skulde passes ind i et Bogarbejde, hvortil Kolumne-Format og Bundsteg vare opgivne. 2 Elever have hver udført en Lejlighedssang med Omramning om alle Sider og endelig har 1 Elev fuldført et Adgangskort i to Farver til et Festmaaltid og paabegyndt Sætningen af et Festprogram paa fire Sider med Titel, Menu, Musik- og Danseprogram.

TRYKKERAFDELINGEN

Efter at Eleverne havde deltaget i Hurtigpressens og Haandpressernes Opstilling, tog Undervisningen sin Begyndelse med Støbningen af Valserne til Hurtig- og Haandpresserne, dernæst i Grundreglerne for Udskydning, Formatindretning og Formslutning. Efter at have trykt Skolens Skriftprøver tog man fat paa Undervisningen i Billedtilretning, som Skolen særlig vil lægge Vægt paa som Hovedfag. Eleverne have i alt udført cirka 40 Tilretninger, af hvilke 28 ere trykte i 15 Ekspl. i Hurtigpressen og 4 af Billederne i Haandpressen. Stokkene vare smaa, særlig passende for Be-

gyndere og første Aars Elever. I Haandpressen er tillige trykt en Titel i tre og et Adgangskort i to Farver.

Eleverne have trykt samtlige Sætteropgaver i nogle faa Eksemplarer.

BOGBINDERAFDELINGEN

Ved Undervisningen i *Haandforgyldning* have Eleverne begyndt med Sorttryk paa Papir, indtil de have opnaaet en nogenlunde Magt over Føringen af Fileten, hvorefter de, paa ufarvet Faareskind, have trykt Blindtryk for at lære den nødvendige Varme at kende, før de ere gaaede over til at trykke med Guld paa Skindrygge. Først Faareskind, indtil dettes Behandling er lært, derefter Shirting, Gedeskind, Kalveskind o. s. v., og naar endelig de tekniske Vanskeligheder ere overvundne, og Haand og Øje have faaet lidt Øvelse, er der taget fat paa en fyldigere Dekoration med indrammede Felter, sammenstillede Stempler og vanskelige Titler. De fremmeligste Elever have begyndt at anvende Rulle og Stempler til Forgyldning af Sider.

Jævnsides med denne praktiske Øvelse er der i det første Kvartal holdt et ugentligt Foredrag over Haandforgyldningens Theori, Værktøjets afvigende og hensigtsmæssigste Former, de forskellige Stoffers Behandlingsmaade og om Anbringelsen af Dekoration og Titel paa Rygge og enkle Helbind, alt oplyst ved Tegninger og Eksempler, som ere kopierede af Eleverne og derefter tildels udførte i Praksis.

Undervisning i *Presseforgyldning* kom først i Gang i de sidste tre Maaneder og med et Hold paa 3 Elever. Vejledningen har i dette Tidsrum omfattet Sammensætning af mindre Titler og Rammer, disses Tilretning og Indstilling i Maskinen samt Trykning, dels som Blindtryk og dels i Guld. Fremgangsmaaden ved Undervisningen er den, at der af de i Undervisningen deltagende Elever samtidig sammensættes og tilrettes en Titel eller Ramme af hver, hvorefter der tages et Aftryk af hver enkelt Sammensætning af samtlige Elever.

TEGNEUNDERVISNINGEN

Bogbinderne have havt seks ugentlige Timer Tegning. Heraf benyttedes to Timer til geometrisk Tegning, medens Frihaandstegning har optaget de fire øvrige Timer. Saa godt som alle Eleverne vare rene Begyndere, der maatte gaa langsomt frem fra smaa lette Tegninger til store Konturer; dernæst benyttedes nogle sværere Renæssanceornamenter til Forbillede. Endelig tegnede de videst komne Elever efter Skolens Gengivelser af smukke ældre og nyere Bind.

Sætterlærlingene have havt to ugentlige Tegnetimer, der ere benyttede til Frihaandstegning. Fra lette Fortegninger ere Eleverne gaaede over til store Konturer, hvorimellem Bogstaver i forskellige Stilarter ere benyttede.

Trykkerne have havt to ugentlige Timer Tegneundervisning, der ere anvendte til Frihaandstegning. Efter Benyttelsen af Fortegninger fulgte Tegning efter fritstaaende Legemer, men saa langt naaede kun én Elev.

SPROGUNDERVISNINGEN

Mundtlig Dansk. Læsning af Manuskript er til Stadighed øvet, særlig med gothiske Bogstaver, som er den Skriftart, Eleverne i Reglen have mindst Kendskab til paa Forhaand. Orddannelse og Sætningsbygning er klargjort ved Analyse af det læste og ved mundtlig Meddelelse af de vigtigste grammatikalske Regler.

Afvigelser mellem de forskellige Retskrivningsmethoder ere paapegede. Betydningen af en Del Fremmed- og Kunstord er bleven forklaret og deres Oprindelser angivet. Enkelte af vore mest bekendte Forfatteres Værker ere forelæste af Læreren.

FAGSKOLEN FOR

REGNSKA

INDTÆGT	Kroner	Øre
Bidrag én Gang for alle	2163	
Aarsbidrag	1743	
Sparekasserenter	14	21
Skolepenge	654	
Brugsgenstande solgte til Eleverne	53	92
Tilskud fra Det Reiersenske Fond	500	
	5128	13

Ovenstaaende Regnskab er af os undertegnede revideret og befundet r

Kjøbenhavn, den

O. C. OLSEN

STATUS

FORMUE		Kroner	Øre
Inventarium:			
a. Kontorinventar, samt Inventar fælles for de 3 Klasser	Kr. 1861,59		
b. Inventar til Sætterklassen	- 3291,28		
c. do. - Trykkerklassen	- 2078,32		
d. do. - Bogbinderklassen	- 1145,25		
		8376	44
Kassebeholdning		114	96
		8491	40

OGH AANDVÆRK

FOR 1893

UDGIFT		Kroner	Øre
A. Etableringsudgifter (Afdrag paa Inventar, Told, Fragt m. m.). . . .		2103	54
B. Driftsudgifter.			
a. Husleje. April 93—April 94		605	
b. Lønninger: til Inspektøren	Kr. 400,00		
do. - Lærerne.	- 1059,00	1459	
c. Brændsel, Belysning m. m.	Kr. 91,25		
Rengjøring m. m.	- 170,00	261	25
d. Undervisningsmateriel.		244	93
e. Kontorrekvisiter, Porto m. m.		93	11
f. Andre Udgifter		246	34
		5013	17
Kassebeholdning. . .		114	96
		5128	13

gt; dog henstiller vi, at lade Kassebogen fremtidig føres af én Person.

Januar 1894.

C. J. F. RASCH

ERSIGT

GÆLD	Kroner	Øre
Skylder til forskjellige Leverandører	6272	90
Overført Formue.	2218	50
	8491	40

Skriftlig Dansk. Der er skrevet 1 à 2 Stile om Ugen. Disse have været dels Diktatstile, først af lettere almindeligt Indhold, senere indeholdende Forretningsbreve, Brudstykker af videnskabelige Skrifter o. s. v., dels frie Stile af forskelligt Indhold, f. Eks. »En Dag i Sætteriet«, »Om Boghaandværk«, »Et Referat« etc.; afvekslende er et fejlfuldt Manuskript forelagt Eleven til fejlfri Afskrivning. Samtidig med de skriftlige Øvelser i Dansk ere Eleverne vejledede i at erhverve sig en letløbende og sirlig Haandskrift, hvilket har bidraget meget til at skærpe deres i Forvejen kun svagt udviklede Sans for Orden med de skriftlige Arbejder.

Danskundervisningen er — særlig for Sætternes Vedkommende — fulgt med glædelig Interesse; som Følge deraf er Resultatet blevet et kendeligt Fremskridt for de flestes Vedkommende. Med Hensyn til den faglige Betydning af denne Undervisningsgren bør det Faktum paapeges, at de flinkeste Elever i Dansk tillige ere de dygtigste Sætterelever.

Undervisning i Tysk har været udelukkende mundtlig. De Elever, der have deltaget i samme, have fulgt den med Interesse. Den har bestaaet i 1) Oversættelse af Sætninger af det daglige Talesprog fra Dansk til Tysk i Forbindelse med Indøvelse af de vigtigste grammatikalske Regler — den Ahnske Methode; 2) Læsning af sammenhængende Stykker af tyske Forfattere, mest Prosa. Enkelte Elever — særlig saadanne, der besad lidt Forkundskaber — ere naaede til at oversætte ret flydende.

Skolen har i Aarets Løb havt Besøg af Delegerede fra de faglige Foreninger, Bestyrelsesmedlemmer af DET TEKNISKE SELSKABS SKOLE, DET REIERSENSKE FOND, Tegneinspektør C. F. ANDERSEN, Embedsmænd fra DET STORE KGL. BIBLIOTHEK samt enkelte udenbys boende Mænd, der interesserede sig for Skolen.

Søndag den 13 Januar 1894 afholdtes det i Skolens Vedtægter fastsatte Repræsentantmøde. Tilstede vare, foruden Bestyrelsen, Repræsentanter for BOGBINDERLAVET, FORENINGEN AF DANSKE BOGTRYKKERE, DEN TYPOGRAFISKE FORENING, DEN TYPOGRAFISKE TRYKKERFORENING, NY TYPOGRAFISK FORENING, BOGBINDERSVENDEFORENINGEN AF 1873 samt for Hovedbestyrelsen af DANSK TYPOGRAFISK FORENING. Efter at det reviderede Regnskab var forelagt og godkendt, gav Formanden nærmere Meddelelser om de Skridt, der vare foretagne for at hjælpe paa Skolens Budget. Derefter førtes nogle Forhandlinger om Enkeltheder i Skolens Arbejde. En eventuel Omlægning af Tidspunktet for Repræsentantmødet besluttedes opsat til næste Aar. De mødte Repræsentanter udtalte sig meget anerkendende om første Aars Arbejde. En Henstilling om i Aarets Løb at udsende Prøver af Skolens Arbejder til Lokalforeningerne i Provinserne lovede Bestyrelsen at efterkomme. Formanden anmodede sluttelig d'Hrr. Repræsentanter om af og til at besøge Skolen, og sluttede derefter Mødet.

BIDRAG ÉN GANG FOR ALLE

Backhausen, Bogtr., Viborg . . .	5 Kr.
Berling, Kammerherreinde, Kjøbenhavn	1000 -
Brandt, Boghdl., Svendborg . . .	20 -
Ferslew, C., Etatsraad, Kbhvn. .	1000 -
Holm, N. P., Bogh., Ringkjøbing	8 Kr.
Lynge, H. H. J., Boghandler, Kbhvn.	50 -
Mohr, J., Redaktør, Præstø . . .	30 -
Petersen, Imm., Bogb., Kbhvn. .	50 -

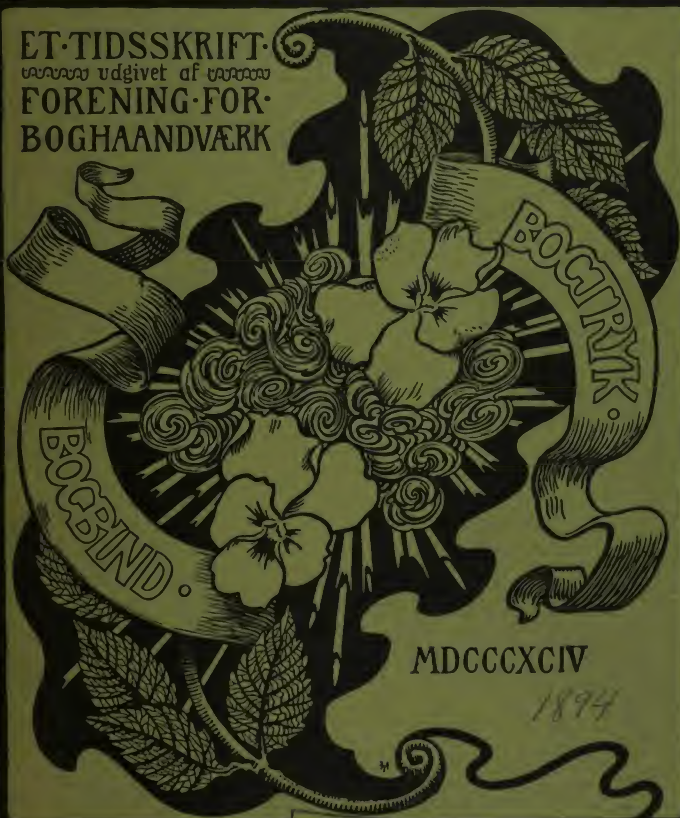
AARLIGE BIDRAG

Aalborg Amtstidende	3 Kr.
Aalborg Stiftstidende	25 -
Aarhus Amtstidende	10 -
Angelo, Red., Viborg Stiftstid.	5 -
Anderschou, J. H., Bogbinder, Randers	2 -
Andersen, A., Vejle A. Folkebl.	5 -
Arnstrup, C., Bogbdr., Nakskov	2 -
Backhausen, A., Bogtr., Horsens	4 -
Bang, A., Boghandler, Kbhvn. .	10 -
Bang, Daniel, Boghdl., Aarhus.	4 -
Bang, O., Næstv. Avis, Næstved	10 -
Bergmann, E., Boghdl., Kbhvn.	10 -
Bernsteen, S., Bogtr., Kbhvn. .	10 -
Berthelsen, J. C., Bogb., Fredericia	3 -
Beuchel, B., Bogbinder, Kbhvn.	25 -
Bielefeldt, C. H., Bogh., Kbhvn.	10 -
Blicher, P., Boghdlr., Kolding .	2 -
Bojesen, E., Boghdl., Kbhvn. .	25 -
Bornholms Av. og Amtst., Rønne	5 -
Brockdorff, G., Nyborg Avis . .	2 -
Bønnelycke, K., Bogtr., Silkeb.	5 -
Carlsen, V., Bogtr,, Kbhvn. . .	5 -
Carlsen, Vilh., Red., Hjørring .	5 -
Christensen, J., Fredericia Avis	5 -
Donatzky, H. H., Helsingørs Dagblad	5 -
Dreyer, F., Kancelliraad, kgl. Hofbogtrykker, Kbhvn. . . .	50 -
Dreyer, J. C., Etatsr., Odense .	50 -
Ehlert, Otto, Bogb., Kbhvn. . .	5 -
Elmenhoff, S., Randers Amts Av.	10 -
Ericksen, P. L., Middelf. Dagbl.	5 -
Eriksen, V., Bogbinder, Kbhvn.	4 -
Flyge, J. L., Bogbinder, Kbhvn.	5 -
Fog, H., Morsø Folkeblad, Nykjøbing p. M.	4 -
Fogh, H., Horsens Avis	10 -
Forening, Dansk typografisk . .	100 -
Forening, Ny typografisk	100 -
Fredericia Dagblad	3 Kr.
Gad, G. E. C., Boghdl., Kbhvn.	25 -
Grøn, G. E., Boghdl., Kbhvn. .	20 -
Haagensen, M., Boghdl., Kbhvn.	10 -
Haastrup, C. F., Bogb., Kbhvn.	5 -
Hagen & Sivertsen, Odense . .	10 -
Hansen, C., Frederiksborg Amtstidende, Hillerød	10 -
Hansen, E., Bogbinder, Horsens	3 -
Hansen, J., Bogtrykker, Randers	2 -
Hansen, H. J., Holbæk Posten .	5 -
Hansen, L. V., Sjællandsposten, Ringsted	5 -
Hansen, P. H., Bogtr., Aalborg	3 -
Harreschou, S., Frøken, Korsør	10 -
Hegel, J., Boghandler, Kbhvn.	25 -
Heise, V., Boghdl., Hjørring . .	2 -
Hendriksen, F., Xylogr., Kbhvn.	25 -
Henningsen, A. W., Bogtr., Kbhvn.	4 -
Hertz, W., Vejle Amts Avis . .	5 -
Holm, A., Boghdl., Ringkjøbing.	2 -
Holst, C. P., Bogbdr., Kbhvn.	5 -
Høeg, Langelandstidende, Rudkjøbing	2 -
Høst, Chr., Hofboghdlr., Kbhvn.	25 -
Jacobsens, H., Efterfølger, Bogbinder, Kbhvn.	5 -
Jensen, A., Korsør Avis	2 -
Jensen. F., Roskilde Dagblad . .	5 -
Jørgensen, A., Horsens Folkebl.	5 -
Jørgensen, O. H., Redaktør, Skanderborg Amts Avis . . .	4 -
Jørgensen, Konrad, Redaktør, Kolding	10 -
Kjelst, Redaktør, Vestjyllands Dagblad, Varde	2 -
Knudtzon, F. G., Bogtrykker, Kbhvn.	25 -
Krarup, F. E., Assens Avis . . .	5 -
Køhn, C., Bogbinder, Kbhvn. .	4 -

Landau, C., Bogbinder, Kbhvn. 5 Kr.
Larsen, V., Skelskør Avis . . . . 2 -
Lehmann & Stage, Boghandlere, Kbhvn. . . . . 10 -
Lemos, V. de, Bogtr., Skanderborg . . . . 3 -
Lind, T., Boghandler, Kbhvn. . 25 -
Loeb, Alb., Bogbinder, Kbhvn. 4 -
Lohse, H., Boghandler, Varde . 2 -
Lolland-Falsters Stiftstid., Nykjøbing p. F. . . . . 10 -
Louw, T. J., Bogtr., Slagelse . . 5 -
Madsen, C., Kapt., Middelfart . 5 -
Madsen, L., Bogtr., Kbhvn. . . . 5 -
Marten, Ringsted Folketidende 5 -
Milo, C., Boghandler og Bogtrykker, Odense . . . . 25 -
Møller, B., Kolding Avis . . . . 5 -
Møller, S. L., Bogtr., Kbhvn. . 20 -
Mørup, C., Bogbinder, Nykjøbing p. F. . . . . 3 -
Nielsen, A., Morsø Avis, Nykjøbing p. M. . . . . 2 -
Nielsen, C., Jyllandsp., Aarhus 10 -
Nielsen, C., Bogtr., Randers . . 3 -
Nielsen, Th., Herning Folkebl. 5 -
Nielsen, Th., Bogtr., Kbhvn. . . 4 -
Nielsen & Lydiche, Bogtrykkere, Kbhvn. . . . . 25 -
Nørregaard, P. P., Bogbinder, Helsingør. . . . . 2 -
Olsen, C., Bogbinder, Nakskov 4 -
Olsen, J., Bogbinder, Kbhvn. . 5 -
Olsen, O. C., & Co., Bogtrykkere, Kbhvn. . . . . 30 -
Olsen, P. O., Bogb., Kbhvn. . . 5 -
Opffer, F., Køge Avis . . . . . . 5 -
Petersen, E. P., Bogtr., Kbhvn. 10 -
Petersen, Imm., Bogb., Kbhvn. 25 -
Petersen, N. T., Red., Nakskov 15 -
Petersen, Vict., Bogtr., Kbhvn. 25 -
Philipsen, G., Boghdl., Kbhvn. 50 -
Pio V., Boghandel, Kbhvn. . . 10 -
Politiken, Udgiverne af, Kbhvn. 25 -
Quist, J. D. & Co., Bogtr., Kbhvn. 10 -
Rasch, C. J., Bogb., Kbhvn. . . 25 -
Rasmussen, A., Ringkjøbing Av. 5 Kr.
Rasmussen, J., Boghdlr., Køge. 2 -
Reitzel, C. A., Boghdlr., Kbhvn. 20 -
Ribe Amtstidende, Varde . . . . 5 -
Rosenberg, A., Bogtr., Kbhvn. . 4 -
Rosendahl, J., Bogb., Kolding . 2 -
Roskilde Avis . . . . 5 -
Rye, C. J., Randers Dagblad . . 5 -
Schleimann, C., Bogbinder, Rudkjøbing . . . . 2 -
Schou, Andr., Boghdl., Kbhvn. 10 -
Schou, H., Bogtrykker, Kbhvn. 25 -
Schubothe, Boghandel, Kbhvn. 25 -
Schultz, Bogtrykker, Kbhvn. . . 100 -
Schultz, Boghandler, Aalborg . 4 -
Sikora, Bogbinder, Slagelse . . . 2 -
Simonsen, Ludv., Overretssagfører, Kbhvn. . . . . 10 -
Sjødt & Weiss, Kolding . . . . . 5 -
Slagelseposten, Slagelse . . . . . 5 -
Sorø Amtstidende, Slagelse . . . 10 -
Stegemann, J., Ribe Stiftstid. . . 10 -
Svarre, V., Østsjæll. Folkeblad, Køge. . . . . 5 -
»Sydsjælland«, Næstved . . . . . 2 -
Sørensen, H., Red., Silkeb. Av. 5 -
Sørensen, T., Helsingørs Avis . 5 -
Therkelsen, Bogbinder, Randers 5 -
Thiele, Bogtrykker, Kbhvn. . . 100 -
Thomsen, Funch, F., Bogtr., Aarhus . . . . 10 -
Tommerup, L. M., Møens Avis, Stege. . . . . 5 -
Tortzen, C. G., Kallundborg Av. 5 -
Truelsen, M., Bogtr., Kbhvn. . 10 -
Thisted Amts Trykkeri . . . . . 5 -
Thrue, Th., Bogtrykker, Aarhus 5 -
Typografisk Trykkerforening . . 50 -
Vogelius, M., Redaktør, Frederikshavn . . . . 5 -
Willerup, Vordingborg Avis . . 2 -
Willerslev, A., Boghandler, Køge 2 -
Wissing, Bogbinder, Kbhvn. . . 4 -
Wroblewski, Otto, Boghandler, Kbhvn. 10
Wulff, W. L., Bogh., Kbhvn. . 10

Kjøbenhavn. — Trykt i Fagskolen for Boghaandværk.

BOGVENNEN

ET·TIDSSKRIFT·
udgivet af
FORENING·FOR·
BOGHAANDVÆRK
BOGTRYK·
BOGBIND·
MDCCCXCIV
1894

BOGVENNEN

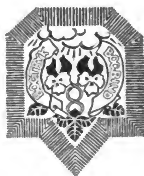
TIDSSKRIFTET

BOGVENNEN

UDGIVET AF

FORENING FOR BOGHAANDVÆRK

MDCCCXCIV

KJØBENHAVN

P. G. PHILIPSENS BOGHANDEL

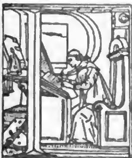
TRYKT I FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK

Oplagets Størrelse 700 Eksemplarer.

VENETIANSK BOGILLUSTRATION I TRÆSNIT INDTIL AAR 1500

AF DR. PHIL. E. GIGAS

I. FIGUR-KOMPOSITIONER

PAA den Tid, man har givet Navnet Renaissancen, da Kunster og Videnskaber stod i saa høj Blomstring i Italien, kan det ikke forundre os i dette Land at træffe en rig Udfoldelse af den xylografiske Kunst anvendt i Bogudsmykningens Tjeneste. Det er imidlertid først, efter at man i Tyskland har anvendt denne Kunst til Bogillustration i ikke ringe Udstrækning, at Italienerne ogsaa komme med. I Rom finder man vel Træsnittet tidligst benyttet i en Bog, men af xylografisk illustrerede Værker udkom der dog i det hele kun faa i Pavernes Hovedstad. En noget talrigere Række saa Lyset i Florents, og af andre italienske Byer, der have spillet

ST. HIERONYMUS 1498 (Rammen fra Herodot-Udg. 1494).

en Rolle i Træsnitillustrationens Historie, kunne nævnes Verona, Ferrara og Milano. Men ingen fik den Betydning som *VENEDIG*.

Denne rige og mægtige Handelsstad var i Slutningen af det 15. Aarhundrede ogsaa bleven et af Hovedsæderne for de bildende Kunster i Italien. Fra ældre Tid vidnede allerede et betydeligt Antal gothiske Kirker og Paladser om et kraftigt venetiansk Kunstliv, men nu mødte Arkitekturen frem med ny, prægtige Former, under Paavirkningen af den genfødte Oldtid, i Bygninger som Dogepaladsets Gaard (med dens Kæmpetrappe) og en Række stolte Boliger for Stadens »kongelige Købmænd«. Samtidig frembringer den venetianske Skulptur skønne Værker, væsentlig Gravmonumenter over Statens Herskere og Stormænd. Og endelig vaktes der ved den geniale Andrea Mantegna, i Nabobyen Padua, et blomstrende Liv i Nordøst-Italiens Malerkunst, som i selve Venedig lidt senere lægger sig for Dagen i Giovanni Bellinis og mange andres Arbejder. Men ved Siden heraf forsømtes ikke Videnskaberne, og særlig var Venedig en af de allerførste Byer i Italien, som gjorde Brug af den nylig opfundne Bogtrykkerkunst for at udbrede Literaturens ypperste Værker saavel som dens flygtigere Frembringelser i Mængder af Eksemplarer. Fra 1491 til 1500 tryktes *der* saaledes omtrent 1500 Skrifter, medens der i Rom kun tryktes 400, i Milano omtr. 230, i Florents henved 180. Den typografiske Udstyrelse af de venetianske Bøger blev, under slige Betingelser som de nys anførte, saa mesterlig, at den kom til at afgive Mønster for mange Lande og for mange Tider. Allerede de Bøger, som skyldes Hans og Vendelin fra Speier, de første Bogtrykkere i Venedig (1469—77), staa meget højt, hvad Typernes Skønhed, Trykkets Klarhed og Papirets Godhed angaar. Men endnu højere naaede Nicolas Jenson fra Frankrig, etableret der i Byen 1470—82, hvis Antikva og Gothik begge med Rette vandt stor Berømmelse og fremfor alle andre bleve kaldte »venetiansk Skrift«. Hos ham findes imidlertid (med en ganske enkelt Undtagelse) ingen Udsmykning i Træsnit; han stræbte kun at virke ved selve Skriftens Fortrin, medens hans oven for nævnte Forgængere forsøgte saa smaat at erstatte de hidtil sædvanlige, tilmalede Randprydelser ved xylografiske Friser og lignende Ornamenter, til Dels beregnede paa at koloreres. 1476 begyndte Augsburgeren Ratdolt sin Virksomhed i Venedig; denne udmærkede Bogtrykker havde netop især sin Styrke i Træsnit-Initialer og Ornamentrammer.

Men med disse Forsiringer, baade hvad der hører til Tiden før Ratdolt og hvad der er frembragt af ham og hans Efterfølgere, ville vi beskæftige os en anden Gang; her ville vi blot holde os til Figurkompositionerne i de venetianske Palæotyper.

I den af Ratdolt 1480 trykte Udgave af »Fasciculus temporum«, en kortfattet Verdenskrønike, findes nogle Træsnit, som aldeles ikke smage af italiensk Renaissance, men ere særdeles tyskagtige; det samme gælder om Planetbillederne i Hyginus' astronomiske Digt, trykt hos Ratdolt 1482, der tage sig ud som gamle kluntede Spillekortfigurer i Sammenligning med Bogens elegante Antikva og smagfulde Forsiringer. Forskellige Udgaver af Hartmann Schedels

Krønikebog og »Supplementum chronicarum« (forfattet af Jacopo Filippo fra Bergamo) ere forsynede med Byprospekter, hvoraf kun ganske enkelte — Florents, Verona, Rom, Venedig (naturligvis) — ere virkelige, skønt ikke synderlig kunstneriske Billeder af de Steder, som de skulle forestille; Resten er et temmeligt lille Antal Vignetter, der ligesom Tordenskjolds Soldater maa paradere alle Vegne, snart under Navn af Troja eller Carthago, snart som Ferrara eller Pavia. I Udgave 1486 af »Supplementum chronicarum« er kun Venedigs Prospekt (der ogsaa findes i »Fasciculus temporum« 1480 og oftere)

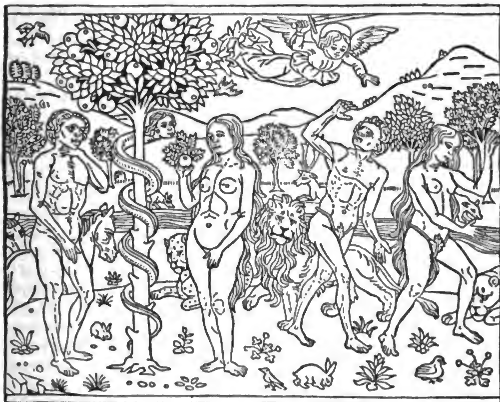

Fig. 1. Supplementum Chronicarum, 1486.

et nogenlunde lignende Billede af Byen: der ses dog Dogepaladset, Søjlerne paa Piazzetta'en, Markuskirken og nogle Gondoler; men et og samme Billede forestiller Genua og Rom, der altsaa optræder som Søstad. Ret kønne Ting er der iblandt Illustrationerne til Petrarca's »Trionfi« 1488; men først fra Slutningen af Firserne tager den venetianske Træskærerkunst rigtig Fart.

Det følgende knytter sig i det væsentlige som Tekst til de Facsimiler, Tidsskriftet ser sig i Stand til direkte at meddele efter de i det kongelige Bibliotek opbevarede, illustrerede venetianske Palæotyper fra Aarene 1486—1500. En komplet Samling af disse ejer Biblioteket ingenlunde — nogle af dem ere ogsaa overordentlig sjældne —, men det besidder dog nogle af de berømteste. De allerfleste Illustrationer ere *Kontursnit,* kun i enkelte ere Skyggerne angivne

Fig. 2. Af Joh. de Sacro Busto's SPHÆRA MUNDI, 1488. 3/4.

ved let Skravering. De falde i to bestemte Grupper: de større Billeder, der udgøre den egentlige kunstneriske Udsmykning i Forbindelse med Titelblads-Rammer[1]) og Initialer, og de smaa Vignetter, som maaske oftest kun vare beregnede paa at tjene til Understøttelse for Erindringen, men alligevel kunde rumme megen fin Kunst. Selvfølgelig er der betydelig Forskel paa de enkelte Træsnit, hvad Værdi angaar, men gennemgaaende tør man nok sige, at Tegningen staar ikke lidt over den xylografiske Udførelse. Denne rangerer igen som oftest noget højere end selve Bogtrykket; thi medens Jensons og overhovedet de ældste venetianske Tryk i den Henseende ere næsten uforlignelige, vidne de senere om en temmelig sjusket Masseproduktion. Kun ALDUS MANUTIUS, lige i Aarhundredets sidste Aar, danner en Undtagelse; og det er da ogsaa hos ham, at omtrent den smukkeste illustrerede Bog udkom, der tillige er ypperlig, hvad det egentlige Bogtryk angaar. Stilen i Figurkompositionerne (dette kan allerede her bemærkes) har et Fællespræg, som vel kan modificeres lidt hist og her, men i det hele viser hen til det norditalienske Figurmaleri, saaledes som det formede sig under Mantegnas Hænder. Før Venetianerne begyndte at tage fat, havde allerede denne kunstneriske Indflydelse givet sig til Kende i en Bog, som udgaves i *Verona* 1472, nemlig Robertus Valturius' Værk om Krigskunsten, med 82 Illustrationer i Træsnit (Kontur), vistnok af Matteo de'Pasti, som baade var Maler, Billedhugger, Arkitekt og Medaillør; de ere skarpt opfattede og solidt tegnede, derhos ret godt skaarne. Det kgl. Bibliotek ejer et Eksemplar af dette interessante Værk, der sandsynligvis har givet Stødet til den xylografiske Bogillustrations Udvikling i Veronas Nabostad ved Lagunerne.

[1]) Disse Ornamenter — og Figurer — røbe et udpræget Slægtskab med Gravmonumenterne i Renaissancestil i de venetianske Kirker.

Fig. 3. Af LIVIUS, 1493, opr. i Mallermi-Biblen 1490. ¹/₁.

I det ovenfor omtalte historiske Værk med Byprospekterne, som kaldes »*Supplementum chronicarum*«, trykt 1486, er der foran i Bogens Tekst indsat tre interessante Billeder i Træsnit, temmelig store. De to ere gentagne i en senere Udgave, trykt 1492 hos Bernardino Rizio fra Novara; i Stedet for det første, som viser Kvindens Skabelse, omgiven af en Kreds af Engle, er her et, der forestiller, hvorledes Babelstaarnet bygges. Her meddeles det ene af dem (Figur 1). Det viser, i samme Komposition (som saa ofte i ældre Kunst), Syndefaldet og Adam og Evas Udjagelse af Paradiset. Det kraftige i Tegningen kommer ret godt frem i Træsnittet, og navnlig ere Hanløven og de to hvilende Rovdyr fortræffelige. Ikke slet saa vellykkede ere Menneskefigurerne med den stærkt fremhævede Muskulatur og de noget kantede Bevægelser; man lægge Mærke til Adam, der griber om sit »Adamsæble«, og hans Armstillinger under Flugten. Man har i Tegningens Karakter fundet Lighedspunkter med Andrea Pollajuolo's († 1498) energiske Kunst. De andre Billeder, der forestille »Kvindens Skabelse« (i Udgaven 1486), »Kain og Abel« (i begge Udgaver) og »Babelstaarnet« (i Udgaven 1492), staa ikke paa Højde med det her gengivne.

Beslægtet med disse Billeder, ved de menneskelige Typer, navnlig den nøgne Kvindefigur, Forgrunden med Harerne og de stiliserede Skyer foroven, men spinklere i Snittet og i det hele vel ikke saa godt som Syndefaldsfremstillingen, er Fig. 2, der hører til den astronomiske Bog »Sphæra mundi« af JOHANNES DE SACRO BUSTO, trykt 1488 hos Johann Santritter fra Heilbron. Kvinden med det lange Haar er Urania, Musen, tillige opfattet som »Venus Urania«, den himmelske Kærlighed. Astronomien troner i Midten, med et videnskabeligt Instrument i hver Haand; og ved hendes venstre Side sidder Ptolemæus, Oldtidens berømteste Astronom og Geograf, med kronet Turban som Østerlænder og med sin Bog om Verdenssystemet. Hertugen af Rivoli meddeler en Gengivelse heraf i sit Værk om

Fig. 4. Af LIVIUS, 1493, oprindelig i Mallermi-Biblen 1490. ¹/₁.

Fig. 5. Af LIVIUS, 1493. 1/1.

de illustrerede venetianske Bøger, men efter en senere Udgave; den tidligere nævner han, men han har aabenbart ikke set den.

En af de bedste illustrerede Bøger, der blev til i Venedig i det 15. Aarhundredes sidste Tiaar, er den saakaldte »Mallermi-Bibel«, 1490, benævnet saaledes, fordi det er en af Nicolo de'Mallermi udarbejdet Oversættelse af den hellige Skrift. Den indeholder en Mængde smaa Vignetter, fine i Linien, men dog aabenbart bedre tegnede end xylograferede. Bogen er ikke i det kongl. Bibliotek, men det er dog ikke vanskeligt her at faa et Begreb om den. For det første ere seks Billeder fra den, forestillende de seks Skabelsesdage, anbragte foran i Udg. 1496 af det nys anførte »Supplementum chronicarum«. Desuden findes enkelte af dens Træsnit faksimilerede i forskellige nyere Værker[1]). Men endelig er ikke blot Titelbladsrammen — dog med nogle Smaaforandringer — men ogsaa en stor Del af Bogens Vignetter uden videre overflyttede i den italienske Oversættelse af LIVIUS' romerske Historie (1ste, 3dje og 4de Dekade), der udkom 1493 i Folio. Denne indeholder, foruden tre større Billeder, et for hver Dekade, 422 Vignetter, anbragte i Begyndelsen af de enkelte Kapitler, dog ingenlunde et for hvert. EnDel af dem, der ere tagne fra Biblen, bære Mærket »b« eller ».b.«, hvilke Mærker vi senere skulle komme tilbage til. Naar der var anbragt Navne fra den hellige Historie derpaa, har man under Tiden udslettet dem, før vedkommende Vignet blev indsat et eller andet Sted i Livius, hvor den nogenlunde kunde passe. Men ofte har man ganske ugenert ladet de bibelske Navne blive staaende, saaledes »David«, »Jonathan«, »Saul« paa et lille

Fig. 6. Af LIVIUS, 1493 (først i Mallermi-Biblen 1490). 1/1

[1]) Se saaledes F. Lippmanns Afhandling »Der ital. Holzschnitt im XV Jahrh«. (»Jahrbuch der kön. preussischen Kunstsammlungen«, 1882 og 1884) med fire af Bibelens Træsnit; især det ene, til den 97 Salme, med en Citharspiller, er nydeligt. Fremdeles nogle i Ch. Ephrussi's Afhandling »Le songe de Poliphile« (Bulletin du Bibliophile, 1887).

Fig. 7. Af LIVIUS, 1493. 1/1.

Billede i 23de Kapitel af 4de Dekades 1ste Bog, »Samuel« (IV, 8, 49) og flere. Af de ny tilkomne ere flere betegnede med »F«; de ere i det hele ikke saa gode som Mallermi-Biblens.

Til denne hører blandt andet den nydelige Vignet (Fig. 3) med den skrivende Mand (fra Apostlenes Gerninger), anbragt ved 40de Kapitel af 1ste Dekades 4de Bog, hvor der er Tale om en Lovs Tilblivelse. Der er virkelig noget af den unge Renaissances friske Ynde i dette tiltalende lille Interiør: et Studerekammer med Pult, hvorpaa Lysestage, Timeglas og Blækhus, forneden et Bogskab; ved Væggen en Løjbænk med et Sværd ophængt derover samt en Brevkrog med Breve og en Phiole af Glas; igennem Vinduet Udsigt til et bakket Landskab. Det opmærksomme Udtryk i den skrivendes Ansigt, medens han betragter Spidsen af sin Pen under en Pause i Arbejdet, er godt givet af Kunstneren, hvem Tegningen skyldes, og ikke forvisket i Snittet. Den turbanklædte Mand med Krigerne uden for den befæstede By (Fig. 4) findes gentagen flere Gange, hvilket er Tilfældet med ikke saa faa af Illustrationerne i Livius; den hører til Dommernes Bog. Af *b*-Serien er Fig. 5, der i Følge Overskriften over 3dje Dek., 1ste Bogs 11te Kap. skal forestille, hvorledes Hanno i Karthagos Senat dadler sine Landsmænd, fordi de have brudt Freden med Romerne; den forekommer et Sted til senere i Livius. Vignetten med den brændende By, hvis Mure nedbrydes (Figur 6), træffer man først ved Beretningen om, hvordan Hannibal erobrede, plyndrede og sløjfede Byen Nocera, men den benyttes paa andre Steder i Skildringen. Den synes at høre til *b*-Serien saavel som den (Figur 7) med en Flok Ryttere — i Dragter fra det 15. Aarhundrede —, der begive sig ud ad en Port, med en hellebardbærende Kriger foran; den mødes gentagne Gange, men ved

Fig. 8. Af LIVIUS, 1493. 1/1.

III, 1, 18 passer Kapiteloverskriften bedst til den, nemlig »Hvorledes Sendebudene drog fra Karthago og rejste til Spanien for at styrke Vennerne og hjælpe Karthagernes Forbundsfæller«. Hvem Fig. 8 forestiller, kan jo ses af Navnene Hannibal og Scipio (III, 10, 32); men om ikke disse ere nye og Billedet egentlig hører hjemme andet Steds, tør jeg ikke sige. Sørgehøjtideligheden med den døde Appius Claudius paa Paradeseng, Fakkelbærere omkring o. s. v. (I, 2, 44) hører til de mindre gode, til *F*-Serien, som man har benævnt den; Billedet findes atter ved III, 10, 28 (Fig. 9).

Fig. 9. Af Livius, 1493. 1/1.

Udgaven af Dantes guddommelige Komedie 1491 (Fol.), trykt hos Bernardino Benali og Mattio da Parma, har smukke Ornamentrammer, og de store Billeder, der indlede Digtets tre Hovedafdelinger, ere ret værdifulde; men største Delen af de smaa Vignetter, hvoraf der findes en for hver Sang, ere tarvelige og sjusket skaarne. De evindelige diminutive Sjæle derpaa tage sig temmelig komiske ud i deres Nøgenhed og Skaldethed, og paa hvert af Billederne ere endda flere af vedkommende Sangs Optrin afbildede, saa at Dante og hans Ledsager ses som Dobbelt- eller Tredobbeltgængere. En af de bedste er vel den, som meddeles her i Facsimile (Fig. 10); den hører til »Helvede«s 1ste Sang og viser Underverdenens store, gabende Port med den velbekendte Indskrift, her i venetiansk Dialekt: I, som indtræde, lader Haabet fare.

Fig. 10. Dante, 1491. 1/1.

Af ikke ringe Værd synes mig det lille Billede (Figur 11) med de fem Stjærnetydere, fra den spanske Konge *Alfons den 10des astronomiske Tabeller,* trykte 1492 i Kvart hos Johan Hamman fra Landau, kaldet Herzog. Disse orientalske Skikkelser ere meget livlig opfattede, og navnlig ere Hænderne særdeles udtryksfulde. Mærkværdigt nok er denne Bog ikke omtalt i Hertugen af

Fig. 11. Af TABULÆ ALPHONSINÆ, 1492. 1/1.

Rivolis Fortegnelse over illustrerede venetianske Bøger (Paris 1892). Til Gengæld har han mere at berette om to andre Værker fra samme Aar, nemlig Boccaccio's Decameron og Masuccio's Novellino, begge Samlinger af Fortællinger og begge trykte hos Brødrene de Gregoriis, hos hvem i det hele nogle af de bedste Illustrationsværker saa Lyset. Decameron-Udgaven, der ikke ganske med Urette kalder sig »elegantissimo«, indeholder Titelramme, smukke særlige Vignetter til de enkelte Afsnit (de ti Dage) og desuden hundrede omkring i Teksten. Det kgl. Bibliotek er ikke i Besiddelse af den, derimod af Salernitaneren MASUCCIO's »Novellino« (dat. 21 Juli 1492), som er en Samling af et halvt Hundrede, til Dels mindre høviske, Fortællinger, hvori det især gaar ud over Munkene. Den billedlige Udsmykning, som i det hele fortjener Ros, bestaar af et stort Titelbillede i Ramme og 55 Vignetter i Teksten, hvoraf mange give ypperlige Billeder af Hverdagslivet den Gang; nogle ere gentagne paa forskellige Steder; Signaturen *b* forekommer flere Gange. At der er nært Slægtskab mellem Billederne i Decameron og dem i Novellino, udtales bl. a. af Hertugen af Rivoli, som imidlertid her gerne kunde have gaaet noget mere i Detail, da han synes at kende begge Bøger af Selvsyn. To af Novellino's Billeder ere nemlig afbildede i Gazette des beaux-arts, Aargang 1880, 2. Bd., S. 190 f, som tagne fra Boccaccio's Decameron; det ene, til 2den Dels 11te Novelle hos Masuccio, med samme Underskrift ogsaa i Lostalot's »Les procédés de la gravure« (Paris u. A., S. 47). — Det første af de her gengivne 3 Træsnit (Fig. 12) hører til Fortalen; deri berettes, hvordan en genuesisk Bankier, der havde sit Kontor i Neapel i Gaden La Draperia, hvor Guldsmede og Skrædere have deres Boder, en Dag spaserede op og ned der i Gaden. Da fandt han i Snavset, foran en Skræders Bod, en meget medtaget venetiansk Dukat, som han genkendte; han

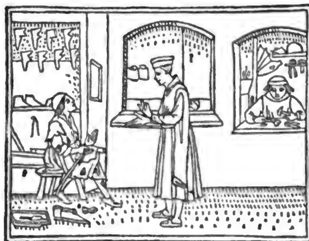

Fig. 12. Af MASUCCIO's Noveller, 1492 (vistn. først i Decameron-Udg.). 1/1.

gav en Guldsmed (rettere Sølvsmed, Argentiere) den at rense, saa at den blev som ny. Den fattige Skræder (Sartore, — Billedet viser mærkeligt nok en Skomager) beklager sig over, at det er den rige Mand og ikke ham, der har fundet Dukaten. Men Genueseren siger, at det er netop, som det skal være; thi den anden vilde enten slet ikke have kendt Mønten eller ogsaa have ødslet den bort straks; men han, der kender dens Værd, vil nu anbringe den i godt Selskab; derpaa lægger han den til den Stabel Dukater, som ligger paa hans Disk. Moralen i denne Historie maa staa for Masuccio's Regning. — Den anden Vignet (Fig. 13) illustrerer 1ste Dels 4de Novelle, en Historie om to Munke, der havde faaet fat i et Armben af et Menneske og nu gjorde Forretninger dermed i Sorrento, idet den ene fortalte, at det var den hellige Lukas' Arm, medens den anden, som gav sig Mine af ikke at have noget at skaffe med Relikviens Ejermand, agerede Tvivler. Pludselig styrter den vantro Person om som ramt af et Krampeslag, men lader snart efter, som om han kaldtes til Live ved den andens Bønner. Ved disse Mirakler tjente de stolte Penge, fik siden fede Embeder og nød Livet. Dette er ikke det eneste Sted i Datidens Literatur, hvor omtrent samme Fortælling læses. — Af lignende Art er den Historie (1ste Dels 10de Novelle), som det tredje Billede (Fig. 14) illustrerer med tre forskellige Optrin i samme Komposition. En Munk »sælger den evige Salighed« til sine Skriftebørn; men to Ferraresere snyde ham med en falsk Juvel, hvorover han ærgrer sig til Døde. De smaa Ansigters Udtryk, det naturlige i Bevægelserne og de stilfulde Klædebon give disse velkomponerede Billeder en egen Tiltrækning. I større Stil er den alvorlige Astronom (Figur 15),

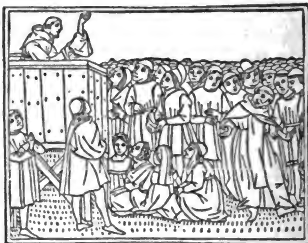

Fig. 13. Af MASUCCIO's Noveller, 1492. 1/1.

Fig. 14. Af MASUCCIO's Noveller, 1492. 1/1.

Fig. 15. Af ANGELI ASTROLABIUM, 1494. 1/1

som sidder foran i J. Emericus de Spira's Udgave af JOH. ANGELUS' »Astrolabium«, 1494 (Kvart), omgiven af de videnskabelige Attributer Passer, Kvadrant, Blæk og Pen og med det Instrument i Haanden, som har givet Bogen dens Titel.

Fra samme Aar er den prægtige Ramme med to Figurkompositioner samt Initial P, der i Faksimile (2/3) pryder denne Afhandlings første Side. Den hører oprindelig til Herodot 1494 (Folio), hos Brødr. de Gregoriis, men er gentagen i den Udgave af den hellige HIERONYMUS' Breve, som udkom hos samme Firma 1498, og efter sidstnævnte er Faksimilet taget. De hvide Ornamenter paa sort Grund ere ægte, ædel Renaissancekunst og naa næsten Antiken i Skønhed. Hvad Billederne i de to Felter angaar, ses let, at det øverste forestiller en Satyr, der er i Begreb med at ofre en Vædder; men det andets Genstand er ikke saa let at opdage; det synes at være en Allegori paa de forskellige Kunstarter. Saadanne hedenske Motiver, om just egentlig ikke disse, kunne jo passe i en Herodot; i en Bog af en from Kirkefader høre de ikke rigtig hjemme.

OVIDS Metamorfoser, oversatte paa italiensk og udgivne hos Lucantonio Giunta 1497 i Folio (men trykte hos Giovanni Rosso), indeholde foran i Bogen en rig og smuk Ramme i sædvanligt Kontursnit, med en basreliefagtig Komposition forneden, hvis Æmne er Neptuns Triumf paa Havet og som i Stilen minder noget om Herodot-Rammens Figurer; desuden i Begyndelsen en Fremstilling af Skabelsen samt rundt om i Bogen 52 Billeder af Størrelse som de to, der her meddeles i Faksimile. De ere gennemgaaende gode i Tegningen, nogle endog fortrinlige, men Udførelsen er højst forskellig, saa at den for enkeltes vedkommende maa kaldes ringere end middelmaadig. Flere Scener

af en Mythe ere sammenpakkede i én Komposition, en Naivitet, der svarer daarlig til den rutinerede Kunst, som man altid skimter. Fig. 16 er en Frem-

Fig. 16. Af OVID, 1497. ²/₃.

stilling af Apollos og Pans musikalske Væddestrid. Sangguden stryger Fiolen, Pan trakterer Rørfløjten; som Dommere sidde Bjærgguden Tmolus og Kong Midas, hvilken sidste tildømte Pan Sejren og derfor dekoreredes af Apollo med

Fig. 17. Af OVID, 1497. ²/₃.

Fig. 18. Af REGULÆ S. BENEDICTI etc, 1500. 3/4.

Æselsører til Straf. Paa det andet Billede (Figur 17) ere flere Optrin af den trojanske Krigs Forhistorie samlede. Grækerkongen Agamemnon forbryder sig i Aulis mod Diana ved at skyde paa hendes Hind; hun fortørnes og beder Neptun at lade det blive saa blikstille et Vejr over Havet, at den græske Flaade, der har samlet sig i Havnen for at sejle til Troja, ikke kan løbe ud. Agamemnon anraaber Gudinden om Naade, men i Følge Ypperstepræsten Kalchas' Udsagn kan hun kun forsones, naar Kongens Datter Iphigenia ofres. Hun og hendes Moder, Dronning Klytæmnestra, hentes under et Paaskud til Aulis. Saa vidt Billedet. — Paafaldende ere Agamemnons og Neptuns ungdommelige Skikkelser paa dette i det hele smukke Træsnit. Fig. 18 hører til en Samling, kaldet »*Regulæ S. Benedicti* etc.«, Regler for Benediktinernes og andre Munkeordener, trykt 1500 (Kvart) hos den yngre Johannes de Spira, ligesom Angelus' Astrolabium, paa L. A. Giunta's Forlag og med hans Mærke. Foruden disse to værdige Skikkelser af en Abbed, nemlig Benedikt af Nursia, Munkelivets Reformator i det 6te Aarhundrede, og en Abbedisse, nemlig den hellige Scholastika, hans Søster, som stiftede Benediktinerindernes Orden — Figurer, der virkelig bringe Giovanni Bellinis Stil i Erindring —, indeholder Bogen et større Billede til, med tre Kirkefædre, foroven ses Gud i Skyerne, forneden otte knælende Figurer; det er ret godt, men

Fig. 19. Af REGULÆ S. BENEDICTI etc., 1500. 1/1.

kan dog ikke maale sig med det første. Endelig en Passepartout-Ramme af de almindelige med Genier, Griffer, Vaser og Sfinkser samt et lille Kristusbillede, desuden den smukke lille Vignet, der er afbildet her som Fig. 19. Som man ser, forestiller den ogsaa to Helgener, men i Modsætning til Højheden i de to større Figurer er der kommet noget verdsligt venetiansk ind i disse, navnlig i den kvindelige Skikkelse med Palmegrenen. Hvem hun er, betegnes ved Bogstaverne S. I., der imidlertid baade kunne betyde Sancta Irene og Sancta Juliana o. m., maaske snarest Sancta Ildegarda, ital. for »den

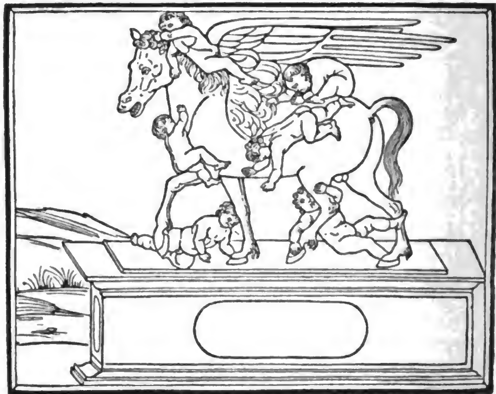

Fig. 20. Af POLIPHILO, 1499. 3/4

hellige Hildegard«; at S. B. ved den mandlige Skikkelse betyder Sanctus Benedictus eller Santo Benedetto, er utvivlsomt.

Vi have imidlertid gemt det bedste til sidst, nemlig den berømte »Hypnerotomachia Poliphili« eller Poliphilus' Drøm, af Francesco COLONNA, en underlig forvirret Roman, spækket med en Masse oldkyndig Lærdom, i et Drømmesyn skildrende Forfatterens Kærlighed til den skønne »Polia«. Den er skreven i en mærkelig Blanding af Italiensk, Latin, Græsk o. m. Trods dens Løjerligheder er den alligevel udkommen i en smagfuldt trykt Folioudgave hos Aldus Manutius 1499, udstyret med talrige, hvoriblandt udmærkede, Træsnit; i det følgende Aarhundrede optrykt samt oversat paa Fransk[1]). At gaa

[1]) Der er skrevet meget om dette Værk, naturligvis særlig for dets Illustrationers Skyld. Slg. saaledes H. Delaborde, La Gravure en Italie avant Marc-Antoine, Paris 1883; Ch. Ephrussi,

nærmere ind paa, hvad hvert enkelt af de her faksimilerede Billeder skal forestille, vil næppe lønne Umagen. Her skal blot i Korthed siges, at Fig. 20 viser nogle smaa Amoriner, der kravle omkring paa en Pegasusfigur; Fig. 21: Helten i Bogen, forfulgt af en Drage; Fig. 22: samme Helt (Poliphilus) mødes med en Skare allegoriske Kvindefigurer; Fig. 23: Poliphilus nærmer sig til en Løvhytte, fra den anden Side ser han en Nymfe komme; Fig. 24: Høstguden Vertumnus' og Frugtgudinden Pomonas Triumf — et af de forskellige Gudeoptog, der ere afbildede i Bogen; Fig 25: Poliphilus i et Tempel, besvimet af Sorg over den elskede Polias Grumhed; hun ses knælende ved hans Side

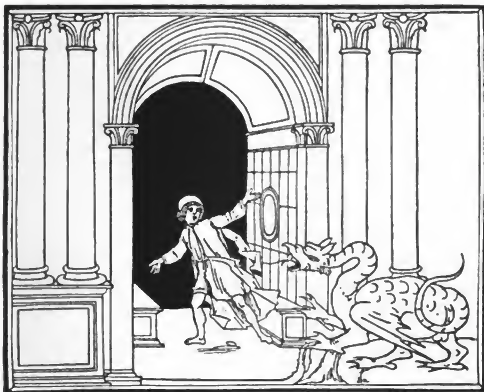

Fig. 21. Af POLIPHILO, 1499. ¾.

Hvad der ikke behøver Kommentar, er den fornemme Skønhed i Linjerne, ogsaa i de arkitektoniske Partier. Den Tegner, der har frembragt Enkeltheder som Faunerne, der trække Gudevognen (Fig. 24), og som den stolte, næsten michel-angelo'ske Kvindeskikkelse med Sværdet (Fig. 22), maa have været en sand Kunstner. Xylografen fortjener ligeledes Ros, men — som tidligere omtalt — paa Højde med Tegneren er han ikke kommet, og navnlig er der i Behandlingen af Gevandterne noget løst og overfladisk, som aabenbart skyldes ham. Ligefrem uheldige Træsnit kan man endog støde paa i denne berømte Bog. De her gengivne Billeder ere udvalgte blandt de bedste i Bogen; imidlertid er der mange, der ere lige saa gode.

Etude sur le Songe de Poliphile, Par. 1888 (først i Bulletin du Bibliophile); Cl. Popelins ny franske Oversættelse af Romanen, Paris 1879—82.

Hvem kan nu have været Mester for slige Frembringelser? Finder man slet ingen Antydninger i saa Henseende? Jo, man træffer, som allerede tidligere omtalt, Signaturer paa en hel Del Træsnit. Fuldt Navn mødes kun en Gang; det er ved den Kopi af Titelindfatningen fra Dante-Udgaven 1491, som er udført til en »Reise fra Venedig til Jerusalem«, Bologna 1500. Der staar »Piero Ciza fe questo int[aglio]«, ɔ: P. C. har udført dette Træsnit; Manden har altsaa tydelig tilkendegivet sig som Xylograf. Ellers bestaar Betegnelsen kun af et eller to Bogstaver, som bM, b, F, N, ia, i, j osv. Man vil se flere af dem

Fig. 22. Af POLIPHILO, 1499. 3/4.

paa de Billeder, der illustrere denne Afhandling. Spørgsmaalet bliver nu, om det er Tegnerens eller Træskærerens Mærke. Man har gærne villet, at det skulde betyde den Kunstners Navn, som har udført Tegningen, og »b« skulde da være »Bellini«, helst Giovanni Bellini[1]) En anden Hypothese angaaende dette Mærke er opstillet af F. Lippmann[2]), der finder, at de Arbejder, som henhøre til denne Gruppe, ligne hverandre i Tegning, men ikke i xylografisk

[1]) Her kan bemærkes, at i »Doctrina della vita monastica«, 1494, findes et Træsnit, der ligefrem gengiver Hovedpersonerne i et Maleri af Gentile Bellini (Giovanni's Broder) fra 1465 i en venetiansk Kirke; slg. Gazette des beaux-arts, 2den Række, 28. Bd., S. 141. Tre Figurer fra Fremstillingen af Orpheus' Død i Ovid 1497 genfindes paa et Kobberstik af Mantegna's Skole i Museet i Hamborg. [2]) Se den tidligere citerede Afhandling i Jahrb. der kön. preuss. Kunstsammlungen.

Udstyrelse; Tegneren, hvem de skyldes, kan da muligvis være Jacopo de'Barbari, egentlig Jakob Walch, tysk af Herkomst. Albrecht Dürer fortæller, at denne Mand boede i Venedig i Slutningen af det 15de Aarhundrede; efter 1500 arbejdede han i Nürnberg som Illuminator for Kejser Maximilian, siden i Nederlandene som Hofmaler; han maa være død før 1516. Det er omtrent sikkert, siger Lippmann, at han har udført et udmærket, stort Prospekt af

Fig. 23. Af POLIPHILO, 1499. 3/4.

Venedig 1500 i Træsnit, hvilket dog kun frembyder faa Ligheder med de Illustrationer, som ere mærkede b.

Signaturen ia findes i Ovid 1497, men desuden i et Missale 1509, hvis Tegninger ere i en hel anden Stil, saa at det kun kan være Xylografmærke. Overhovedet mener L., at det er snart Tegneren, snart Xylografen, der har signeret Billederne; begge pleje de ikke at signere det samme Træsnit. — I Modsætning til den tyske Forskers Antagelse hævder Hertugen af Rivoli[1])

[1]) Les livres à figures vénitiens, Paris 1892.

ligesom en anden fransk Bogkender, Ch. Ephrussi, Redaktør af Gazette des beaux-arts, at Mærkerne ikke betegne Malere eller Tegnere, og at det er mere end dristigt i dem at ville se berømte Kunstnernavne, som f. Eks. Jacopo de' Barbari's. En anden Sag er det, at visse Træsnit kunne minde om Mantegna, Bellini og andre fremragende Kunstnere. Det er Xylografer eller xylografiske Værksteders Monogram; samme Mærker kunne findes ved Træsnit-Illustra-

Fig. 24. Af POLIPHILO, 1499, 3/4.

tioner af forskellig Tegner, medens paa den anden Side Billeder tegnede af samme Haand kunne være betegnede med forskelligt Mærke. Tegneren og Træskæreren vare undertiden samme Person, men i det hele kan det siges, at der henimod det 15de Aarhundredes Slutning fandtes i Venedig en Skare, dels Tegnere, dels Træskærere, der udelukkende gave sig af med Bogillustration og arbejdede stadig for Bogtrykkerne, naar det da ikke, i visse Tilfælde, var Bogtrykkeren selv, der forenede fire Egenskaber i én Person, nemlig Tegner, Træskærer, Forlægger og Trykker. Til Bevis for Opfattelsen anføres en Del Dokumenter i de venetianske Arkiver, de tidligste fra det 16. Aarhundre-

des Begyndelse; de vise unægtelig en Sandsynlighed for Rigtigheden af Rivolis Formodninger. Helt synes Spørgsmaalet dog ikke at være klaret endnu. Men, som Sagen nu staar, frembyder den venetianske Bogillustration i sin korte Glansperiode umiskendelige Lighedspunkter med det antike Dekorationsmaleri (Herculanums og Pompejis f. Eks.; ogsaa med det græske Vasemaleri eller med Tanagrafigurerne kunde der drages en Sammenligning): her drejer det

Fig. 25. Af POLIPHILO, 1499. 3/4.

sig om Kunstfrembringelser, til Dels af flygtig Art, der væsentlig skyldes navnløse Kunstnere uden egentlig høj Rang, men røber Slægtskab og Fællespræg med det bedste i de Tider, da de bleve til. Omtrent fra Aar 1500 er det imidlertid saa godt som forbi med Herligheden: man forlader Kontursnittet og gaar over til en anden Maner, men Xylografien holder ikke Skridt med den pragtfulde venetianske Malerkunst, som den udvikledes af Tizian, Tintoretto og Paolo Veronese. Paa Træskærerkunstens Omraade maa Venedig — som paa det politiske — overgive sin Magt til andre Lande; vi behøve her blot at nævne Geoffroy Tory i Frankrig og Hans Holbein i Tyskland.

DANSKE BOGRYGGE

HOVEDFORMER I DE SIDSTE HUNDREDE AAR

Af ANKER KYSTER

For den, som vil studere Bøgernes ydre Dekoration, synes et overvældende Materiale, i ypperlige Gengivelser og Beskrivelser, navnlig i de tre Hovedsprog, at staa til Raadighed. Men det er altid de fremmede Pragtværker, de mere eller mindre kunstfærdige Helbind, der er Tale om, de fordringsløse Halvbind ere upaaagtede, og gode danske Indbindinger ere ukendte udenfor vore Grænser.

Jeg véd ikke, om det er gaaet andre som mig. Naar jeg har søgt en Del Værker igennem, og er færdig med at beundre de foregaaende Aarhundreders Arbejder, tænker jeg tit med et stille Suk: Ja, det er ganske vist dejligt, men det er saa sjældent, der er Brug for disse gamle Stilarter til danske Bøger; var her dog blot et Par gode Motiver til Rygge, som jeg kunde benytte til denne eller hin nyere Forfatter! Der har jeg for Eksempel et ubeskaaret Skrivpapirs Eksemplar af Oehlenschlägers Poetiske Skrifter, 1805, og et sjældent rent af Heibergs Digte, 1843, og min Niels Lyhne! — Her hjælpe alle disse gode Sager mig ikke paa Gled til at finde et værdigt, til Tiden svarende Bind.

Er man i en saadan Situation og nærer saadanne Ønsker, maa man selv opsøge Motiverne i Bibliotekerne, hos private Samlere og hos Antikvarboghandlerne. De gamle danske Haandværkeres jævne Arbejder have en ikke ringe Interesse for Bogelskeren og Bogbinderen og benyttes ofte med Held som Mønstre, navnlig til Originaludgaver af Guldalderens Literatur.

Allerede i Slutningen af forrige Aarhundrede vare, naar de velhavende Samleres Biblioteker undtages, Halvbindene blevne de almindeligst anvendte. Man havde da, naar et bedre Bind forlangtes, navnlig lagt Hovedvægten paa en ejendommeligere Dekoration af Ryggen. Denne var allerede godt inde paa ny Spor i Firserne med Stempler i Datidens nyklassiske Smag. De ophøjede Bind (Hæftesnorene) vare bortfaldne, med de af dem dannede Felters rige, men stereotype Forgyldning, som vi kende den fra Bøgerne paa Holbergs Tid, og paa den glatte Ryg, som traadte i Stedet, var der frit Spil for Ejerens og Forgylderens Fantasi. Nogle faa Tværlinjer med lette Ornamenter begrænse Titlen og danne Afslutning ved Hoved og Fod. Det altid stærkt farvede Titelfelts Plads varierer fra højt oppe til noget over Midten af Ryggen. Tomefeltet findes undertiden helt nede ved Foden; men hyppigst er Bindtallet anbragt noget under Titelfeltet og ganske sirligt indtrykt i et Stempel med aabent Midterparti: en Medaillon ophængt i flagrende Baand, en Perlekreds, et Par krans-

formede Lavrbærgrene og lignende. Ofte ser Ryggen ud som en Mønstersamling, idet der enten er trykt 4—5 forskellige Stempler derpaa, det ene over det andet, eller de ere samlede i en pyramideagtig Opstilling, som fra Foden kan strække sig næsten op til Titelfeltet. Blev Ryggen inddelt i fem Felter, kunde man fylde det øverste og nederste med fletværksagtige Baand og sætte Hjørne og Midterstempel i det, som skiller Titel- fra Tomefelt. Ganske virkningsfuld er ogsaa den med Tværbaand helt fyldte Ryg: man trykte det ene tæt under det andet eller lod flere forskellige veksle og satte saa Titelfeltet et godt Stykke op over Midten af Ryggen. Stemplerne fra Ewalds og Wessels senere Skrifter gaa igen paa de første af Oehlenschlägers Bøger:

Danske Bogrygge fra c. 1795—c. 1840.

Vaser, Terriner og Urner, undertiden med en Sørgepil over, Fugle, Blomsterkurve med Hyrdestav og lignende Emblemer, som Bogbinderen har anskaffet for en Snes Aar siden, med Datidens Smag for Øje; men snart gør den strengere antikiserende Stil sin Indflydelse gældende, à la grecque Borten, Palmetten og andre klassiske Former komme frem og Dekorationen faar ligesom et stivere, mere højtideligt Tilsnit; Vaserne, Lyrerne og de øvrige allegoriske Figurer skæres efter den ændrede Mode og Ryggen gøres mere symmetrisk. Det ser ud, som om der har været lidt Dødvande i Dekorationen i de Aar, som nærmest fulgte efter Statsbankerotten. Fra denne og til Slutningen af Tyverne findes sjældent andet end de ganske almindelige Rygge med 5—6 Tværlinjer og Titel, som have været brugte alle Dage til de tarveligste Bind.

Da der saa igen stilledes Fordringer til Haandforgylderen, var Moden forandret, den strenge Empire forvisket, Hovedmotiverne i de enkelte Stempler vare vel bibeholdte, men udtraadte og iblandede fremmede Detailler. Man beholdt den foregaaende fattige Periodes Inddeling i Felter, men gjorde Dekorationen rigere ved at sammenstille flere mønstrede Fileter og anbringe Midterstempler i Felterne. Efter lange Tiders Hvile kom nu endelig Blindtryk frem igen som et Reliefbaand langs Guldlinjerne eller udfyldende alle Felter. Lidt hen i Trediverne naaede den gotiske Strømning i Ornamentiken ogsaa Bogbinderstemplerne, og der findes en Del af disse misforstaaede gotiske Former baade i Tværbaand og Stempler, undertiden sammenstillede med rene Empireornamenter. Ofte spores Paavirkning af Grolier'ske Motiver i Stemplerne, men omtegnede og opstadsede, saa man næppe kan kende dem igen. Man benyttede hele Sæt af alskens intetsigende Kruseduller, som, sammenblandede med rette og krumme Linjer, vare lette for Haandforgylderen at stille sammen til et Ornament, der fylder hele Ryggen, og kun lader Plads aaben til Titlen. Sjældnere Former vare blandt andet Rygge med Stempler øverst og nederst med lodrette Forbindelseslinjer imellem. Ryggen kunde undertiden næsten faa Udseende af en kanelleret Søjle med Basis og Kapitæl, afbrudt ved et Titelfelt. Holdningsløshed og Overlæsselse var fremherskende i disse ny Kompositioner, som danne en Overgang til den ret radikale Omvæltning i Rygdekorationen, der fandt Sted midt i Fyrrerne. Det er de svære, rokokoagtige, hængende Ornamenter, med vredne, uskønne Former, som nu bleve trykte over og under den noget over Midten anbragte Titel. Et lille Fremskridt i Gravørkunsten, Guillocheringen, den maskinmæssige Fremstilling af fint stribede eller vatrede Felter og Bladformer, gjorde ikke Ryggen lettere. Ældre Bogbindere erindre endnu, hvilken Furore disse ny Stempler gjorde paa Markedet, og der eksisterer den Dag i Dag Masser af denne Art tunge Stempler, som benyttedes hele Halvtredserne igennem og endnu spøgede lige op til Halvfjerdserne, indflettede med naturalistiske Motiver, særlig Blomstergrene.

Dekorationen er altfor tung til Titlerne og Helhedsindtrykket uroligt. Men var end Smagen tarvelig i denne Periode, saa stod den tekniske Færdighed, ligesom i Trediverne, gennemgaaende højt. De store, vanskelige Stempler staa rene og klare, ere, selv ved indviklede Mønstre, præcist trykte, og Titlerne, naturligvis gotiske Typer, ere smukt og korrekt anbragte. Da Forgyldepressen omtrent paa den Tid holdt sit Indtog her, var det naturligt, at man tog Stemplerne lidt større og mere fyldte; *den* kunde magte, hvad Haandtryk ikke formaaede, og med ét Tryk udrette det samme og mere, end Haandforgylderen møjsommeligt ved mange enkelte.

Hidtil havde det marmorerede Kalve- og Faareskind omtrent været eneherskende til Rygge. Men efter 1850 begyndte man at anvende ufarvet eller fint sortstænket Skind til de saakaldte Vælskbind. De forsynedes med paaklæbet farvet Titelfelt og dekoreredes med Guldlinjer langs de ophøjede Bind og et Par mønstrede Fileter ved Hoved, Fod og over Bindene. De fik en vidtstrakt Anvendelse, og ere tildels endnu vore dagligdags Biblioteksbind.

Midt i Fyrrerne var Chagrinsskindet kommet hertil. Dette matte, kornede Skind, som egner sig saa fortrinligt til Blindtryk sammen med Guld, blev mere og mere taget i Brug til »Franskbind«. Den almindeligste Dekoration til disse var 4 ophøjede Bind med Linjer eller smalle Borter over og Blindtryk langs dermed, eller en blind Ramme af en grov og en fin Linje omkring hvert Felt, den fine Linje undertiden i Guld. Fra Halvtredserne og navnlig Tredserne bleve disse Rygge stadigt brugte til hvad der skulde være lidt ud over det almindelige. Det er tørre, kedelige Bind, tilmed da de næsten altid holdtes i mørke Farver. Det lille Stempel, man i Halvfjerdserne begyndte at sætte i hvert Felt, liver Ryggen ganske anderledes op. Samtidigt kom lysere Farver i Brug, Forgyldningen blev mere sirlig og net, de ornerede Fileter

Danske Bogrygge fra c. 1840—c. 1880.[1]

afløstes af fine Linjer, Midterstemplerne — som oftest stiliserede Blomster — bleve næsten dominerende i Begyndelsen af Firserne, og man brugte med Forkærlighed latinske Typer. Kort sagt, fransk Indflydelse kom til Gennembrud, endogsaa paa det ydre af Datidens Litteratur.

Endelig kom den Bevægelse, vi nu staa midt i. En større Frihed i Dekorationen brød frem, idet vore første dekorative Kunstnere kom Haandværkeren til Hjælp med nye Ideer. Roxburghbindenes lange Ryg med Titlen øverst oppe og det enlige Stempel anbragt omtrent midt paa Ryggen slog an, Farverne kom atter til deres Ret, efter at de saa længe havde været sørgeligt negligerede, og finere og ægtere Skindsorter forskaffedes. Naar hertil nævnes, at der er

[1] Nyere danske Bogrygge findes afbildede i Emil Hannovers Artikel: *Om at samle paa Bøger* i Foreningens Aarsskrift for 1891.

4*

gjort store Anstrengelser for at hæve den tekniske Dygtighed, vil man se, at det er den rette Vej, der er slaaet ind paa, og tillige — ganske kuriøst — at det netop er de gode Egenskaber ved Bogryggene i Aarhundredets Begyndelse, der igen ere komne til Højbords.

De ikke smaa Svingninger, vi nu have set Rygdekorationen undergaa i de sidste hundrede Aar, have ganske godt afspejlet de forskellige Perioders kunstneriske Retninger. Saaledes vil det vel gaa fremdeles, baade Haandværkeren og Bogelskeren trættes efterhaanden ved at se de en Tid lang benyttede Motiver traadte flade, og ville da frembringe eller forskaffe sig nye, mere svarende til Tidens Krav. Men de faa, som sysle med gamle Bøger og som vide, hvor godt et Bind fra en bestemt Tidsalder klæder den Bog, som stammer fra samme Periode, ville ogsaa af og til søge tilbage og grave disse ældre, halvglemte Sager op igen.

Det gælder da om at vælge og vrage: bevare Tidens fremherskende Kendemærker og undgaa den aandløse Efterligning. De ældste her beskrevne Rygge ere ubetinget de fornøjeligste at arbejde med; man finder der de dristigste Kombinationer, den største Frihed i Arrangementet. Man kan bibeholde dette, benytte helt moderne Stempler dertil, om man vil, og dog bevare Friskheden i Kompositionen.

Tredivernes Bogrygge egne sig mindre til Efterligning, noget overfyldte som de ere, og Fyrrernes endnu mindre. Dette udelukker dog ikke, at man, ved at tage lidt fornuftigt paa de bedste af Motiverne, kan omforme og beskære dem, saa at de blive præsentable og undertiden endogsaa kunne gøre ganske god Virkning.

De pressetrykte, rigt- og sværtornerede Rygge fra Halvtredserne maa vi haabe, vi aldrig faa at se mere som Udgangspunkt for Rygdekoration. Og hvad de med blinde »Kvadrater« trykte Rygge fra samme og nærmest paafølgende Periode angaar, saa lade de sig næppe videre variere, men kunne nok have deres Berettigelse til at anvendes paa religiøse og etiske Værker.

De ophøjede Bind, som paa de ældste Bøger fremtraadte som et konstruktivt og nødvendigt Led, høre til de mest organiske Prydelser, man kan give en Bogryg, og ville altid — maaske lidt i Bølgegang — være yndede og begærede. Men man kan ikke forhindre, at de give Ryggene et lidt ensformigt Præg, og den indskrænkede Plads mellem de ophøjede Bind virker hæmmende paa en fri Fantasiudfoldelse, bringer ind paa gamle Spor,— lige fra Holbergtidens helt forgyldte Felter med Hjørne og Midterstempler omgivne af en Linieramme til Halvfjerdsernes Rygge med de enlige Midterstempler eller endog tomme Felter og blot Titlen i Guld.

I hvilken Retning den ny Tid bærer hen, vil ikke være vanskeligt at sige. Der sigtes efter den enkle, kraftige Virkning ved Hjælp af faa kunstnerisk udførte Stempler og en dekorativ virkende Titel. Men som sagt, ved Siden af denne eller hvilken som helst anden, endnu nyere Opfattelse, vil der altid findes de kræsne Kenderes. De kræve, at den Duft, der er over en ældre Forfatters Originaludgave, og den Stil, der er i dens typografiske Udstyr,

ikke bliver blandet og brudt af et moderne Bind, selv om det er dekoreret med de bedste Bindesbøllske eller Tegnerske Stempler. De ønske derfor at bevare det moderne Bind for vor Tids Litteratur og foretrække følgelig at søge de bedste Motiver frem fra ældre Tid til at smykke deres vanskeligt erhværvede og højt skattede Originaludgaver.

ET BIDRAG TIL EN BIBLIOGRAFI OVER H. C. ANDERSENS SKRIFTER

H. C. Andersen er som bekendt den danske Forfatter, hvis Navn har videst Klang den gamle Verden over. Hvad »Eventyrene« ikke maatte have formaaet, det har Levnedsskildringen udrettet, der underligt nok har fundet Oversættere i flere fremmede Sprog.

Paa vort store kongelige Bibliotek findes en enestaaende rig Samling H. C. Andersen-Litteratur. De aller fleste Oversættelser foruden naturligvis alle Originalerne af Digterens Værker opbevares her; ikke et eneste Skrift af Betydning savnes — hovedsagelig kun enkelte Oplag af Oversættelser, der forud ere til Stede i Originaludgave. Med en temmelig stor Grad af Nøjagtighed lader det sig derfor gøre paa dette Materiale at bygge en bibliografisk-statistisk Udsigt over Udbredelsen af H. C. Andersens Skrifter, hvad her er forsøgt.

Det vil da vise sig, at vort hjemlige Bogmarked paa dette Punkt i ingen Henseende kan hamle op med det udenlandske. Af Bibliografiens 500 Numre tilhører knap en Tredjedel de danske Originaler og nye Udgaver eller Oplag af disse, medens henimod halvfjerde Hundrede ere Oversættelser i fremmede Sprog. Vor store Sprogforsker, Professor Vilh. Thomsen, udgav i Forening med afdøde Skolebestyrer Jean Pio i Anledning af H. C. Andersens halvfjerdsindstyveaarige Fødselsdag i 1875 »Historien om en Moder« i femten Sprog. I Sommeren 1894 blev samme Bog paa ny udgivet af vor i St. Petersborg boende Landsmand Emanuel Hansen, og Oversættelsernes Antal kunde da bringes op til to og tyve. H. C. Andersen er med andre Ord bleven oversat paa følgende forskellige Sprog: Svensk, Islandsk, Tysk, Nedertysk, Hollandsk, Engelsk, Fransk, Spansk, Italiensk, Russisk, Lille-Russisk, Polsk, Czekisk, Slovakisk, Serbisk, Finsk, Ungarsk, Nygræsk, Armenisk, Tatarisk, Hebraisk, Arabisk, Bengali og — Volapük. Den danske Digter har naaet en Udbredelse, som ellers kun bliver Verdenslitteraturens allerstørste Navne til Del.

Og dog var H. C. Andersen i Forhold til sin lange Levetid ingenlunde nogen særlig produktiv Forfatter. Antallet paa Originaler beløber sig til mellem 60 og 70, men heraf er henimod Halvdelen nærmest at regne for »Smaatryk«

(Hæfter af Eventyrene og Historierne, Kantater, Operatekster, Lejligheds-stykker o. l.). Det er da ogsaa kun henimod en halv Snes af hans Arbejder, der have fundet Oversættere. I første Række kommer naturligvis »Eventyrene«, dernæst »Billedbog uden Billeder« og endelig Romanerne (»Improvisatoren«, »O. T.«, »Kun en Spillemand«, »De to Baronesser«, »At være eller ikke være«, »Lykke-Per«), Rejsebeskrivelserne og »Mit Livs Eventyr«. Af de dramatiske Arbejder ere kun »Mulatten« og Vaudevillespøgen »En Nat i Roskilde« blevne oversatte, den første paa Tysk, den sidste paa Svensk og Hollandsk.

Af Oversættelserne indtage de tyske den første Plads. De beslaglægge henimod 120 af Bibliografiens Numre, og omtrent Halvdelen af disse optages af Eventyrene. Man har i Nabolandet i en forbavsende Grad vidst at slaa Mønt af disse. De foreligge i alle mulige Skikkelser, i »Pragtudgaver« og »Folkeudgaver«, samlede og enkeltvis, i »Universalbiblioteker« og »Romanbiblioteker«, der stadigt oplægges paa ny. Kun en enkelt af disse Udgaver — forlagt af vor Landsmand C. B. Lorck i Leipzig — er besørget af Forfatteren selv. De øvrige have driftige Boghandlere og Litterater udnyttet efter bedste Evne. Havde H. C. Andersen faaet et endog beskedent Honorar for hvert Oplag, vilde han alene paa Oversættelserne i fremmede Sprog af Eventyrene være bleven en rig Mand. Efter dem kommer »Bilderbuch ohne Bilder«, der foreligger i henved en halv Snes forskellige Oversættelser (c. 30 Udgaver) og saaledes synes at have erhvervet sig en endnu større Popularitet blandt det læsende tyske Publikum end hos det danske.

England kan ogsaa møde med henimod hundrede Oversættelser. »Fairy tales« findes i en Mængde forskellige Udgaver, og »Picture-book without pictures« er endog for nylig bleven gjort til Skolebog og forsynet med oplysende Noter. Men i øvrigt synes man endvidere at have ladet sig H. C. Andersens lidt sentimentale og brede Romaner smage.

Herfra og til de øvrige europæiske Sprog, paa hvilke vor Digter er bleven overført, er der et betydeligt Spring. I Sverige har han saaledes ikke vundet den Indgang, man efter Forholdene kunde vente. Her foreligger kun noget over tredive Oversættelser, mest Eventyrene og Romanerne. Holland staar omtrent lige med Sverige. For Kuriositetens Skyld kan nævnes, at en hollandsk Maler, T. van Hoytema, i 1893 har udgivet en Række Illustrationer til »Het leelijke jonge eendje« (ɔ: Den grimme Ælling), ikke upaavirkede af symbolistisk Kunst. I Frankrig har man væsentlig holdt sig til Eventyrene, der, foruden i en ældre oftere oplagt Udgave, til hvilken Litteraturhistorikeren X. Marmier har knyttet en biografisk Notits, nu i de senere Aar udkomne enkeltvis, illustrerede, som Børnebøger hos det bekendte Boghandlerfirma Hachette. I alt findes lidt over tyve Udgaver.

I det hele synes H. C. Andersen ikke at have fundet samme Forstaaelse hos de romanske som hos de germanske Folk. Man betragter ham tydeligt kun som »Børnenes Digter«. Af den Snes Udgaver, der foreligger i den spanske Litteratur, er saaledes Størsteparten af Oversættelserne indgaaede som Led i

et »Biblioteca para niños«. I Italien findes i alt kun tvende Samlinger »Eventyr« og en Oversættelse af »Kun en Spillemand« (»Violinista«).

Hos de slaviske Folk læses H. C. Andersen mest hos Czekerne. Paa Bøhmisk findes flere ret fyldestgørende Udvalg af Eventyrene, paa Polsk ligeledes et Par Samlinger, foruden »Tylko grajik« (»Kun en Spillemand«). Paa Russisk er »Improvisatoren« bleven oversat og to Samlinger Eventyr, foruden et 4-Binds Udvalg af »Samtlige Skrifter«, som Hr. Em. Hansen for Tiden udgiver i egen Oversættelse.

De magyarske Sprog ere kun naaede til Eventyrene. Paa Finsk findes flere enkelte Eventyr oversatte, foruden et Udvalg, besørget af den bekendte Folklorist, afdøde Professor Krohn. Ungarsk kan opvise to Samlinger Eventyr.

I de øvrige ovenfor nævnte Sprog er det hovedsagelig kun ganske enkelte Eventyr, som ere blevne oversatte. Orientalisten, den svenske Greve Landberg, har overført et Par paa Arabisk, og i Calcutta blev i Slutningen af Halvtredserne »Lille Claus og store Claus«, »Paradisets Have«, »Historien om en Moder« og »De vilde Svaner« udgivet paa Bengalsk — »printed for the vernacular litterature committee of the Vidyaratna press«.

Paa Volapük endelig foreligger fra 1887 en Oversættelse med Titlen: »Megabuk nen mags. Lovepolan pa Lederer Siegfried. Leipzig«.

Julius Clausen.

AFDØDE DANSKE BOGHAANDVÆRKERE

III

JACOB NIELSEN[1]

født 8de Juni 1841, død 6te Maj 1894.

Forrige Aar omtalte vi en af Kjøbenhavns dygtige Bogtrykkere, Jens Jørgensens Dødsfald; det forløbne Aar har atter bragt et betydeligt Tab for den danske Bogtrykkerstand, idet en af Cheferne for Firmaet Nielsen & Lydiche, JACOB C. F. NIELSEN, er afgaaet ved Døden. Ved de to saa hurtigt efter hinanden følgende Dødsfald ledes Tanken let hen paa en Sammenligning mellem de to Mænd, hvis Begyndelse som selvstændige Bogtrykkere faldt omtrent samtidig og under temmelig ens Forhold, men hvis Livsskæbner bleve saa højst forskellige. Dette var nemlig ikke nogen blot Tilfældighed, men hang sikkert nøje sammen med den store Forskellighed i de to hver for sig dygtige Mænds hele Karakter og Fremtræden. Baade Jørgensen og Nielsen etablerede deres Forretninger uden at eje noget synderligt i en Tid, da der var stærk Trang til ny Bogtrykkerier i Kjøbenhavn, nemlig 1874, og der er næppe nogen Tvivl om, at Jørgensen, der var den ældste af de to, paa sit Omraade sad inde med fuldkommen saa stor faglig Dygtighed som Nielsen. Dog maatte den førstnævnte hele Livet igennem kæmpe en haard Kamp for Tilværelsen, en Kamp, han omsider modløs opgav, hvorimod Nielsen efterhaanden arbejdede sig ud over de økonomiske Vanskeligheder og saa sin Forretning blomstre frem Aar for Aar; hans Virksomhedstrang var gennem Aarene usvækket, og endnu da den pludselige Død rev ham bort, var han

[1] Det her trykte Portræt er efter en Tegning af Litograf Harald Jensen, der har udført den paa Grundlag af et ganske lille Portræt i et Gruppebillede. Dette er taget i fri Luft, derfor de for stærkt sænkede Bryn, der give Billedet et lidt fremmed Udseende. Gode Fotografiportræter af Nielsen findes ikke.

midt i Planer om Udvidelse af sit Arbejdsfelt. Forklaringen ligger sikkert deri, at medens Jørgensen stadig, ogsaa som Principal, vedblev kun at være den dygtige Arbejder, som helst syslede med praktisk Slid, uden at lægge noget Talent som Forretningsmand for Dagen, saa var der langt mere Chefsnatur i Nielsen, mere af Lyst og Mod til at forsøge nyt og dertil den ydre Fremtræden og den vaagne Forretningssans, som i vore Dage, da faglig Dygtighed alene ikke er nok, nødvendig hører med for at føre en Forretning fremad.

JACOB CHRISTIAN FREDERIK NIELSEN fødtes i Kjøbenhavn 8. Juni 1841 og kom efter sin Konfirmation i Sætterlære hos Louis Klein, en af Datidens bedste Læremestre i dette Fag, streng og myndig, men i en sjælden Grad pligtopfyldende overfor de unge Mennesker, hvis Uddannelse han paatog sig. Hos Klein kom Jacob Nielsen til at arbejde ved den Sørensenske Sætte- og Aflæggemaskine sammen med selve Opfinderen, og dette affødte hos ham en Kærlighed til Chr. Sørensen, der senere fulgte Nielsen gennem hele Livet og paa en Maade fik afgørende Betydning for ham.

I Aarene 1871—72 rejste Nielsen med Stipendium i Udlandet, med det Formaal at studere de forskellige nyere Opfindelser paa Sættemaskinernes Omraade; han opholdt sig paa denne Rejse særlig i London, Wien og Leipzig. Ved sin Hjemkomst følte han sig overbevist om, at Sørensens Maskine endnu ikke var overtruffen af nogen anden, og saa vidt man har kunnet erfare, var det dengang hans Plan at søge oprettet et Bogtrykkeri med Sørensens Sættemaskine som Arbejdsmateriel, et Foretagende, hvortil der af Baron Dirckinck-Holmfeld betingelsesvis var doteret en ret betydelig Kapital. Denne Omstændighed har naturligvis været medvirkende til, at Nielsen & Lydiches Bogtrykkeri senere ikke indrettedes paa det langt mere praktiske franske Skriftsystem, men paa det ældre tyske, da de eksisterende Eksemplarer af Sørensens Sættemaskine vare baserede paa det sidstnævnte

Sammen med sin Svoger, P. G. LYDICHE, oprettede Jacob Nielsen i 1874 et Trykkeri, der begyndte ganske smaat i et beskedent lille Lokale paa Hjørnet af Skindergade og Skovbogade. Den stærke Trang til Bogtrykkerier affødte Tanken om Oprettelse af et Bogtrykkeri paa Aktier med Nielsen og Lydiche som Ledere; men da denne Plan strandede, skaffede de ad anden Vej Midler, udvidede Trykkeriet betydeligt og lejede Lokaler i Industriudstillingsbygningen, hvor Forretningen siden den Tid bestandig har haft Plads og i Aarenes Løb indtaget større og større Rum. Trykkeriet daterer sin Begyndelse her fra 16. Febr. 1875. Den hurtige Fremvækst af Nielsen & Lydiches Bogtrykkeri er maaske uden Sidestykke her til Lands; men de to Kompagnoner havde ogsaa særlig gode Betingelser for at føre Forretningen frem i disse Aar. Lydiche, der i mange Aar havde været Boghandlermedhjælper og som saadan var meget afholdt, medbragte et værdifuldt Bekendtskab og Venskab til flere af Bogtrykkeriets vordende Kunder, og Nielsen besad en høj Grad af Energi og Selvtillid, en fast Tro paa sin Forretnings Fremtid og en sjælden Evne til at faa andre til at dele denne Tro. Det blev snart Maalet at bringe Bogtrykke-

riet frem i Række med de bedste og største, og dette Maal saa Nielsen naaet, inden Døden brat og uden noget Varsel rev ham bort midt i hans kraftige Virksomhed. At et saadant Resultat af en Livsgerning ikke naas uden megen personlig Dygtighed, siger sig selv.

Som Menneske var Nielsen meget afholdt, som Principal var han baade afholdt og frygtet; han kunde være bister, naar han troede at se en Pligtforsømmelse, og til Tider hensynsløs streng; men til hans Ros skal det siges, at han ikke mod nogen anden var strengere end mod sig selv. Hans Arbejde optog alle hans Tanker, han mødte punktlig dertil og skaanede sig ikke for nogen Anstrengelse i dets Tjeneste; han var paa dette Punkt fuldt ud en Mand. Saa lidt lod han under Arbejdet sine private Anliggender komme til Orde, at vi, der kun kendte ham som den energiske Forretningsleder, næppe anede, at der i hans ellers saa lykkelige Hjem raadede Sygdom og Sorg, som kunde tage Modet fra mangen anden.

Sin Kærlighed til den Sørensenske Sættemaskine og til dens geniale Opfinder bevarede Jacob Nielsen, som sagt, gennem hele Livet, selv om det ikke lykkedes ham at bringe Maskinen til større praktisk Anvendelse. Han var den eneste her hjemme, der til Gavns kendte denne Maskine, og ved den store Bogudstilling i 1891 blev det derfor ham, der maatte samle Maskinen og forklare dens Brug og Indretning, et Hverv, fra hvilket han skilte sig overmaade godt. Hans Øjne lyste af Begejstring, naar han omtalte, at den af Amerikaneren Thorne opfundne Sætte- og Aflæggemaskine, der ansaas for den bedste da eksisterende, i hele sin Bygning sluttede sig saa nær til Sørensens Maskine, at det næsten var ubegribeligt, at denne ikke havde været Forbilledet. — I afvigte Foraar var der Tale om at bringe Sørensens Maskine paa den internationale Bogudstilling i Paris, og Nielsen tænkte sikkert paa at rejse derned, stille Maskinen op og forklare dens Brug; intet Offer var ham for stort, naar det gjaldt at hævde hans gamle Lærers Genialitet.

De danske Bogtrykkere staa i Gæld til Jacob Nielsen; han var i høj Grad besjælet af Korpsaand og altid rede til at gaa i Ilden, naar der skulde slaas et Slag for Sammenslutning. Han var en af de ivrigst medvirkende ved Bogtrykkerforeningens Dannelse, og det var senere paa hans Initiativ, at »Dansk Bogtrykkertidende« stiftedes, ligesom han ved mange Lejligheder mødte som sine Fagfællers Tillidsmand.

Paa dette Sted skal det ikke lades uomtalt, at medens Nielsen i Begyndelsen stillede sig skeptisk og køligt overfor vor Forenings Virksomhed og dens Opgaver, vandtes han mere og mere for disse, og som et betegnende Træk kan anføres, at han var en af de faa blandt de større kjøbenhavnske Bogtrykkere, der har besøgt vor Fagskole og set paa dens Virksomhed. Hans bratte Død umuliggjorde desværre videre nyttigt Samarbejde; men Forening for Boghaandværk har lidt et betydeligt Tab ved Jacob Nielsens Død, thi han hørte ikke til dem, der blot se til, naar de først ere blevne varme for en Sag.

P. C.

Det gamle Skilt over Trykkeriets Port

DET THIELESKE BOGTRYKKERIS 125 AARS JUBILÆUM

D. 20. MARTS 1895

I 1870, d. 30 December, fejredes Hundredaarsdagen for den Gyldendalske Boghandels Oprettelse ved Udgivelsen af C. NYROPS højst fortjenstfulde Skrift: *Bidrag til den danske Boghandels Historie*, samt ved et Festmaaltid, hvortil Firmaets daværende Ejer, Kancelliraad F. HEGEL, var indbudt af c. 200 Personer, der paa forskellig Vis vare knyttede til Bøger, deres Fremstilling og Forhandling.

Ved denne Fest gjorde Boghandler CARL REITZEL daværende Redaktør C. BILLE, som sad ligeoverfor ham ved Bordet, opmærksom paa, at det Thieleske Bogtrykkeris Hundredaarsdag d. 20. Marts samme Aar var gaaet ubemærket hen. Dette var sikkert sket med velberaad Hu fra Trykkeriets to Ejeres Side, der begge vare i høj Grad tilbøjelige til at skjule sig for al ydre Anerkendelse, især naar den krævede personlig Optræden ved Fester eller sligt. Ved denne Lejlighed slap de dog ikke. Ifølge »Nordisk Boghandlertidende« for 3. Febr. 1871 tog Bille Anledning af den givne Oplysning til at holde en fortræffelig Tale, der endte med en Skaal for Brødrene JUST og ANDREAS THIELE. I samme Nummer af Boghandlertidenden meddeler O. H. DELBANCO en Række Oplysninger om Trykkeriets Historie, særlig om dets Udvikling under de daværende Ejere, og disse Oplysninger suppleres af C. Nyrop i »Skandinavisk Bogtrykkertidende« for Marts 1871. Her offentliggøres den Købekontrakt, hvorved JOH. RUDOLF THIELE for 750 Rdl. erhvervede L. L. HEIDENS Bogtrykkeri og Forlag i Peder Hvidtfeldsstræde. Denne Kontrakt er dateret 20. Marts 1770, det samme Aarstal, der staar paa det gamle Skilt over Trykkeriets nuværende Indgang.

Vi maa da gaa ud fra, at denne Dato er den rigtige for Trykkeriets Grundlæggelse under det ansete Navn Thiele, skønt vi vel vide, at J. R. Thiele først ved sit Bryllup med Enkemadam Borup d. 16. Okt. 1771 blev Ejer af Huset i St. Helliggejststræde, hvor Trykkeriet siden da har haft hjemme og udviklet sig.

Efter R. Nyerups »Bidrag til de kjøbenhavnske Bogtrykkeriers Historie fra Begyndelsen til Dato« i »Læsendes Aarbog for 1800« er Johan Rudolf Thiele født 1736 i Lippe i det Westphalske. Efter hans Søns, J. M. Thieles Udsagn i »Af mit Livs Aarbøger 1795—1826« var Faderen Forstembedsmand. Sønnen Johan Rudolf sendte han i 1748, altsaa »i en meget ung Alder, til Kjøbenhavn, hvor det synes, at der allerede har været Navnefættere«. Ni Aar efter, altsaa 1757, kom hans ældre Broder Frederik Wilhelm Thiele ogsaa hertil. Denne sidste synes at have udlært som Bogtrykker i Hjemmet, medens den yngre Broder lærte Haandværket i det Berlingske Trykkeri her i Byen. Ifølge en gammel Meddelelse fra 7. April 1765 arbejdede J. R. Thiele hos Berling. At dette ogsaa senere har været Tilfældet, ses af en Samling *»Glædes Vers«*, der festligt indbunden opbevares i det store kgl. Bibliotek, og hvori er samlet en stor Mængde Bryllups- og Festsange fra glædelige Familiebegivenheder i det Berlingske Hus. 1766 ender Titelen paa en af de i et meget langstrakt Format trykte Viser i Anledning af G. C. Berlings Bryllup med Jfr. Marie Catharine Godiche med følgende Ord: »Det Velædle Brude-Pars Tjenere, H. J. Bestmann, J. R. Thiele, F. H. Lillie«. 1767 lykønsker paa lignende Maade »Brude-Parrets forbundne Tjenere F. W. og J. R. Thiele Johan Chr. Berling og Jomfru Anne Marie Frick til deres Bryllup« i et andet stort og blomstrende dansk Digt.

Disse Glædes-Fester fremkaldte et Utal af Sange og Mindeblade; 18—20 forskellige Sange findes knyttede til flere af de hyppigt forekommende Bryl-luper, og alle Kjøbenhavns bedre Trykkere sendte en eller flere, tildels meget flot udstyrede, Sange ved slige Lejligheder. Det var en selskabelig Tid, og Byens store Bogtrykkerfamilier giftede sig flittigt indbyrdes. Da en Datter af Berling i 1767 til en Afveksling bortgiftedes med Hof-Konditor J. M. Møller, fik de fra »Fætter og Tjener« Fr. Chr. Godiches Trykkeri en yderst elegant Sang paa otte Sider med kobberstukne Vignetter. En lignende kom sammesteds fra i 1772 ved G. C. Berlings Bryllup med Jomfru Elisabeth Godiche. Den ender symbolsk med en Vignet, hvor en Høne ligger paa Æg. Til samme Lejlighed optræder Fr. W. Thiele ogsaa med en Sang, der ligesom de tidligere, hvor Brødrene mødte i Forening, er trykt i selve det Berlingske Hus, medens J. R. Thiele denne Gang sender sin Sang fra sit eget Trykkeri, udstyret med Vignet i Træsnit — en luthspillende Elsker — som han har arvet fra salig Borup og som vi have set paa tidligere Sange fra Borups Trykkeri.

Det fremgaar formentlig heraf, at begge Brødrene have arbejdet hos Berling, til de etablerede sig. Hvorledes det er gaaet til, at to fremmede Arbejdere saa sig i Stand til, den ene (Joh. Rud. T.) at købe Trykkeri i 1770 og den anden (Fr. W. T) at anlægge et 1781, tildels ved Indkøb af Skrifter paa Madam Godiches Auktion, for kort Tid efter at være Ejer af den bekendte stadselige Gaard, Chr. Firtal paa Amagertorv, maa staa hen som en Gaade. J. M. Thieles Formodning, at det »var ved den ældre Broders gode Formues-Omstændigheder, at den yngre blev fremhjulpet«, holder ikke Stik, al den Stund den yngre etablerede sig elleve Aar før den ældre. Mulig har der været et hjælpsomt Sind hos de velhavende Bogtrykkere mod fremadstræbende og dygtige Medhjælpere. Trods det at Bogtrykkerne ikke som andre Haandværk udgjorde et Lav, var der dog godt Sammenhold. Da den bekendte dygtige Bogtrykker Nicolai Møller 1753, akkurat tyve Aar gammel, maatte overtage Ledelsen af sin Moders Trykkeri ved Stedfaderens, C. G. Glasings, Død, blev han med mange skønne Ord og Viser »antaget til en retskaffen Medlem af det ædle Bogtrykker-Konstens Societet«. Han giftede sig i 1758 med en Jomfru Berling, blev Hofbogtrykker og nød i det hele med Rette megen Anseelse som Bogtrykker. I Aaret 1797 købte han F. W. Thieles Bogtrykkeri, da hans eget var gaaet til Grunde i Branden 1795.

Søger man til Tidens Bøger, vil det findes, at A. H. Godiches og Nicolai Møllers Trykkerier vare de bedste og endog stod over Berlings. Et Værk som Langebeks *Scriptores Rerum Danicarum*, hvoraf I—IV Bind er trykt hos Godiche og V—VII hos Møller, er et meget smukt Arbejde, skønt Papiret er temmelig tarveligt. Skriften er en kraftig Antiqua med en udmærket Kursiv. — Havde vi blot en saadan Antiqua nutildags!

Godiche døde 1771, men hans Enke fortsatte Trykkeriet til sin Død 1780. Paa hendes Forlag udkom den danske Udgave af Hofmans »Historiske Efterretninger om velfortjente danske Adelsmænd«. Den er udstyret med de i den franske Udgave værende Kobberstik, men trykt med Fraktur. Værket udkom i tre Kvartbind fra 1777—79, og Suhm roser Forlæggersken i sin Fortale saaledes: »Atter haver Publicum her et nyt Beviis paa Mad. Godiches utrettelige Lyst til at tjene det o. s. v.«. Selv siger hun i Fortalen til første Bind: »Endelig fremkommer i det danske Sprog den af min Sal. Mand allerede i Aaret 1769 lovede Oversættelse af Sal. Hr. Justitzraad Tycho Hofmans *Portraits historiques*. ... Hvis Afsætningen nogenlunde stopper de herpaa anvendte Omkostninger, skal jeg gjøre mig en Fornøjelse af at kunde tjene det høytærede Publicum med det første med de følgende Deele« ... Hun holdt sit Ord, og Værket gør Trykkeriet Ære, men i Fortalen til tredje Del fremkommer følgende Hjertesuk: »Jeg kan dog i Sandhed melde, at jeg ikke nær er sluppet skadesløs fra dette kostbare Værk; thi endskjøndt jeg haver det Høykongelige Huus samt de øvrige Høye og Høystærede Herrer Subscribenter, allerunderdanigst og allerærbødigst at takke for naadigst og gunstigst Understøttelse ved at subscribere paa endeel Exemplarer, saa haver jeg dog lidt et stort Tab der-

ved«. Ifølge den vedføjede Liste over Subskribenter tog Kongehuset 56 Ekspl., medens hun til private afsatte 127 Ekspl.

Fra F. W. Thieles Bogtrykkeri foreligger et fremragende Arbejde i fem Kvartbind, nemlig P. F. Suhms: *Abulfedae Annales Muslemici* (Profts Universitets-Boghandel). Hveranden Side i dette Værk, som ingen kjøbenhavnsk Bogtrykker nu var i Stand til at levere, er trykt med en stor klar arabisk Type og Siden lige overfor med en fortrinlig Antiqua. Man mærker, det var Tider, i hvilke John Baskerville i England, Bodoni i Italien og Brødrene Didot i Frankrig med Smag og fremragende Dygtighed paa ny skabte ædle Former i Antiquatypen.

Hvad Heidens Bogtrykkeri angaar, da vise tvende Bøger, som J. R. Thiele trykte og forlagde i Peder Hvidtfeldsstræde, at det baade hvad Fraktur- og Antiqvaskriften angaar var ganske godt forsynet. Den ene er F. C. Scheffers: *Danske Fabler*, den anden en *Physisk Beskrivelse over Jordkloden.* Ved sit Giftermaal med Thomas Larsen Borups Enke kom han ikke alene i Besiddelse af Gaarden og Trykkeriet i Helliggejststræde, men ogsaa af et broget Forlag af Smaabøger, Viser og Billeder. Vi fejle næppe ved at gaa ud fra, at han fortrinsvis holdt dette Forlag vedlige og væsentligst ad denne Vej blev den formuende Mand, som i 1797 var i Stand til at købe Nabogaarden. Det var i det samme Aar, at Broderen Fr. W. T. solgte sit Trykkeri. Af denne, der var ugift, giver J. M. Thiele i sine Erindringer et Billede: »en lille Mand i rød Kjole, foret med grønt Silketøj, og med trekantet Hat paa Hovedet«, der af og til indfandt sig i Gaarden, hvor Børnene legede Hest, og trakterede med Havre i Form af Rosiner og Mandler, som han havde i sine brede Sidelommer.

For Gyldendal trykkede J. R. Thiele den Ny Samling af Videnskabernes Selskabs Skrifter (1. Del 1781), som er et særdeles hæderligt Arbejde; endvidere, ifølge R. Nyerup i »Læsendes Aarbog« andet Oplag af *Peder Paars*, udgivet af et Selskab 1794. Bogen er uden Trykkersted. Første Oplag udkom 1772, trykt med Godiches Skrifter, og det synes som Thiele ogsaa har erhvervet noget af den gode Antiqua ved Auktionen efter Mad. Godiche. Det er den smukke Udgave i Kvart med Clemens' Stik og er vistnok den kønneste Bog, der er udgaaet fra J. R. Thieles Presser. For egen Regning udgav han en Del af de ved Trykkefrihedens Indførelse fremkaldte Smaaskrifter og kom paa denne Maade gentagende i Konflikt med Lovgivningen (se Nyrops Bidrag til den danske Boghandels Historie). Han var ogsaa en af Hovedudgiverne af de mangfoldige træskaarne Billeder, der særligt mylrede frem i og efter Struensees Regeringstid. Alle disse kuriøse Billeder fra forrige Aarhundrede fortjene en nærmere Undersøgelse ved en anden Lejlighed.

Han giftede sig tre Gange, sidste Gang 1785 med Anna Koed de Hemmer, og havde i dette Ægteskab seks Sønner. Medens den femte af disse, J. M. Thiele, i de omtalte Erindringer giver et meget sympatetisk Billede af sin Moder, yder han kun faa og spredte Meddelelser om Faderen. I 1812 mistede han Hustruen, og ved Statsbankeroten tabte han sin Formue. Dermed synes

Hjemmet og han selv at være falden sammen, og i 1814 maatte Sønnen Hans Henrik Thiele afbryde sine Studeringer og overtage Ledelsen af Trykkeriet. I Begyndelsen af 1815 døde den gamle Bogtrykker, næsten 80 Aar gammel.

Medens Faderen, trods Tidens tilsyneladende strenge Bestemmelser, ikke synes at have haft Bogtrykkerprivilegium, fik H. H. Thiele et saadant under 14 Marts 1815. Hans Borgerskab er af 2 Juni 1838. Det var under saare vanskelige Forhold, at han overtog Trykkeriet, som han foreløbig drev for alle Arvingernes Regning. Han var den Gang 27 Aar og var bleven Student i 1806. Undersøger man Bøgerne fra denne Periode, vil den meget knappe Tid overalt mærkes; Papiret er gennemgaaende yderlig slet, Formaterne knebne. I H. H. Thieles egne Forlagsartikler føles ogsaa denne Nedgang, men det mærkes samtidig, at Manden — trods al Sparsommelighed — var en omhyggelig Bogtrykker. Arbejdet er godt og akkurat gjort, men alle det forrige Aarhundredes flotte Tendenser ere lagte paa Hylden.

Imellem Borups Forlagssager findes en lille Bog i Kvart, som han kalder *Dødedans*. Den indeholder en Række snurrige Træsnitsbilleder, der behandle det gamle Motiv om Dødens Komme til de forskellige Stænder. Hveranden Side optages af et saadant Billede, og Siden ligeoverfor af en versificeret Tekst. Medens Borups Udgave er ganske godt trykt paa anstændigt Papir, kan det samme ikke siges om 3. Oplag, der er trykt 1814 hos J. R. Thiele for J. H. Schubothes Hofboghandel. Den gamle kraftige Schwabacher-Skrift er afløst af en flov Fraktur, og Papiret er mere end tarveligt. I et saadant enkelt Eksempel ses let, hvor Tiden efter Bankeroten var bleven nøjsom.

H. H. Thiele roses af sin Samtid for sine literære Interesser. I en Nekrolog ved hans Død i 1839 skriver G. F. Ursin: »Næstefter Kjærlighed til sin Kunst, elskede han særdeles den danske Literatur og fremmede flere Værker i samme, hvorved han ikke tilsigtede, ej heller havde nogen Vinding« ... Til disse Foretagender kan henregnes Chr. Molbechs »Den danske Riimkrønike« efter Gotf. af Ghemens Udgave. Denne Bog, der er et meget hæderligt Arbejde, trykte og forlagde han i 1825; endvidere Storms Digte og A. E. Boyes Udgave af »Peder Paars«. I 1836 trykte og forlagde han Chr. Winthers »Hundrede Romanzer af danske Digtere«. Udgiveren siger i Forordet, at han er opfordret af Bogtrykker H. H. Thiele til at samle dette bekendte Udvalg af dansk Digtekunst. Bogen er betydelig nettere i typografisk Henseende end Skik og Brug var, men det er troligt nok, at han ikke har haft nogen Vinding ved slige Foretagender. Bedre er det sikkert gaaet med det saakaldte »Riises Arkiv«, hvoraf der ved Thieles Død var udgivet 75 Bind. Ogsaa paa Redaktionen af dette Tidsskrift siges han at have haft væsentlig Indflydelse.

Hans ejendommeligste Trykarbejde er dog Broderen J. M. Thieles: »B. Thorvaldsen og hans Værker«, hvoraf første Del udkom i 1831. Den er sat

med en Oktav Kolumne paa Kvart Format og trykt med en ny og meget kraftig Antiqua. Vi fejle næppe ved at antage, at denne Skrift er en af dem, som Thiele efter Ursins Udsagn har købt i Frankrig, da Datidens tyske Skriftstøberier ikke tilfredsstillede ham. Det gør hans Smag og Foretagsomhed Ære, at han har gjort sig uafhængig af de sædvanlige Leverandører. Bogen er god i Virkning, skønt der er anvendt lovlig glubske Rubriker og Pagina.

H. H. Thiele giftede sig i 1821 og efterlod ved sin Død i April 1839 de to Sønner JUST og ANDREAS, der vare i en Alder af 15 og 14 Aar, samt en Datter. Hans Hustru overlevede ham til 1860 og blev boende i den gamle Gaard i Helliggejststræde. Folk, der have kendt hende, skildre hende som en meget elskværdig gammel Kone. Der findes i Familien slet ingen Portræter af de tre første Bogtrykkere Thiele, vi her have beskæftiget os med; men Ursin giver i den nævnte Nekrolog følgende sympatetiske Skildring af Hans Henrik Thiele: »Ethvert Menneskes Aand udpræger sig vistnok gjennem hans Værk; men denne Forbindelse er ikke stedse lige klar; dog Thieles Aand var en for os opslagen Bog; der var ingen vidtløftig Correktur; den var reen og simpel, som de Bøger, der udgik fra hans Officin. Derfor maatte Enhver, som stod i Forhold til ham, agte og ære denne jævne, fordringsløse Charakteer, der virkede ufortrødent i en Kreds, som hans Kundskaber og Evner vilde have udvidet langt, havde hans nøisomme Beskedenhed ikke indskrænket den«.

Det tredje Slægtled i den Thieleske Bogtrykkerfamilie, de to Brødre JUST og ANDREAS, bleve dem, der kraftigst udfoldede de rent faglige Evner og hævede det gamle Hus fra at være et mindre og respekteret Trykkeri til at blive Kjøbenhavns første og dygtigst ledede Bogtrykkeri. Begge Drengene lærte efter Faderens Død deres Fag i hans Værksteder, thi Virksomheden fortsattes af Enken under Tilsyn af hendes Mands Broder, F. W. Thiele.

Denne Værge for Drengene sørgede for at faa dem tidligt ud i Verden, og i Oktober 1844 rejste de begge til Leipzig, hvor den der bosatte danske Boghandler C. B. LORCK havde sikret dem Plads i F. A. Brockhaus' store Trykkeri. Just, der havde valgt at være Trykker, var dengang 21 Aar, og Andreas, der havde lært som Sætter, var 19 Aar. I næsten to Aar arbejdede de i Tyskland; den længste Tid i Leipzig, en kortere i Prag. Hos Brockhaus arbejdede den Gang en meget dygtig Illustrationstrykker, BENEDICT. Han trykkede blandt andet de store Træsnitsbilleder af Frederik den Store og hans Generaler, som A. MENZEL havde tegnet paa Træ, og som høre til det moderne tyske Træsnits allerbedste Arbejder. Det var naturligvis Haandpressetryk, og Arbejdet var strengt, men Just Thiele gennemgik her en fortrinlig Skole som Illustrationstrykker.

Da Brødrene vendte hjem i August 1846, fandt de det gamle Trykkeri i Opløsning. Kun fire-fem Personer vare beskæftigede i det, og dets tre Haandpresser vare langt fra i Gang. Det gjaldt at begynde paa saa godt som bar Bund. Allerede i 1848 var der anskaffet en ny Haandpresse og den første Hurtigpresse, og efter at Gaarden var dem overdraget af Farbrødrene i 1853, blev der straks tænkt paa at faa en Dampmaskine. I en gammel Kladdebog, hvori Brødrene have indført en Del Optegnelser om Trykkeriets Udvikling, skriver Just: »d. $^{8}/_{8}$ 54 blev Grunden gravet til Dampskorstenen, betalt 3 ℞ 15 ß som første Udbetaling i Anledning af Dampmaskinen ... 25. Okt. 1854 blev der fyret under Kjedlen og omtrent Kl. 5 om Eftermiddagen blev Dampmaskinen sat i Gang for første Gang, — vi vare dog langtfra ganske færdige, kun to Maskiner hang paa, Nr. 1 og 2, de andre to, nemlig Nr. 3 og 4, kom først omtrent efter en Uges Forløb«. Hidindtil havde Brødrene hver passet sin Afdeling af Trykkeriet, men i 1853 blev det nødvendigt at antage en Faktor for Sætteriet, det blev den senere som selvstændig Bogtrykker bekendte SIVERTSEN. I 1856 noterer Just atter i Bogen: »Løverdag d. 10 Maj (Pintseaften) blev JØRGENSEN[1]) udnævnt til Trykkerfaktor. Jeg tænker det vil blive til Fordel for Trykkeriet i flere Henseender. — Vi tænke for Alvor paa at bygge Sidehuset op«.

Trykkeriet var i stærk Udvikling, Hurtigpressernes Tal var steget til otte foruden Hjælpemaskiner af forskellig Art. Samme Aar $^{24}/_{9}$ 56 skriver man i Bogen: »I disse Dage vælter Arbejdet ind efter at vi fra August Maaned har haft lidt Ro og faaet alt gammelt og tilsidelagt Arbejde fra Haanden. Tænker idag paa at indrette Sætteri i den første Stue paa 1ste Sal.« Næste Aar skriver igen Just: »Idag d. $^{7}/_{10}$ 57 begyndt at rive det gamle Sidehus ned ... Vi ere ellers nogle raske Fyre, vi bygge et stort nyt Sidehus til circa 6000 Rdl. og have næppe en Mark til Drikkepenge til Arbejdsfolkene«. — Saa slemt var det vel næppe, men at den hastige Udvikling bragte Pengevanskeligheder er forstaaeligt. Det var dog til at overvinde. De to Brødres solide Dygtighed havde alt skaffet Huset mange Venner, og Justs sjældne Energi ryddede alle Hindringer af Vejen. Havde man hidtil kæmpet haardt og gjort meget smukt Arbejde til rimelige Priser, kom der nu ogsaa gode Kunder til. 1857 blev Privatbanken Kunde, og i Marts 1858 underskrives »Betingelser hvorunder Bogtrykker H. H. Thieles Enke forpligter sig til at udføre Trykning af Postfrimærkerne«. 1860 overdroges alt Nationalbankens Arbejde til dem; Bankens Seddeltryk var alt besørget af Trykkeriet fra Faderens Tid, som det sker den Dag i Dag. 1861 overtog de Trykningen af Stempelmærkerne, 1863 Brevkonvolutter, 1865 den sjællandske Jernbanes Pakmærker, 1869 Lotterisedlerne, og samtidig var saa godt som al Trykning af Obligationer og Aktier overgaaet til Trykkeriet.

Som Følge af alle disse ny Arbejder var Just jævnlig paa Rejse. I 1855 besøgte han Statstrykkeriet i Wien, og flere andre mindre Rejser foretoges,

[1]) Det er Trykkeren Jens Jørgensen, hvis Virksomhed omtaltes i »Bogvennen« for i Fjor.

Just Thiele.
f. 5. Okt. 1823, d. 30. Aug. 1876.

særligt for at skaffe nyt Materiel til Husets stærkt voksende Virksomhed. I 1861 forlod Sivertsen Faktorpladsen, som overdroges til Sætteren Petersen, og 18/5 64 noterer Just i Kladdebogen i sit ejendommelige Sprog: »Efter Aftale idag med Petersen blev det bestemt, at Arbejdstiden for Sætterne er fra om Morgenen Kl. 6 til Aften Kl. 7 i Sommermaanederne, for Vintermaanederne blev der ikke taget nogen Bestemmelse idag. Om Søndagen, foreløbig hver Søndag til Kl. 12, men heller ikke længere«. Det var Tider, hvor der endnu ikke kendtes Tariffer, Regler for Søndagsarbejde etc. etc. 1869 bragte en ny gennemgribende Forandring af Lokalerne. Det lavere Nabohus blev nedrevet og bygget op i Højde med Hovedhuset. Endnu et lille Nabohus blev indkøbt, og hele Façaden fik samme Højde. Det var vanskelige Ombygninger midt under det travle Arbejde; men de maatte til for at skaffe Plads til Udvidelserne. Efter den foran omtalte Artikel i Boghandlertidende omfattede Trykkeriet i 1870 10 Hurtigpresser, 3 Satinérmaskiner, 3 Maskiner til Brevkonvolutter, 4 Haandpresser samt adskillige Hjælpemaskiner.

Men Udviklingen gik videre. I 1874 indlededes Forhandlinger med den finske Bank om at overtage Trykningen af dens Pengesedler. Møntvæsenets Direktør, Soldan, kom hertil i 1875, og med ham foretog Just Thiele en længere Rejse for at ordne alt til dette ny store Arbejde. Vi, der i de Aar arbejdede med paa de finske Sedlers Gravurer, have haft god Lejlighed til at se Just i sin fulde Kraft og se hans skarptskaarne, resolute Personlighed i Forhold til den yderst omhyggelige og forsigtige finske Direktør. Samtaler og Aftaler med denne højst elskværdige Mand, der, for at være nærmere ved Arbejdet, havde indrettet sig Beboelse i Thieles gamle Privatlejlighed, foregik i Reglen ved hans Seng, hvortil han jævnt væk var bunden af Sygdom. Bragte man et Aftryk, tog han en stærk Loupe og undersøgte alt paa det nøjeste, og var hans Dom anerkendende, var det i ethvert Tilfælde et Vidnesbyrd om, at de tekniske Vanskeligheder vare overvundne. Det var ogsaa Just Thiele en sær Tilfredsstillelse, naar vi Træskærere ved at præstere Arbejde, han ikke var i Stand til at finde Fejl ved, overvandt Soldans Tvivl om, at slige Gravurer lode sig gøre i Træ.

Allerede nogle Aar tidligere havde Thiele indrettet sig grundigt paa at fremstille Trykpladerne til alle de officielle Arbejder. Galvanoplastik var anlagt i Kælderlokalerne, og Pantograf- og Guillochérmaskine opstillet paa første Sal til Gaden. Flere Tofarve- og Plantryks-Hurtigpresser vare alt an-

Andreas Thiele,
f. 18. Aug. 1825.

skaffede, og nu krævede de finske Sedler Opstillingen af en Række Kobbertrykspresser og Engagement af Udlændinge for at bruge disse Maskiner, hvortil der her hjemme ikke fandtes øvede Folk. Under dette rastløse Arbejde, der ifølge Bestillingernes Karakter væsentligst maatte falde paa den som Trykker ledende Fagmand, var imidlertid Just Thieles Sundhed svækket. For hans Natur var selve Arbejdet en Lyst og Nydelse, som han ingen Grænser kendte for. Alle Dage havde han været en af de første, der mødte i Trykkeriet, Klokken seks om Morgenen, selv efter at han med sin ugifte Broder og sin egen Familie havde taget fast Bopæl langt ude paa Frederiksberg. Vejen ind til Byen tilbagelagdes til Fods, indtil de sidste Aar, da den gamle Kalesche, der om Eftermiddagen Klokken seks afhentede de to flittige Mænd, ogsaa kom til at gøre Tjeneste om Morgenen. Sjældent tænkte de paa det man kalder Fornøjelser; nogle af de faa vare i Sommertiden deres Have og om Vinteren Søndag Aften i det kgl. Teater, men det maatte da nødvendigvis være paa bageste Række i Parterret. Der havde man det saa nogenlunde for sig selv. De hyppige Forretningrejser, han foretog, forcerede han afgjorte i kortest mulige Tid, og fra Jernbanen var hans Gang som Regel lige til Trykkeriet. Dertil kom, at han omtrent til det allersidste havde Værktøjet i Hænderne og selv deltog i Tilretningen og Trykningen af de mange illustrerede Sager, som lige fra 1848 tryktes hos Thielerne, samt førte det skrappeste Tilsyn med hvad der var i Presserne. Han naaede at ordne alt vedrørende de finske Sedler og fik begyndt Trykningen i 1876, men dermed vare hans Kræfter brudte. Hans stærke Vilje havde holdt ham oppe. Han gav sig ikke, før den bitre Nødvendighed krævede det, og det blev en kort Tid, han indrømmede den tærende Sygdom til at gøre Ende paa hans energiske Liv.

Kom man ikke til at kende denne Mand lidt nøjere, hændtes det vel, at hans knappe Væsen, hvasse Øjne og lidt barske Stemme frastødte. For dem, der kom ham nærmere paa Livet, bleve disse Egenskaber det ydre Mærke paa hans dygtige Natur. Drøftede man indgaaende faglige Spørgsmaal af Betydning med ham, eller talte man til hans gode og ædle Hjærtelag, kom der et helt andet, et mildt og elskværdigt Udtryk i de skarpe Øjne og en inderlig Klang i Stemmen. I en lille Kreds var han en fortrinlig Meddeler af Iagttagelser vedrørende de mange Personer, han kom i Berørelse med, og der er til Tider i det Thieleske Kontor blevet let hjerteligt over Kundernes Urimeligheder. Som Fagmand var han sjælden godt udrustet. Hans Behandling af de tidlige Træsnittryk, særligt saa længe Haandpresserne endnu

vare i Gang, var udmærket. En Bog, som vi oftere have nævnt med Hæder: »Felttogene 1848, 49 og 50«, er fortrinligt trykt. Ogsaa som Trykker af de vanskelige Chemitypier har han præsteret noget meget dygtigt. Senere trykte han de smukt behandlede farvetrykte Tavler i G. STEPHENS: »Runic Monuments« og i 1863 det yderst sirlige lille Farvetryk med ti Forme af Dagmarkorset. De mange større videnskabelige Arbejder, særlig af arkæologisk og arkitektonisk Indhold, der ere fremkomne her hjemme, stamme næsten alle fra de Thieleske Presser.

Det vil føre meget for vidt at gaa nærmere ind paa de mangfoldige og betydelige Arbejder, der ere udgaaede fra Trykkeriet under de to Brødres Ledelse. Stor Orden og Regelmæssighed har ved Siden af den øvrige dygtige Stræben altid præget deres Forretning.

Ved Just Thieles Død tabte Trykkeriet en stærk ledende Kraft, men det viste sig da, at den yngre Broder med det mere stilfærdige Væsen var Mand for at fortsætte alene. De, der kendte Forholdene nøjere, medens de begge vare Ledere, vidste godt nok, at Andreas Thieles Ord var af Vægt og Betydning, særlig hos Broderen. Han holdt sig noget tilbage, men vidste meget vel at gøre sig gældende, naar han ønskede det. Justs ihærdige Udvidelseslyst laa ham imidlertid fjernere, og under hans Eneledelse er der næppe tænkt paa at udvide Trykkeriets Plads yderligere. Vi have ovenfor meddelt nogle Oplysninger om Trykkeriets Materiel og Personale for 25 Aar siden. Medens Antallet af Medhjælpere paa det nærmeste er det samme nu som den Gang, er Maskinernes Antal en Del større. Det bestaar nu af 9 enkelte og dobbelte Hurtigpresser; 3 Tofarve-Hurtigpresser; 4 dobbelte Digeltryks-Hurtigpresser; 1 Præge-, 1 Udhugnings- og 1 Gummierings-Maskine til Brevkonvolutter, 2 Prikkemaskiner og adskillige Haandprikkemaskiner til Frimærkerne, Maskiner til Prikning og Gummiering af Korrespondancekort, 4 Bogbindermaskiner og andre Hjælpemaskiner samt Haandpresser, Maskiner til Galvanoplastik og Guillochering.

Det er fremdeles en stor Virksomhed, der udfoldes i det gamle Trykkeri, og det er en yderst flittig og dygtig Mand, der nu alene leder det for egen og sin Broders Enkes Regning. Mange dygtige Kræfter, der ere gamle i Gaarde og vide at holde de gode Traditioner i Hævd, arbejde der som Medhjælpere. Ubestikkelig Tilforladelighed er Husets faste Grund, og de mange, der færdes der i forskellige Forretninger, højagte den jævne og elskværdige Mand, der er dets Chef. Andreas Thiele fylder i Aar sit halvfjerdsindstyvende Aar, men er rask og kraftig; i 1896 er det 50 Aar siden han sammen med sin Broder overtog Virksomheden, og der er al Grund til at antage, at han endnu en god Stund kan lede det efter vore Forhold meget betydelige Bogtrykkeri, som det er en Ære for Brødrene Thiele at have rejst paa Ruinerne af deres fædrene Hus.

F. H.

DEN DANSKE AFDELING PAA DEN INTERNATIONALE BOGUDSTILLING I PARIS 1894

Det heldige Resultat af dansk Boghaandværks Deltagelse i Chicagoudstillingen gav Mod til at efterkomme den Indbydelse, *Forening for Boghaandværk* modtog i Januar 1894, om at sende en dansk Afdeling til den Bogudstilling, der paatænktes afholdt i Palais de l'Industrie i Paris fra 23. Juli til 23. Novbr. Vi havde et Grundlag i de fra Chicago hjemvendte Sager og besluttede at henvende os om Tilslutning til *Boghandlerforeningen*, *Bogbinderlavet* og *Foreningen af danske Bogtrykkere.*

Boghandlerforeningen bevilgede 1000 Kroner som sit Bidrag til Dækning af Omkostningerne og valgte d'Hrr. Chr. Høst og Gustav Philipsen til Komitémedlemmer; Bogtrykkerforeningen valgte d'Hrr. C. Græbe og Jacob Nielsen og efter den sidstnævntes bratte Død Hr. Chr. Milo af Odense til at indtræde i Komiteen, men Foreningen mente ikke at være i Stand til at yde noget Tilskud; Bogbinderlavet saa sig heller ikke i Stand til at yde noget Bidrag i Penge og valgte ingen Delegerede. Skønt Udsigterne saaledes ikke vare meget gunstige med Hensyn til Bestridelsen af Udgifterne, skrede vi dog til at danne Komité, idet Forening for Boghaandværk valgte d'Hrr. P. Christensen, J. L. Flyge, Dr. ph. E. Gigas, F. Hendriksen og Imm. Petersen. En Henvendelse til den danske Gesandt i Paris, Grev Moltke Hvitfeldt, om at overtage Ærespræsidiet for den danske Afdeling, blev venligt imødekommet af Greven, og endelig opnaaede vi, ved at vælge Hr. Prof. C. Nyrop til at være Formand i Komiteen, at sætte en Mand i Spidsen for Arbejdet, hvis gamle Kærlighed til Boghaandværket og dets Historie er velkendt af os alle. Samtidig blev vor lille Kassebeholdning forøget ved et højst uegennyttigt Bidrag paa 1000 Kr. fra en Privatmand, og Indenrigsministeriet viste Sagen sin Sympati ved at bevilge os et Tilskud af 300 Kroner. Da vi naturligvis ikke kunde vente at klare Udgifterne med disse Midler, gjorde vi det til Betingelse for d'Hrr. Udstillere udenfor Boghandlerforeningen at tegne sig for Bidrag til Dækning af det paaregnede Underskud, og der blev paa den Maade tegnet et Beløb af mellem 7 og 800 Kroner.

Komiteen indrettede sig nu og valgte F. Hendriksen til Ordner af den danske Afdeling og d'Hrr. Chr. Høst og G. Philipsen til henholdsvis Sekretær og Kasserer. Det lykkedes at formaa en Franskmand, M. Jules Mercier, som

Bind i olivengrønt Maroquin med sort Paalægning (Hans Tegner, Imm. Petersen).

kender og er velvillig stemt mod Danmark fra sit Ophold her under den nordiske Udstilling i 1888, til at repræsentere os lige over for Hovedkomiteen i Paris. Dette Hverv har M. Mercier udført med stor Opofrelse af Tid og med aldrig svigtende Elskværdighed lige til det sidste, og vi skylde ham vor oprigtige Tak for hans meget væsentlige Bistand.

Det besluttedes at gøre Afdelingen kollektiv, saaledes at den altsaa under ét underkastede sig Juryens Dom. Vi gjorde dette, fordi vi paa den Maade modarbejdede det ofte uheldige og uretfærdige i den Karaktergivning, der synes uundværlig ved Udstillinger, og saa fordi vi mente ved dette Middel at gøre vor lille Afdeling mere sluttet og vægtig i Virkning. Resultatet har formentlig vist, at vi handlede rigtigt. Da den franske Udstilling, foruden at omfatte alt henhørende til Papirindustrien og til Bogers Fremstilling, ogsaa rummede en historisk Afdeling, besluttede vi at medtage en kort Oversigt over dansk Illustrations- og Raderkunsts Udvikling samt et Udvalg af danske Haandtegninger for Illustration. Derved opnaaede vi at faa repræsenteret i Træsnit og Radering alle vore bedste Kræfter fra Købkes, Lundbyes og Skovgaards Tid og op til den Dag i Dag. Det er forstaaeligt, at Mænd som Carl Bloch, Lorenz Frølich og Hans Tegner fik en fyldig Repræsentation. Til disses Arbejder, der vare ordnede i ensartede hvide Kartoner og ophængte paa Væggene, sluttede sig Haandtegninger, Raderinger, Træsnit, Litografier af andre Kunstnere, samt alle Arter af grafiske Arbejder, i alt i et Antal af 52 Kartoner. Foruden næsten alle Forlæggere og Bogtrykkerier deltog velvilligst alle vore videnskabelige Selskaber og Institutioner med Prøver af deres Værker. Hertil føjede sig Bogbinderarbejder fra Flyge, Kyster og Imm. Petersen samt den Række af kunstnerisk dekorerede Bogbind, der er udført for Forening for Boghaandværk, og som var forøget med adskillige ny Arbejder efter Tegnin-

ger af TH. BINDESBØLL og HANS TEGNER. Desuden Elevarbejder fra Fagskolen for Boghaandværk. Paa et særligt Bord havde vi fremlagt et stort Udvalg af danske Dagblade, Ugeblade og Tidsskrifter; en lille Samling grønlandske Tidsskrifter med Træsnit og Litografier udførte af de indfødte har under hele Udstillingen vakt Franskmændenes Opmærksomhed.

Vi vare heldige med at fremstille en Katalog, som velvilligt blev trykt af NIELSEN & LYDICHE, og som i sit dekorative Tilsnit, trykt paa et smukt Stykke haandgjort Papir, gjorde god Virkning og er bleven afbildet og rost i mange Aviser. Paa Aabningsdagen stod vor Afdeling nogenlunde færdig, opstillet i Paris af Hr. ANKER KYSTER med Bistand af Hr. Maler ALF. LARSEN, der begge vare paa Studierejse. Under hele Udstillingen har Afdelingen været udmærket repræsenteret lige over for de besøgende af Frøken ANNA OLSEN.

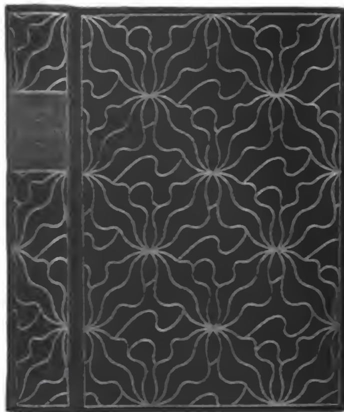
Det er ikke her Stedet at dvæle særligt ved de mange Lovord, der ere ødslede — sikkert alt for rigeligt — paa den danske Udstilling. Vi gik til Arbejdet med Lyst til at gøre os Umage og i Forvisning om, at et saa stort internationalt Stævne for Alverdens Bogarbejde krævede Omhu ved Behandlingen af vor Afdeling, om det ellers skulde lykkes os at blive taget i Betragtning. Det viste sig imidlertid, at den franske Komité ikke havde været heldig med at vinde Tilslutning overalt. Den franske Afdeling — særlig den historiske — var sikkert god, men hverken England, Italien, Rusland, Spanien eller Amerika havde nogen samlet og god Udstilling. Tyskland manglede ganske, og Østerrig med Belgien vare vore eneste Medbejlere udenlands fra. Sverige var kun repræsenteret ved et Par Udstillere og Norge vistnok slet ikke.

Den uheldige og med meget Markskrigeri forbundne Ordning af Udstillingen er ofte bleven omtalt. Stærkest ere Indvendingerne i Forbindelse med rosende Omtale af vor Afdeling komne frem i en udførlig Korrespondance til det meget ansete literære Ugeblad »*The Nation*«, der udkommer i

Bind i blaat Maroquin (HANS TEGNER, J. L. FLYGE).

New York. I Nr. 1525 for 20 Sept. 1894 skildrer en aabenbar faglig Brevskriver, der var rejst til Paris netop for at se Bogudstillingen, det daarlige Indtryk, som den megen uvedkommende Sjakren med billigt Kram har gjort paa ham. Han siger: »Det er alene i Navnet og i den officielle Katalog, at Udstillingens internationale Karakter kommer for Dagen. Vel er det sandt, at Østerrig og Belgien have en fordringsfuld, men utilfredsstillende Udstilling, at et Rum er optaget af japanesiske Billeder og Bøger, at Danmark har den mest intelligente og omfattende Udstilling i Bygningen. Hermed er ogsaa den fremmede Del-

Bind i mørkeblaat Maroquin (Hans Tegner, Anker Kyster).

tagelse nævnt, naar man undtager et uventet Udslag af Energi fra Cambridge University Press Side, idet man har fyldt et Skab med et Udvalg af dets Bøger« ... Og senere i Artiklen: »Midt i den herskende Forvirring er den forretningsmæssige Orden i den danske Afdeling et veltalende Vidnesbyrd om hvad Udstillingen som Helhed kunde have været, hvis den var vel ordnet. De Danske, som varetog deres Udstilling, have forstaaet Meningen med og Maalet for en *Exposition du Livre.* Deres Udstilling er lille, men, som jeg har sagt, omfattende. Ved at fordybe sig i den, faar man god Underretning om hvorledes Boghaandværket udøves nutildags i Danmark, og meget af denne Oplysning er lige saa uventet som den er interessant. At Skandinaverne have

betydelige Malere, have alle senere internationale Kunstudstillinger vist os; nu ser man, at de ogsaa have store Illustratorer. Hans Tegner, *a master in pen-and-ink*; Niels Skovgaard, L. Frølich, Alf. Larsen og mange andre. ... Og deres Arbejder udgives i Bøger, til hvis Godhed Bogtrykker og Bogbinder har ligeligt bidraget. Yderligere er det værd at meddele, at Bogarbejdet er holdt i saa megen Ære af Danskerne, at Kjøbenhavn har oprettet en Fagskole for Boghaandværk paa et lignende Grundlag som den Skole, der findes i Paris. Det er Udstillingens sande Ære, at den har bragt Danmark frem i Forgrunden.«

Bind i Svineskind med Blindtryk (TH. BINDESBØLL, J. L. FLYGE).

Ak ja! Det er rare Ord, denne velvillige Amerikaner siger om os; men vi have vor Tvivl, om det ogsaa gaar an at tilegne os den stærke Ros som berettiget.

Atter her turde der være Anledning til at gøre opmærksom paa, at vi, naar vi se nøgternt paa al den Virak, der er regnet over os, have at aflevere de ni Tiendedele til den lille Kreds af dygtige Kunstnere, vi have at støtte os til, medens Boghaandværkets egentlige Udøvere beskedent bør erkende, at der er saare lang Vej før vi have noget særligt at rose os af.

Vi vende os til en anden Udtalelse om Udstillingen og os, der er frem-

kommen i Bogbindersvendenes Fagforenings Organ: »*Le Relieur*, Organe corporatif de la chambre syndicale ouvrière« for 25 Decbr. 1894. Foreningen havde valgt en Kommission til at aflægge Beretning om Udstillingen og havde i den Anledning ogsaa anmodet vor Afdeling om at maatte tage de indbundne Bøger ud af Montrerne.

Efter at enhver af de franske Bogbindere, der deltoge i Udstillingen, er omtalt, drages følgende Slutning:

»For de fleste Forretningers Vedkommende er selve Indbindingen slet, Lædergøringen lader ofte en Del tilbage at ønske og Snitforgyldningen er ru og daarligt gjort. I det hele taget gælder, at selv om Forgyldningen har gjort Fremskridt, er dette ikke Tilfældet med Indbindingen, tværtimod, i største Delen af Montrerne er det kun Forgyldningen, der redder Æren. Vi finde kun 3—4 Forretninger, der behandle rigtige Bogelsker-Bind som det sig bør. Heldigvis have vi endnu i Paris nogle gode Firmaer, men de udstille ikke.«

Derefter omtales fremmede Bind. *Østerrig.* »Wiener Bogbindingen er rigt fremstillet og meget godt ordnet. Denne Afdeling gør ved et Overblik et smukt og livligt Indtryk, men selv om Opstillingen er glimrende, er dette ikke Tilfældet med Bindene, saa vidt vi kunde dømme derom i Montrerne, der ikke have været aabnede for os. Hvad Indbindingen angaar, er største Delen af Ryggene alt for runde, Kapitælerne ikke behandlede ved Lædergøringen og de ophøjede Bind smaa og fremspringende over Falsen. Alt i alt lade Bindene meget tilbage at ønske.« *Belgien.* »De belgiske Bogbindere have ikke udstillet, og de indbundne Bøger, der findes, skrive sig fra Boghandlere. Det er væsentligt Godtkøbsbind til Bøger af religiøst Indhold.« *England.* »Den engelske Afdeling udmærker sig især ved sine meget praktiske, bløde Bind med smaa Formeringer og runde Hjørner. Kort sagt Bind, der ere meget bekvemme til at bæres i Lommen, hvad der for øvrigt er Meningen med det bløde Bind.« *Danmark.* »Denne Udstilling er en af de morsomste og mest opsigtvækkende. Den udmærker sig særligt ved sine Mosaiker, der i Stedet for at være paalagte, som man sædvanligt gør, ere indlagte, og dette Arbejde, som vi have havt i Hænde, er saa godt gjort, at det er vanskeligt for én, der ikke hører til Faget, at opdage, hvorledes det er udført. Alt er saa regelmæssigt, saa sluttende og uden noget som helst Fremspring, at Bund og Ornamenter maa være udskaarne med ét Snit. Hvad der leder os til at tro dette er, at Ryggen er sat paa for sig, hvorefter hver Side, som danner et Stykke, er føjet til bagefter. Alt dette Arbejde er meget omhyggeligt udført. (Som Eksempler anføres:) Weitemeyer: »*Danemark*« i lysebrunt Kalveskind med sort og rød Mosaik. Indvendig Forsats af hollandsk Papir. (Bindesbølls Tegning). En Skrivemappe med sort Indlægning paa gulbrun Bund; meget god. (Elise Konstantin-Hansens Tegning). Et Pergamentbind med Fantasiblomster, meget propert og godt gjort. (Hans Tegners Tegning. Disse tre Bind ere udførte af J. L. Flyge). Endvidere et Bind i Folio Helbind (Slanges Chr. IV), mørkebrun med lysbrun Mosaik, er i nøje Overensstemmelse med den Art Indbinding, man kan kalde *genre*

Marius Michel. En Folio i hvidt Maroquin med rød og lyseblaa Mosaik, lyseblaat, mønstret Silkeforsats. (Rokokostil). Det er beklageligt, at Ryggen er for rund og Formeringerne for store. (Imm. Petersens Bind efter egen Tegning). Alle disse Bind ere meget friske og meget propert udførte, selve Indbindingen er lidt mangelfuld, ligeledes Lædergøringen. Der er benyttet vævede Kapitælbaand, med Undtagelse af 5—6 Bøger, som ere stukne, men af en uøvet Haand. Læderkapitælerne dække ikke Kapitælbaandene godt nok. Lad os haabe, at vore danske Kollegaer ville rette disse Mangler. Trods vore Indvendinger maa vi anerkende, at denne Udstilling er meget mærkelig og at den bringer noget nyt.«

I *Revue des arts graphiques* fra 24. Novbr. 1894 skriver Em. Basquet om de danske Bind: ... »Tegningerne ere graciøse, Udførelsen beundringsværdig ... Den kunstneriske Del af Arbejdet dog lidt tung, lidt massiv og blottet for den yderste Elegance i Formen, som er saa eftersøgt i Kunstindbindinger«. Han omtaler Fagskolen og gør Rede for Undervisningsfagene, Elevantallet etc., og nævner den Bog i *Grolier-Genre*, der findes afbildet i Fagskolens Aarsberetning for 1894.

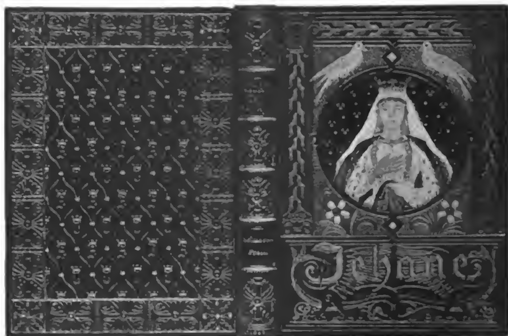
Trods de enkelte Fejltagelser, som disse Udtalelser indeholde, er der sikkert et og andet for Bogbinderne at skrive sig bag Øret. Foruden de her gengivne Udtalelser bør det nævnes, at Anker Kysters morsomme Papirer med Klister-Marmor have vakt megen Opmærksomhed og fremkaldt Forespørgsler fra flere Sider.

Som det vil være de fleste af vore Læsere bekendt, endte vi med at sælge to Bind til *Union centrale des arts dècoratifs* samt flere Bind til private, derimellem to til Pariserbogbinderen Gruel. At vi alt i alt have Grund til at være tilfredse med Resultatet, derom kan der ikke tvivles. Danmark har saavel indenfor Fagmændenes Kreds som i det almindelige Omdømme hævdet sig hæderligt paa et specielt Omraade, paa hvilket vi ikke tidligere have gjort nogen nævneværdig Virkning, og vi have kunnet sælge noget af vort flittigst og bedst gjorte Bogbinderarbejde.

Vor nidkære og dygtige Jurymand, Hr. Boghandler Chr. Høst, har været Vicepræsident i Boghandlernes Jurygruppe og en af de tre Ærespræsidenter i Overjuryen. Vi ere vendte hjem med Udstillingens allerhøjeste Udmærkelse og endda med to Guldmedaljer, en til Fagskolen og en til Boghandlermedhjælperforeningen for dens instruktive Arbejde »*Bogen*«, som Franskmændene fandt saa fornuftig gjort, at deres Boghandlerforening: *Cercle de la librairie* har sat sig i Bevægelse for at eftergøre den. Vi ville da ikke lægge Hænderne i Skødet, men arbejde trøstigt videre paa at støtte og dygtiggøre det danske Boghaandværk.

SKANDINAVISKE BOGBIND VED TREGASKIS' INTERNATIONALE UDSTILLING

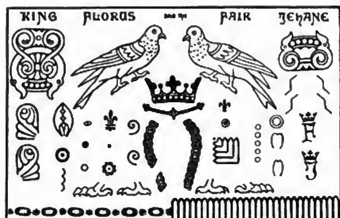
For anden Gang har den bibliofile Antikvarboghandler Tregaskis i London udsendt en større Række Bøger til Indbinding i forskellige Lande. Denne Gang var det en lille Bog, en af W. Morris' Kelmscott Press Udgaver, der udsendtes i 75 Eksemplarer til ansete Bogbindere i Evropa, Amerika og Asien. I Foraaret 94 maatte Bøgerne være tilbage i London i færdig Stand, men

Imm. Petersens Bind til Tregaskis' Udstilling. Fuldt Maroquin, Forsiden i Mosaik, Haand- og Stiftforgyldning.

ellers havde Bogbinderne aldeles frie Hænder, hvorledes de ønskede at gøre Bogen, kun var der naturligvis sat en Pris, der ikke maatte overskrides.

Til vor By kom kun et Eksemplar, der sendtes til det store kgl. Bibliotek, som overdrog Arbejdet til Imm. Petersen. Efter Anmodning paatog Dekorationsmaler N. Fristrup sig at gøre Tegningen, og denne har, med enkelte Ændringer i Farver, været Grundlaget for Forsiden til det Bind, vi her afbilde. Den gode Bagside, som Bogen har, er sammenstillet af Imm. Petersen,

Samtlige Stempler benyttede i Imm. Petersens Bind.

det samme gælder Ryggen og Doubluren. Det nytter ikke at nægte, at Tegningen til dette Bind er et Vidnesbyrd om, hvorledes en Kunstner, der jævnligt har gjort Udkast til vore saakaldte komponerede Pragtbind, vænner sig til at betragte kunstnerisk Bogdekoration. Forsidens Tegning er lige lagt til Rette for et rigt Boghandlerbind og vel skikket til at faa al sin Gulddekoration trykt fra én Plade i Forgylderpresse. Imm. Petersen, der naturligvis følte sig forpligtet til at sende et Arbejde i Haandforgyldning til London, tog, trods denne slemme Skavank ved Tegningen, resolut fat paa Arbejdet og har haft stor Fornøjelse deraf. Mangfoldige engelske Aviser og kunstneriske Tidsskrifter have prist det fortræffelig gennemførte Arbejde og Bindets rige Virkning samt fremhævet det som et af Udstillingens allerbedste Bind.

Petersen ledsagede sin Bog med Aftryk af de til Bindet anvendte Stempler (gengivet her) samt Prøver af de 13 Farver Skind, der vare anvendte til Paalægning i Mosaik. Han gjorde endvidere saa omhyggeligt Rede for, hvem der havde bunden Bogen, nemlig O. Hansen, samt nævnte med Ære J. Andersen, der havde dekoreret og forgyldt den, at han selv rent blev glemt i England og saa godt som

Gustav Hedbergs Bind. Gult Maroquin. Træet brunt med grønne Blade. Hvide Baand og Blomster.

aldrig nævntes i Forbindelse med Arbejdet. Dette Resultat af hans Hensynsfuldhed som Mester er for meget af det gode. Hos os skal han i ethvert Tilfælde nævnes først; thi naar Æren ogsaa ved denne Lejlighed saa udmærket er reddet for dansk Bogbinderkunst, saa skyldes det utvivlsomt den Maade, paa hvilken han paa det givne Grundlag har ordnet og gennemført Opgaven. — Hele Samlingen blev solgt i London, og Tregaskis forhøjede Petersens oprindelige, men alt for knappe Honorar fra £ 5 til £ 10. Sammen med Petersens rige Mosaikbind er Stockholmeren GUSTAV HEDBERGS smukke Bind hyppigst nævnt. Det er ganske med Rette, at hans Arbejde fremhæves, thi det er enkelt, klart og kraftigt i Virkning og har utvivlsomt været gjort med hans fuldendte Teknik.— Paa Tregaskis' Forlag vil udkomme et Værk, der skal indeholde alle de indkomne Bind i Farvetryk eller Fotogravure. Et Eksemplar af dette Værk vil blive erhvervet af vor Forening i Forbindelse med Kunstindustrimuseets Bibliotek og vil altsaa blive almindelig tilgængeligt.

MINDRE MEDDELELSER

CARL BERENDT LORCK fyldte d. 29 Aug. 1894 sit 80 Aar og hædredes ved den Lejlighed af Leipzigs Boghandlerverden som den højt fortjente Mand, han er. Han er født i Kjøbenhavn, hvor han blev Student 1833. Da han ønskede at blive Boghandler, raadede hans Onkel ham til at begynde med at lære Bogtrykkeriet, og han indtraadte derfor i sit 21. Aar som Sætterlærling hos Bianco Luno. I 1836 rejste han som Svend til Leipzig og kom der i Bekendtskab med den unge Forlægger J. J. Weber, i hvis Forretning han indtraadte for allerede i 1837 at blive optaget i Firmaet. Sammen med Weber har han udgivet mange fremragende Værker, Firmaet dyrkede især illustrerede Bøger, og derfra er udsendt et saa monumentalt Arbejde som Kuglers »Geschichte Fr. d. Grossen« med A. Menzels Illustrationer. Lorck ledede Billedernes Fremstilling og ejer fra den Tid en stor Mængde Breve fra Menzel, der omhandle Bogens Illustrering. Sammen med Weber er han Stifter af »Illustrirte Zeitung«. I 1845 skiltes de to Mænd, og Lorck udfoldede nu en stor selvstændig Virksomhed som Forlægger. Han har udgivet en meget betydelig Række Oversættelser af dansk og nordisk Literatur og bragt mange Ofre for at gøre sit Fædrelands betydelige Forfattere kendte i Tyskland. Han var autoriseret Udgiver af H. C. Andersens Arbejder, og paa hans Forlag udkom den første Udgave af Eventyrene med Vilh. Pedersens Tegninger.

I 1856 købte han Fr. Nies' Bogtrykkeri, som han førte med Hæder til 1868, da han solgte det til W. E. Drugulin, under hvis Navn Trykkeriet fremdeles hører til Leipzigs bedste. Lorck, der næppe nogen Sinde var rigtig anlagt til Købmand, afstod senere sit betydelige Forlag og har siden da væsentlig været Forfatter i Boghaandværksfagene samt Organisator af almennyttige Foretagender for den tyske Boghandel. Fra 1869—77 udgav han »Annalen der Typographie« og 1883 »Geschichte des Vereins der Buchhändler zu Leipzig«. Omtrent samtidig udkom i to Bind hans »Handbuch der Buchdruckerkunst 1. B. Erfindung, Verbreitung, Blüthe, Verfall 1450—1750. 2. B. Wiedererwachen und neue Blüthe der Kunst 1751 – 1882.« — Lorck har gentagne Gange ledet den tyske Boghandels Optræden ved store Udstillinger og paatog sig i sin høje Alder ogsaa at organisere den store Bogafdeling, som Tyskland sendte til Chicago-Udstillingen. Den udmærkede Maade, hvorpaa han løste dette betydelige Arbejde, skaffede ham ny Anerkendelse fra alle Sider.

Han er en utrættet Arbejder for al Fremgang i Boghaandværksfagene og er Sjælen i og den egentlige Stifter af Buchgewerbe-Museet, der nu rummes i Leipzigs Boghandlerhus. Som saadan tager han nu veltalende og overbevisende Ordet for at Byen Leipzig og dens Boghandlerstand, i Stedet for at rejse Gutenberg et plastisk Monument, som paatænkt var, skal bygge en stor monumental Fløj til Boghandlerhuset, en Gutenberghalle, som har Plads baade til Bogmuseet og Boghaandværksudstillinger, og som kan være et talende Vidnesbyrd om Byens Interesse for sine vigtigste Erhvervsgrene.

Lorck er dansk Generalkonsul og kendt og afholdt af alle Danske, der, om end kun flygtigt, ere komne i Berørelse med ham. Sin varme Interesse for al god Stræben i Boghaandværksfagene har han ogsaa lagt for Dagen ved at omtale vor Forenings Virksomhed. Forhaabentlig vil han gøre Alvor af for »Bogvennen« at meddele nogle Erindringer fra sit Livs Virksomhed, der vedrøre hans Fødeland og de mange betydelige Mænd, han ogsaa her har staaet i Forbindelse med.

»Tidsskrift for Kunstindustri«, der med 1895 begynder sin 11. Aargang, har indført de i Fagskolen for Boghaandværk benyttede Satsregler: de smalle Udslutninger og smaa Indrykninger ved ny Linie. Bogtrykkeres og Forlæggeres Opmærksomhed burde nu snart aabnes for Nytten og Betydningen af denne lille Reform i dansk Typografi. Ved Iagttagelsen af disse faa Regler vil der opnaas en meget mere harmonisk og køntvirkende Bogside, idet de store hvide Spring og Huller, der gøre dansk Sats urolig, derved bandlyses.

Saavel den franske som den tyske officielle Beretning om Verdensudstillingen i Chicago rose den danske Bogafdeling i meget anerkendende Ord.

Bogbinderlavet i Leipzig fejrede i 1894 350-Aarsdagen for dets Grundlæggelse med større Festligheder og ved Afholdelsen af en Udstilling.

Den amerikanske Kunstner J. Pennell har udgivet andet Oplag af sit store og smukke Værk »Pen Drawings«, i hvilket han søger at repræsentere alle nulevende Kunstnere af Rang, der især tegne med Pen. Den ny Udgave bringer flere Billeder af Hans Tegner, hentede fra Jubeludgaven af Holbergs Komedier.

Medens J. Pennell er en ivrig Talsmand for fotografiske Ætsninger, som han langt foretrækker for andre Gengivelsesmaader, Træsnittet indbefattet, er dette ikke Tilfældet med den ansete engelske Maler Hubert Herkomer. Ved to Lejligheder i 1894 har han udtalt sig skarpt imod Fotogravurer og andre fotografiske Gengivelsesmaader. — De to gode Mænd kunne begge faa Ret. Herkomer indrømmer, at en fotografisk Ætsning er langt at foretrække for et daarligt Træsnit, og Pennell hævder, at en dygtig gjort Pennetegning gengives bedst ad fotografisk Vej. Alligevel bliver der mange andre Omraader tilbage, hvor der kræves et fornuftigt og sagkyndigt Skøn over hvilken Vej, der er den bedste, alt under Forudsætning af, at Omkostningerne ingen Rolle spille. Herkomers hidsige Angreb paa Fotogravurerne burde læses af de danske Anmeldere, der ere nær ved at skrive Fingrene af sig i Beundring hver Gang der udgives en oftest slet tysk Fotogravure her hjemme.

Kammerherreinde Polly Berling, Berlingske Tidendes Indehaver siden Bogtrykker, Kmhr. Berlings Død 1871, afgik ved Døden 30 Januar 1895. Hun var født 14 Febr. 1825 og naaede saaledes næsten Støvets Aar. Ligesom Kammerherreinden havde vist stor Godgørenhed overfor de typografiske Hjælpeforeninger og hendes Personales Kasser, viste hun og det Berlingske Hus ogsaa sin Interesse for Boghaandværket ved at stille en større Sum til Raadighed ved Fagskolens Oprettelse. Hun blev bisat i Ordrup under stor Deltagelse fra Faget.

»Den typografiske Forening« i Kjøbenhavn har i 1894 fejret sit femogtyveaarige Jubilæum og i den Anledning udgivet et Festskrift under Titel: »Danske Typografers Organisations-Historie«. Den unævnte Forfatter siger nemlig, at det under hans Arbejde for at samle Stof til de sidste 25 Aars Historie lykkedes at finde saa mange Bidrag til svundne Tiders Bogtrykkersvendes Organisationer, at man besluttede at udvide Skriftets Rammer. Dette er meget heldigt, thi Resultatet er blevet en særdeles velskreven Bog, der giver mange karakterfulde og hidtil ukendte Træk af gamle Dages Bogtrykkerliv. Bogen er et smukt og sobert Trykarbejde fra F. E. Bordings Trykkeri. Der foreligger 10 Ekspl. paa Bøttepapir.

❦

Wilhelm König, den ældste af Ejerne af den bekendte König-Bauerske Fabrik for Bogtrykmaskiner i Oberzell, døde d. 29 Decbr. 1894, 68 Aar gammel. Han var ældste Søn af Friederich König, Opfinderen af Hurtigpressen, og var altsaa et Barn paa syv Aar ved Faderens Død i 1833. Dengang laa Fabriken næsten helt under i den hidsige Kamp mod Hurtigpresserne, som de gamle Haandpressetrykkere overalt rejste. I Paris blev der under Revolutionen 1830 sønderslaaet en Del af Königs Hurtigpresser, og i Tyskland bredte Fordommene og Hadet mod den ny farlige Maskine sig i større og større Kredse. Da Wilhelm var naaet sit 22. Aar, kaldtes han hjem fra den polytekniske Højskole i Karlsruhe for at bistaa Bauer i Fabrikens Ledelse. Siden den Tid har W. König været Hovedmanden for Fabrikens Konstruktioner og Opfinder af mangfoldige Forbedringer paa Bogtrykmaskinernes Omraade.

Fabrikens Virksomhed steg overordentlig under hans Ledelse. Ved Bauers Død i 1860 var der udgaaet 600 Maskiner fra Oberzell, men allerede 5 Aar efter var man naaet over det første Tusende, medens man ved W. Königs Død næsten er naaet til 6000 Maskiner.

❦

Robert Clark, den meget ansete Bogtrykker i Edinburgh, døde d. 17 Marts 1894, 69 Aar gammel. Mange smukke engelske Bøger ere udgaaede fra hans Presser.

❦

John Walter, Hovedejer og Leder af Verdensbladet »Times«, døde d. 3 Novbr. 1894, 76 Aar gammel. Han var Barnebarn af Bladets Stifter og har, siden han som ganske ung Mand overtog Ledelsen, ført Kæmpebladet meget betydeligt frem.

❦

Ernst Thoinan, der i 1894 døde i Paris, 66 Aar gammel, var en lærd Bibliofil og en af de grundigste Musiklitteratur-Kendere. Han debuterede som Forfatter i 1863 med »La Musique à Paris en 1862« sammen med Albert de Lassalle og har forresten gjort sig bekendt ved Rækker af Smaarbejder og Monografier, ved Optryk af »l'Entretien des Musiciens« af Gautez, ved »Origines de l'Opéra Français« 1886, sammen med Nuittez. Hans sidste Arbejde »Histoire des Relieurs français« er hans Hovedværk.

❦

I »Le Livre & l'Image« findes en ganske morsom Artikel om Napoleon, benyttet i Reklamens Tjeneste. En af de dristigste Udnyttelser findes paa en amerikansk Reklameplakat for en Barbérsæbe. Det er Davids bekendte Portræt af Napoleon, der her holder en Pakke Sæbe i den højre Haand. Under Billedet staar skrevet: Den store Napoleons Ven, den franske Statsmand Talleyrand, svarede, da man spurgte ham om Napoleon barberede sig selv: »Ja han gør! De, der ere fødte til at regere Kongeriger, lade sig barbere, men de, der erobre Kongeriger, barbere sig selv«.

FORENING · FOR · BOGHAANDVÆRK ·

VIRKSOMHED 1893—94

Foreningens regelmæssige Maanedsmøder begyndte Søndag den 5 Novbr. 1893. Der var udstillet en Del moderne Trykarbejder, deriblandt forskellige Kataloger fra Chicagoudstillingen, samt nogle fortrinlige Prøver paa Bogtryk i 3 Farver, udførte af den i Newyork bosatte Tysker Kurtz. — Formanden aflagde paa Skoleudvalgets Vegne Beretning om Fagskolens Virksomhed i det forløbne Skoleaar. Som særlig flittige og dygtige Elever fremhævedes: Sætterne Frederik Lund og P. C. F. Søndergaard; Sætterlærlingene Jul. Samuelsen og W. Dahlin; Trykkerlærlingene Lauritz Prieme og Louis Olsen; Bogbindermester Waldemar Jørgensen; Bogbindersvend V. Clemmensen og Bogbinderlærling Carl Geisler. — Lærernes Virksomhed nævntes med Anerkendelse og Tak.

Søndag 3 December 1893. Udstilling af en Samling amerikanske Bogbind i Skind, Silke og Shirting samt Haandpresse-Tryk af en stor Del amerikanske Træsnit, alt hjembragt af F. Hendriksen og skænket til Foreningens Samlinger.

Søndag 7 Januar 1894. Udstilling af et Udvalg af den i 1893 udkomne Litteratur, saavel fra Danmark som fra Norge og Sverige, samt af Foreningens betydelige Samling Julehæfter.

Søndag 11 Februar 1894. Udstilling af amerikanske Tryksager, deriblandt de tidligere udstillede Træsnittryk, samt af amerikanske Bogbind. Samtlige Udstillingssager vare hjembragte fra Amerika af Formanden. — Foredrag af *F. Hendriksen* om hans Besøg i forskellige af Amerikas store Trykkerier og Forlagsforretninger samt over Boghaandværk paa Chicagoudstillingen. Taleren rettede en Tak til samtlige Udstillere og en særlig Tak til de Kunstnere, der ved deres Tegninger til de danske Bogbind havde den væsenligste Andel i Danmarks virkelig fremragende Udstilling paa dette Omraade.

Søndag 11 Marts 1894. Udstilling af danske, tyske, engelske og amerikanske Akcidensarbejder, udførte i Løbet af de sidste 10 Aar. — Bogtrykker *Victor Petersen* holdt et oplysende Foredrag om Udstillingen og om den Udvikling, der i de senere Aar var sket med Hensyn til Udstyret af Akcidensarbejder i Bogtryk.

Foreningens Generalforsamling, som egentlig skulde været afholdt i Foraaret 1894, maatte paa Grund af forskellige Omstændigheder udsættes til 2 December. Bogtrykker *Martius Truelsen* dirigerede. — Formanden, Xylograf *F. Hendriksen*, aflagde Beretning og dvælede især ved Danmarks heldige Deltagelse i den internationale Bogudstilling i Paris. Det af Bestyrelsen paatænkte Forslag om en rimelig Forhøjelse af Medlemskontingentet havde man foreløbig stillet i Bero. Vel var Kassens Stilling svag, især fordi Fagskolen i de 2 Aar, den havde bestaaet, havde laant ialt 1500 Kr. af Foreningens Kasse. Største Delen af dette Beløb maatte dog atter indbetales, hvis Foreningen fremdeles skulde kunne virke paa sædvanlig Maade. Man paatænkte atter Udgivelsen af en Aarbog i Lighed med den i Fjor omdelte.*)

Et Forslag af Bestyrelsen om at tilbyde det danske Kunstindustrimuseum at indlemme Foreningens Samling af Bøger, Tidsskrifter, enkelte Blade samt kunstneriske Bogbind i Museets Bibliotek og Samlinger, dog saaledes, at Foreningen ikke opgav sin Ejendomsret til disse Sager, vedtoges enstemmigt.

Det reviderede Regnskab, der gik fra $^1/_4$ 1893 til $^{30}/_6$ 1894, af hvilken Grund der fandtes to Aars Tilskud fra Staten til literær Virksomhed, fremlagdes og udviste:

INDTÆGT	Kr. Øre	UDGIFT	Kr. Øre
Beholdning fra forrige Regnskabsaar	1023.33	Udstillingsudgifter	44.42
Kontingent fra Principaler og andre	716. »	»Bogvennen« 1893	1140.66
Kontingent fra Fagarbejdere	475.05	Indkøb og Indbinding	493.89
Statens Bidrag i to Aar	1000. »	Opkrævning af Bidrag	114.30
Renter	31.21	Forskellige Udgifter	90.36
		Laan til Fagskolen	700. »
		Kassebeholdning	661.96
	Kr. 3245.59		Kr. 3245.59

Regnskabet godkendtes og den afgaaende Bestyrelse genvalgtes.

*) Følger herved til d'Hrr. Medlemmer, der betale 7de Aars Kontingent.

INDHOLD

REDAKTIONSUDVALG

E. GIGAS F. HENDRIKSEN G. PHILIPSEN

TRYKT FOR

FORENING FOR BOGHAANDVÆRK

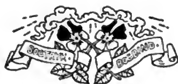
PAPIRET FRA

DE FORENEDE PAPIRFABRIKKER

BILLEDERNE UDFØRTE I

F. HENDRIKSENS REPRODUKTIONS-ATELIER

MDCCCXCV

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK

I KJØBENHAVN

BERETNING OM ANDET SKOLEAAR

(1894)

Skolens andet Aars Virksomhed har i flere Retninger vist en glædelig Fremgang. Elevantallet har den største Del af Aaret naaet det Maksimum, vore indskrænkede Lokaler tillade, og Bestyrelsen staar overfor den Nødvendighed at skaffe Pladsen forøget. Desværre tør vi næppe paaregne at gennemføre den højst nødvendige Udvidelse i 1895, idet de Indtægter, vi i Øjeblikket kunne vente at raade over, næppe ville gøre os det muligt. Vi tillade os derfor indtrængende at gentage vor Opfordring til alle Principaler og andre, der bør være interesserede i Skolens Trivsel og Vækst, om vedblivende at støtte den med Bidrag og formaa andre til at indmelde sig som Bidragydere til Skolens Inspektør, Arkitekt Vilh. Bruun, Kjøbmagergade 26.

Til Bestyrelsen har i Aarets Løb været indsendt 2 Svendeprøver til Bedømmelse. Den ene en Trykkerprøve udført af Valdemar Mikkelsen i Konrad Jørgensens Bogtrykkeri i Kolding, den anden en Sætterprøve udført af Holger Meyer i F. E. Bordings Bogtrykkeri i Kjøbenhavn. Begge Arbejder fandtes at være anerkendelsesværdige og udviste en forstandig Opfattelse og Flid hos de unge Mænd. Bestyrelsen har indledet Forhandlinger med Haandværkerforeningen i Kjøbenhavn om at opnaa Ret til at indstille Svendeprøver til Medalje.

Skolen har i Aar vist Resultater af sin Virksomhed i alle dens Fag ved at udstille en Række Elevarbejder i den kollektive danske Bogafdeling, som Forening for Boghaandværk ordnede, ved den internationale Bogudstilling i Paris. Denne lille Afdeling er bleven hædrende omtalt i franske Fagblade, og Juryen anerkendte Skolens Arbejder ved at udskille dem fra Kollektiviteten og tildele den en Guldmedalje. Vi hidsætte her et Par Afbildninger, der vise nogle af de Bogbind, der vare udstillede, og som ere tegnede og forgyldte paa Skolen. Det største Bind i fuldt Skind er tegnet af Bogbindermester Valdemar Jørgensen, der hørte til vore ihærdigste og mest interesserede Elever. Ved hans Død i Marts Maaned var kun Tegningen færdig, og Bogens Forgyldning blev derefter udført af Lærling Carl Geisler, der ligeledes er en af sin Afdelings bedste og flittigste Elever.

Skolen opnaaede et Tilskud paa 1000 Kr. til sin Drift og 1000 Kr. til Etableringsudgifter paa Finansloven for 1894—95 og modtog 300 Kr. fra *Det Reiersenske Fond* og 400 Kr. fra *Det Raben-Levetzauske Fond.* Fra Bestyrelsen for *Lærlingeforeningen* har Skolen modtaget en Gave bestaaende i de Stempler, der efter særlig Tegning vare udførte til Foreningens Adresse i Anledning af Kronprinseparrets Sølvbryllup.

Blandt de Besøg af tilrejsende, som Skolen har haft, nævne vi Direktøren for Kunstskolen i St. Louis, Prof. H. I. Ives, der besøgte Evropa for at gøre sig bekendt med Haandværkerskoler og gøre Indberetning til de forenede Staters Regering. Mr. Ives, der allerede havde haft Lejlighed til at se adskillige Fagskoler i større Lande, udtalte sig stærkt anerkendende om vor Fagskoles Ordningsplan og dens Elevarbejder.

Medens det samlede Elevantal i 1893 var 58, har Skolen i 1894 i alt haft 68 Elever, hvoraf 23 have besøgt Skolen i 1893. De fordele sig paa de tre Fag paa følgende Maade:

Sættere 7 Svende og 21 Lærlinge
Trykkere 3 do. · 12 do.
Bogbindere 1 Mester, 8 Svende og 16 Lærlinge.

Undervisningen har bestaaet af 3 Kvartaler: Januar, April og September. Erfaringen fra første Aar havde vist, at der i Sommermaanederne fandt hyppige Forsømmelser Sted. Skolen blev derfor i Aar lukket i Juli og August samt December Maaned. Forsømmelserne have atter i Aar været for hyppige, men vi kunne dog notere en Fremgang ogsaa i den Henseende. Medens vi i Fjor for 35 Lærlingelever i alt maatte udsende 60 Breve angaaende Forsømmelser, have vi i Aar for 49 Lærlingelever udsendt 41 Breve. Vi have fulgt samme Regel for Udsending som første Aar, og der er altsaa en stærk Fremgang til det bedre, men vi anmode dog d'Hrr. Principaler om at bidrage til, at Eleverne besøge Undervisningen regelmæssig.

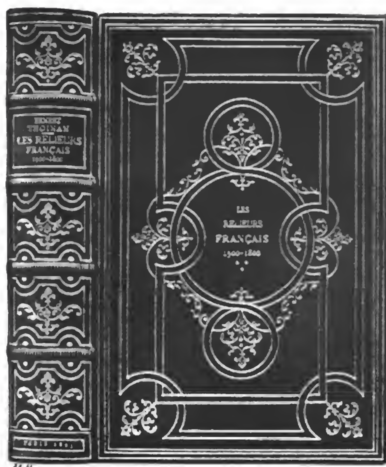
Skolens Lærere have været: for Sættere Hr. Emil Sørensen, for Trykkere Hr. Ernst Bruun, for Bogbindere Hr. Anker Kyster i Haandforgyldning og Hr. D. L. Clément i Presseforgyldning, i Dansk og Tysk Hr. H. C. Andersen og i Tegning Skolens Inspektør Hr. V. Bruun.

Sætterafdelingen. Undervisningen for Sættere har i det væsentligste været ført i det samme Spor som i Skolens første Virkeaar. I Overensstemmelse med de Erfaringer, der tidligere ere gjorte, har der kun to Gange i Aarets Løb været afholdt samlet Teori med alle Elever, nemlig en Gang om den elementære Typografi, i Begyndelsen af Skoleaaret, og en Gang om Titelsats, i Slutningen af det første Kvartal. Hver Elev har i Stedet herfor faaet en indgaaende mundtlig Forklaring med hver ny Sætteopgave. En Ledetraad til Hjælp ved Teoriundervisningen, der har været under Arbejde i længere Tid, er det desværre endnu ikke lykkedes at faa fuldført.

Ved Undervisningen i Praksis gaas der frem i en bestemt Rækkefølge. Hver Elev begynder med at udføre et Ark Værksats, bestaaende af Titler, Indhold, Forord og nogle Sider Tekst. Alle Opgaverne ere forskellige og paa Teksten nær udført efter skrevet Manuskript. Derefter lære Eleverne at arrangere og beregne efter Papiret ét Bogomslag med Rygtitel paa langs og Bagside med Bogannoncer, endvidere ét Omslag med Stregeomramning og inddelt Rygtitel paa tværs, og endelig udføre de et Omslag i antikt Klædebon, i Almindelighed indrettet til Trykning i to Farver. Den følgende Opgave har været en mere eller mindre kompliceret Tabel over to Sider; derefter øves Eleverne i Brugen af de almindeligst forekommende Ornamenteringer i Forbindelse med Streger paa 1 Punkts Kegle eller med de sidste alene. Længere end hertil ere kun et Par Elever af det yngste Hold naaede.

De fortsættende Elever samt Eleverne paa ældste Hold have endvidere udført Lejlighedssange med Omramninger, Festprogrammer, Adgangs- og Indbydelseskort og nogle merkantile Arbejder i broget Udstyrelse, som Adressekort, Cirkulærer og forskellige Slags Forretningspapirer. Et Par af disse Opgaver vare indrettede til Trykning i to Farver.

Trykkerafdelingen. Dette Aars Elever ere hovedsagelig — som Skolens Hovedfag — underviste i Illustrationstryk. Hver Elev har skaaret 5—6 Tilretninger, af hvilke nogle ere anvendte til Trykningen af Bogvennens Billeder, hvilken Bog Eleverne selv have trykt. Desuden ere nogle af Tilretningerne trykte i 25 Eksemplarer i Hurtigpresse. Af Farvetryk er der trykt en »Blomsterbuket« i 6 Farver, et »Fajancefad« i 4 Farver, et Adgangskort i 2 Farver, to Cirkulærer i 2 Farver samt et Brevhoved til Fagskolen i 2 Farver. Farvetrykkene ere trykte saavel paa almindeligt Trykpapir som paa japansk og Bøttepapir. Desuden have Eleverne trykt alle Sætteropgaverne i nogle enkelte Eksemplarer. Eleverne faa Undervisning i Skæring af Billedtilretning baade med Saks og med Kniv.

Tegningen, Variation efter Skolens Afbildninger af Grolier-Bind, ved VALDEMAR JØRGENSEN, Haandforgyldning paa Gedeskind af CARL GEISLER.

Motivet opgivet af HANS TEGNER. Udført i Blindtryk med et Stempel paa Svineskind af S. SØRENSEN.

Doublure i Kalveskind. Motivet af HANS TEGNER, Haandforgyldning af CARL GEISLER.

NOGLE ELEVARBEJDER FRA BOGBINDERAFDELINGEN

FAGSKOLEN FOR

REGNSKAB

	Kroner	Øre
INDTÆGT		
Kassebeholdning fra 1893	114	96
Statstilskud 1000 + 1000 Kr.	2000	
Bidrag fra faglige Organisationer og fra Mestre i Fagene	1773	
Tilskud fra det Raben-Levetzauske Fond	400	
do. - Det Reiersenske Fond	300	
Sparekasserenter	28	46
Skolepenge	788	50
Brugsgenstande solgte til Eleverne	77	57
Midlertidigt Laan af Forening for Boghaandværk	1500	
	6982	49

Revideret og befundet rigtigt.

Kjøbenhavn, d.

O. C. OLSEN

STATUS

		Kroner	Øre
FORMUE			
Inventarium:			
a. Kontorinventar, samt Inventar fælles for de 3 Klasser	Kr. 1878,07		
b. Inventar til Sætterklassen 3554,17 ÷ 10 % 355,42	- 3198,75		
c. do. - Trykkerklassen	- 2135,63		
d. do. - Bogbinderklassen	- 1219,00	8431	45
Kassebeholdning		28	97
		8460	42

BOGHAANDVÆRK

FOR 1894

	Kroner	Øre
UDGIFT		
A. Etableringsudgifter (Afdrag paa Inventar, Told, Fragt m. m.). . .	3532	51
B. Driftsudgifter.		
a. Husleje. April 94—April 95	600	
b. Lønninger: til Inspektøren . . . . Kr. 450,00		
do. - Lærerne. 1516,00	1966	
c. Brændsel, Belysning, Rengøring.	379	14
d. Undervisningsmateriel.	205	69
e. Kontorrekvisiter, Porto m. m.	109	50
f. Andre Udgifter	160	65
	6953	52
Kassebeholdning. . .	28	97
	6982	49

Januar 1895.

C. J. F. RASCH

)VERSIGT

	Kroner	Øre
GÆLD		
Skylder til forskellige Leverandører	3188	90
Midlertidigt Laan af Forening for Boghaandværk	1500	
Overført Formue.	3771	52
	8460	42

Bogbinderafdelingen. De i Aarets Løb indmeldte nye Elever have begyndt det praktiske Arbejde paa samme Maade som nævnt i forrige Aarsberetning. Til alle mere gennemførte Rygge og Sider have Eleverne først gjort nøjagtige Tegninger og sorttrykte Stempelsammenstillinger, før de begyndte paa Forgyldningen. Disse Arbejdstegninger have i høj Grad lettet Arbejdet og forebygget Fejl i Dekorationen. De ældre Elever, som besøgte Skolen paa andet Aar, have for en stor Del trykt paa færdige Bøger og i Løbet af Foraaret navnlig arbejdet paa de Bind, som bleve sendte til Bogudstillingen i Paris. Der er dertil trykt 4 rigt dekorerede Helbind indbundne i Gedeskind, Marokin og Svineskind og en Del Halvbind med vanskelige Rygge.

4 Elever have aflagt Svendeprøve for Bogbinderlauget; én af disse fik det højeste Pointsantal, som kan opnaas, samt Haandværkerforeningens Sølvmedalje.

I Undervisningen i Presseforgyldning har der i det forløbne Aar ligesom fra Begyndelsen deltaget 3 Elever med 4 Timers ugentlig Undervisning. Foruden fortsat Vejledning i Sammensætning af Titler og Rammer, disses Tilretning, Indstilling i Maskinen og Trykning paa forskellige Materialier, er der ogsaa af Eleverne blevet udført Opgaver bestaaende i at trykke en større helsides komponeret Plade paa Gedeskind, og mod Slutningen af Aaret er der givet Eleverne Lejlighed til at trykke en komponeret Plade paa Kalveskind, egnende sig til Paalæggelse af andre Farver Kalveskind, hvilket dog paa Grund af den tiltagende Værkstedstravlhed hovedsagelig blev udført af en enkelt Elev.

Tegneundervisningen. Bogbinderne have haft 6 ugentlige Timer Tegning. 2 Timer ere benyttede til geometrisk Tegning og de øvrige 4 Timer til Frihaandstegning. De viderekomne Elever, der have gennemgaaet Undervisningen i geometrisk Tegning og naaet en tilfredsstillende Færdighed i Frihaandstegning, have tegnet efter Gengivelser af Bind og ere øvede i Sammenstilling af Skolens Stempler, dels til lettere Ryg- og Sidedekoration, dels til Komposition af vanskeligere Bind.

Sætterlærlingene have haft 2 ugentlige Tegnetimer, der ere benyttede dels til geometrisk Tegning, dels til Frihaandstegning, hvortil Bogstaver i forskellige Stilarter ere benyttede.

Trykkerne have haft 2 ugentlige Tegnetimer, der ere brugte til geometrisk Tegning og til Frihaandstegning.

Sprogundervisningen. Mundtlig Dansk. Øvelser i Læsning af forskelligartede Haandskrifter. Analyse med særligt Henblik paa Interpunktionen. Foredrag ere holdte af Læreren om flere af det 19de Aarhundredes mere bekendte Forfattere: enkelte Værker ere blevne forelæste.

Skriftlig Dansk. I første Halvaar Udarbejdelse over literaturhistoriske Emner, hentede fra Foredragene; i andet Halvaar Formularer for Forretningsbreve, Andragender, Attester, Kvitteringer o. lign., nedskrevne efter Diktat.

Tysk. Mundtlige Øvelser i at oversætte Sætninger af det almindelige Talesprog fra Dansk til Tysk. Tysk Prosa og Poesi læst efter Kapers »Læsebog for de højere Klasser«.

Søndag den 20 Januar 1895 afholdtes det aarlige Repræsentantmøde. Tilstede vare, foruden Bestyrelsen, Repræsentanter for Forening af danske Bogtrykkere, Den typografiske Forening, Den typografiske Trykkerforening, Ny typografisk Forening; Repræsentanten for Hovedbestyrelsen for Dansk typografisk Forening havde ikke ment at burde foretage Rejse herover, da ingen ekstraordinære Sager forelaa. Bogbinderlavet og Bogbindersvendeforeningen af 1873 havde ikke givet Møde. Det reviderede Regnskab forelagdes og godkendtes, og Formanden gav Meddelelser om Status og de pekuniære Udsigter for det kommende Aar. Naar en Del af Gælden til Forening for Boghaandværk betaltes, blev Budgettet omtrent som det i Aar afsluttede, og man maatte derfor beflitte sig paa stor Sparsommelighed for at undgaa igen at komme i Underskud. Man vilde dog søge et Arrangement med den nuværende Husvært om den højst nødvendige Udvidelse af Skolens Lokaler. Det henstilledes til de tilstedeværende Repræsentanter, saavel fra Formandens som Hr. P. Christensens Side om hver i sin Kreds at arbejde kraftigt for forøgede Tilskud til Skolens Drift. En Forhandling om Skolens Stilling til frivillige Svendeprøver, i Anledning af de ifjor indsendte to Prøver, førte til, at man burde tilstræbe, at saadanne Prøver aflagdes paa Skolen.

BIDRAG ÉN GANG FOR ALLE

Et anonymt Bidrag til Satsmateriel	50 Kr.
Schønemann, V., Boghandler, Nyborg	10 -

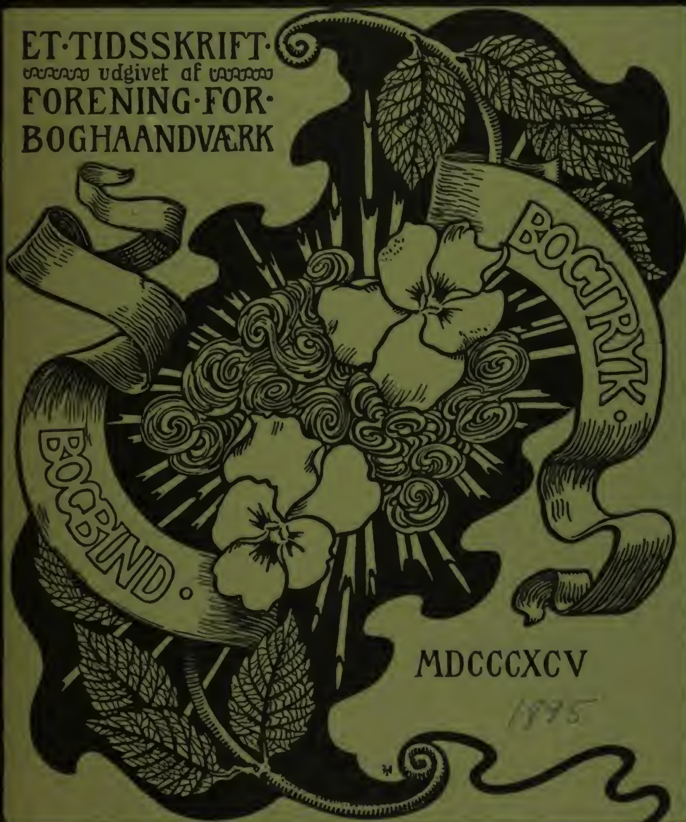
AARLIGE BIDRAG

Aalborg Amtstidende.	3 Kr.
Aalborg Stiftstidende	25 -
Aarhus Amtstidende	10 -
Angelo, Red., Viborg Stiftstid.	5 -
Andersen, A., Vejle A. Folkebl.	5 -
Arnstrup, C., Bogbdr., Nakskov	2 -
Backhausen, A., Bogtr., Horsens	4 -
Bang, A., Boghandler, Kbhvn. .	10 -
Bang, Daniel, Boghdl., Aarhus.	4 -
Bang, O., Næstv. Avis, Næstved	10 -
Bergmann, E., Boghdl., Kbhvn.	10 -
Bernsteen, S., Bogtr., Kbhvn. .	10 -
Berthelsen, J. C., Bogb., Fredericia.	3 -
Beuchel, B., Bogbinder, Kbhvn.	25 -
Blicher, P., Boghdlr., Kolding .	2 -
Bojesen, E., Boghdl., Kbhvn. .	25 -
Bornholms Av. og Amtst., Rønne	5 -
Brockdorff, G., Nyborg Avis . .	2 -
Carlsen, V., Bogtr., Kbhvn. . .	5 -
Carlsen, Vilh., Red., Hjørring .	5 -
Christensen, J., Fredericia Avis	5 -
Clausen, R., Nyborg Dagblad .	4 -
Cohen, Nic., Bogtr. Kbhvn.. . .	20 -
Donatzky, H. H., Helsingørs Dagblad	5 -
Dreyer, F., Kancelliraad, kgl. Hofbogtrykker, Kbhvn. . . .	50 -
Dreyer, J. C., Etatsr., Odense .	50
Ehlert, Otto, Bogb., Kbhvn. . .	5 -
Elmenhoff, S., Randers Amts Av.	10 -
Erichsen, P. L., Middelf. Dagbl.	5 -
Eriksen, V., Bogbinder, Kbhvn.	4 -
Ernst, Chr., Bogbinder Kbhvn.	5 -
Flyge, J. L., Bogbinder, Kbhvn.	5 -
Fog, H., Morsø Folkeblad, Nykjøbing p. M.	4 -
Fogh, H., Horsens Avis	10 -
Forening, Dansk typografisk . .	100 -
Forening, Ny typografisk	100 -
Forening, Typografisk Trykker-	50 -
Fredericia Dagblad	3 -
Gad, G. E. C., Boghdl., Kbhvn.	25 -
Grøn, G. C., Boghdl., Kbhvn. .	20 -
Haagensen, M., Boghdl., Kbhvn.	10 -
Haastrup, C. F., Bogb., Kbhvn.	5 Kr.
Hagen & Sievertsen Odense . .	10
Hagerup, H., Boghdl., Kbhvn. .	4 -
Hamann, Th., cand. polyt., Ingeniør, Kbhvn.	5
Hansen, C., Frederiksborg Amtstidende, Hillerød	10
Hansen, E., Bogbinder, Horsens	3 -
Hansen, J., Bogtrykker, Randers	2 -
Hansen, H. J., Holbæk Posten .	5 -
Hansen, P. H., Bogtr., Aalborg	3 -
Hegel, J., Boghandler, Kbhvn.	25
Hendriksen, F., Xylogr., Kbhvn.	25 -
Henningsen, A. W., Bogtr., Kbhvn.	4 -
Hertz, W., Vejle Amts Avis . .	5 -
Holst, C. P., Bogbdr., Kbhvn.	5 -
Høeg, Langelandstidende, Rudkjøbing	2
Høst, Chr., Hofboghdlr., Kbhvn.	25 -
Jensen, A., Korsør Avis	2 -
Jensen, F., Roskilde Dagblad . .	5 -
Jørgensen, A., Horsens Folkebl.	5 -
Jørgensen, O. H., Redaktør, Skanderborg Amts Avis . . .	4
Jørgensen, Konrad, Redaktør, Kolding	10 -
Knudtzon, F. G., Dr. phil., Bogtrykker, Kbhvn.	25 -
Krarup, F. E., Assens Avis . . .	5 -
Køhn, C., Bogbinder, Kbhvn. .	4 -
Landau, C., Bogbinder, Kbhvn.	5 -
Larsen, V., Skelskør Avis	2 -
Lehmann & Stage, Boghandlere, Kbhvn.	10 -
Lemos, V. de, Bogtr., Skanderborg	3 -
Lindgreen, G., Bogb., Kbhvn. .	5 -
Loeb, Alb., Bogbinder, Kbhvn.	4 -
Lohse, H., Boghandler, Varde .	2 -
Lolland-Falsters Stiftstid., Nykjøbing p. F.	10 -
Louw, T. J., Bogtr., Slagelse . .	5 -
Madsen, C., Kapt., Middelfart .	5 -
Madsen, L., Bogtr., Kbhvn.. . .	5 -

Marten, Ringsted Folketidende	5 Kr.
Milo, C., Boghandler og Bogtrykker, Odense	25 -
Møller, B., Kolding Avis	5 -
Møller, S. L., Bogtr., Kbhvn.	20 -
Morup, C., Bogbinder, Nykjøbing p. F.	3 -
Nielsen, A., Morsø Avis, Nykjøbing p. M.	2 -
Nielsen, C., Jyllandsp., Aarhus	10 -
Nielsen, C., Bogtr., Randers	3 -
Nielsen, Th., Herning Folkebl.	5 -
Nielsen, Th., Bogtr., Kbhvn.	4 -
Nielsen & Lydiche, Bogtrykkere, Kbhvn.	25 -
Olsen, C., Bogbinder, Nakskov	4 -
Olsen, J., Bogbinder, Kbhvn.	5 -
Olsen, O. C. & Co., Bogtrykkere, Kbhvn.	30 -
Olsen, P. O., Bogb., Kbhvn.	5 -
Opffer, F., Køge Avis	5 -
Petersen, E. P., Bogtr., Kbhvn.	10 -
Petersen, Imm., Bogb., Kbhvn.	25 -
Petersen, N. T., Red., Nakskov	15 -
Petersen, Vict., Bogtr., Kbhvn.	25 -
Philipsen, G., Boghdl., Kbhvn.	50 -
Pio V., Boghandel, Kbhvn.	10 -
Politiken, Udgiverne af, Kbhvn.	25 -
Quist, J.D.& Co., Bogtr., Kbhvn.	10 -
Rasch, C. J. F., Bogb., Kbhvn.	25 -
Rasmussen, A., Ringkjøbing Av.	5 -
Rasmussen, J., Boghdlr., Køge.	2 -
Reitzel, C. A., Boghdlr., Kbhvn.	20 -
Reventlow, A., Boghd., Hjørring	2 -
Ribe Amtstidende, Varde	5 -
Rosenberg, A., Bogtr., Kbhvn.	4 -
Rye, C. J., Randers Dagblad	5 Kr.
Schou, Andr., Boghdl., Kbhvn.	10 -
Schou, H., Bogtrykker, Kbhvn.	25 -
Schubothe, Boghandel, Kbhvn.	25 -
Schultz, Bogtrykker, Kbhvn.	100 -
Schultz, Boghandler, Aalborg	4 -
Sikora, Bogbinder, Slagelse	2 -
Simonsen, Ludv., Overretssagfører, Kbhvn.	10 -
Sjødt & Weiss, Kolding	5 -
Slagelseposten, Slagelse	5 -
Sorø Amtstidende, Slagelse	10 -
Stegemann, J., Ribe Stiftstid.	10 -
Stillhoff, Fr., Bogb., Svendborg	4 -
Svarre, V., Østsjæll. Folkeblad, Køge	5 -
»Sydsjælland«, Næstved	2 -
Sørensen, H., Red., Silkeb. Av.	5 -
Sørensen, T., Helsingørs Avis	5 -
Therkelsen, Bogbinder, Randers	5 -
Thiele, Bogtrykker, Kbhvn.	100 -
Thillerup, Fr., Bogtr., Odense	5 -
Thisted Amts Trykkeri	5 -
Thomsen, Funch, F., Bogtr., Aarhus	10 -
Thrue, Th., Bogtrykker, Aarhus	5 -
Tortzen, C. G., Kallundborg Av.	5 -
Truelsen, M., Bogtr., Kbhvn.	10 -
Vogelius, M., Redaktør, Frederikshavn	5 -
Welsch, V. F., Red., Holstebro	10 -
Willerup, Vordingborg Avis	2 -
Willerslev, A., Boghandler, Køge	2 -
Wissing, Bogbinder, Kbhvn.	4 -
Wroblewski, Otto, Boghandler, Kbhvn.	10 -

Kjøbenhavn. — Trykt i Fagskolen for Boghaandværk.

BOGVENNEN

ET·TIDSSKRIFT·
udgivet af
FORENING·FOR·
BOGHAANDVÆRK
BOGTRYK.
BOGBIND.
MDCCCXCV
1895

BOGVENNEN

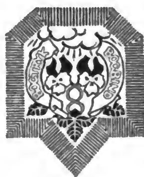
TIDSSKRIFTET

BOGVENNEN

UDGIVET AF

FORENING FOR BOGHAANDVÆRK

MDCCCXCV

KJØBENHAVN

DET NORDISKE FORLAG (ERNST BOJESEN)

TRYKT I FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK

Oplagets Størrelse: 800 Eksemplarer

HIDTIL UKENDTE BILLEDER AF SØREN KIERKEGAARD

SØREN KIERKEGAARD.
Efter en Blyantstegning uden Kunstnernavn i det store kgl. Biblioteks Portrætsamling.

Hosstaaende Billede skal efter Kenderes Mening fremstille Søren Kierkegaard i hans yngre Dage. De store dybe Øjne tyde paa en Tid, da de forskellige Livsmuligheder endnu brødes i hans Sind; de have endnu ikke den Skarphed, som kommer, naar et afgørende Valg er truffet, eller den straalende Glans, som tyder paa, at der er kæmpet og sejret i den valgte Sags Tjeneste. Kierkegaards Betydning i vort Aandsliv beror først og fremmest paa den Energi, med hvilken han har hævdet, at Livsanskuelsen er Personlighedens Sag, og at der, hvilket Valg der saa træffes, er et personligt Arbejde at gøre, for at Ideerne og Personligheden kunne blive ét. Derved virkede han foryngende og uddybende. Selv yndede han senere at fremstille sin Forfattervirksomhed som Frugt af en gennemtænkt Plan, inden for hvilken de æstetiske, filosofiske og religiøse Skrifter hvert for sig fra først af havde deres Plads anvist. Men han har dog indrømmet, at der under selve Udførelsen af det litterære Arbejde foregik en personlig Udvikling hos ham — bestaaende i, at »en digterisk og filosofisk Natur skaffes til Side for at blive kristen«. Bag Digteren, Filosofen og den Kristne laa som et dybt Grundlag Tungsindet, der lod ham finde Stemninger at skildre og Problemer

at drøfte, som ikke ligge paa de fleste Digteres og Tænkeres Vej, og som lod ham opdage Sider ved det religiøse Liv, som »den moderne Kristendom« havde vænnet sig til at skyde til Side. I sine »Stadier paa Livets Vej« har han givet et Grundlag for en sammenlignende Lære om Livsanskuelser, hvor Typerne ganske vist ere tegnede i ekstreme Former, men hvor dog de store Linier paa flere Strækninger ere dragne med stort Mesterskab. Til Løsningen af sin Opgave raadede han over et sjældent Sprogtalent i Forening med stor psykologisk Iagttagelsesevne og en glimrende Refleksion. Han er ved Siden af Holberg den danske Forfatter, som mest har formaaet at skaffe filosofiske Tanker Indgang i større Kredse, skønt han selv helst fra først til sidst vilde arbejde for »den Enkelte« — eller maaske netop derfor!

De Billeder, der haves af Søren Kierkegaard, — jeg kender to foruden det her gengivne, — ere alle fra hans yngre Aar. Men der er en Beretning om, hvorledes hans Øjne straalede i de sidste smertefulde Dage paa Hospitalet, da han havde kæmpet sin Kamp med sig selv og med Verden, og da han var sunken sammen af Sygdom og Overanspændelse. Han følte sig som den, Guderne viste deres Kærlighed imod ved at lade ham dø ung; men han kunde tillige føle sig som den, hvis Livsværk væsentligt var øvet. Han havde sagt sit sidste Ord — det vilde i hvert Tilfælde have været overordentligt vanskeligt for ham at finde det næste Ord, efter at han, den kristelige Tænker og Prædiker, højtideligt havde erklæret, at det nye Testamentes Kristendom ikke var til — om den ellers nogen Sinde havde været til! Som i sin første Ungdom var han ogsaa i sin Dødsstund Mulighedernes Mand. Ingen kan sige, hvorledes hans Færd eller hans Tanke havde formet sig, hvis han ikke var død saa tidligt. Men det er jo kun i det gamle Drama, at der altid skal en bestemt, solid Ende paa Tingene. Kunsten lærer efter Haanden at efterligne Livet, der ikke saaledes ender, — og Kierkegaard øvede netop i sit Liv og sin Tænken en saadan Kunst. Deri ligger det varigt vækkende i hans Forbillede. Ethvert Stadium er ham et Højdepunkt, fra hvilket nye Muligheder vise sig, og ud fra hvilket Vejene paa ny dele sig. Ved dette stadigt stræbende og kæmpende i sin Personlighed er han bleven saa meget, selv for dem, der ere blevne fremmede for den Livsanskuelse, han, lige til hans Bane sluttede, havde betragtet som den højeste.

Efter at dette var nedskrevet, fik jeg et mig hidtil ubekendt Billede af Kierkegaard at se, en Karikaturtegning af Marstrand. Saaledes har Kierkegaard — tilnærmelsesvis — kunnet tage sig ud for den ydre Betragter. En Dame, der har kendt Marstrand, har fortalt mig, at hun en Dag mødte denne paa Østergade og at han sagde til hende: »Lad os gaa ind i denne Port og se vor Samtid gaa forbi.« Muligvis har Marstrand allerede i sine yngre Dage ladet sin Samtid passere Revu, og han har da ogsaa opfanget Kierkegaards karakteristiske Skikkelse i den forbiglidende Mængde. Man ved jo, og Kierkegaard vidste det selv, at der var meget i hans Skikkelse, der indbød til Karikeren.

Søren Kierkegaard.
Efter en Tegning af V. Marstrand.

Karikaturbillederne i »Korsaren« ærgrede ham; i sin Dagbog harmes han over, at man bider Mærke i den Omstændighed, at hans ene Bukseben er kortere end det andet. Senere glædede han sig til den anden Verden, hvor man ikke kender Folk paa Benene. Ikke blot hans Skikkelse, ogsaa hans Navn brugtes i øvrigt til at vrænge ad ham. I »Øjeblikket« spotter han over, at »den dræbende Pointe« i de Angreb, en Del af Pressen rettede mod ham, var, at han hed Søren! — Hvilke Forestillinger Folk knyttede til den underlige Skikkelse, der var en staaende Figur paa Gader og Stræder, er vanskeligt at vide. Gadedrengene kaldte ham for Enten—Eller, og mere end en ubestemt Forestilling om en Sammenhæng mellem den mærkelige Skikkelse og Bøgerne med de mærkelige Titler havde vel de fleste ikke. Han blev et Eksempel til Belysning af sin egen Lære om Vanskeligheden for Samtiden ved at opdage det store bag de ydre Skaller. Han var som Sokrates et Gudebillede i en Silenskikkelse. Det er denne Silenskikkelse, Kunstneren har grebet og udført videre, og ser man nøje til, vil man opdage et Glimt af Gudebilledet gennem Silenen.

Harald Høffding.

BIDRAG TIL
LÜBECKS BOGTRYKKERHISTORIE
I DET FEMTENDE AARHUNDREDE

Af H. O. LANGE

III

Initial fra SAXO paa Plattysk. c. 1502.

LUCAS BRANDIS gjorde vi Bekjendtskab med Lübecks ældste Bogtrykker, en af Banebryderne og Stormændene i sit Fag; efter at han i sin Ungdom havde prøvet sin Lykke andet Steds, slog han sig til Ro i Lübeck, der blev Vidne baade til hans Virksomheds højeste Blomstring og til hans langsomme Bukken under for Konkurrencen. Hans Broder Matthæus, hvis Liv og Virksomhed vi nu skulle dvæle ved, var i mange Maader et Modstykke til ham. Han begyndte sin Virksomhed i Lübeck, men præsterede ikke saadanne Pragtarbejder som Lucas, han gjorde kun saare lidet for sine Bøgers Udstyrelse, og de ere derfor ikke saa lærerige at betragte; men hans Betydning er særlig fremtrædende for vort Fædreland, ved at han opgav sin faste Virksomhed i Lübeck og begav sig til Danmark, hvor han paa to forskjellige Steder udøvede sin Kunst. Desuden frembyder hans Virksomheder adskillige Problemer af Interesse for den, der beskjæftiger sig med Bogtrykkerkunstens tidligste Frembringelser.

MATTHÆUS BRANDIS var en Broder til Lucas efter dennes eget Vidnesbyrd i Slutningsordet til Breviarium Otthoniense[1]). At han var yngre, er sandsynligt, eftersom han dels først optræder som Bogtrykker en halv Snes Aar efter Lucas og dels er i Live mánge Aar efter, at Lucas er død. Ligeledes er det vel rimeligt at antage, at han har været i Broderens Tjeneste og har lært sin Kunst af ham.

Seelmann[2]) siger, at Matthæus Brandis' Navn findes i Lübecker Tryk fra Aar 1476 af. Denne Paastand er sandsynligvis kun en ukritisk Gjentagelse af Deeckes ligelydende, som denne fremsatte allerede 1834[3]). Jeg nærer stærk Tvivl om, at det forholder sig saaledes. Ingen af de nævnte Forfattere anfører nogen Bog med Matthæus Brandis' Navn fra Tiden før 1485, og heller ikke

[1]) Se Bogvennen 1893. Side 20. [2]) Mitth. d. Vereins f. Lübeck. Gesch. II (1885). Side 18.
[3]) Deecke, Nachrichten v. den im 15. Jahrh. zu Lübeck gedruckten niedersächs. Büchern. S. 27.

jeg har kunnet opspore noget Produkt fra hans Presse før 1485. Foreløbig maa vi derfor fastholde Aaret 1485 som det første sikre Datum i Matthæus Brandis' Bogtrykkervirksomhed. Det er vel endogsaa usandsynligt, at nogle af de udaterede Bøger, som kunne henføres til ham, skulde være ældre end 1485.

Det vil erindres, at vi mente[1]) at kunne spore Dekadencen i Lucas Brandis' Virksomhed efter 1483, da han præsterede sit sidste virkelig betydelige Arbejde; hvad Grundene til dette Forhold nu end kunne have været, saa er en vis Sammenhæng med Broderen Matthæus' selvstændige Virksomhed vel ikke saa fjærnt liggende. Idet vi selvfølgelig ikke nærmere skulle indlade os paa Forsøg paa at forklare, hvad der nødvendigvis maa forblive uklart og dunkelt af Mangel paa positive Oplysninger, ville vi gaa over til i det enkelte at undersøge de Bøger, der ere udgaaede fra Matthæus Brandis' Presse.

Initial fra LUCIDARIUS. 1485.

en første Bog, der selv bærer det fulde Vidnesbyrd om sin Ophavsmand og Udgivelsestiden, er en plattysk Oversættelse af det i det 15. Aarhundrede saare populære gudelige Skrift *Lucidarius*, der i Dialogform meddeler den kristelige Troslære. Bogen, hvoraf der ogsaa findes et Exemplar paa det kgl. Bibliothek[2]), er bedst beskreven af Deecke[3]). Slutningsordet i denne Bog lyder saaledes: Ghedrukket in der keiserlike*n* stat Lubek | va*n* Matheus brandis. Anno d*o*m*ini*. M.cccc.lxxxv. Til Deeckes Beskrivelse skal her kun føjes, at et komplet Exemplar skal have 40 Blade, idet Bl. 40 har været tomt men har hængt sammen med Bl. 33 som sidste Blad i 5. Læg. Bogen er en Kvart paa 40 Blade med 30 Linier paa hver Side. Der findes 5 temmelig tarvelige Træsnit. Der er anvendt en gothisk Skrift af et karakteristisk skarpt og spidst Snit, som gaaer igjen i alle de ældre Bøger fra Matthæus Brandis' Værksted. Karakteristisk er Anvendelsen af / som Bindetegn, ellers anvendes denne Streg som Komma i Tryk fra den Tid; derimod findes som Komma den lodrette Streg |. Bogstavet *h* findes i 3 forskjellige Former, hvilke alle sees paa hosstaaende Facsimile. Af Initialer anvendes der et xylograferet *D* med Bladornamenter, 36 Mm. i Kvadrat, og et lille, ganske simpelt *D*.

Samme Aar udkom en lille smuk latinsk Udgave af *Thomas a Kempis'* Bog om Kristi Efterfølgelse, den første i Nordtyskland. Ogsaa den maa, som nærmere skal paavises, tilskrives Matthæus Brandis. Da jeg ikke har fundet den beskreven tidligere, følger her en nøjagtig Beskrivelse af Exemplaret paa det kongelige Bibliothek.

Bl. 1ʳ *med Missaltyper:* Liber de imitatione | ihesu cristi. |

Bl. 1ᵛ tomt.

Bl. 2ʳ *(med Signatur* a ij): [A] pud o*mn*es sane me*n*tis | ho*min*es ea demu*m* scien | tia appetibilis. *etc.*

[1]) Bogvennen. 1893. S. 19—20. [2]) Beskr. af Nyerup, Spicileg. bibliogr. S. 20. [3]) Nachrichten etc. S. 12.

Bl. 2[v] Linie 16: ❨ Capitulu*m*. j. de imitac*i*one xp̄i | *et* co*n*temptu o*mniu*m vanitatu*m* mu*n*di |

Bl. 47[v] ❨ Incipit liber secu*n*dus de imi-|tac*i*one ih*es*u xp̄i *etc.*

❡ De iūger ſprak. Nu ſegge my van deme erſtē
deile/dat dar hetet aſia. ❡ De meſter antworde.
Aſia heuet ſik an dar de ſonne up gheit. vñ gheit
went an dat meer. In deme deile is dat paradiſ.
rechte dar de ſonne up gheit. An deme padiſe ent
ſpringet ein borne. dar uth vleten veer watere.
dat ene het phiſon/ſo id is in deme paradiſe. wen
id dar uth kūpt/ſo het id ganghes. dat ander het
geon. wen id uth dem̄ padiſe kūpt/ſo het id nilus
Dat drudde het Tigris. dat veerde het eufrates.
de twe wandelen eren namen nicht. ❡ De iūger
vraghede. kumpt dat water dorch dat paradiſ.
❡ De meſter ſprak. de water ſynt grot. quemen
ſe uthe deme paradiſe/ſe verdoruen ein grot deil
der werlit. Dar van ſeggē vns de boke. dat twe
water in deme padiſe vletē vnder de erde. wen ſe
denne dar uth komē/ſo brekē ſe uth ouer de erde
De iūger vraghede Nu ſegge my/wor ent
ſpringen de watere. ❡ De meſter ſprak
Dat dar ganghes het/dat entſpringhet
in india. uth eneme berghe/de het ortabare. vnde
vlud ieghen dat oſten/in dat wendel meer. Dat
ander het nilus/dat entſprīget uth eneme berghe
de het athlas/vnde vallet gātz hard uppe de erde.
dar kricht id twe orſprūghe. vnde vlud alſo dor
dat moer lant vnde dor egiptē lant. dar beginnet
id ſik to deilende bet hen to allexandrien. dar val
let id in dat grote meer. Tigris vnde eufrates de
entſpringhen beide in armenia/up eneme berghe
de het parchorata. vnde vletē beide in dat wendel

Af Lucidarius. 1485.

Bl. 71[v] Linie 13: ❨ Incipit liber tercius de imita|c*i*one ih*es*u xpi. |

Bl. 173[r] Linie 9: ❨ Sequit*ur* nu*n*c liber quartus de | imitac*i*one xpi. *etc.*

Bl. 213[r] Linie 2: ❨ Finis est sub a*n*nis do*mini*. Mille | simo. cccclxxxv. ||

[*Register:*] ❨ Incipiu*nt* capi*tulum*. j. libri de imita|tione ih*es*u xpi.

Registret ender Bl. 218ᵛ
Bl. 219ʳ ¶ Sequitur or*atio*. xxxiij. ex libro | or*ati*onu*m* seu meditac*i*onu*m* de vita *et* | passione ih*es*u. |
Bl. 222ᵛ ¶ Oratio beati augustini. |
Bl. 224ʳ Linie 9: regnat in secula seculo*rum*. Amen |

224 Blade 8ᵛᵒ. 19 Linier paa Siden. Med Signatur a-3, aa-ee. Uden Bladtal og Kustoder. Tilmalede Initialer.

Den i denne Bog anvendte Skrift er den samme, som findes i *Lucidarius;* dog anvendes kun den ene Form af *h*, og vi møde en Form af Ligaturen *st*, i hvilken *s*'et er kortere end i den tilsvarende Ligatur i Lucidarius; men det karakteristiske Komma optræder ogsaa her. Som Bindetegn anvendes foruden / ogsaa //. Missalskriften i Titelen Bl. 1ʳ er den større Missalskrift fra det lübeckske Missale, som Matthæus Brandis trykte 1486. At Skriften i *Thomas a Kempis* gjør et noget andet Indtryk ved første Øjekast end i *Lucidarius*, har sin Grund i, at i den ene Bog er der latinsk, i den anden plattysk Text. En nøje Undersøgelse gjør det utvivlsomt, at vi have at gjøre med de samme Typer.

liber est diligendus.
¶ Finis est sub ānis dñi. Mille
simo.cccclxxxv.

¶ Incipiūt cap̄.j.libri de imita
tione ihū xpi.
De imitatione xpi ꝛ contemptu
omniū vanitatū mūdi.c.j.
De humili sentire sui ip̄ius.c.ij.
De doctrina veritatis.c.iij.
De puidētia in agendis.c.iiij.
De electōe sacrar scp̄turar.c.v
De inordiatis affectionib3.c.vi
De vana spe ꝛ elacōe fugi.c.vij
De cauēda nia familiarit.c.viij
De obediētia ꝛ subiectōne.c.ix
De cauēda sup̄fluitat̄ vbor.c.x
De pace acquirenda ꝛ zelo pfi-
ciendi.c.xi.

Af THOMAS A KEMPIS. 1485.

Fra det følgende Aar 1486 have vi den yderst sjældne plattyske Oversættelse af *Jydske Lov*, af hvilken Bog det kgl. Bibliothek har to Exemplarer. Den er udførligst og bedst beskreven af Bruun[1]), som ogsaa refererer de tidligere Bibliografers Udtalelser om, hvem der har trykt denne Bog, der ikke bærer noget Vidnesbyrd om sin Ophavsmand. Den er i Almindelighed bleven henført til Matthæus Brandis, uden at der dog er givet bestemte Støttepunkter for en saadan Opfattelse.

En Undersøgelse af den anvendte Skrift viser os imidlertid, at vi have Lucidarius-Typen for os: det karakteristiske Komma og de to forskjellige Bindetegn ligesom i *Thomas a Kempis;* kun den ene af Lucidarius-Typens Former af *h* anvendes; der findes foruden de tidligere ogsaa nye Former af de lange Bogstaver *ſ* og *s*, der fører den lodrette Streg ned under Linien. I de større Overskrifter anvendes den større Missaltype fra Missalet 1486. Bogen bærer Signaturer ligesom *Thomas a Kempis.*

[1]) Aarsber. og Meddel. fra d. st. kgl. Bibl. I. Side 18—27.

Med Hensyn til Udstyrelsen maa det fremhæves, at Bogtrykkeren har villet pryde Bogen med xylograferede Initialer; dog har han ikke havt et tilstrækkeligt Antal, saa han har ofte maattet lade Plads staa aaben til Indmaling af Initialer. De xylograferede ere ganske morsomt komponerede med Blomster, groteske Hoveder og Dyr. Karakteristisk for Trykkeriets Mangel paa Initialer er den Omstændighed, at et omvendt *E* et Par Gange bruges for

tho ſyner manhelinghe
Eth ſick we vorwynnen tho ſynē
xxvi manhelinghe dar na ſchal he brekē
ane ſyne rechten beterynge dar he
vmme vorwunnen is.iij marck de
me bunden vnde.iij marck deme konnynghe
Vnde ſleyt he ene doth den he alſo vorwun
nē hefft dar wert he nicht vredelos vore Vñ
ſleyt he ene ock anders dar dorff he nicht vo
Vm̄e wundē in dem̄ antlate ¶ re beterē
xxvij Or alle wunden de me nicht bedec-
ken kan myd den klederen edder ha
ren alſe in deme antlate edder in der
hant Dar ſchalme twye alſo vele
vore beterē alſe vor ene andere wundē Blift
eme ock welck aff ſune alſe dat eme de munt
edd neſe edd dat oge to brokē wert vp ene
ſydē Dat ſchalmē beterē na gud lude ſeggēde

Af JYDSKE LOV paa Plattysk. 1486.

et *D*, og at et omvendt *Q* et enkelt Sted ligeledes maa gjøre Tjeneste for et *D*. Et temmelig tarveligt Træsnit findes Bl. 1[1]).

Paa 3 Steder, hvor nye Afsnit begynde, finde vi en xylograferet Bordure foroven og paa Textens ydre Side; det er den samme, der gaaer igjen alle tre Steder.

Lucidarius-Typen med sit overordentlig karakteristiske Snit maa iøvrigt tjene til Vejleder for os, naar vi nu skulle efterspore andre Tryk, der uden at bære udtrykkeligt Vidnesbyrd om Matthæus Brandis som deres Ophavsmand eller Lübeck som Trykkested, dog maa henføres til hans Presses ældste Frembringelser.

Vi finde da først en latinsk Bog i Folio med Titelen *Cronica sclavica*[2]),

[1]) Gjengivet af Bruun, anf. Skr. I. Tavle 2.

[2]) Udgivet paany med en udførlig historisk og bibliografisk Indledning af *E. A. Th. Laspeyres:* Chronicon Sclavicum. Lübeck. 1865. En vedføjet Tavle giver en Række lithograferede Skriftprøver.

hvoraf to Exemplarer bevares i det kongelige Bibliothek. Bogen indeholder 38 Bl., trykte i 2 Spalter med 45 Linier paa Siden; den har hverken Bladtal eller Kustoder. Typerne ere de samme som de i Lucidarius anvendte; vi finde de 3 Former af *h*, som Bindetegn bruges / og som Komma |, ligeledes de 2 Former af de lange Bogstaver *ſ* og *s* fra *Jydske Lov* 1486. Tegnet ❨ findes i samme Form baade i Lucidarius, Thomas a Kempis og i den foreliggende Bog. Titelen Bl. 1ʳ er trykt med den større Missaltype fra Lübecker Missalet 1486. Der er ladet Plads aaben til Initialer.

Krønikens Efterretninger gaa indtil Aar 1485, der altsaa sætter en Tidsgrændse, før hvilken Bogen ikke kan været trykt. Tidligere satte man Bogen til c. 1490, men nyere Kjendere af lübeckske Tryk ere tilbøjelige til at henføre den til Tiden omkring 1486[1]). Lucidarius-Typen kjendes ikke i Tryk fra Matthæus Brandis' senere Virksomhed, saa det er sandsynligt, at Bøger trykte med den stamme fra hans første Periode, og at han senere, inden han forlod Lübeck for at begive sig paa Rejser, har afhændet denne Skrift.

Deecke har omtalt[2]), at han havde fundet nogle Blade af en Udgave af *Chronicon Sclavicum*, der i Orthografien og Forkortningerne afviger betydeligt fra den her omtalte, men dog er udgaaet fra samme Trykkeri. Sandsynligvis kan der her slet ikke være Tale om en ny Udgave. Trykkeren har under Trykningen, der i hine Tider med de primitive Presser foregik langsomt, ændret i Satsen, saa at ikke alle Exemplarer af Bogen ere ens. At finde noget saadant er ingenlunde sjældent, og vi skulle senere fremdrage andre Bøger, hvor vi træffe det samme Fænomen. At give en fyldestgjørende Forklaring paa denne Besynderlighed er ikke let. Jeg kan dog ikke her tilbageholde en Løsning af Gaaden, som en praktisk Bogtrykker engang fremkom med i en Samtale med mig, da jeg forklarede ham dette ganske mærkelige Forhold. Som bekjendt anvendte Bogtrykkerne i Aarhundreder en Læderballe til at paaføre Satsen Farve; for hvert Aftryk maatte Satsen behandles med Ballen paany. Det kunde da saare let hænde, at den klæbrige Balle rev en Del Typer op, og den derved frembragte Uorden i Satsen gjorde det da nødvendigt at sætte den eller de paagjældende Linier paa ny. Naar man betænker, hvor rigelig Forkortelser og Ligaturer anvendes i gamle Tryk, og hvor vaklende det plattyske Sprogs Orthografi dengang var, saa blive Forskjellighederne i Aftrykkene ganske forklarlige.

Med den samme Skrift er trykt *De wendesche kroneke*, et lille Kvartbind, der hverken bærer Vidnesbyrd om Trykkested, Trykker eller Udgivelsesaar[3]). Der kjendes kun to Exemplarer af denne Bog, hvoraf det ene findes i Lübeck og det andet i Danzig. Efter Deeckes og Laspeyres Vidnesbyrd og efter Facsimilen hos Laspeyres er denne Bog sikkert udgaaet fra Matthæus Brandis'

[1]) Se Laspeyres' Fortale S. LXXII ff.

[2]) Beiträge zur Lübeckischen Geschichtskunde. 1. Heft. Lübeck, 1835. S. 19—20.

[3]) Bogen er optrykt sammen med den latinske Text af Laspeyres, anf. Skr. Paa den vedføjede Tavle findes en Facsimile af Skriften; den er beskreven af Deecke, Nachrichten etc. S. 4—5; efter Laspeyres (S. LVI) har den dog kun 101 Blade.

Presse. Vi finde alle de gjentagne Gange fremhævede karakteristiske Kjendetegn paa de Bøger, som han trykte med Lucidarius-Typen. Der er ladet Plads aaben til indmalede Initialer.

Det kongelige Bibliothek ejer et Exemplar af et lille Skrift paa 8 Blade i Folio, der ligeledes er trykt med Lucidarius-Typen. Et Exemplar i Lübeck er allerede fremdraget af Laspeyres[1]). Bogen, hvis Titel er *Tabula evangelica,* er en Slags Haandbog for Præster, indeholdende en kort Udsigt over Jesu Liv og en Fortegnelse over Aarets Evangelier og Epistler. Her en kort Beskrivelse:

Bl. 1r Kol. 1 L. 1.: Incipit tabula euan gelica Sacerdotibus | multu*m* necessaria. | [D] Ominus noster ih*esu*s xp̄s | *etc.*

Bl. 8v Kol. 2 L. 28: ❨ Et hec pauperi et simplici | sufficiat | remissio sacerdoti. | ❨ Finis est. |

8 Blade med 2 Spalter, 42 Linier paa Siden. Uden Bladtal, Signatur og Kustoder. Bl. 1r Sp. 1 Plads til et Initial. Titelen og en Overskrift Bl. 7r Sp. 1 trykt med den større Missaltype fra Missale Lubecense 1486, ellers anvendes den karakteristiske Skrift fra Lucidarius.

Et af Typerne uafhængigt Vidnesbyrd om Lübeck som Trykkestedet for denne Bog er den Omstændighed, at jeg har fundet et Fragment af den indklæbet paa Indersiden af et Bind, der er udført i Lübeck for Klosteret i Bordesholm.

Endnu en Række mindre Skrifter, der hverken have Trykkested eller Aarstal, siges at være trykte med Lucidarius-Typen og synes derfor at maatte tilskrives Matthæus Brandis. Da de opbevares som store Sjældenheder i udenlandske Bibliotheker, hvortil jeg ikke har havt Adgang, maa jeg her nøjes med at give Titlerne og de fornødne Henvisninger.

1) *Eyne schone lefflike lere unde underwysinge wo ein iewelick man syn husz regeren schal.* U. St. o. A. 4to[2]). Deecke siger, at Typerne synes noget slidte. Facsimilen hos Laspeyres viser et *S* hørende til Missaltypen, der ikke ellers kan paavises hos Matthæus Brandis. Det kan vel derfor være tvivlsomt, om han er Bogens Trykker, eller om han maaske har afhændet Skriften til en anden. Som Komma bruges ikke Lucidarius-Typens | men derimod den skraa Streg /.

2) En *plattysk Bønnebog,* som findes i Wolfenbüttel[3]). Deecke angiver ikke, med hvilken Skrift den er trykt, men henfører den bestemt til Matthæus Brandis, hvilket sikkert betyder, at han i den mener at gjenkjende Lucidarius-Typen.

3) En Bog i lille Oktav paa 32 Sider med Titel *Van der Pestilencien*[4]), der

1) Anf. Skr. S. LXVIII, Anno III. Facsimile paa den vedføjede Tavle.

2) Deecke, Nachrichten etc. S. 5—6. Skriftprøve efter Exemplaret i Lübeck paa Tavlen hos Laspeyres, Anf. Skr.

3) Deecke, Nachrichten etc. S. 7.

4) Laspeyres, Anf. Skr. S. LXXVII—LXXVIII. Facsimile efter Exemplaret i Lübeck paa den vedføjede Tabel.

dog ikke er af medicinsk Indhold; den maa nærmest betegnes som en Opbyggelsesbog i Pesttider.

4) Et Skrift i Stadsbibliotheket i Lübeck paa 24 Blade i 4to indeholdende et Ritual for to kirkelige Festdage: *festum compassionis intemeratae virginis* og *festum praesentationis gloriosissimae virginis*[1]). Facsimilen viser en Del Uoverensstemmelser med Lucidarius-Typen, saa det synes ikke afgjort, at Deeckes utrykte Antagelse, som Laspeyres refererer, at Bogen er trykt af Matthæus Brandis, er rigtig.

I 1889 udgav Boghandlerne Gilhofer & Ranschburg i Wien en fotolitografisk Gjengivelse af et i deres Besiddelse værende lille plattysk Skrift, som Dr. Hofmeister i Rostock i den ledsagende Text henfører til Matthæus Brandis[2]). Bogen, hvoraf her gives en Beskrivelse, omhandler en Begivenhed, der gjorde en ikke ringe Opsigt i Datiden, nemlig en Del Jøders Tyveri af Hostien i Kirken i Sternberg i Mecklenburg; de ikke alene stjal den, men stegte og spiste den. Det skete i Aaret 1492.

Bl. 1[r] Sterneberch. (Træsnit.) Va*n* den bosen ioden volget hyr eyn gheschicht | Dar to va*n* den suluen eyn merklik ghedycht |

Bl. 1[v] ☾ Int iaer vnses here*n* Dusentveerhunderttwe | vndenegentich. an deme dage sunte Seueri vnde | *etc.*

Bl. 4[r] L. 31. ipsa die veneris. ante iude et. Simonis de yoden | worden ghebrant. Finis.*

4 Bl. 4to. 32 Linier paa Siden. Uden Bladtal, Signatur og Kustoder.

Typerne siges af Hofmeister at være de samme, hvormed Bogen: *Jac. de Clusa, De erroribus et moribus christianorum. Lübeck, 1488*[3]) er trykt. Denne Bog er trykt af den gaadefulde lübeckske Bogtrykker, hvis Mærke var tre Valmuefrugter og et Dødningehoved. At denne skulde være identisk med Matthæus Brandis, er en Formodning af W. Seelmann[4]), som seer ganske plausibel ud og er antagen af alle tyske Bibliografer, der beskjæftige sig med disse Spørgsmaal, men som dog ikke er andet end en Formodning. Vi skulle forhaabentlig senere komme til at undersøge dette Problem nøjere. Foreløbig ville vi ikke indskrive *Sterneberch* blandt de utvivlsomme Frembringelser af Matthæus Brandis' Presse.

Andre Bøger har jeg ikke fundet omtalte som trykte med Lucidarius-Typen; det er jo imidlertid et ikke ringe Antal, der her er paavist, og Sandsynligheden taler for, at de alle ere trykte omkring Aarene 1485—1486. Vi gjenfinde ikke denne Skrift i Matthæus Brandis' senere daterede Frembringelser, og hele Udførelsen og Udstyrelsen knytter dem nøje sammen.

Den Virksomhed, som Matthæus Brandis strax udfoldede i Aaret 1485, maa have henledet Opmærksomheden paa ham og skaffet ham Ry for at være

1) Laspeyres, Anf. Skr. S. LXXVI. Anm. 130. Facsimile paa den vedføjede Tavle.

2) Ogsaa beskrevet af Hofmeister, Jahrb. f. mecklenb. Gesch. 54. S. 200.

3) Den bedste Beskrivelse af denne Bog gives af Voulliéme, Die Incunabeln d. Univ.-Bibl. zu Bonn. 1894 Nr. 588 (Beihefte zum Centralbl. f. Bibliothekswesen. XIII.)

4) Centralbl. f. Bibliothekswesen. I. S. 19 ff. = Mitth. d. Vereins f. Lübeck. Gesch. II. S. 11 ff.

en dygtig Mester i den ædle Kunst, thi det blev ham overdraget af den kirkelige Øvrighed at trykke et *Missale til Brug for Stiftet Lübeck.*

Seelen saa et Exemplar af dette Missale i Cph. Gensch von Breitenau's Bibliothek. Desværre giver han ikke nogen nøjere Beskrivelse af det, men nøjes med at aftrykke Fortalen[1]). Denne lyder i Oversættelse saaledes:

»I Gudsmenneskets, vor Herre Jesu Christi, Tusinde Fire Hundrede og seksogfirsindstyvende Aar, efter den hellige Ærkeengel Michaels berømmelige Fest, i den ærværdige Fader i Christo Hr. Albert af den adelige Slægt Crummedik fra Holsten, den 23. lübeckske Biskops 20de Embedsaar, har han selv, bevæget af sin Fromhed og stolende paa den almægtige Guds Barmhjærtighed og hans salige Apostle Peters og Paulus' Fortjenester og Myndighed, sørget for at formane de fromme Præster til hyppigt at holde Gudstjeneste efter saadanne Missalbøger, der nu omhyggeligt ere redigerede og rettede efter den rette lübeckske Regel og udførte og fuldkommede ved Bogtrykkerkunsten af den kløgtige Mester Matthæus Brandis i den berømmelige kejserlige Stad Lübeck, — og har i Herrens Barmhjærtighed skjænket alle Præster, der altid med Andagt holde Gudstjeneste efter disse rettelig anbefalede hellere end efter de fordærvede Bøger, 40 Dages Aflad af de dem paalagte Poenitentser.«

Denne lange Sætning, der paa Latin tager sig ulige bedre ud end paa Dansk, giver os altsaa Oplysning om, at Matthæus Brandis 1486 havde fuldendt Trykningen af et lübecksk Missale. Siden Seelens Dage er det imidlertid ikke omtalt af nogen Bibliograf. Den bedste Kjender af den gamle liturgiske Literatur, Englænderen Weale, der har gjennemsøgt alle Europas Bibliotheker og som Resultat af sine Undersøgelser har givet en værdifuld Bibliografi over Missaler[2]), anfører for Lübecks Vedkommende to Missaler, af hvilke han ikke tør identificere noget med det af Seelen omtalte fra 1486. Det kgl. Bibliothek besidder defekte Exemplarer af begge disse Missaler, og ved at undersøge dem nøjere blev det mig snart klart, at det, som Weale anseer for at være det yngste, og som han sætter til c. 1499, i Virkeligheden er langt ældre, idet hele Udstyrelsen f. Ex. Mangelen af trykte Initialer og Arrangementet af Messens Kanon paa tospaltede Sider peger paa en tidligere Tid. Ligeledes har Weale afgjort Uret, naar han formoder, at Steffan Arndes har trykt det, thi dennes Missalskrift, baade den, som han anvendte 1486 i Slesvig, og den, som han senere (1504) anvendte i Lübeck, er ganske forskjellig fra den, som vi finde i dette Missale. Weale har seet og undersøgt 3 Exemplarer, som findes i Lübeck[3]) og Kiel samt i vort kgl. Bibliothek, men de ere alle defekte og have ikke kunnet vejlede ham med Hensyn til Bogtrykkeren og Trykkeaaret. Ved at sammenligne vort Exemplar af dette Missale med det af Matthæus Brandis 1510 i Kjøbenhavn trykte *Missale Hafniense* blev jeg slaaet ved den overordentlige

[1]) Selecta litteraria. 1726. S. 603—604. Nachrichten v. d. Ursprung u. Fortgang d. Buchdruckerey in Lübeck. 1740. S. 13—14. Smlg. Seelen, Bibl. Breitenaviana III. 1747. S. 132.

[2]) Bibliographia liturgica. Catalogus Missalium Ritus Latini. Londini 1886. 8°.

[3]) Exemplaret i Lübeck er sandsynligvis det, som før tilhørte Breitenau; dennes Bibliothek blev nemlig skjænket til Staden Lübeck. (Werlauff, Det kgl. Biblioth. Hist. 2. Udg. 1844, Side 142.)

rabātur dicētes. Bene omnia
fecit. ⁊ surdos fecit audiř: ⁊ mu
tos loqui. Credo dicit ∅ fuerit dō
Precatus est moiseus in Offertori
cōspectu dñi dei sui et dixit. Precatus
est moises i cōspectu dñi di sui ⁊ dixit
quare dñe irasceris i populo tuo. pce
ire auimi tui. memēto abrahā isaac ⁊
iacob quibꝫ iurasti dare terrā fluentē
lac ⁊ mel. ⁊placatus factus est dñs ∂
malignitate quā dixit facere populo
Hostias quās dñe Secretū. suo.
ppiciatus intende. quas sacris
altaribꝫ exhibemus : ut nobis
indulgentiā largiendo. tuo no
mini dent honorem. P dñm

bus: ut sublimitas sit virtutis
dei. ⁊ nō ex nobis. In omnibꝫ
tribulatinoē patim̄: sed nō an-
gustiamur Aperiam̄: sꝫ nō desti
tuimur. Psecutionē patim̄: sed
nō derelinq̄mur Deijcimur: sed
nō pimus. Semp mortificatio
nem ihū in corpe nr̄o circūferē-
tes: ut ⁊ vita ihū i corporibus
nr̄is manifestetur. S matheū
In illo: Transeūte ihū: secuti sūt
eū duo ceci. clamantes et dicen
tes: Miserere nostri: fili dauid
Cū aūt venissent domū accesse
rūt ad eū ceci : ⁊ dicit eis ihūs.
Creditis quia possū hoc facere

Af Missale Lubecense. 1486.

Lighed mellem den større Missalskrift, der anvendes i disse to Bøger. Man vil ved første Øjekast være tilbøjelig til at erklære det for at være den samme Skrift, og først en nøje Sammenligning viser en Række smaa Forskjelligheder. Det er et saa karakteristisk Snit, og særlig Versalerne frembyde saa mange originale Former, som ellers ikke findes i andre Trykkeriers Missaltyper, saavidt jeg har kunnet kontrollere det, at jeg ikke tager i Betænkning at erklære det af Weale til ca. 1499 ansatte Missale for at være Matthæus Brandis' Missale fra 1486. Ganske mærkelig og af Betydning for Bevisførelsen er ogsaa Anvendelsen af den lodrette Streg | som Komma ligesom i Lucidarius-Typen.

At give en udtømmende og fyldestgjørende Beskrivelse af Bogen paa Grundlag af et defekt Exemplar som det, jeg har for mig, lader sig ikke gjøre. Weales Beskrivelse kan, saa knap og kortfattet den er, næppe heller gjøre Fordring paa absolut Korrekthed, da han ikke har havt de tre defekte Exemplarer, som han kjendte, paa en Gang samlede for sig.

Bogen er en smuk Foliant, der mindst har havt 267 Blade. Kalenderen fylder i alle gamle Missaler 6 Blade. Det første Blad har efter Seelens Vidnesbyrd baaret den ovenfor oversatte Fortale; sandsynligvis har den ligesom en ganske tilsvarende af Biskoppen i Åbo i dette Stifts Missale, der tryktes 1488 af Bartholomæus Gothan i Lübeck, staaet paa Bagsiden af Bl. 1[1]. Efter Kalenderen har der sandsynligvis ligesom i alle andre Missaler fulgt mindst et Blad med de almindelige Formularer for Exorcisme af Salt og Vand o. s. v. Weale mener, at første Læg kun har indeholdt Kalenderen med 6 Blade; jeg antager, at det, som her udviklet, har havt mindst 8 Blade. Første Del af Missalet med Evangelierne og Epistlerne samt det øvrige Apparat til Søndagsgudstjenesten indeholder 110 Blade, hvoraf Bl. 21—110 have Bladtal. Messens Kanon, som følger derefter, fylder 10 Blade. Endelig kommer Helgendelen Bl. 111—248, alle med Bladtal undtagen det sidste. Naar Weale angiver 140 Blade efter Messens Kanon, da synes der at foreligge en Fejltælling, da vort Exemplar er komplet i Slutningen. Bogen har altsaa efter denne Beregning indeholdt mindst 267 Blade, hvoraf mindst 22 mangle i det kgl. Bibliotheks Exemplar.

Missalet er særdeles smukt trykt i to Spalter paa svært Papir. Spaltens Højde er 281 Mm., og der findes 35 Linier paa Siden, i Messens Kanon, der ogsaa som i de ældste Missaler er trykt tospaltet, dog kun 19. Der findes hverken Signatur eller Kustoder. Der er anvendt 3 Slags Typer, hvoraf den større Missaltype ovenfor er omtalt som den, der ved sit Snit viser hen til Matthæus Brandis som Ophavsmanden. Den afviger betydeligt fra den større Missalskrift, som Lucas Brandis støbte til Gothan, og som han selv anvendte i Odense Missalet 1483[2]. Den mindre Missaltype ligner i Snittet[2]) meget den tilsvarende i Lucas Brandis' Trykkeri, men en nøje Sammenligning viser dog en Del væsentlige Afvigelser. Kanonskriften er ogsaa original. Matthæus Bran-

[1]) Hvis Exemplaret i Lübeck er det tidligere Breitenauske, har det siden dets Indlemmelse i Bibliotheket mistet det første Blad.
[2]) Smlgn. Bilaget Bogvennen 1893. S. 20.

dis synes altsaa at have staaet paa egne Ben ved Udførelsen af dette store Arbejde. Han har ikke magtet at udstyre Bogen med xylograferede Initialer; der er ladet Plads aaben til at indmale saadanne. Der kan være adskilligt, der synes at røbe den mindre øvede og uerfarne Bogtrykker: Farven er ofte ujævn, og de med rød Farve trykte Linier staa ikke sjældent skævt. Ikke desto mindre har Matthæus Brandis ved dette betydelige Værk sikret sig en ærefuld Plads blandt Nordtysklands ældre Bogtrykkere.

Hermed have vi udtømt de sikre Vidnesbyrd om Matthæus Brandis' ældste Virksomhed i Lübeck. Han forsvinder nu for os indtil Aaret 1497, hvilket jo er ganske paafaldende. Seelmann har, som oven for omtalt, søgt at udfylde denne Lakune i Matthæus Brandis' Liv ved at antage, at han er den gaadefulde Bogtrykker med de tre Valmuefrugter i sit Mærke. Dette Spørgsmaals nærmere Drøftelse skulle vi ikke her nærmere komme ind paa, men ville derimod forfølge de sikre Vidnesbyrd om Matthæus Brandis' Liv og Virksomhed.

Det næste sikre Datum i hans Liv er som sagt Aaret 1497, da han hjælper sin Broder Lucas med Trykningen af Odense Breviaret, som vi allerede have dvælet ved[1]). Dette Aar er tillige det sidste sikre Vidnesbyrd om hans Virksomhed i Lübeck. Vi træffe ham 1504 i Ribe, og det er umuligt at sige, hvor han har opholdt sig i Mellemtiden, om i Lübeck eller i Ribe eller andet Steds. Hans senere Liv synes at være tilbragt paa Rejser; han blev en vandrende Bogtrykker, der udøvede sin Kunst paa nye Steder, hvorhen enten Tilfældet eller bestemte Opgaver kaldte ham. Hans Materiel vexler stadigt, og man faaer det Indtryk, at han i sine senere Aar ikke var saa særlig godt forsynet med Typer.

IV

I Aaret 1502 udkom der en Bog, trykt af Matthæus Brandis, men uden Angivelse af Trykkestedet, med Titel *Medicina spiritualis*. Det er et Værk, forfattet af den polske Theolog Nicolaus de Plove eller de Blony, lidt efter Midten af det 15. Aarhundrede; det er en Slags Haandbog for Præster, der giver en Fremstilling af den romerske Kirkes Sakramentlære og Sakramentpraxis, og var særdeles populær i Slutningen af det 15. og Begyndelsen af det 16. Aarhundrede. Der nævnes Udgaver fra 1480, 1487, 1488, 1490, 1492, 1493, 1496, 1499. Det kgl. Bibliothek ejer desuden Udgaver fra 1502, 1508 og 1516.

Denne Bog, som ikke tidligere har været fremdragen, findes i et smukt Exemplar i det kgl. Bibliothek og fortjener en nøjagtig Beskrivelse.

Bl. 1r *(Titel)* Tractatus valde notabilis et | multu*m* p*er*utilis. dictus medicina sp*irit*ualis De sa-|cramentoru*m* noticia et cognitione de ipsoru*m* per | clericos et sacerdotes fideli et deuota administra|tione. De expositione misse et ip*s*ius celebrat*i*one | rite facie*n*da. De horis Canonicis dicendis et

[1]) Bogvennen. 1893. S. 20—22.

de|bite p*er*soluendis. de*que* *(sic)* censuris eccl*esias*ticis videlic*et* | excom*mun*icatione suspe*n*sione eccl*esias*tico interdicto ac ir|reg*u*laritate Cano*n*ice p*ro*mulga*n*dis et obserua*n*dis. |

Bl. 1ᵛ tomt.

Bl. 2ʳ Sp. 1. [M]Edice cu|ra te ipsu*m*. Lu. | *etc.*

Bl. 132ᵛ Sp. 2. *Slutn.:* Finit tractatus perutilis | de administratione sacramen | toru*m*. de exposit*io*n*e* officij misse. | de dicendis horis canonicis. | de*que* censuris ecclesiastic*is* cano|no*n*ice *(sic)* obserua*n*dis. Impressus | per Matheu*m* brandis. Anno d*omi*ni. M.D.ij.

Bl. 133ʳ Sp. 1. Tabula huius | tractatus. |

Bl. 133ᵛ Sp. 2. L. 10: Cautele circa p*ræ*dicta obserua*n*-|de. fo. cxxxi.

Bl. 134 tomt.

134 Bl., 2 Spalter, 33 Linier paa Siden, uden Bladtal og Kustoder. 1ste Læg uden Signatur, de følgende signerede a til p (med 8 Blade i Læget) og q (med 6 Blade). Tilmalede Initialer.

¶Tractatus valde notabilis et
multū perutilis. dictus medicina spūalis De sa-
cramentorū noticia et cognitione de ipsorū per
clericos et sacerdotes fideli et deuota administra
tione. De expositione misse et ipsius celebratiōnis
rite facienda. De horis Canonicis dicendis et de
bite psoluendis. deq3 censuris eccl'iasticis videlicet
excōicatione suspēsione eccl'iastico interdicto ac ir
regl'aritate Canōice pmulgādis et obseruādis.

Titelbladet af MEDICINA SPIRITUALIS. 1502.

Den anvendte Skrift er en karakteristisk lille Schwabacher. I Kolumneoverskrifterne og første Linie af nye Afsnit anvendes en Missaltype, som ved nærmere Sammenligning viser sig at være den mindre Type, som Matthæus Brandis anvendte 1510 til det kjøbenhavnske Missale. Enkelte Versaler gjenfindes i hans større Missalskrift.

Denne Bog har en særlig Betydning derved, at den bringer en Afgjørelse paa det svævende Spørgsmaal, hvem der har trykt *det plattyske Udtog af Saxo.*

Denne Bog *de denscke kroneke* er udførligt beskreven først af Nyerup[1]) og dernæst af Bruun[2]); det vil derfor være overflødigt her at give en ny Beskrivelse. Her skal kun fremhæves, at den i Udstyrelse stemmer nøje overens med den nylig beskrevne *Medicina spiritualis.* Det er den samme Skrift, der anvendes i begge; i begge finde vi et Slags Titelblad, der er arrangeret paa samme Maade, og Missaltyper anvendes i første Linie af nye Afsnit.

Der er gjort mere for Udstyrelsen af Saxo, idet der er anvendt xylograferede Initialer, der dog alle ere smaa og tarvelige undtagen det store *D* Blad 2ʳ, der allerede findes i Odense Breviaret af 1497[3]). Saxo har desuden Signaturer. Missaltypen er ogsaa en anden og større, men er den samme *større* Missalskrift, som Matthæus Brandis 1510 anvendte i Missale Hafniense. De

[1]) Spicileg. bibliogr. S. 160—68. [2]) Aarsber. og Meddel. fra d. st. kgl. Bibl. I. S. 39—43.
[3]) Gjengivet Bogvennen. 1893. S. 5.

ældre Bibliografers Formodning, at Matthæus Brandis har trykt Bogen, maa derfor siges at være vel begrundet.

Der er fremsat de forskjelligste Meninger om, naar Udtoget af Saxo er trykt. Bruun er den, der sætter den senest, nemlig til c. 1490, med den Tilføjelse, at den vel kan være trykt tidligere. Sikker Afgjørelse paa Spørgsmaalet kan selvfølgelig ikke gives, men jeg kan ikke tilbageholde den Formodning, at Bogen er trykt efter 1500, omtrent samtidig med *Medicina spiritualis.* Saxo-

Dyt is de densike kroneke
de Saxo grammaticus de poeta ersten ghescreff
in dat latine vnde daer na in dat dudesck ghesettet
is Vnde inholt dat van Abrahams tyden is denne
marken eyn konnincryke ghewezen vñ sodder hefft
Egene kon ninghe vñ heren alletijd ghehat Vñ dat
tho van vele groter manheyt starke vnde vele grote
werke mit vele meer wunders de ghescheen syn by
dyssen konninghe vñ dat densche volk.

Titelbladet af SAXO paa Plattysk. c. 1502.

typen kan ikke paavises i Bøger, trykte før 1500, og det er vel ikke usandsynligt, at hans Udgave af Saxo staaer i en vis Forbindelse med hans Rejse nord paa til Danmark for at bryde sig en ny Vej, den Rejse, paa hvilken vi finde ham i Ribe 1504.

Et Exemplar af Bogen i Universitetsbibliotheket i Christiania er mærkværdigt derved, at de 3 første Ark vise en Mængde orthografiske Afvigelser fra de andre kjendte Exemplarer[1]). Det er ikke en ny Udgave af Bogen, men kun en Satsvariant[2]).

Klemming[3]) har givet Facsimile af et Confraternitetsbrev fra Prædikebrødrenes Orden, der findes i det kongelige Bibliothek i Stockholm. En nøjere Undersøgelse af de her anvendte Typer viser, at Texttypen er Matthæus Brandis' Saxotype, Missaltypen i første Linie er den større Missalskrift fra Missale Hafniense 1510, og det xylograferede *D* gjenfindes i Saxo. Et andet lignende Confraternitetsbrev for samme Orden findes i Upsala Universitetsbibliothek og beskrives sammesteds af Klemming; efter ham er det trykt med samme Typer. Det fremgaaer af begges Text, at de ere trykte 1501. Et tredie saadant Brev i Stockholm er sandsynligvis ogsaa trykt med samme Skrift, skjønt Klemming (Side 81—82) intet siger derom. Resultatet af Typeundersøgelsen peger bestemt paa Matthæus Brandis som Bogtrykkeren, hos hvem Ordensprovinsen *Dacia's* Forstander, Broder Gudmund, bestilte disse Blanketter. Thi disse Breve ere Blanketter, der kunde udfyldes med Navnene paa Personer, der havde gjort sig fortjente af Ordenens Klostre og Institu-

[1]) Bruun, Anf. Skr. S. 43. [2]) Smlgn. ovenfor S. 14. [3]) Sveriges Bibliografi. 1889 ff. S. 80.

tioner, og hvorved de fik Andel i de Naadeskatte, som Ordenen erhværvede og nød godt af, ligesom de efter Døden skulde blive erindrede i Munkenes Bønner.

Skjønt der hidtil kun er fundet Exemplarer af disse Breve i Sverrig, er der næppe nogen Tvivl om, at de ogsaa have været anvendte her i Danmark, der sammen med Sverrig og Norge hørte til Ordensprovinsen Dacia. Hvor Matthæus Brandis har trykt disse Blanketter, kan ikke afgjøres.

I Aaret 1504 udkom den første Bog, der er trykt i Ribe, fra Matthæus Brandis' Presse. Hvorledes han fandt sin Vej til denne By, kan ikke oplyses; men Ribe var den Gang en temmelig betydelig By, Sædet for Biskoppen og Domkapitlet og med mange Klostre.

Om noghē mā wil ev neffning ware.c.lij.
Hoghet vmbosinā bondhūs tre mark loglige
forti at hā ey wilde ware neffning oc taghē
thrn aff hannū tho er hā icke o:saghe thē mz
mē e so offthe som han kreffues loglige til neffning
atware om han ev i ganghē gialde e tre mark so
lenge ath han wordhē so fatugh at han haffuer ey
tre mark.
Si exactor rc̄ Utrū exactor potest intimēdo aliquā causam con
tra aliquē publicare in placito r postea p monitōem duo℞ fyllingh
contra iniuriantem exequi patet in constitutione Erici regis prior
Erici regis filij § vlt.mo.
Si exactor errorsent Uide penā nolētj fieri neffning simile in car
tis statutis cōmunitatū cōtra recusantes officia publica.

Ath neffningh sculle ey swarie thū samme
dagh thē the i tages Caplin liij.
Neffniugi nō debēt de aliqua causa suo iuramē
to discutere illo die quo instituunt quia non
possunt habere min⁹ q̄ viij dies vt veritas inquirat
in causa quā debent iurare.

Af JYDSKE LOV. Ribe, 1504.

Det var *Jydske Lov*, som Matthæus Brandis her trykte; 18 Aar tidligere havde han trykt den i Lübeck paa Plattysk, nu trykker han den danske Text med latinsk Oversættelse og den viborgske Biskop Knud Mikkelsens Fortolkninger. Bogen er omhyggelig beskreven af Bruun[1]), saa vi skulle her kun dvæle ved dens typografiske Stilling blandt Produkterne fra Matthæus Brandis' Presse.

I denne Bog, der er i Kvartformat og har 150 Blade, er der kun anvendt to Slags Skrift. Med den større er trykt den danske Text og den latinske Oversættelse. Det er den samme gothiske Skrift, som Brødrene Matthæus og

[1]) Anf. Skr. I. S. 123 ff.

Lucas anvendte i Lübeck 1497 til Odense Breviaret[1]). Som tidligere er fremhævet, kan man formode, at denne Skrift er kommen i Matthæus' Besiddelse efter Lucas' Død, men noget bestemt herom kan ikke siges.

Den mindre Skrift er ny, og vi finde kun et enkelt Spor af den i andre Bøger fra Matthæus Brandis' Haand, som nedenfor skal omtales. Den er en

Træsnit fra Jydske Lov. Ribe, 1504.

lille, temmelig uklar gothisk Skrift, der gjør Indtryk af at være meget slidt. Initialerne ere tilmalede. Der findes i Bogen fire Træsnit, der ere tarvelige Kopier efter populære Billeder i Folkebøger og Opbyggelsesbøger. Det ene af disse Træsnit er gjengivet af Bruun[2]). Et af de andre, der pryder Titelbladet og forestiller den bekjendte folkelige Figur Marcolfus og hans Kone for Kong Salomon, staaer i nøje Forhold til et lignende Billede, der pryder Titelbladet til en gammel plattysk Udgave af Folkebogen om Marcolfus, som det kongl.

[1]) Se Bogvennen 1893. S. 20—22. [2]) Anf. Skr. I, S. 127.

Bibliothek ejer. Det ene synes at være en Kopi af det andet, udført ved Gjennemtegning paa Træklodsen. Størrelsen af Billedet indenfor Rammen er ens, og en Mængde af de væsentlige Linier vise en paafaldende Overensstemmelse. Der er næppe Tvivl om, at Matthæus Brandis' her gjengivne Billede er Originalen. Marcolfus-Udgaven er uden Trykkested og Trykkeaar, men maa være trykt i Lübeck af Stephan Arndes omkring Aar 1505.

Det er jo højst sandsynligt, at Matthæus Brandis har udfoldet en større Virksomhed i Ribe, men der er ikke bevaret noget sikkert Spor deraf. Han forsvinder fuldstændig for os, og vi gjenfinde ham først 1510 i Kjøbenhavn. Hvor han har virket, og hvad han har virket i de mellemliggende 6 Aar, vides ikke.

Kjøbenhavn havde allerede i omtrent 20 Aar været Sædet for Gotfred af Ghemens Bogtrykkeri. Det var vel ikke nogen ringe Virksomhed, han udfoldede, men de Bøger, som udgik fra hans Presse, vare gjennemgaaende smaa og tarveligt udstyrede. Han arbejdede under saare indskrænkede Vilkaar og naaede aldrig at faa sit Materiel fornyet; det var derfor fornuftigt af ham at holde sig til den let sælgelige Opbyggelsesliteratur og Folkedigtning; han magtede ikke de store Opgaver som for Exempel at trykke et Missale[1]).

Hvis Bruuns Formodning er rigtig, at i en Liste over vaabenført Mandskab i Kjøbenhavn, der sandsynligvis maa henføres til Aaret 1510, Navnet »Mattis Bogtrykker« peger paa Matthæus Brandis og »Mester Gotfred« paa Gotfred af Ghemen, saa have de begge opholdt sig samtidig i Kjøbenhavn. Dog tyder alt paa, at Gotfred af Ghemens Virksomhed standsede just det Aar, da hans Konkurrent dukkede op.

Det eneste bevarede Værk fra Matthæus Brandis' Presse i Kjøbenhavn, er det store *kjøbenhavnske Missale,* der udkom 1510. Det er vel ikke usandsynligt, at det just var for at udføre dette Arbejde, at han slog sig ned i Kjøbenhavn, vel sagtens paa Foranledning af Domkapitlet. Hans lübeckske Missale fra 1486 har været kjendt og benyttet i Danmark, hvilket sees af det kgl. Bibliotheks Exemplar, der har haandskrevne Tilføjelser, som vidne om Benyttelse i en dansk Kirke. Hans Ophold og Virksomhed i Ribe har jo sikkert ogsaa henledet Opmærksomheden paa ham.

Af dette smukke Værk paa 311 Blade i Folio bevares de to eneste kjendte Exemplarer paa det kgl. Bibliothek. Det er beskrevet af Bruun[2]), og der er derfor ingen Grund til her at give en ny Beskrivelse af Bogen.

Af de to Slags Missalskrift, som vi finde anvendte i dette Missale, er den mindre ganske forskjellig fra den, som Matthæus Brandis anvendte 1486 til Lübecker Missalet; den er skaaren og støbt efter den større Missaltypes Snit og harmonerer ganske i Karakteren med denne. Derimod minder den større Missalskrift i høj Grad om den tilsvarende fra Lübecker Missalet; Ligheden er saa stor endog i Enkeltheder, at jeg i Begyndelsen antog dem for identiske, hvilket bragte mig paa den Tanke at henføre det defekte Lübecker Missale til

[1]) Smlgn. Bruun i Aarsskrift for Boghaandværk. 1890. S. 7—31.
[2]) Aarsber. og Meddel. fra det st. kgl. Bibl. I. S. 185—88.

te deo vniuersa terra. iubilate
deo vniuersa terra. psalmum di-
cite nomini eius. venite et audite
⁊ narrabo vobis omnes qui time
tis deū quanta fecit dn̄s anime mee
V̄. Reddā tibi vota mea reddam
tibi vota mea que distinxerunt la
bia mea V̄. Locutū ē os meum in
tribulatione mea locutum est os
meū in tribulatione mea holocau
sta medullata offeram tibi all'a.
D eus qui nos ꝑ hui⁹ Secr̄.
sacrificij venerāda cōmertia:

ceteri: sed vigilemus et sobrij
sim⁹. Qui enim dormiūt: no
cte dormiunt. ⁊ qui ebrij sunt.
nocte ebrij sūt. Nos autē qui
diei sum⁹. sobrij simus. indu-
ti loricā fidei ⁊ caritatis. ⁊ ga
leā spem salutis. Quoniam
nō posuit nos deus in iram.
sed in acquisitionē salutis. ꝑ
dn̄m nr̄m ihesum cristū. qui
mortu⁹ est pro nobis. vt siue
vigilem⁹. siue dormiamus. si
mul cū illo viuamus. Pro-

Matthæus Brandis. En nærmere Undersøgelse viste dog snart en Række smaa Forskjelligheder, hvoraf den væsentligste er en Forskjel i Højden, idet 20 Linier i det kjøbenhavnske Missale er 5 Mm. højere end 20 Linier i det lübeckske.

Denne nye Skrift maa Matthæus Brandis allerede have havt 1501, da han trykte de omtalte Blanketter for Prædikebrødrene, og den nye mindre Skrift anvendte han allerede 1502 i *Medicina spiritualis*. Kanonskriften er ogsaa ny.

Han har aabenbart bestræbt sig for at udstyre det kjøbenhavnske Missale saa smukt, som hans Materiel tillod ham. Papiret har i saa Henseende gjort ham Vanskeligheder; det er tyndt og forholdsvis tarveligt, saa Trykket staar ikke rent og skarpt. Af Initialer er anvendt en Række tarvelige smaa paa 16—17 Mm. Højde, der synes at være skaarne til dette Værk; og det var ogsaa hans Hensigt at anvende større xylograferede Initialer paa passende Steder, men da det kom til Stykket, viste det sig, at han ikke ejede det fornødne Antal; derfor finde vi kun saadanne (43×43 Mm. store) paa 6 Steder, medens der paa 7 Steder er ladet Plads aaben, der aldrig er udfyldt. De anvendte Initialer ere *B, E, G* og *P*, og af disse staaer *E* Bl. 138[r] for et *C*, og det samme *E*, vendt paa Hovedet, maa gjælde for et *D* Bl. 78[r]. Intet af disse Initialer kjende vi fra hans tidligere Bøger, men de høre til en Række, af hvilken *D* benyttedes 1497 i Odense Breviaret og senere i Saxo, og A, C, F, I og S findes i Odense Breviaret. Af dette Sæt Initialer synes han altsaa kun at have havt faa tilbage 1510; dog finde vi et *F* hørende til samme Række blandt det Materiel, hvormed Poul Ræff trykte i Kjøbenhavn, og som han erhværvede efter Matthæus Brandis.

Bogen synes at vidne om en Mester paa Retur, Kolumnerne ere ofte daarligt afrettede, og de med rød Farve indtrykte Ord og Linier staa ikke sjældent skævt. Farven er mange Steder bleg og ujævn. Der blev trykt Exemplarer af Bogen paa Pergament, men af saadanne er kun bevaret et enkelt Blad, som er modtaget i det kgl. Bibliothek fra Rigsarkivet, hvor det fandtes som Omslag om et Regnskab.

Her er vel Stedet til at omtale Resterne af et andet Missale, som ogsaa er trykt af Matthæus Brandis. Det er 4 Stykker, hvoraf kun ét helt Blad, af et Pergamentexemplar af et Missale, der bevares i det kgl. Bibliothek.

Dette Missale har været udstyret ganske som *Missale Hafniense*; det har 34 Linier paa Siden, 2 Linier mere end det kjøbenhavnske, men bærer som dette røde Bladtal og er trykt med de samme to Missalskrifter. De samme Initialer paa 16—17 Mm.s Højde gjenfinde vi her; dog udvise Fragmenterne en ny Form af Initialet *J* foruden 3 Former, der ere fælles for dem og det kjøbenhavnske Missale.

Medens Matthæus Brandis i 1510 trykte Signaturerne med den større Missaltype, finde vi her Signaturen trykt med den lille Skrift fra *Jydske Lov* 1504, foruden her det eneste Sted, hvor denne Skrift findes i bevarede Tryk fra Matthæus Brandis' Presse.

De 4 Stykker give os ingen Vejledning med Hensyn til at bestemme, for hvilket Stift dette Missale har været trykt, ikke heller er det muligt at afgjøre,

naar det er udført. Skulde det være et *Missale for Ribe Stift*, hvis Trykning har været den egentlige Grund til hans Ophold i Ribe 1504? Jeg nøjes med at stille Spørgsmaalet; det lader sig maaske engang besvare, naar det sidste Blad af Missalet ad Aare kunde dukke frem i Rigsarkivet.

Fra Matthæus Brandis' Virksomhed i Kjøbenhavn er der ikke bevaret flere Bøger. Katalogen over Fr. Rostgaards Bogsamling angiver Titelen paa en Bog, som han har trykt 1512. »Catholisk Haandbog med Jomfru Maries Rosenkrantz. Item 7 Bønner, som ere givne 24024 Aar og 30 Dage til Aflad.« Bogen var i Duodez; intet Exemplar er bevaret til vore Dage[1]).

Hermed miste vi Matthæus Brandis' Spor. Idet vi se bort fra Seelmanns Formodning, at han er identisk med den ubekjendte lübeckske Bogtrykker, hvis Mærke var 3 Valmuefrugter og et Dødningehoved, hvilket Mærke endnu findes bag i *Dodendantz*. Lübeck 1520 og *Lucidarius. Sm. St. o. A.*[2]), maa vi snarere antage, at han er død 1512 eller 1513, eftersom Poul Ræff allerede i 1513 er i Besiddelse af hans Materiel, baade Missaltyperne, Kanonskriften og den større Type fra *Jydske Lov* 1504.

Matthæus Brandis var snart oppe snart nede; hans Kunst har næppe bragt ham paa den grønne Gren, men hans Virksomhed var betydelig og af stor Interesse særlig for os Danske. Vel var han først Danmarks fjerde Bogtrykker, men han var Bogtrykkerkunstens Pioner i Nørrejylland, og hans *Missale Hafniense* var vel nok det største typografiske Arbejde, der blev udført i Kjøbenhavn inden Christian III's danske Bibel 1550.

[1]) Se Bruun, Aarsber. osv. I. S. 195—96. [2]) Smlgn. ovenfor S. 16.

ET PAR BIDRAG TIL DANSK BOGHANDELS HISTORIE I FORRIGE AARHUNDREDE

Af E. GIGAS

ET AKTSTYKKE TIL DET »TYPOGRAFISKE SELSKABS« HISTORIE

I den nuværende Aktieselskabs-Periode kan det maaske interessere nogle at se, hvordan man i forrige Aarhundrede her hjemme søgte at sætte et Aktieforetagende i Gang til Litteraturens og derhos ogsaa til Interessenternes Fordel. Det var i 1772, lige efter Struensees Fald, at den tysk fødte J. H. Schlegel, Professor i Historie ved Københavns Universitet, siden flink Bibliotekar ved det kgl. Bibliotek, indbød til Dannelsen af et Selskab, der skulde fremme Udgivelsen af gode Bøger i Danmark og Norge ved at tage saadanne paa Forlag. Hvordan Enkelthederne i hans oprindelige Plan saa ud, kan ikke siges (Ideen stammede forresten fra den bekendte Agent Holck); men hvad den i Almindelighed gik ud paa, fremgaar af den nedenfor aftrykte Kritik deraf. Schlegel forelagde nemlig først sit Projekt for en Del ansete Videnskabsmænd, Forfattere o. lign., deriblandt hans finansielt og matematisk begavede Universitetskollega Abraham Kall, Professor i Græsk, hvem følgende klare og i det hele velskrevne Indlæg skyldes[1]):

Ved nøjere at gennemgaa Hr. Prof. Schlegels Plan har jeg foretaget mig nogle Beregninger, som, hvis de skulde være rigtige, synes at spaa Selskabets Ruin. Jeg ønskede at erfare, om min Frygt var grundet eller ej. Jeg har troet, at det vilde blive Lykke nok for Selskabet, om de kunde se sig i Stand til aarlig at levere Publikum 200 Ark af værdige Skribenteres Arbejder, og højere vil næppe, især i de første Aar, det typogr. Selskabs Bestræbelser kunne stige. — Høje Priser er imod Selskabets Hensigt og forhindrer desuden Debiten; 2 Skilling for et ordentligt Ark Dansk, naar ej Kobbere eller Papiret udfordrer højere Priser, er alt hvad bør tages. — Jo flere Interessentere, jo mere kunde Selskabet haabe at udrette til Litteraturens Udbredelse, men jo vissere og at blive ruineret, saafremt ej de aarlig trykte Arks Mængde tiltog i lige Forhold med Interessenternes. Har Selskabet f. Eks. et Aar trykt 192 Ark og haft 600 Interess., og følgelig af de 192 Arks Afsætning skal udrede Renter à 7 p. C. (eller 8 Mark paa Aktien) af en Kapital paa 12000 Rdlr., før end de kan tænke paa at faa det allermindste af Trykkerlønnen

[1]) Ortografien er moderniseret. Originalen findes iblandt E. C. Werlauffs Papirer.

erstattet, vil vist Tabet blive langt vissere, end om Selskabet kun havde bestaaet af 100 Interess. og altsaa kuns skulde svare Renter af 2000 Rdlr. Jeg kommer nu til mine Beregninger for at se, hvor mange Eksempl. der skal afsættes, inden Selskabet, som i et Aar antages at have trykt 192 Ark, kan blive skadesløs. Jeg forudsætter de allerfordelagtigste Vilkaar for Selskabet, der bestaar kuns af 100 Interessentere, hvoraf enhver af Nidkærhed for Selsk. Bedste tager (hvilket dog ej er forvente) et Eksemplar af alt hvad trykkes, altsaa 192 Ark. Tryk-Omkostningerne vil jeg beregne saa ringe som muligt, neml.:

Bogtrykkerens Løn for Arket . . .	2 Rdl.	5 Mk.	
Papiret	1 -	4 -	
Korrektur	» -	3 -	
Ialt . . .	5 Rdl.	» Mk.,	

bliver for 192 Ark aarlig 900 Rdlr.

Selskabet sælger nu Arket for 2 Skilling, og da hver Interessent supponeres til Selskabets Fordel at tage et Eksempl. af disse 192 Ark, dog med den bevilgede Rabat af 25 p. C., skulde altsaa fra Interessent. for

100 Eksempl. indkomme 300 Rdlr., hvorfra da fragaar Forstanderens 30 p. C. og 100 Rdlr., som foruden de 25 p. C. Rabat bliver Interessenterne godtgjort som Rente af den indskudte Kapital 2000 Rdlr.; bliver tilbage, som fra Interess. virkelig indkommer . . . . 110 Rdlr.

304 Eksempl. à 1 Rdlr. afsættes til Købere uden for Selskabet, hvorfor da indkommer 1216 Rdlr.; men fragaar Forstanderens 30 p. C., som udgør 365 Rdlr., bliver tilbage . . . . 851 Rdlr.

100 Eksempl. bekommer Forf. i Steden for Honorarium, som, naar Arket sælges for 2 Skilling, ej kan være mindre. Man maatte maaske indvende, at disse Forfatternes Eksemplarer ej kunde hindre Debiten for Selskabet, da disse ej lettelig vare i Stand til at anbringe samme. Men naar baade Forfatteren og fremmede, enten Forlæggere eller Kommissionærer, som her Selskabet af dem, der ej ere Interess, vil blive anset for, sælger et og det samme Skrift, er jeg til alle Tider vis paa, og tør beraabe mig paa manges Erfaring, at Køberne i større Mængde søger til Forf. selv end til de andre. Desuden, var jeg Forf. og kunde formedelst Selskabets Handel ej blive af med mine Eksempl., véd jeg nok, hvad jeg gjorde; ligesom Selsk. sælger sine Eksempl. med 25 p. C. til Interessenterne, saaledes solgte jeg mine med samme Rabat til de første de bedste Købere. Maaske disse 100 Eksempl. kunde foraarsage Selsk. mere Ulejlighed, end man skulde tro, da Selskabet ej, uden at præjudicere Interessenterne, kunde nedsætte Priserne.

Nu har da Selsk. faaet sine Penge igen, men dertil behøvedes da i de anførte Poster (endskønt Selsk. kuns bestod af 100 Interess. og hver tog et Eksempl. af alt, hvad tryktes) 504 Eksempl. Kan saa stor en Aftræk overhovedet ventes af *gode* Skrifter? Jeg har spurgt adskillige kyndige derom,

men har næsten af alle faaet nej til Svar. Bliver Interessenternes Antal større eller under samme Omstændigheder ej saa meget trykkes aarlig, bliver Umuligheden for Selskabet at blive skadesløs saa meget vissere, hvilket kan ses af følgende Tabelle:

Naar aarlig bekostes	og Interessenternes Antal er 100	200	300	400	500	600
192 Ark, udfordres	504 Eks.	565 Eks.	625 Eks.	686 Eks.	747 Eks.	808 Eks.
144 Ark, udfordres	515 —	588 —	661 —	734 —	807 —	880 —
96 Ark, udfordres	652 —	748 —	844 —	940 —	1036 —	1132 —

at skulle afsættes, inden Selskabet kan blive skadesløs.

For nogle Dage siden indfaldt mig et Forslag, som jeg siden har begyndt at udføre i en vidtløftigere Plan. Hensigterne blive de samme som ved Herr Prof. Schlegels Forslag, og skulde mit Forslag synes at være lykkelig udtænkt, fortryder det mig kuns ej før at være faldet derpaa.

Selskabet, mente jeg, skulde inddeles i et ubestemt Antal Portioner, hvoraf enhver Interessent kan tage én eller flere, da for hver Portion én Gang for alle betale 5 Rdlr. Enhver Portion giver Interessenten Ret til aarlig at udvælge sig for 3 Rdlr. af de af Selskabet udgivne Skrifter, og bekommer derpaa en Rabat af 33 1/3 p. C., i det han kuns betaler for samme 2 Rdlr. Bøgerne staar det ham frit for at vælge enten af de i samme Aar udgivne eller af Forraaden fra forrige Aaringer. Ved at ansætte saa vel det første Indskud som og den aarlige Bekostning saa ringe tjener i sær Mængden af Læserne, da enhver, som en Gang for alle betaler 5 Rdlr. og siden aarlig kan anvende 2 Rdlr., derved erholder Lejlighed til at kunne ved saa betydelig en Rabat bekomme som Rente af sine indskudte 5 Rdlr. en Fordel af 20 p. C., og skulde han maaske have Lyst og Raad til aarlig at anvende med samme Fordel større Summer, kan han opnaa dette ved at interessere for flere Portioner. — Naar en Interessent i 3 Aar ej benytter sig af den aarlige Fordel, som ham i disse 3 Aar tilkom, anses han for at være gaaet ud af Selskabet, da han ej siden uden ved nyt Indskud af 5 Rdlr. kan nyde den forhen ham tilstaaede Fordel.

Jeg anstiller nu nogle Beregninger for derved at vise Udfaldet af min Plan. Selskabet antages at bestaa af 500 Portioner, som à 5 Rdlr. udgør, hvad ellers efter den anden Plan 125 Aktier skulde koste, 2500 Rdlr. Det første Aar trykkes 170 Ark à 5 Rdlr., bliver altsaa Selskabets Udgift 850 Rdlr., Selskabets Indtægt bliver 2 Rdlr. for hver Portion, i alt 1000 Rdlr. Naar nu Omkostningerne, som jeg, naar denne Plan fulgtes, tydeligt skal kunne vise ej at kunne stige højere end 15 p. C., fradrages, bliver 850 Rdlr. tilbage, som just udfordredes til Trykkens Bekostning. Alt hvad der da kommer ind fra Købere, som ej ere Interessentere, er ren Profit og bliver Tilvækst for Kapitalen 2500 Rdlr., da Interessenterne allerede, i det de kuns betalede 2 Rdlr. for Valuta af 3 Rdlr., har faaet de dem lovede 20 p. C. At de 2 Rdlr. fra hver Interessent ej skulde indkomme er ej at befrygte, da ellers deres 5 Rdlr.

efter 3 Aars Udeblivelse blev en endnu større Fordel for Kassen. Det tillades mig nu at vise nogle af de vigtigste Fordele, som saadan en Indretning vilde have fremfor den foran anførte.

1) *Sikkerheden* for Selskabet er langt større. Efter den forrige Plan udfordres, om Selskabet skal bestaa, et stort Antal fremmede Købere, efter min ingen uden Interessenterne, og hvad andre køber er ren Profit. Efter den forrige Plan kan Selskabet aldrig forud med Vished bestemme, hvad de kan vente hvert Aar at faa ind, og om de altsaa for det kommende Aar kan holde Balancen; de véd deres Interess. Antal, men de véd derfor ej, hvor meget samme tager, og endnu mindre hvad fremmede. Efter min derimod, naar man regner 2 Rdlr. for hver Portion, véd man, hvor meget aarlig *uden mindste Risiko* kan anvendes til Bøgers Trykning.

2) Efter den forrige Plan kan kuns de, som have 20 Rdlr. at undvære, nyde en Fordel af visse p. C., og stiger disse Interessenteres Antal for højt, er Selskabet ruineret. Tre hundrede er nok alt, hvad Selsk. kan bestaa af. Efter min Plan kan formedelst ringere Indskud et langt større Antal interessere; et Udbytte af 20 p. C., som de efter den anden Plan vel aldrig tør gøre sig Haab om, kan de her være vis paa; jo flere Interessentere, jo større bliver immer Fordelen, og jo mere fremmes tillige Litteraturens Udbredelse, hvilket og tillige i en anden Henseende giver min Indretning et nyt Fortrin, nemlig:

3) Litteraturens Udbredelse skal fremmes baade ved at forskaffe Forfattere Lejlighed til at faa deres Skrifter trykte og ved at formere Læsernes eller, som her faar at antages for Synonyma, Købernes Antal. Det første kan opnaas ved begge Planer, det sidste skal opnaas til Dels ved Direktionens Rekommendation, til Dels ved at Køberne bekvemmere end forhen nu kan faa Bøgerne i Provinserne; disse tvende Ting bliver og til fælles for begge Planer, men i ét (og maaske det vigtigste) differerer de mærkeligt. I et Selskab, hvor hver Aktie koster 20 Rdlr., vil vist findes, endog cæteris paribus, langt flere fornemme Stands-Personer og formuende Folk, end hvor Aktien kuns koster 1/4. Man tillade mig et Spørgsmaal: enten *vover* disse Folk deres 20 Rdlr., naar de sætter dem i det Typogr. Selskab, eller ej? *Vover* de dem, da tænke man paa at udvælge sikrere Midler til at vedligeholde et saadant Institut, at ej, naar det første af det Slags en Gang falder, det da skal kunne være til Hinder for andre sikrere Indretninger til samme ypperlige Øjemed. Men *vover de ej* deres Penge og i den Henseende kunde fortjene Publici Tak, saa vil det dog i sig selv med disse *fornemme* eller *rige* Interess. ej sige andet, end at saa og saa mange, hvis *Pligt og Skyldighed* det var at anskaffe sig nyttige danske, ny udkommende danske Skrifter, og derved opmuntre Skribentere, nu indbydes til herudi at efterkomme deres Skyldighed imod en Rabat af 25 p. C. Nej! Folk, som enten kan formodes at ville desuden, eller og burde anskaffe sig nyttige udkommende danske Skrifter, ere egentlig ej de *rette* Interessentere, som Selsk. bør ønske sig; gerne maa Eksellencerne blive ude af et Selskab, hvor kuns indskydes lumpne 5 Rdlr., naar kuns i Middelstanden

en eller anden kunde faa Lyst aarligt *nu først* at bestemme 2 Rdlr. til nyttige Skrifter.

4) Jeg ser ej efter den første Plan, hvad der skulde bevæge *Boghandlerne* til at træde ind i Selskabet. Tager de *ét* Eksemplar af alt hvad Selskabet bekoster, ser jeg vel, at naar de faar solgt 192 Ark, vinder de 10 p. C., men bliver noget deraf usolgt, opsluges lettelig hele Profitten. Af nogle Bøger havde de kunnet afsætte langt flere Eksemplarer end de har Aktier, men kan som *Interessenter* ej faa flere end de har Aktier til, uden for den fulde Betaling, og er desuden forbunden til at tage dem samme Aar. Efter min Plan kan de vælge hvad dem synes tjenligst, flere Eksemplarer af én Bog eller flere Bøger, i Aar udkomne eller ældre, hvorved de ogsaa meget bedre her finder deres Regning, som deres Indskud ej er uden den fjerde Del.

Abr. Kall.

Kalls Udtalelser faldt ikke virkningsløse til Jorden; imidlertid fulgte man hverken hans eller Schlegels Udkast ubetinget, men lavede et Kompromis, der ses af den trykte Opfordring til Indtrædelse i Selskabet (Berlingske Tidende for 11. og 15. Maj 1772), med 10 ansete Navne under som Direktører, hvoriblandt baade Schlegel og Kall samt Suhm, Oeder og Ove Guldberg. Selskabet inddeltes i en Aktie- og en Portionsafdeling; der kunde foreløbig optages saa mange Interessenter det skulde være, og hver havde Lov til at tage saa mange Aktier eller Portioner, han havde Lyst til. De Skrifter, Selskabet udgav, skulde kunne købes af Ikke-Medlemmer til en fastsat billig Pris, men Medlemmerne fik desuden en anselig Rabat. Aktierne lød paa 20 Rigsdaler, og hver Aktionær høstede en aarlig Rente af næsten 7 Procent, idet han havde Ret til for 8 Mark Dansk af Selskabets Bøger, derhos 25 Procents Rabat paa hvad han ellers købte af disse. Portionshaverne betalte en Gang for alle 4 Rigsdaler for hver Portion; en saadan gav Ret til aarlig at vælge for 2 Rdl. 3 Mk. af de udgivne Skrifter, som Vedkommende da kun skulde give 1 Rdl. 4 Mk. for; herved nød han altsaa en Rente af omtrent 21 Procent. Aktieafdelingen var mere beregnet paa de »formuende Elskere af Litteraturen«, den anden Afdeling paa de mindre vel spækkede Pengepunge. Den Portionshaver, der i 3 Aar ikke havde benyttet sig af sin Ret, betragtedes som udtraadt af Selskabet, og hans indskudte Penge beregnedes dets Kasse til Bedste. Schlegel skulde være »Forstander« for Aktie-Interessenterne, Kall for Portions-Interessenterne, uden Gage, kun nød de hver 5 Procent af de til Selskabets Bedste afsatte Bøger. En særlig Rubrik omhandler Selskabets Forhold til Boghandlerne. »Selskabets Mening«, hedder det, »er aldeles ikke at gøre Boghandlerne i København nogen Afbræk i deres besværlige og for Staten nyttige Næring. Forfatterne ombedes derfor udtrykkelig, først at henvende sig med deres Arbejder til de offentlige Boghandlere. Men da næppe i noget Land mere end i Danmark Forfatterne nødes til at være deres egne Forlæggere, kan vel og, for at befri dem for denne Byrde, ingensteds med bedre Føje end her i Landet et typografisk Selskab oprettes. Boghandlerne

vil derved ikke savne noget i den Frihed, som dem tilkommer, at tage herefter, ligesom forhen, i Forlag eller i Kommission alt, hvorved de finde deres Regning. Man haaber langt mere, at det typografiske Selskabs Fremgang, naar Smagen for Læsning udbredes og Korrespondensen lettes, vil befordre den almindelige Boghandels Opkomst. Selskabet er ogsaa stedse villig at overlade Boghandlerne mod en billig Rabat en Del Eksemplarer af de udgivne Skrifter, som i disse Riger eller ogsaa udenlands kan afsættes.« De Boghandlere, der vilde træde ind i Selskabet, fik Tilladelse — fremfor de almindelige Interessenter — til som Aktionærer at tage indtil 10 Bøger pr. Aktie med den for Interessenterne hjemlede Rabat og som Portionsinteressenter at tage indtil for 25 Rdlr. pr. Portion, uden at betale mere end 2/3 af den fastsatte Pris. Forfatterne skulde af Selskabet enten have Penge eller et bestemt Antal Eksemplarer for deres Arbejder.

Hermed var Selskabet da stiftet, og dets Historie er i Hovedtrækkene fortalt i C. Nyrops Værk om den danske Boghandels Historie (II, S. 26-28). Den er hverken synderlig lang eller synderlig lystelig. Allerede et halvt Aars Tid efter Stiftelsen blev Foretagendet Genstand for en skarp Kritik i Tidsskriftet »Kjøbenhavns Allehaande«: der spottedes over dets udtalte høje Formaal, »at opmuntre Geniet, forbedre Smagen, udbrede almindelig Lyst til at læse, hjælpe til at fordrive Tiden, forøge Indsigten og forhøje Sjælen,« hvilket altsammen havde givet sig det første Udslag i Form af et Optryk af Jomfru Biehls Komedier. »Glæder eder, I kære Aktie- og Portions-Ejere! Eders Penge ere vel anvendte, Jomfru Biehl skal ikke have skrevet for intet. Hun skal i det mindste have nogle hundrede Rigsdaler af eders Indskuds-Penge; men derimod kan I faa hendes otte Komedier og tre Prologer samlede i to Bind. Den første Ærestøtte, som er blevet sat for dette Selskab! Efter at Folk har læst sig mætte i hvad denne ærlige Jomfru har skrevet, saa skal det typografiske Selskabs Interessentere trakteres med denne opkogte Suppe.« Den anonyme Artikelforfatter beklager sig endvidere over, at der ingen Generalforsamlinger holdtes, og insinuerer temmelig tydeligt, at det hele var nok mest arrangeret til Direktionens, især Forstandernes, private Gavn, idet han — med mange Spydigheder — spørger, hvor Selskabets fælles Kasse er og hvor meget der er i den. — Af adskillige trykte og skrevne Dokumenter kan man dog se, at Tilgangen af Interessenter en Stund var ikke saa ringe, og det udgav virkelig et Antal værdifulde Skrifter, henhørende saavel til de historiske som til Naturvidenskaberne, hvoriblandt Jens Worms bekendte »Lexicon over danske, norske og islandske lærde Mænd« er særlig at nævne. Men hvad der mægtigt bidrog til Selskabets Tilbagegang, var aabenbart de to Forstanderes Optræden: den mere lyrisk anlagte Schlegel synes temmelig snart at være bleven noget ugidelig lige overfor dets Formaal, og den forstandstørre Kall, der tog sig mere energisk af sin Part i Foretagendet, var efter alt at dømme en lidet behagelig Kollega at arbejde sammen med. Der udviklede sig efterhaanden et formelig fjendtligt Forhold mellem dem siden Kalls første Angreb paa Schlegels Plan, og ligesom Universitetets indre Historie bærer flere Vidnesbyrd om de

to Professorers gensidige Had[1], saaledes gætter man sig nemt til de to Forstanderes Rivninger gennem Schlegels bittre Klager i hans »Betragtninger over Journaler og lærde Tidender, tilegnede retskafne Recensenter, opsatte i Anledning af nogle Recensioner i den kritiske Tilskuer« (hvilke tildels vare af Kall — men uden Forfatternavn — over historiske og filologiske Arbejder af S.), trykt 1779[2]), samt i et Brev fra Kall til en »højstæret Ven« (Prof. Riisbrigh?) af 20. Apr. 1780. Dengang det blev skrevet, havde Schlegel overdraget sin Post som Forstander for Aktie-Afdelingen til den unævnte Brevmodtager, og hans uforsonlige Modstander anklager, i stærke Udtryk og under Anførelse af mange Detailler, den afgaaede Forstander for ikke at have afgjort sit Mellemværende med Portions-Indehaverne; skete det ikke, agtede han »offentlig at tilkendegive sine Gravamina og da vel ogsaa erklære sig om adskillige Poster i Hr. Justitsraadens Betragtninger over Journaler, hvilke sidste han ellers vilde lade blive ubesvarede, da dette Skrift for Resten havde fundet et almindeligt Mishag.« Samtidig foreslog Kall at overgive Ledelsen af Selskabet til Boghandler S. Gyldendal; en Generalforsamling vedtog 15. Okt. 1781 ligefrem at ophæve »det typografiske Selskab«, og saaledes var dets Niaars Saga ude.

ET PAR BOGPRISER FRA DANSKE AUKTIONER I GAMLE DAGE

De gamle Dage, som her komme paa Tale, ere Firserne i det 18de Aarhundrede. Ved at efterse det kgl. Biblioteks Tilvækstfortegnelse for de Aar har jeg truffet flere mærkelige Vidnesbyrd om, hvor forholdsvis let det i ældre Tid var her hjemme at samle paa Bøger, der nu til Dags anses for store Kostbarheder, især Palæotyper. Naar man undtager enkelte Samlere, først og fremmest Otto Thott, har Sansen for disse Rariteter aabenbart ikke været særlig stor hos danske Bogsamlere i Slutningen af 18de Aarhundrede; ellers kunde det kgl. Bibliotek ikke være kommet saa nemt til saadanne Herligheder som f. Eks. Johannes Philippus Bergomensis' »De claris mulieribus«, Ferrara 1497 (174 Blade, Folio), berømt for sine mange smukke Træsnit, hvilken Bog købtes for 5 Rigsdaler 8 Skilling paa Auktionen efter Etatsraad C. F. Temler. Til Sammenligning kan anføres, at ved Auktionen efter Maffeo Pinelli i London 1789 betaltes der næsten 4 Pund Sterling for den. Temler

[1]) F. Eks. i et langt tysk Brev fra Schlegel til Grev J. G. Moltke, dat. 19. Marts 1779, som opbevares i det st. kgl. Bibliotek, og et dansk Brev sammesteds af 20. Marts. Her er en Prøve paa sidstnævnte. »Mandens Had og Avind imod mig, som til min Skade i to Aar hemmelig har været lige saa stærk som den nu viser sig offentlig, gaar indtil Fureur. Derpaa har jeg, al Forsigtighed uagtet, igen haft en tydelig Prøve igaar, og ingen Sagtmodighed kan hjælpe.«

[2]) Det typografiske Selskab og Schlegels Forhold til det omhandles paa 30 Kvartsider (S. 90—120).

havde ogsaa en af de ældste Udgaver af Johannes de Janua's »Catholicon« (den Gang satte man den til omtr. 1468), — den gik i 5 Rdr. 2 Mark. Et Eksemplar af den hellige Benedikts Ordensregler, Venedig 1500, i Kvart, med et Par meget smukke Træsnit, erhvervede Biblioteket paa samme Auktion for 2 Rd. 1 Mk. 2 Sk., og en af de bekendte prægtige, franske Bønnebøger, trykt i Paris 1498 paa Pergament, fik det for 4 Rd. — og én Skilling. Adskillig mere maatte det betale for Grammatikeren Priscians »Opera«, Venedig 1472, i Folio, nemlig 24 Rd., men Prisen paa dette Værk var rigtignok ogsaa 2 Pund 5 Shilling paa den før omtalte Pinelli'ske Auktion, og paa den efter den engelske Biskop Heber i Tyverne af dette Aarhundrede naaede det en Pris af 7 Pund 12 Shilling.

Endnu lavere Priser for Palæotyper end de fra den Temlerske Auktion betaltes dog paa den (eller rettere dem) efter Pastor Jos. Lorck 1785—87. Denne Mand havde i 1784 solgt sin meget værdifulde Bibelsamling, af over 5000 Numre, til Hertug Karl Eugen af Würtemberg for 8000 Rd. og en Pension til hans Enke. Men til Gengæld fik hans Arvinger ikke synderligt Udbytte af de tre Auktioner efter ham, hvor de mange andre gode Bøger, han havde efterladt, kom under Hammeren. Især ved den tredie betaltes der formelig skandaløst lave Priser. Det kgl. Bibliotek købte en Mængde (4—500) og det i det hele ingenlunde værdiløse Bøger paa denne; alligevel beløb hele Købesummen sig kun til 79 Rd. 3 Mk. 11 Sk. Blandt Palæotyperne i Folio var »Boek des gulden Thrones« (uden Aarstal) til 5 Mk.; Cyprians »Epistolæ«, ligeledes uden Aarstal — men ikke fra 1461, som det hed sig, — til 1 Rd. 4 Mk. 1 Sk.; Hieronymus' »Vitæ patrum«, Nürnberg 1478, 1 Rd.; Bartholomæus Anglicus, »De proprietate rerum«, Lübeck 1482, 2 Mk. 1 Sk.; Joh, Phil. Bergomensis, »Supplementum chronicarum«, Venedig 1486 (en af de ældste Udgaver af Skriftet, med interessante Træsnit), 1 Mk. 9 Sk.; samme Bog, Venedig 1490, 1 Mk. 4 Sk. I Kvart: Johannes de Voragine, »Legenda sanctorum«, Venedig 1483, 2 Mk.; Augustinus' Forklaring over Bjærgprædikenen, Paris 1494, 2 Mk. 4 Sk. (dermed fulgte endda »Breviarium Havelbergense«, Nürnberg 1492); endelig den mærkelige Satire »Brunellus in speculo stultorum«, Køln 1499, med Træsnit, for — 8 Skilling (et ukomplet Eksemplar solgtes for 15 Francs 1783 efter Hertugen af La Vallière, den navnkundige Bogsamler).

Men ogsaa ældre danske Tryksager kunde man paa de Tider faa for særdeles godt Køb. Efter Pastor Albeck i Munkebjærgby 1783 solgtes f. Eks. en Del af de for Personalhistorien saa vigtige Ligprædikener fra 17de Aarhundrede for 2 Mk., 1 Mk., ja 12 og 8 Sk. Stykket; seks af dem betaltes med 4 Mk. 6 Sk. Omtrent samme Priser for denne Art Skrifter, gennemgaaende dog lidt højere, findes betalte paa Auktionen efter Underbibliotekar Chr. Brandt 1784. Her købte Biblioteket bl. a. Peder Palladius' Catechismus 1559 og Niels Hemmingsens 1560 sammen med en armenisk fra det 17de Aarhundrede for 1 Mk. Hvad en Bogsamler nu til Dags nok kunde ønske at erhverve for en saa ringe Pris, er de 22 Statskalendere, den ældste fra

1736, den yngste fra 1771, som vort Bibliotek fik for i det Hele 3 Mark. Efter Biskop Harboe kom vort Bibliotek 1785 i Besiddelse af Strasburger-udgaven 1586 (Folio) af Niels Hemmingsens Kommentar til Apostelbrevene, for kun 4 Mark. Ved den 3die Lorck'ske Auktion bleve en Mængde Ligprædikener over Holstenere, navnlig Adelige, solgte for lige saa fabelagtig smaa Priser som Palæotyperne. Ogsaa ved Auktion efter Justitsraad Munck 1787 betaltes danske Ligprædikener fra 17de Aarhundrede umaadelig ringe: med 6, ja 4 Sk. Efter Munck købtes ligeledes nogle Holbergudgaver billig. nemlig »Peder Paars« 1720 for 1 Rd. 1 Mk. 1 Sk.; samme Bog uden Sted og Aar for 1 Mk. 8 Sk., Heltehistorierne 1739 for 1 Rd. 4 Sk., »Niels Klim« 1755 for 4 Mk.

Til Slut nogle Priser for Haandskrifter. Efter Konferentsraad Sevel 1781: Valdemars og Eriks sjællandske Lov, Pergament, i Kvart, 45 Rd. 3 Mk. 1 Sk.; Adam af Bremen, ligeledes Pergament og i Kvart, 13de Aarh., 45 Rd. 1 Sk.; den Lybske Ret 1491, ogsaa Pergament, Kvart, 1 Rd. 1 Sk. (denne ene Skilling har øjensynlig ofte afgjort Købet). Efter Temler: en latinsk Bønnebog paa Pergament, 14de Aarh., Duodez, 1 Rd. 5 Mk. 9 Sk. Paa en hos Boghandler Hegelund holdt Auktion: et Pergamentshaandskrift af den islandske Jonsbog, fra 13de Aarhundredes Slutning, 13 Rd. 5 Mk. Men Priserne fra de Lorckske Auktioner ere atter her de ringeste: et stort Missale paa Pergament, 7 Rd. 5 Mk. 1 Sk., og en dansk Bønnebog i Oktav, ogsaa skreven paa Pergament — 10 Skilling.

AFDØDE DANSKE BOGHAANDVÆRKERE

IV

JOHAN JENS FREDERIK HOSTRUP SCHULTZ

født den 29de Januar 1834, død den 28de Juni 1895.

Den ubønhørlige Død har atter i Aar taget en Boghaandværksmand, der fortjener en Plads i »Bogvennen«s Mausoleum. Fredag den 28 Juni overraskedes Familie, Arbejdere og Venner ved den sørgelige Meddelelse, at Bogtrykker Johan Jens Frederik Hostrup Schultz Aftenen forud pludselig var afgaaet ved Døden. Som Chef for et af Landets ældste og største Bogtrykketablissementer har afdøde spillet en Rolle, der paa forskellig Maade har haft Betydning for Fagets Udøvere. Han blev født d. 29de Jan. 1834 paa »Benzonseje« — en større Landejendom mellem Køge og Roskilde —, der paa den Tid var i Faderens, senere Justitsraad Jens Niels Nic. Hostrup Schultz's Besiddelse. Et Par Aar efter denne ældste Søns Fødsel flyttede Familien til Kjøbenhavn, hvor Faderen først ledede og senere overtog som Ejendom det Schultz'ske Officin, der som Fælleseje tilhørte Arvingerne efter Direktør Jens Hostrup Schultz. Skønt Fr. Schultz, hvis Skole-Opdragelse afsluttedes paa Herlufsholm, oprindelig havde lært Malerfaget og i denne Egenskab besøgt Kunstakademiet, blev han, som ældste Sønnesøn og sandsynlig Arving til Trykkeriet, senere Typograf og kunde fejre sit Svendegilde som Sætter den 3die Juli 1858. Trykkeriets Udvikling havde begyndt at tage Fart og krævede mere Rum, end de indskrænkede Lokaler i Virksomhedens snart hundredaarige Hjemsted paa Højbroplads kunde yde. 1872 opførtes derfor den nuværende Trykkeribygning med tidssvarende, hensigtsmæssige Arbejdsrum og Plads til Udvidelse paa alle Omraader. Det var en glimrende Periode for Forretningslivet og ikke mindst for Bogtrykkerierne i

Hovedstaden; de ældre Etablissementer udvidedes og en Del nye anlagdes; men samtidig voksede ogsaa Arbejdernes Krav paa Part i disse Velsignelser i Form af højere Løn og lettere Arbejdsvilkaar, og disse Krav antog af og til Dimensioner, der bevirkede, at Faderen allerede 1875 blev træt og overdrog Frederik Schultz hele Virksomheden, hvortil han ogsaa var udrustet som faa Principaler er det. Som Sætter og Faktor havde han i flere Aar deltaget i den daglige Virksomhed, og selve Trykkearbejdet havde han lært i det Vieweg'ske Trykkeri i Brunsvig, hvor han opholdt sig i et Aarstid 1862—63. Schultz havde en sjælden fin Forstaaelse af Billedfremstillingsmetoderne og var en Mester i at gøre »Tilretninger« — Skade, at den forcerede Virksomhed, som Regeringsarbejdet kræver, og som væsentlig fylder Trykkeriets Tid, saa sjældent har givet ham Lejlighed til at vise sin Færdighed. Medens Schultz som Trykkeriets Ejer virkede i 20 Aar, har dette udviklet sig i betydelig Grad og staar den Dag i Dag uanfægtet af alle Angreb som officielt Rigsdags-, Regerings- og Universitetstrykkeri.

»Foreningen af danske Bogtrykkere«, der paa Initiativ af Sally B. Salomon og med ham som Formand stiftedes 1872, fik allerede 2 Aar efter Lejlighed til at byde Frederik Schultz Formandspladsen, hvortil han saavel ved Evner som Stilling særligt egnede sig, og han beklædte denne Plads i Foreningens vanskeligste Periode under Strike og Tarifordninger. En vis Stivhed i Karakteren var her paa rette Plads, men han lod sig undertiden henrive til Stædighed, og dette bevirkede, at han forlod Foreningen. En Gerning, som Schultz udførte under sin Formandsledelse, var Oprettelsen af en Fagskole for Sætter- og Trykkerlærlinge; han og Foreningens Viceformand fik Skolen oprettet i Teknisk Selskabs Skoles Lokaler i Læderstræde, og der samledes straks henved 70 Lærlinge ved de Foredrag, som de 2 Herrer skiftevis holdt over Typografiens Teori. Principalerne modarbejdede imidlertid Sagen; hertil bidrog maaske ikke mindst den vedvarende bitre Stemning, som Kampen mellem Arbejder og Arbejdsgiver vedligeholdt.

Frederik Hostrup Schultz var en fuldstøbt Personlighed, tætbygget, noget over Middelhøjde og uden Hjælp af flatterende Pynt en nobel Skikkelse; af hans klare Øjne lyste den Hjertensgodhed, der saa ofte har givet sig Udslag overfor hans Arbejdere, dels personligt og dels i Form af store Gaver til fælles Nytte for dem; i sit Væsen var han ligefrem og af Tænkemaade human, livlig i Konversationen og ofte træffende i sin Dom.

I en Alder af 53 Aar angrebes Schultz af en alvorlig Underlivssygdom, der nedbrød hans iøvrigt stærke Konstitution. Syg og træt trak han sig da tilbage til sit Landsted i Hellebæk, hvor han hos sine Børn og sin Hustru, hende han vandt i det Vieweg'ske Hus i Brunswig, søgte Fred og Hvile. Et Par Dage om Ugen opholdt han sig ved Forretningen i Kjøbenhavn, og her overraskede Døden ham.

1 December 1895. *O. C. O.*

V

LUDVIG CHRISTIAN JOHAN KØBKE

født den 21de Januar 1859, død den 31te Maj 1895.

Livet formede sig ikke heldigt for den unge Mand, hvis Navn staar over disse Linier. Han var en fjærnere Slægtning af Maleren Christen Købke, og troede sig selv kaldet til at være Maler. Han udstillede i Aarene 83-85 og vistnok en Gang senere Figurbilleder, der viste et utvivlsomt Talent, men som havde en særlig ram Smag i Opfattelsen og en Hvashed i Valget af og Synet paa Motivet, der ikke var skikket til at vinde ham Venner blandt Publikum. Man erindre Scenen hos Dameskræderinden og det han kaldte »Rig Mands Søn og fattig Mands Datter«. Allerede i disse Aar var han betænkt paa at vælge sig en anden Levevej og uddannede sig til Xylograf hos F. Hendriksen. Han arbejdede sig frem med stor Energi og naaede hurtigt til at blive Herre over Træsnittets vanskelige Teknik. Efter at have arbejdet et Aarstid i London præsterede han adskillige smukke Træsnit, deriblandt flere efter Werenskiolds Æventyrtegninger samt to af Niels Skovgaards Tegninger til St. Laurentius (Fremtidens Hæfter). Det ene er Billedet, hvor den unge Kvinde giver Laurentius Almisse, det andet Trolden, der bygger Kirke, hvoraf navnlig det sidste overordentlig levende gengiver Tegningens Tone og Streg. 1889 udstillede han en Række Træsnit paa Foraarsudstillingen. I 1890 skar han to Tegninger af Erik Henningsen til »Kejserens nye Klæder« (ligeledes i Fremtidens Hæfter), hvoraf det første med Kejseren i Procession er særdeles sirligt og smagfuldt gjort. Det kan vel kaldes det første Træsnit helt gennemført efter moderne Principper i den tonede Behandling, der er udført her hjemme. Forholdene vare imidlertid meget ugunstige for Træsnittet, og hellere end at beskæftige sig med ganske interesseløse Opgaver tog han fat paa en ny Vej, nemlig at blive Reproduktions-Fotograf. Som saadan arbejdede han fra 1890 til Foraaret 1893, da en svær Sygdom, som han vistnok længe havde baaret paa, kom til Udbrud. Den nedbrød hans stærke Legeme, og han blev ikke mere skikket til Arbejde. Som Træskærer har han vist ualmindelige Evner, og hans solide kunstneriske Opdragelse havde sikkert gjort ham til en fremragende Dygtighed som saadan, naar Lykken havde været ham gunstigere. Han var et godt Hoved, en noget sær og indesluttet Mand, men brav og paalidelig som faa.

F. H.

LUDVIG PHILIPSEN

født den 15de Juni 1855, død den 23de Avgust 1895.

Den betydningsfuldeste Begivenhed, der i 1895 er foregaaet i dansk Boghandel, er Oprettelsen af det nordiske Forlag ved Salget af det gamle P. G. Philipsenske og det unge Ernst Bojesenske Forlag til et Aktieselskab. Indledet og forberedt tør man sige, at denne Tildragelse blev ved Ludvig Philipsens tidlige Død i August Maaned, der ikke blot føltes som et smerteligt Tab i den gamle Forretning, af hvilken han var den ene Ejer og Leder, men ogsaa af hans Standsfæller i Almindelighed. For den store Kreds af Folk, der skrive og fremstille Bøger, var Tabet lige saa alvorligt, thi mangfoldige af disse vare knyttede til Forlaget ved Baand, der ikke blot vare forretningsmæssige, men som for de flestes Vedkommende beroede paa en gensidig Forstaaelse og Hengivenhed, der ikke er hverdagsagtig nu om Stunder. Dette gode Forhold beroede paa visse Egenskaber hos de to Brødre Philipsen, der paa fremragende Maade gjorde dem skikkede til den store Virksomhed, de drev. Egenskaberne laa ikke paa Ydersiden af de to's Væsen, tvært imod; i saa Henseende var der vel dem, der efter flygtig Samarbejde nærede den Mening, at de netop vare vanskelige og lidet tilgængelige Folk, men havde man vundet deres Tillid og kendte man dem nærmere, da viste de sig at være klare, resolute, elskværdige og absolut paalidelige i deres Maade at drive Forlaget paa.

Det var ganske vist den mindste Del af Forretningens Forbindelser, der kendte Ludvig Philipsen nærmere og vidste, at han bag et meget tilbageholdende Væsen, der endog undgik saa meget som muligt at komme i direkte Forhold til Forfattere og andre Forbindelser, gemte en fin og nobel Natur, der var trofast indtil Stædighed lige overfor det, der engang havde vundet hans Hjærte. Heller ikke alle anede, at hans sky Personlighed dækkede over stor Dygtighed, udmærkede Evner og en solid og gammeldags reel Forretningsaand, der vel maatte finde sig i de ekstravagante Former, som den

hidsige Konkurrence i de senere Aar paatrykte vor hjemlige Forlagsvirksomhed, men som aldrig var til Sinds at give efter for eller holde Trup med en Tingenes Gang, han ansaa for ødelæggende for Boghandelen.

Da Faderen, P. G. Philipsen, i 1877 døde, havde Ludvig P. allerede i syv Aar arbejdet i Forretningen. Dens Ledelse overtoges straks af ham i Forening med den lidt ældre Broder, cand. jur. Gustav Philipsen, og de førte den paa deres Moders Vegne indtil de den 1ste Januar 1880 helt overtog den. Fra Faderen arvede de et meget betydeligt Forlag, der helt havde sit Særpræg. Den gamle Philipsens Forlag var i højere Grad end de andre Bogforlæggeres grundet paa hans eget Initiativ. Den store Række af populære naturvidenskabelige Værker, som han omplantede fra Udlandets Litteratur, gav den sit væsentlige Præg, men han knyttede dertil i senere Aar flere lignende Værker, der vare selvstændigt udarbejdede her hjemme, saa vel som en Række Skole- og Lærebøger fra mange forskellige Omraader. Fælles for hele hans Virksomhed var en for sin Tid god og omhyggelig Udstyrelse i Forbindelse med rigelig Anvendelse af Illustrationer, og han var ingenlunde smaalig eller nøjeregnende med Omkostninger ved de Arbejder, han satte i Gang, allermindst overfor Kunstnerne og Haandværkerne.

Ogsaa disse gode Egenskaber toge de to Brødre i Arv i forstærket Grad. Der var hos dem aldrig Tale om at knibe paa Priserne, og der hørtes ingen Suk og Klager over Udgifterne ved Foretagender, der ikke slog an, end mindre gjordes der Forsøg paa at ændre Planen for et større Værk af Hensyn til det mulige Vanheld, som Bogen mødte. Den Ligelighed, hvormed Faderen bar Forretningens skiftende Held, var lettere at praktisere for ham, der arbejdede paa et snævrere Omraade og under mindre Konkurrence, end den blev under de langt større og vanskeligere Forhold, som Sønnerne efterhaanden kom ind under; men det skal siges til de to Brødres Ros, at de aldrig have svigtet de gode Traditioner i saa Henseende. I alle andre Retninger udvidede og udviklede de Forlaget, saa, da det solgtes, var det utvivlsomt det danske Forlag, der havde mest aandelig Betydning og Vægt. De holdt den gamle Del deraf, der havde Livskraft, udmærket ved lige, og inddrog efterhaanden betydelige nye Felter under Virksomhedens Omraade. Lad os nævne det store Antal Skolebøger og Lærebøger af videnskabeligt Indhold, som de have udgivet til Dels efter nye og forbedrede Principer, det anselige Antal videnskabelige Værker, de have forlagt, ved Siden af Forøgelsen af den gamle Række populær-videnskabelige Værker, og endelig den store Virksomhed, de have udfoldet som Forlæggere af skønlitterære Bøger. Paa dette Omraade var der i Faderens Forlag kun glimtvis Bestræbelser fremme, og det er de to unge, der her alene have brudt nye Veje. En stor Begyndelse gjordes ved Købet af Forlagsretten til Oehlenschlägers Værker, som er blevet godt forvaltet af dem, men af den nyeste Litteratur ville Navne som E. Brandes, Dinesen, Esmann, Garborg, Gjellerup, Hamsun, Joh. Jørgensen, Niels Møller, Nansen, Pontoppidan, Rist, Stuckenberg, Wied, Woldemar o. a. samt fra det videnskabelige Omraade: Kr. Bahnson, Dr. R. S. Bergh, Lektor

Boas, B. Bøggild, V. Bentzon, Professorerne Chiewitz, C. Christiansen, P. la Cour, Gertz, Høffding, Jul. Lange, Lütken og Kr. Nyrop, Dr. Alfred Lehmann og F. Levison, Dr. Friedericia, Karl Madsen og Dr. Sophus Müller, Joh. Ottosen, Marcus Rubin og Herman Trier, Kr. Paulsen, Prof. R. Pedersen, Dr. O. G. Petersen, Erik Pontoppidan, E. Rostrup, C. J. Salomonsen, E. Schmiegelov, Tscherning, C. Ussing, V. Vedel, Warming og H. Westergaard tydeligt nok vise, hvor Græsset groede. Medens Philipsens paa de mere traditionelle Omraader af Forlaget vare yderst konservative, næsten alt for konservative i deres Syn paa Bøgernes Tilsnit, have de som Forlæggere af skønlitterære Bøger vist en udviklet Sans og Smag for Udstyret, uden nogen Sinde at indlade sig paa de Modernismer, der falde udenfor forstandigt Bogarbejde, og som kun have den Opgave at vække Købernes Opmærksomhed. Ganske særligt interesserede Ludvig P. sig for Papiret og passede nøje paa, at der blev benyttet det bedst mulige. At Stoffet altid var godt, var for ham det vigtigste. En lignende Omhu viste han overfor Hæftningen af de mange Leveringsværker, de udgav. Det Philipsenske Hæftearbejde var det bedste, der udgik fra dansk Forlag, en ganske simpel Følge af, at de betalte den bedste Pris.

Hvad der ovenfor er sagt om Faderen, at han selv tog Initiativet til sit Forlag, gælder i lige saa høj Grad om Virksomheden efter hans Død. Der var stadigt store Foretagender i Gære hos Philipsens. Et af de største, som var planlagt og ordnet allerede for flere Aar siden, er nu med mange andre Ting overgaaet til det nordiske Forlag. Det er en Danmarkshistorie i seks Bind, skrevet af vore Historikere par excellence, og som tænkes rigt og avtentisk illustreret. Alle disse Arbejder krævede de to Brødres hele Tid og alle deres Kræfter, men de vare ved Siden deraf stærkt interesserede i alle alvorlige Samfundsanliggender. G. Philipsen havde disse Interesser for længst ført ind i vort offentlige Liv, og det var derfor forstaaeligt, at han — der ved Broderens Død tabte en stille, men saare solid og sikker Medarbejder — slog til, da man kom ind ad hans Dør med et godt og antageligt Bud paa den gamle Forretning. Det er saa meget mere forstaaeligt, som de, der kende ham, vidste, at han med stigende Mishag saa paa den stadigt voksende reklamemæssige Drift i Forlagsvirksomheden saavel som paa den vilde Konkurrence med sine usunde Følger i afjasket Arbejde.

For os andre er Sagen netop af disse Grunde saa meget sørgeligere, thi hver Gang et Bolværk falder, bliver Arbejdsvilkaarene mindre morsomme. Forhaabentlig maa det lykkes det ny Selskab, der under Hr. Ernst Bojesens kyndige og lykkelige Ledelse skal repræsentere et stort gammelt og et anseligt ungt Firmas Virksomhed, at bortvejre den almindelige Bekymring, der bredte sig i alle interesserede Kredse, da Overdragelsen foregik. Ernst Bojesen har sikkert den bedste Vilje, og mangfoldige haabe, at hans gamle Held maa følge ham ad de ny og bredere Veje, ad hvilke han nu skal færdes, saa det bliver ham muligt at tage de Hensyn og vise den Omsorg for Littera-

turen og Boghaandværket, som Forlagsvirksomhed, om den vil gøre Krav paa ideel Stræben, altid har Forpligtelse til.

Ludvig Philipsen døde som en ung Mand. Han var alle Dage en udpræget frisindet Mand, og dog maa det siges, at han mellem de foretagsomme Boghandlere hørte til den gamle Skole. Han kunde hænge ved gamle Former i Boghandelen udover hvad andre fandt rimeligt og gavnligt, men havde i disse som i andre Henseender sine Argumenter i Orden, og var ikke let at flytte. Sin store Tilbageholdenhed til Trods var han livlig og varm i Diskussion med Folk, han kendte og holdt af, og i den begrænsede Selskabelighed, han deltog i, var han munter og afholdt som faa. Fra mange Sider modtoges Meddelelsen om hans Død med dyb Beklagelse, men de danske Boghaandværkere have ganske særlig Grund til at hædre hans Minde, thi han var dem en tro Ven og undte dem alt godt. De Bestræbelser, der ere udgaaede fra Forening for Boghaandværk, havde oprindelig ikke nogen ubetinget Ven i ham. Han frygtede maaske, at urimelige Fordringer til Bøger var det, der blev Følgen af vort Arbejde, men han forandrede sit Syn i Aarenes Løb, eftersom han mærkede, at der ikke fra vor Side stilledes andre Krav end dem, der ogsaa kunne naas under smaa Forhold, de samme, som han stillede til sig selv og til de Folk, han med Tillid arbejdede sammen med, dem nemlig, altid at yde det bedst mulige og saaledes, at det kan taale en nøjereseende og forstandig Kritik.

F. H.

MINDRE MEDDELELSER

Henry O. Houghton, Grundlæggeren af *Riverside Press* og Hovedlederen af dette store Trykkeri i Cambridge og Forlæggerhuset Houghton, Mifflin & Co. i det nærliggende Boston, døde den 25de Avgust 1895, 72 Aar gammel. Sammen med den ældre Harper og den noget yngre Th. L. de Vinne hørte han til de fremragende Bogtrykkere, der har hævet amerikansk Bogarbejde til det uomtvistelige høje Standpunkt, det indtager. Efter at have lært sit Haandværk grundigt blev han i Stand til at ofre fire Aar paa sin Uddannelse i Burlingstons Højskole, og kort Tid derefter etablerede han sig i Cambridge for et Familietilskud paa et hundrede Dollars. Han har selv fortalt, hvorledes det ikke var ham muligt at opdrive andet Arbejde end et græsk Testamente, og hvor bittert det faldt ham at skaffe sig Kredit og Skrift til at udføre Bestillingen.

Hans Trykkeri gik dog snart saa godt fremad, at han kunde købe det store Jordstykke umiddelbart ved Charles River, hvor Trykkeriet nu har sine vidtstrakte Bygninger, frit beliggende i en lille Park og med den store Hovedbygning dækket af Vedbend til Taget. Nu omfatter Huset alle de Haandværk, en Bogs Fremstilling kræver, og det i udsøgt mønsterværdig Form. Forlaget, der er det næst største i Nordamerika, har Filialer i New-York, Chicago og London. Dets Hovedkontor er i den ældste Del af Boston lige overfor Byens gamle Park. Houghtons Kontorer ere vidt forskellige fra hvad man er vant til hos os. De ere i et gammelt Beboelseshus, og Adgangen er ad en snæver Trappe. Er man vel naaet op, gaar man gennem en Række hyggelige Værelser, fri for Pulte, Skranker og høje Stole, men møblerede paa fornuftig Vis og med Arbejdspladserne saaledes fordelte, at hver Mand — eller Kvinde — har Albuerum. Det er forstaaeligt, at Firmaet i de samme Lokaler har kunnet samle til Fest anselige Antal af de mange betydelige Forfattere, det er Forlægger for. Houghton har maattet kæmpe haardt, før han naaede frem, thi Husets stærke Vækst krævede Penge, og han har derfor tidligt haft Kompagnoner. Siden Firmaets sidste Forandring, der stammer fra 1880, har dets Stilling været udmærket. Saa godt som alle Amerikas Forfattere have været knyttede til Huset gennem mangfoldige Aar, ligeledes mange engelske. Houghton var H. C. Andersens avtoriserede Forlægger, og han var ligeledes B. Bjørnsons Forlægger. En stout og gennemsolid Mand, en udmærket Haandværker, en klog og nobel Forretningsmand har afsluttet sit betydningsfulde Liv.

Slægten Heilmann, en Samling Levnetsbeskrivelser, udarbejdede af Gerhard Heilmann, er Navnet paa en sjælden Bog, hvis Udgivelse afsluttedes i 1895. Det er en af de nutildags faa Bøger, der helt unddrager sig offentlig Omtale, men da det er et ganske ualmindeligt kærligt og omhyggeligt gennemført Bogarbejde, er det rimeligt, at *Bogvennen* henleder Opmærksomheden paa det.

I Omfang og Udstyrelse er Bogen den anseligste Personalhistorie, der er udgivet her hjemme. Trykt i et højt Kvartformat udgør den 49 Ark foruden Stamtavler og Titelark. Oplaget er 131 Eksemplarer, hvoraf et paa Bøttepapir og nogle faa Eksemplarer paa særlig godt og svært Papir. Slægten, der skildres, er af gammel tysk Afstamning. Den har vel ingen navnkundige Personligheder at opvise, men til Gengæld en Række velbegavede Mænd og Kvinder i forskellige borgerlige Stillinger. Et jævnt godt Udkomme, adskilligt godt Humør og flere Tegn paa kunstneriske Anlæg, uden at disse dog afføde hel kunstnerisk Virksomhed, er det, der særkender Slægten. Endvidere maa der i denne være en Del Sans for at bevare Minder, thi det er et stort Materiale, der har været at bygge paa, og det er samlet med megen Energi og sikkert med stor Møje af Bogens Forfatter. Det er en velskreven og morsom Bog, der giver udmærkede Billeder af Livet i Præstegaarde, Proprietærgaarde og Embedsmandshuse fra første Halvdel af vort Aarhundrede. Forfatteren, der er Kunstner,

siden han tog fat paa denne Opgave, er bleven kendt som Tegner for Boghaandværket, har helt igennem tegnet de dekorative Vignetter og Billeder, hvormed den er rigt smykket. Det store Antal Portrætter er efter Malerier, gamle Tegninger, Silhuetter og Fotografier.

Det er morsomt at se, hvor Arbejdet har været lærerigt for Forfatteren. Udgivelsen er sket i Hæfter gennem halvtredje Aar. Uden at Enheden i det oprindelige, vel anlagte Udstyr er brudt, er der en voksende Forstaaelse i Brugen af Bogtrykkets Midler og i at tegne for dets Tarv, der er meget glædelig. Smudstitlerne i Bogens Slutning, den helt selvstændigt formede Indholdsfortegnelse, den kursiverede Efterskrifts Dekoration, den gode økonomiske Ordning af en større Samling Digte af Carl Ulrik Heilmann, der optager 4¹/₂ Ark i Bogens sidste Del og er helt festligt dekoreret Side for Side, samt endelig det dristigt, men virkningsfuldt formede Titelblad, ere Vidnesbyrd om et ihærdigt Arbejde for at naa det bedst mulige Resultat. Til den færdige Bog har Heilmann lavet egen marmoreret Forsats og Tegning til et Bind, der er udført i fuldt Maroquin med Haandstempler. Det er et Bogarbejde, der gør sin Forfatter og Leder megen Ære, og det vil blive staaende som et vakkert Vidnesbyrd om, at en Privatmand ved Omhu og Forstaaelse af Typografiens Egenskaber kan rejse sin Slægt et smukt Mindesmærke i en Bog.

De i *Bogvennen* offenliggjorte Afhandlinger »Bidrag til Lübecks Bogtrykkerhistorie i det femtende Aarhundrede« af Assistent ved det store kgl. Bibliotek H. O. Lange ville blive oversatte og trykte i *Revue des Bibliothèques* i Paris.

Efter Opfordring fra S. Bings ny Udstilling »*l'Art Nouveau*« i Paris har vor Forening sendt en Afdeling nyt dansk Bogbinderarbejde og en Serie illustrerede danske, norske og svenske Bøger til en international Bogudstilling, der afholdes paa dette Sted i Juni 1896. Vor Aarbogs sene — alt for sene — Fremkomst muliggør at bringe slige Nyheder i en Bog, der bærer Aarstallet 1895.

Florimond Badier. Om denne saa omstridte gamle franske Bogbinds-Mester bragte det fortjenstfulde engelske Tidsskrift *Bibliographica* i et af dets første Hæfter (1895) en faa Siders Artikel af William Younger Fletcher. Som ventelig var, hvor Talen er om Badier, træffer man her en Redegørelse for de Grunde, der tale for eller imod at stille denne Mand paa den Hædersplads i det franske Boghaandværks Historie, som indtil for faa Aar siden uanfægtet indtoges af den berømmelige, men indtil da endnu ikke historisk paaviste Le Gascon. Forinden Forfatteren nævner de Anskuelser, forskellige Avtoriteter have fremsat om dette filtrede Problem, meddeler han de knappe, men højst værdifulde Oplysninger om Le Gascon, som Thoinan i sin udmærkede Bog »Les relieurs français« saa sig i Stand til at bringe. Af de Aktstykker, hvori Le Gascon — omend beklagelsesvis kun under dette sit Tilnavn — findes nævnt, er det ældste Sct. Johannes Gildets Register (Evangelisten Johannes var de franske Boghaandværkeres Skytspatron) fra Aaret 1622. I dette læses følgende Passus:

Au Gascon pour une peau de maroquin incarnat pour relier le missel du Concil, in fol., que la Compagnie du sieur Chappelet et consors ont donné en blanc à la confrairie . . . . 4 l. 10 s.
Pour un sinet pour servir audit missel . . . . 3 l. 10 s.
Pour une bazane pour une housse audit missel . . . . 0 l. 7 s.,

en Meddelelse, hvoraf det i øvrigt synes at fremgaa, at Le Gascon kun har faaet Betaling for sine Udlæg, men har udført selve Indbindingen uden Vederlag som sin Gave til Gildet.

De vigtigste Oplysninger — og saadanne, der have Betydning udover det blot at konstatere Mandens Eksistens, har Thoinan faaet af de Uddrag, som Léopold Delisle har gjort af Brevvekslingen mellem to af Tidens største Bibliofiler, Peiresc og Dupuy. I et Brev, dateret den 12te April 1629 skriver saaledes Dupuy til Peiresc, at denne har forbavset ham i allerhøjeste Grad ved at meddele ham, at Le Gascon har beskaaret et Eksemplar af *Opuscula Bellarmini* for meget; thi, skriver han længere hen i Brevet: »il est assez scrupuleux«. Og ogsaa i andre af deres Breve finder man Le Gascon nævnet. I samme Aar (1629) skriver François Auguste de Thou til Pierre Dupuy fra Alexandria, at han der har købt flere arabiske Bøger, hvoriblandt en Koran »des plus beaux«, og han tilføjer: »la reliure vous plaira, et je m'assure que le Gascon s'étudiera d'imiter la dorure«. Det fremgaar altsaa af disse Uddrag, at omkring 1629 levede der en Bogbinder, som kaldtes Le Gascon, og at denne var en skattet Mand i sit Fag; men hvad han egentlig hed, fik man ikke at vide.

Og nu Florimond Badier. Hvad man ved om ham er kun dette, at han den 30te Novbr. 1630 kom i Lære i Paris hos Jean Thomas, og at han i 1645 indskreves som Mester i Boghaandværkernes Laug. Til Gengæld har han det forud for Le Gascon, at man kender to Bogbind, der omhyggeligt ere signerede med hans Navn. Det ene smykker et Eksemplar

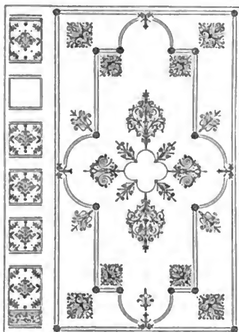

Fig. 1. Bind med Dekoration *en pointillé*. Le Gascons Stil. (Efter Thoinan).

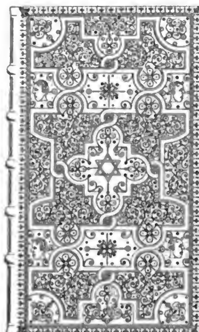

Fig. 2. Bind med Dekoration *en pointillé*. Florimond Badiers Stil. (Efter Thoinan).

af Bogen: De Imitatione Christi — Paris, Imprimerie Royale 1640 (i Nationalbiblioteket i Paris), det andet et Eksemplar af Bogen: Les Plaidoyez et Harangues de Monsieur Le Maistre, cy-devant Advocat au Parlement etc. Paris 1657 (i engelsk Privateje).

Det førstnævnte af disse Bind blev den lille Basis, hvorpaa Gruel i sin »*Manuel historique et bibliographique de l'amateur de reliures*«, der bragte en straalende Gengivelse deraf, rejste Spørgsmaalet: Le Gascon eller Florimond Badier. Han tillægger dets Signatur: *Florimond Badier fecit inv.* en saa overvættes Betydning, at han i dette Navn mener at have fundet det Trylleord, der bragte den klare Dag i det Mulm og Mørke, der før havde ruget over Le Gascons Navn. For ham bliver Badier ikke alene Mesteren til hele den Række Bind, man før plejede at tillægge Le Gascon, men de to Navne blive for ham Synonymer, det første kun et Tilnavn til Florimond Badier.

De Oplysninger, som Thoinan siden bragte i sin Bog, skulde imidlertid vise, at Gruels Hypotese var bygget paa Sand; thi Badier blev — hvad Gruel var vidende om — Mester i 1645, altsaa henved en Snes Aar efter at Le Gascon var anerkendt som Bogbinder af Rang.

Alligevel fik ogsaa de af Badier signerede Bogbind en stor Betydning for Thoinan; han drog nemlig af dem den Slutning, at alle Bind, der ere i en lignende Stil som disse, bør henføres til denne Mester. Og først og fremmest gælder det om alle dem, der ere prydede med det her afbildede Profil-Hoved »en pointillé«, som før regnedes for et sikkert Kendetegn paa et Bind af Le Gascon, ja som ganske fantastisk ansaas for hans Portræt. Thoinan betragter det som Badiers Mærke, og ser i alle de Bind, der enten er smykkede hermed eller ere i en lignende Stil som de, hvorpaa det findes, en hel ny Bogbinds-Stil (Fig. 2), for hvis Opfindelse Badier alene bør have Æren, og som først fremtræder c. 1645. Derimod mener Thoinan, modsat Gruel, at alle de Bind, hvis Dekoration er i en mere enkel Stil (Fig. 1), og som han mener hidrøre fra c. 1622-1645, fremdeles bør regnes Le Gascon til Ære.

Fletcher — hvis Artikel for øvrigt gengiver det andet af de med Badiers Navn signerede Bind — hævder derimod, at de to omtalte Bind ved nøjere Undersøgelse langt fra i Ud-

førelsen kunne maale sig med andre lignende, der af Thoinan tillægges Badier. Han ser i dem kun en vag Efterligning af Le Gascons glimrende Teknik og stemmer for saa vidt overens med en anden Avtoritet, der om Signaturen paa »De imitatione« *fecit inv.* ondskabsfuldt bemærker: »fecit — jamais; invenit — malheureusement«.

Baade i New-York og i London er der i 1895 afholdt Udstillinger af moderne Træsnit. I London omfattede Udstillingen Arbejder fra Bewicks Dage og op til de sidste Aaringers gennemførte engelske Træsnit. De engelske Fagblade fra begge Sider af Atlanterhavet ere stærkt optagne af Diskussionen om Træsnittets Stilling i Væddekampen med fotografiske Ætsninger. Det er glædeligt, at man i begge Lande mener, at Træsnittets meget formindskede Arbejdsomraade atter synes at blive større. Endog den for Ætsningen særlig indtagne Kunstner Joseph Pennell skriver varme og anerkendende Ord om de moderne Træskæreres energiske Arbejde for at hævde deres gamle Fags Ære. Den samme Pennell har i anden Udgave af det af ham samlede Værk *Pen Drawings* optaget flere nordiske Kunstnere, som han lovpriser i to Kapitler. Hans Tegner er repræsenteret med en Række Tegninger fra Holberg Udgaven, men ogsaa en Del af de Kunstnere, der i sin Tid tegnede Illustrationer i *Ude og Hjemme*, henleder han Opmærksomheden paa ligesom paa Alb. Edelfelt og Erik Werenskiolds Illustrationer.

Rigstrykkeriet i Berlin har anskaffet sig kinesiske Typer og paatænker at trykke en kinesisk Grammatik.

Fra alle Lande øges Klagerne over den tiltagende slette, tanketomme og afjaskede Illustrering af Bøger. »Folk begynde at blive glade, naar de opdage, at en Bog ikke er illustreret.« Efter Tingenes Gang hos os ser det ikke ud til, at Folk endnu ere komne saa vidt, men der kan da umuligt være langt igen.

I Wien har der allerede i en Aarrække eksisteret en Højskole for Fotografi og Reproduktionsteknik. Den er oprettet og drives af Staten og Byen Wien i Forening og ledes af Dr. Eder. Paa Finansloven for 1896 er optaget en større Bevilling til denne Skoles Udvidelse, saa at den ogsaa kommer til at omfatte en typografisk Højskole, der ganske særlig skal dyrke de forskellige Former for Trykning af moderne Illustration. Byen Wien, der ejer Huset, hvori den fotografiske Afdeling har frit Ophold, har ligeledes tilsagt den ny Afdeling fri Lokaler. Bogtrykkernes og Skriftstøbernes Fællesbestyrelser have erklæret sig villige til at forsyne Skolen med Skrift og tildels med Presser. Man mener at aabne Skolen i September 1896.

Forsøgene paa at udgive et ægte amerikansk Blad i London ville blive fortsatte med et illustreret Ugeblad, som skal kaldes *Sunday Press*. Det har kostet Gordon Bennett over en Million Kroner at udgive en Londoner-Udgave af *New York Herald*, der nu er opgivet. Ikke stort mindre har han — ligeledes uden Held — ofret paa at bevare sit Blads Navn i London som Ugeblad. Udgiverne af det ny ovenfor nævnte Blad tilbød at betale ham en Del af Tabet mod at faa Lov til at bevare Bladnavnet, men Bennett svarede, at var det ham umuligt at trænge igennem med sin *Herald* i London, skulde det heller ikke lykkes nogen anden.

Prof. J. F. Bridge siges ved ny Undersøgelser i Westminster Abbediets Arkiver at have funden en Bog med Caxtons daglige Optegnelser fra det Tidspunkt, da han begyndte at trykke ved Westminster.

Det engelske Ugeblad *Lloyd's News* har den 15de Februar 1896 præsteret at sælge over en Million Eksemplarer. Det siges at være den største Udbredelse, noget Blad hidtil har opnaaet.

FORENING · FOR · BOGHAANDVÆRK ·

VIRKSOMHED 1894—95

Den 2 December 1894 udstilledes en Del Tryksager fra den nyeste Tid, hvoriblandt Kataloget over den danske Afdeling paa Bogudstillingen i Paris, og nogle Hæfter af det fra Rigstrykkeriet i Berlin udgaaede Værk med Faksimiler af historiske Skrifter. De fremlagte Hæfter, der vare laante fra det store kgl. Bibliotek, indeholdt italienske og tyske Skriftprøver fra Bogtrykkerkunstens første Tid.

Den 3 Februar 1895 Møde med Udstilling dels af nordiske Bøger, trykte i 1894, dels af samtlige Foreningens Julehæfter for samme Aar. Endvidere var fremlagt en Samling Elevarbejder fra Fagskolen.

Den 10 Marts 1895 Udstilling af moderne Tryksager, saavel her fra Landet som fra Udlandet, særlig fra Amerika og England, samt af Bogbind. udførte af *Flyge, Anker Kyster, Imm. Petersen* og *Thorvald Petersen.*

Den 7 April 1895 Udstilling af Tryksager fra det Thieleske Bogtrykkeri i Anledning af dettes 125aarige Bestaaen. Udstillingen omfattede Tryksager lige fra Trykkeriets Oprettelse til den aller nyeste Tid.

Den 3 November 1895 bestod Udstillingen af tre Svendeprøver og en Del moderne fremmede Tryksager, særlig Farvetryk, samt et af *Imm. Petersen* udført Bind i hvidt Pergament med Haandforgyldning (Rankeornament efter Tegning af *Hans Tegner*). Bindet var bestemt for Pariserbogbinderen Gruel. Blandt de udstillede Tryksager var et fortrinligt japansk Billedværk, tilhørende Kunstindustrimuseet.

Den 1 December 1895 udstilledes en Del Tryksager og Skriftprøver, hjembragte af Bogtrykker *Simon Bernsteen*, deriblandt en Del illustrerede Udhængsark fra *William Morris' Kelmscott Press* samt en Række Prøvebøger fra Enschedé & Zoonen i Haarlem. Endvidere udstilledes en større Samling nye Bogbinderarbejder fra *Baden, Flyge, Kyster, Petersen & Petersen* samt *Wichmanns Efterf.*, og endelig fremlagdes et af den franske Bogbinder Gruel udført Bind, som Foreningen havde tilbyttet sig mod et Par danske Arbejder.

Den 15 December 1895 var Kunstindustrimuseet tilgængeligt for Foreningens Medlemmer. Dets Bogafdeling og den for Guldvarefabrikant *B. Hertz'* teknologiske Legat ordnede Afdeling af nyt Bogbinderværktøj forevistes.

Den 3 November 1895 afholdtes den ordinære aarlige Generalforsamling. Til Dirigent valgtes Typograf *Anthon Larsen*. *Formanden* aflagde Beretning om Virksomheden i det sidst forløbne Aar, der væsenlig havde været begrænset til de maanedlige Udstillinger, idet Indkøbene kun havde været forsvindende. Taleren dvælede derefter ved Fagskolens Virksomhed. Det havde været nødvendigt at udvide Skolens Lokaler, saa at man nu havde i alt tre Etager i Brug; man havde derved vundet Plads til at optage Snitforgyldning og Marmorering blandt Bogbinderskolens Lærefag, ligesom Trykkeriet, hvis Plads forud var alt for indskrænket, havde faaet bedre Rum. Det var paatænkt at lade afholde en Række Foredrag om Maskinteknik og Behandlingen af Maskinen, og det var da Meningen at lade Trykkere og Lærlinge udenfor Fagskolen faa Adgang hertil. Ingeniør, Maskinkonstruktør *A. Juhl* havde lovet at holde denne Række Foredrag. Der var i det forløbne Aar aflagt Svendeprøver af tre af Fagskolens Elever, nemlig Bogbinder *Geisler* og Sætterne *Chr. Aug. Christensen* og *Vilh. Hansen*. Svendeprøverne, der vare udførte under Kontrol, vare alle tre indstillede til Sølvmedaille, et Resultat, der turde regnes Skolens Undervisning til Ære.

Kassereren, Boghandler *G. Philipsen*, fremlagde Regnskabet, der viste følgende Poster:

INDTÆGT	Kr. Øre
Beholdning fra forrige Regnskabsaar	661.96
Kontingent fra Principaler og ligestillede	792.00
Kontingent fra Fagarbejdere	361.80
Statsbidrag	500.00
Overskud fra Chicagoudstillingen 1893	158.34
Modtaget fra Pariserudstillingen 1894	482.00
Renter	13.60
	Kr. 2969.70

UDGIFT	Kr. Øre
Udstillingsudgifter	40.42
Udgifter ved Fremstilling af »Bogvennen« 1894	1135.50
Indkøb og Indbinding	426.73
Opkrævning af Kontingent	44.40
Forskellige Udgifter	11.10
Kassebeholdning	1311.55
	Kr. 2969.70

Regnskabet stillede sig saaledes noget gunstigere end tidligere, idet Kassebeholdningen var stegen; men derfor var den pekuniære Stilling ikke god. Skønt der næppe var noget derved at gøre foreløbig, maatte Kassereren dog henlede Opmærksomheden paa, at »Bogvennen« slugte hele Kontingentet. Regnskabet godkendtes.

INDHOLD

REDAKTIONSUDVALG

E. GIGAS F. HENDRIKSEN G. PHILIPSEN

TRYKT FOR

FORENING FOR BOGHAANDVÆRK

PAPIRET FRA

DE FORENEDE PAPIRFABRIKKER

BILLEDERNE UDFØRTE I

F. HENDRIKSENS REPRODUKTIONS-ATELIER

MDCCCXCVI

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK

I KJØBENHAVN

BERETNING OM TREDIE SKOLEAAR

(1895)

Den nødvendige Udvidelse af Skolens Lokaler, som vi i Fjor tvivlede om at kunne gennemføre, er ikke desto mindre foretaget. Naar vi have vovet denne yderligere Udgift, er det paa Grund af den glædelige Omstændighed, at vore Bidragyderes Tilskud i det forløbne Aar øgedes, og det er vort Haab, at dette maa vedvare ogsaa for det kommende Regnskabsaar. Ny Anmeldelser om Bidrag sendes til Skolens Inspektør, Arkitekt V. Bruun, Kjøbmagergade 26, 3 S., eller til Formand i Bestyrelsen, Xylograf F. Hendriksen, Kunstindustrimuseet V.

Skolen raader nu over tre Etager i Gaarden Nørrevoldgade 80, og vore tre Afdelinger have nu hver sin Etage. Vi have herved vundet Plads til at udvide Bogbinderafdelingen til ogsaa at omfatte Undervisning i Snitforgyldning og Marmorering, hvilke Fag fra Oktober 1895 høre med til Skolens Undervisningsfag.

Da der fra flere Elevers Side ytredes Ønske om at aflægge Svendeprøver, have vi henvendt os til Magistraten, der har nedsat en Kommission for Bedømmelse af Svendeprøver i de typografiske Fag. Forinden aflagde Skolens Elev Carl Geisler Svendeprøve som Bogbinder, der tilkendtes Haandværkerforeningens Sølvmedalje. Af dette smukke Arbejde hidsætte vi her en Afbildning. Senere aflagdes to Svendeprøver fra Sætterafdelingen, der begge ligeledes tilkendtes Sølvmedalje, nemlig af Eleverne: Chr. Aug. Christensen og Vilh. Hansen. Uden nogen Paavirkning fra Skolens Side synes der saaledes at være Trang hos vore Elever til at aflægge en Duelighedsprøve, hvilket tør henregnes til de glædelige Resultater af vor Virksomhed.

Hr. Ingeniør Juhl har i November Maaned vist Skolen den Velvilje at holde fem Foredrag om Bogtrykmaskiner for Eleverne i Trykkerafdelingen.

Efter Opfordring sendte Skolen sit Program og Aarsberetningen til den i St. Petersborg afholdte Bogtrykudstilling og har for denne lille Udstilling modtaget et Æresdiplom.

Paa Finansloven for 1895-96 tilstodes der Virksomheden 1000 Kr. til Driften og 2000 ekstraordinært til Etableringsudgifter. Endvidere har Det Reiersenske Fond atter i Aar bidraget 300 Kr. til Skolen.

For de 5000 Kr., der i Juni Maaned overraktes Bestyrelsens Formand til Skolens Bedste, er indkøbt Obligationer, hvis Rente er bestemt til at anvendes til hele eller halve Fripladser for flinke og værdige Elever. Anmodninger om disse Pladser rettes til Skolens Inspektør ved hvert Kvartals Slutning, og der vil ved Fordelingen blive taget særligt Hensyn til den Flid og Regelmæssighed, hvormed Eleven har fulgt Undervisningen.

I 1895 har Skolen haft 63 Elever, hvoraf 30 have besøgt Skolen i 1894. De fordele sig paa de tre Fag paa følgende Maade:

Sættere	6 Svende	og	18	Lærlinge
Trykkere	» do.	-	12	do.
Bogbindere	8 do.	-	19	do.

Undervisningsaaret har bestaaet af tre Kvartaler: Januar, April og September, og Skolen har været lukket i Maanederne Juli og August samt December. Forsømmelserne have i Aar atter været noget i Aftagende, men vi tillade os dog paa ny at anmode d'Hrr. Principaler om at bidrage til, at Eleverne besøge Undervisningen regelmæssig.

Skolens Lærere have været: for Sættere Hr. Emil Sørensen, for Trykkere Hr. C. V. Nielsen, for Bogbindere Hr. Anker Kyster i Haandforgyldning, Hr. D. L. Clément i Presseforgyldning og Hr. V. J. Hanssen i Snitforgyldning og Marmorering, i Dansk og Tysk Hr. H. C. Andersen og fra November Hr. Holger Clemmensen, og i Tegning Skolens Inspektør Hr. V. Bruun. — Hr. H. C. Andersen, der har ledet Skolens Sprogundervisning fra dens Oprettelse, har desværre af Helbredshensyn set sig tvungen til at fratræde. Skolen tabte i ham en dygtig og for Opgaven meget interesseret Lærer.

Sætterafdelingen. Undervisningen for Sættere har i det væsentlige været ført i det samme Spor som i de tidligere Aar. De ældste Elever have udført mere eller mindre komplicerede Accidensarbejder, Driftsregnskaber, Annoncer og merkantile Tryksager, hvoraf nogle indrettedes til flerfarvet Tryk. Det yngste Hold har udført et Ark Bogsats med Titler, et Par Bogomslag i forskellig Stil, lettere Tabelsats og Accidenser, i hvilke sidste navnlig Brugen af systematiske Streger er indøvet. For de ældre Elevers Vedkommende er der i Aarets Løb afholdt en Modenhedsprøve, idet alle Eleverne have udført et Ark Bogsats med Titler, til hvilket benyttedes et i sproglig Henseende meget mangelfuldt Manuskript, der leveredes af Dansklæreren. Endvidere udførte de to videst komne Elever en Side Annoncer, to andre udførte en Tabel og tre udførte et Bogomslag med Annoncer. Ved Udførelsen af disse Opgaver ydede Læreren ingen Vejledning. Sætterprøverne, der tidligere tryktes i Hurtigpressen af Trykkereleverne, ere i Aar aftrykte i Korrekturpressen af Sættereleverne selv, hvoraf følger, at den ydre Fremtræden ikke kan være saa pyntelig som før.

Trykkerafdelingen. Dette Aars Elever ere hovedsagelig — som Skolens Hovedfag — underviste i Illustrationstryk. Hver Elev har skaaret 6—8 Tilretninger, af hvilke nogle ere anvendte til Trykningen af Billederne til »Bogvennen«. Desuden ere nogle af Tilretningerne trykte i 20 Eksemplarer i Hurtigpresse. Af Farvetryk er der trykt tre Omslag i to Farver, et Regnskab over Pariserudstillingen i tre Farver og et Cirkulære i to Farver. Farvetrykkene ere trykte saavel paa almindelige Trykpapirer som paa Büttepapir. Desuden have Eleverne trykt de Sætteropgaver, som ikke lode sig udføre i Korrekturpressen. Endelig have Eleverne haft Adgang til de ovenfor omtalte Foredrag af Hr. Ingeniør Juhl.

Bogbinderafdelingen. Haandforgyldningen er bleven fortsat efter de samme Principer som i Fjor; de mere fremskredne Elever have tegnet Arbejdstegninger til Helbind. I Januar og Februar er der holdt 8 Foredrag om Kapitælstikning og Lædergøring og gode Mønstre ere foreviste Eleverne. Eleverne have haft Lejlighed til Øvelser i begge Dele. Tre Elever have aflagt Svendeprøver, til hvilke Tegninger og Forarbejder ere udførte paa Skolen. To af Svendestykkerne bleve bedømte af Bogbinder-Lauget og opnaaede hver 15 Points; det ene blev opvist for Magistratens Kommission og tildelt Haandværkerforeningens Sølvmedalje.

Undervisningen i Snitforgyldning og Snitmarmorering begyndte den 1ste Oktober. Heri deltoge fire af de viderekomne Elever hver Søndag Formiddag.

Undervisningen i Presseforgyldning er i det forløbne Aar hovedsagelig gaaet ud paa at give Eleverne Vejledning i større og vanskeligere forekommende Arbejder, saasom Trykningen af større Sider, hvoraf kun en mindre Del kan trykkes paa én Gang, og lignende.

Som Afslutning paa dette Hold Elevers Undervisning i Presseforgyldning er der stillet dem en Opgave, bestaaende i Trykning af to Kalveskindssider og Ryg til Tidsskriftet »Bogvennen«, med Paalægning af flere forskellige Farver Kalveskind, udført med et enkelt Stempel, anvendt paa forskellig Maade, samt nogle faa Linier.

Tegneundervisningen. Bogbinderne have haft seks ugentlige Timer Tegning. To Timer ere benyttede til geometrisk Tegning, og de øvrige fire Timer til Frihaandstegning, først efter Fortegninger, senere efter Gipsafstøbninger. De viderekomne Elever have tegnet efter

Gengivelser af Bind og ere øvede i Sammenstilling af Skolens Stempler, dels til lettere Ryg- og Sidedekoration, dels til Komposition af vanskeligere Bind.

Sætterlærlingene have haft to ugentlige Tegnetimer, der ere benyttede dels til geometrisk Tegning, dels til Frihaandstegning, hvortil Bogstaver i forskellige Stilarter ere benyttede. De viderekomne Elever have tegnet efter smukke Bogomslag o. l.

Trykkerne have haft to ugentlige Tegnetimer, der ere benyttede til geometrisk Tegning og til Frihaandstegning (Fortegninger og Gips).

Svendestykke, tegnet og udført af Carl Geisler.
Tilkjendt Haandværkerforeningens Sølvmedaille.

Sprogundervisningen. Mundtlig Dansk: Manuskriptlæsning, Analyse, Grammatik, Retskrivningsregler. Skriftlig Dansk: Enkelte Diktatstile. Gengivelser (mest Levnedsskildringer af bekendte Mænd); fri Opgaver af almindeligt eller fagligt Indhold.

Tysk. Taleøvelser; de vigtigste grammatikalske Regler indøvede ved disse. Poesi og Prosa læst efter Kapers Læsebog for de højere Klasser.

FAGSKOLEN FOR

REGNSKAB

	Kroner	Øre
INDTÆGT		
Kassebeholdning fra 1894	28	97
Statstilskud 1000 + 2000 Kr.	3000	
Bidrag fra faglige Organisationer og fra Mestre i Fagene	1946	25
Tilskud fra Det Reiersenske Fond	300	
Sparekasserenter	11	69
Skolepenge	742	
Brugsgenstande solgte til Eleverne	40	50
	6069	41

Revideret og befundet rigtigt.

Kjøbenhavn, de

O. C. OLSEN

STATUS

	Kroner	Øre
FORMUE		
Inventarium:		
a. Kontorinventar samt Inventar fælles for de 3 Klasser Kr. 1941,27		
b. Inventar til Sætterklassen . . . . Kr. 4015,11		
c. do. - Trykkerklassen . . . . - 2485,84		
d. do. - Bogbinderklassen . . . . - 1532,85		
Kr. 8033,80		
÷ 10 % 803,38 - 7230,42	9171	69
Kassebeholdning . . .	8	11
	9179	80

BOGHAANDVÆRK

FOR 1895

	Kroner	Øre
UDGIFT		
A. Etableringsudgifter (Afdrag paa Inventar, Told, Fragt m. m.). . . .	1544	47
B. Driftsudgifter.		
a. Husleje.	900	
b. Lønninger: til Inspektøren. . . . . Kr. 450,00		
do. - Lærerne. . . . . - 1550,00	2000	
c. Brændsel, Belysning, Rengøring.	389	37
d. Undervisningsmateriel.	162	37
e. Kontorrekvisiter, Porto m. m.	74	23
f. Andre Udgifter (Tryksager etc.)	190	86
C. Tilbagebetalt Laan til Forening for Boghaandværk	800	
Kassebeholdning. . .	8	11
	6069	41

Januar 1896.

C. J. F. RASCH

)VERSIGT

	Kroner	Øre
GÆLD		
Skylder til forskellige Leverandører	2663	40
Midlertidigt Laan af Forening for Boghaandværk	700	
Overført Formue.	5816	40
	9179	80

Den 28de September 1895 afholdtes *Repræsentantmøde* paa Skolen; der var mødt Repræsentanter fra samtlige interesserede Foreninger. Formanden, Hr. F. HENDRIKSEN, gav en Oversigt over Virksomheden i det forløbne Skoleaar samt over Skolens pekuniære Status. Indtægterne vare vel en Del forøgede, men det samme gjaldt Udgifterne, af hvilke baade Huslejen og Lærerlønningerne vare stegne paa Grund af Skolens Udvidelse. Kunde man paaregne samme Statstilskud i næste Finansaar som i indeværende, var den økonomiske Stilling ikke helt haabløs, selv om der maatte udvises stor Sparsommelighed ved de nødvendige Nyanskaffelser for at faa Balance mellem Indtægter og Udgifter. Næste Aar maatte man saavel ved Budgettets Opstilling som ved Ansøgningen om Statsunderstøttelse bestemt fremhæve, at der maatte gjøres noget for Provinserne, saa Skolens Virksomhed ogsaa kom disse til gode. Den ved Formandens Jubilæum sammenskudte Sum af 4800 Kr., der var overladt ham til Bedste for Skolen, var afrundet til Køb af 5000 Kr. i Obligationer. Renten ønskede han anvendt til Fripladser for flinke Elever. Formanden udtalte endvidere, at naar man i det hele glædede sig over, at ikke faa Elever ønskede at aflægge Svendeprøver ved Skolen, saa maatte man dog beklage, at der i denne Henseende fandt nogen Misbrug Sted, idet der sendtes Lærlinge til Undervisning i nogle faa Maaneder, for ved Skolens Hjælp at klare Svendestykket, hvorefter de ophørte med at besøge Skolen. Dette var ikke Meningen; Skolen var oprettet for at fremhjælpe flinke Arbejdere til virkelig solid Dygtighed i deres Fag, men ikke for blot at hjælpe dem over en Svendeeksamen og saa slippe dem.

Fra flere Sider udtaltes Tilfredshed med Skolens nye Indretning og Virksomheden i det forløbne Skoleaar, og paa Repræsentanternes Vegne bragte Bogtrykker O. C. OLSEN Formanden en Tak for hans Arbejde i Skolens Tjeneste.

BIDRAG ÉN GANG FOR ALLE

Boghandler-Medhjælper Foreningen	50 Kr.
Ferslew, C., Etatsraad, Kbhvn.	100 -
Simonsen, D., Overrabbiner, Kbhvn.	10 -
Den typografiske Forening.	100 -

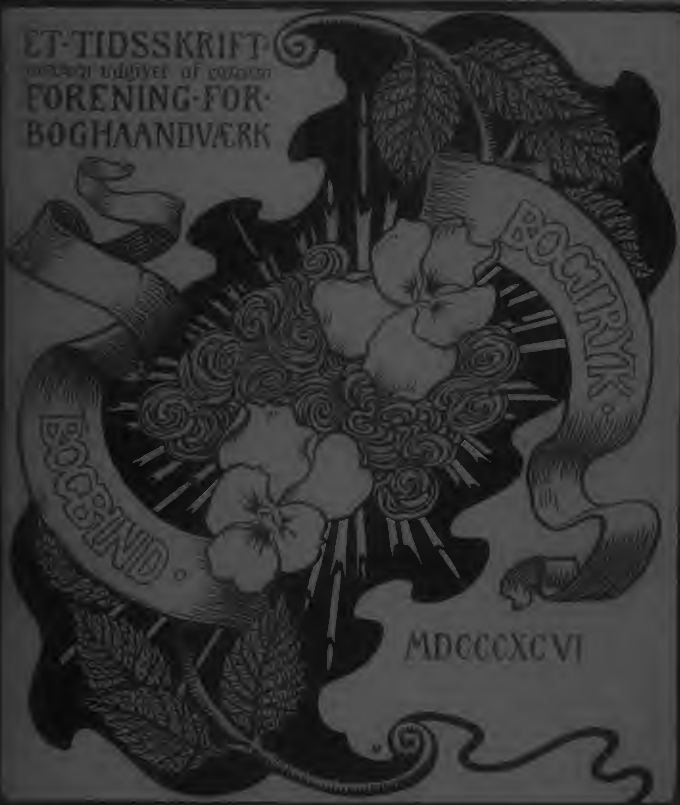
AARLIGE BIDRAG

Aalborg Amtstidende.	3 Kr.
Aalborg Stiftstidende	25 -
Aarhus Amtstidende	10 -
Angelo, Red., Viborg Stiftstid.	5 -
Andersen, A., Vejle A. Folkebl.	5 -
Arnstrup, C., Bogbdr., Nakskov	2 -
Backhausen, A., Bogtr., Horsens	4 -
Bang, A., Boghandler, Kbhvn.	10 -
Bang, Daniel, Boghdl., Aarhus.	4 -
Bang, O., Næstv. Avis, Næstved	10 -
Bergmann, E., Boghdl., Kbhvn.	10 -
Bernsteen, S., Bogtr., Kbhvn.	10 -
Berthelsen, J. C., Bogb., Fredericia.	3 -
Blicher, P., Boghdlr., Kolding.	2 -
Bojesen, E., Boghdl., Kbhvn.	25 -
Bornholms Av. og Amtst., Rønne	5 -
Carlsen, V., Bogtr., Kbhvn.	5 -
Carlsen, Vilh., Red., Hjørring.	5 -
Christensen, J., Fredericia Avis	5 -
Cohen, Nic., Bogtr., Kbhvn.	20 -
Dreyer, F., Kancelliraad, kgl. Hofbogtrykker, Kbhvn.	50 -
Dreyer, J. C., Etatsr., Odense.	50
Ehlert, Otto, Bogb., Kbhvn.	5 -
Eickhoff, J. G. A., Maskinfabrikanter, Kbhvn.	25 -
Elmenhoff, S., Randers Amts Av.	10 -
Erichsen, P. L., Middelf. Dagbl.	5 -
Eriksen, V., Bogbinder, Kbhvn.	4 -
Ernst, Chr., Bogbinder Kbhvn.	5 -
Flyge, J. L., Bogbinder, Kbhvn.	5 -
Fogh, H., Horsens Avis	10 -
Forening, Dansk typografisk	100 -
Forening, Ny typografisk	100 -
Forening, Typografisk Trykker-	50 -
Gad, G. E. C., Boghdl., Kbhvn.	25 -
Græbe, Bogtrykker, Kbhvn.	20 -
Grøn, G. C., Boghdl., Kbhvn.	25 -
Haagensen, M., Boghdl., Kbhvn.	10 -
Haastrup, C. F., Bogb., Kbhvn.	5 -
Hagen & Sievertsen, Odense	10 -
Hagerup, H., Boghdl., Kbhvn.	4 -
Hamann, Th., cand. polyt., Ingeniør, Kbhvn.	5 Kr.
Hansen, C., Frederiksborg Amtstidende, Hillerød	10
Hansen, E., Bogbinder, Horsens	3 -
Hansen, J., Bogtrykker, Randers	2 -
Hansen, H. J., Holbæk Posten.	5 -
Hansen, P., Bogtr., Aalborg	3 -
Hegel, J., Boghandler, Kbhvn.	25
Hendriksen, F., Xylogr., Kbhvn.	25 -
Henningsen, A. W., Bogtr., Kbhvn.	4 -
Hertz, W., Vejle Amts Avis	5 -
Hjorthmose, A., & F. S. Simonsen, Helsingørs Dagblad	5 -
Holst, C. P., Bogbdr., Kbhvn.	5 -
Høeg, Langelandstidende, Rudkjøbing	2
Høst, Chr., Hofboghdlr., Kbhvn.	25 -
Jensen, A., Korsør Avis	2 -
Jensen, F., Roskilde Dagblad	5 -
Jensen, Thora, Frk., Heliograv., Kbhvn.	4 -
Jørgensen, A., Horsens Folkebl.	5 -
Jørgensen, O. H., Redaktør, Skanderborg Amts Avis	4 -
Jørgensen, Konrad, Redaktør, Kolding	10 -
Knudtzon, F. G., Dr. phil., Bogtrykker, Kbhvn.	25 -
Krarup, F. E., Assens Avis	5 -
Køhn, C., Bogbinder, Kbhvn.	4 -
Larsen, V., Skelskør Avis	2 -
Lehmann & Stage, Boghandlere, Kbhvn.	10 -
Lindgreen, G., Bogb., Kbhvn.	5 -
Loeb, Alb., Bogbinder, Kbhvn.	4 -
Lohse, H., Boghandler, Varde.	2 -
Lolland-Falsters Stiftstid., Nykjøbing p. F.	10 -
Louw, T. J., Bogtr., Slagelse	5 -
Madsen, C., Kapt., Middelfart.	5 -
Madsen, L., Bogtr., Kbhvn.	5 -

Marten, Ringsted Folketidende.	5 Kr.
Møller, B., Kolding Avis	5 -
Møller, S. L., Bogtr., Kbhvn. .	20 -
Mørup, C., Bogbinder, Nykjøbing p. F.	3 -
Nielsen, A., Morsø Avis, Nykjøbing p. M.	2 -
Nielsen, C., Jyllandsp., Aarhus	10 -
Nielsen, C., Bogtr., Randers . .	3 -
Nielsen, Th., Herning Folkebl.	5 -
Nielsen, Th., Bogtr., Kbhvn. . .	4 -
Nielsen & Lydiche, Bogtrykkere, Kbhvn.	25 -
Nyrop, C., Professor, Kbhvn. .	20 -
Olsen, C., Bogbinder, Nakskov	4 -
Olsen, J., Bogbinder, Kbhvn. .	5 -
Olsen, O. C. & Co., Bogtrykkere, Kbhvn.	30 -
Olsen, P. O., Bogb., Kbhvn. . .	5 -
Opffer, F., Køge Avis	5 -
Pallesen, V. Lund, Boghandlermedhjælper, Aalborg	2 -
Petersen, E. P., Bogtr., Kbhvn.	10 -
Petersen, Imm., Bogb., Kbhvn.	25 -
Petersen, N. T., Red., Nakskov	15 -
Petersen, Vict., Bogtr., Kbhvn.	25 -
Philipsen, G., Boghdl., Kbhvn.	50 -
Pio, V., Boghandel, Kbhvn. . .	10 -
Politiken, Udgiverne af, Kbhvn.	25 -
Quist, J. D. & Co., Bogtr., Kbhvn.	10 -
Rasch, C. J. F., Bogb., Kbhvn.	25 -
Rasmussen, J., Boghdlr., Køge.	2 -
Reitzel, C. A., Boghdlr., Kbhvn.	20 -
Reventlow, A., Boghd., Hjørring	2 -
Ribe Amtstidende, Varde	5 -
Rode, J. V., Bogbinder, Kbhvn.	4 Kr.
Rosenberg, A., Bogtr., Kbhvn.	4 -
Rye, C. J., Randers Dagblad . .	5 -
Schou, Andr., Boghdl., Khhvn.	10 -
Schou, H., Bogtrykker, Kbhvn.	25 -
Schubothes Forlag, Kbhvn. . . .	25 -
Schultz, Bogtrykker, Kbhvn. . .	100 -
Schultz, Boghandler, Aalborg .	4 -
Sikora, Bogbinder, Slagelse . . .	2 -
Simonsen, Ludv., Overretssagfører, Kbhvn.	10 -
Sjodt & Weiss, Kolding	5 -
Slagelseposten, Slagelse	5 -
Sorø Amtstidende, Slagelse. . .	10 -
Stillhoff, Fr., Bogb., Svendborg	2 -
Svarre, V., Østsjæll. Folkeblad, Køge	5 -
Sørensen, H., Red., Silkeb. Av.	5 -
Sørensen, T., Helsingørs Avis .	5 -
Therkelsen, Bogbinder, Randers	5 -
Thiele, Bogtrykker, Kbhvn. . .	100 -
Thillerup, Fr., Bogtr., Odense	5 -
Thisted Amts Trykkeri	5 -
Thomsen, Funch, F., Bogtr., Aarhus	10 -
Thrue, Th., Bogtrykker, Aarhus	5 -
Tommerup, L. M., Møens Av. Stege	5
Tortzen, C. G., Kallundborg Av.	5 -
Truelsen, M., Bogtr., Kbhvn. .	10 -
Willerup, Vordingborg Avis . .	2 -
Willerslev, A., Boghandler, Køge	2 -
Wissing, Bogbinder, Kbhvn. . .	4 -
Wroblewski, Otto, Boghandler, Kbhvn.	10 -

Kjøbenhavn. — Trykt i Fagskolen for Boghaandværk.

BOGVENNEN

ET·TIDSSKRIFT·
udgivet af
FORENING·FOR·
BOGHAANDVÆRK
BOGTRYK·
BOGBIND·
MDCCCXCVI

BOGVENNEN

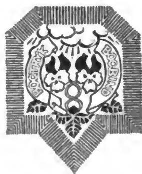
TIDSSKRIFTET

BOGVENNEN

UDGIVET AF

FORENING FOR BOGHAANDVÆRK

MDCCCXCVI

KJØBENHAVN
DET NORDISKE FORLAG
BOGFORLAGET: ERNST BOJESEN

Oplagets Størrelse: 700 Eksemplarer

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE

BOGHAANDVÆRKET I DET GAMLE ÆGYPTEN

Af H. O. LANGE

I

Boghaandværket har til sin nødvendige Forudsætning Litteraturen, men paa den anden Side betinges igen Litteraturen af Boghaandværket; dens Betydning og dens Indflydelse paa den menneskelige Kultur og det menneskelige Aandsliv beror i en væsentlig Grad paa Mangfoldiggørelsen af de litterære Frembringelser. Vi kunne i vore Dage saare vanskeligt forestille os Litteraturens Kaar i Tider, da man hverken kendte det billige Klude- eller Træpapir eller Bogtrykkerkunsten, da den menneskelige Læsetrang og Forskeriver maatte tilfredsstilles ved Hjælp af Afskrivning dels paa simplere og dels paa kostbarere Materiale. Og dog ere mange af Menneskeaandens ypperste og genialeste litterære Frembringelser blevne til, udbredte, læste, beundrede og have vundet Forfatterne Berømmelse under saadanne Vilkaar for Litteraturen. Værker som de homeriske Digte, Platos Dialoger, Augustins Bekendelser, Dantes guddommelige Komedie, Thomas a Kempis' Christi Efterfølgelse — for ikke at tale om det Nye Testamente — ventede ikke paa Bogtrykkerkunstens Opfindelse for at sætte dybe Spor i den menneskelige Udvikling.

Men de allerfleste Nutidsmennesker kunne endnu vanskeligere bringe Udtrykket Boghaandværk i Forbindelse med Pharaonernes gamle Rige. Udtrykket er ikke desto mindre korrekt. Det 19. Aarhundredes ægyptologiske Videnskab har løftet Sløret for den gammelægyptiske Kultur, der i Aarhundreder havde været uforstaaet og forglemt. Nildalens Sand- og Klippegrave give os store og interessante Brudstykker af et detailleret Billede af disse fjerne Tiders Liv, og vi skulle i det følgende forsøge at give en Oversigt over, hvad man véd om Boghaandværket og Litteraturens Vilkaar og Midler.

Skrive- og Læsefærdigheden spillede en uhyre Rolle i det gamle Ægypten, denne Egenskab delte Folket i Overklasse og Underklasse, herskende og underkuede. At være *Skriver* betyder at være Embedsmand, og hvad det havde at sige for den ægyptiske Bevidsthed, fremgaar af følgende Vers:

Se, der gives ingen Stand, som ikke bliver behersket,
Kun Skriveren, han hersker selv.

Embedsmanden er fri for det haarde legemlige Arbejde, og, som en Vismand udtrykker det, *den lærde bliver mæt for sin Lærdoms Skyld.* I denne Henseende frembyder det gamle Ægypten en interessant Parallel til Kina, hvor

Lærdom ogsaa er Adgangsbetingelse til Embedsklassen. Skrivekunstens Skytspatron, Guden Thot, der afbildedes med Ibishoved eller som en Bavian, tillagdes Opfindelsen af Skriftsystemet og Skrifttegnene, han ansaas ligeledes som den hellige Litteraturs Fader og Forfatter; allerede i Skolen lærte de unge at tilbede ham ved i deres Skolebøger, hvoraf adskillige ere bevarede, at afskrive Hymner til ham. Den skrivekyndige unge Mand havde gode Udsigter til at gøre Karriere i den forgrenede Administrations forskellige Departementer, og vore Museer gemme Tusinder af Vidnesbyrd om de ægyptiske Embedsmænds Flid og Nøjagtighed: Breve, Rapporter, Dagbøger, Regnskaber, Skatteregistre, juridiske Aktstykker som Forhørsprotokoller, Kontrakter, Testamenter o. l. Paa alle Livets Omraader virkede det bureaukratiske Maskineri med en Præcision og et Papirforbrug, som det sømmer sig et civiliseret Folk.

En ægyptisk Skriver. Statuette i Louvre-Museet.

Men Skrivekunsten tjente ikke alene det praktiske Livs Fornødenheder, den traadte ogsaa i ideelle Formaals Tjeneste, Religionens, Videnskabens og Digtekunstens, og her er det, at der bliver Tale om Boghaandværk, Bogproduktion og Bogudbredelse; thi vi staa her overfor en hel Litteratur. Vi kunne ikke i denne Sammenhæng nærmere dvæle ved den gammelægyptiske Litteraturs forskellige Frembringelser, kun saa meget maa her fremhæves, at den omfatter Digte, Fortællinger, poetiske Rejseskildringer, didaktisk-satirisk Poesi, moralske Afhandlinger, Lægebøger, astrologiske og matematiske Haandbøger og endelig, hvad der udgør Hovedmassen af den bevarede Litteratur, en stor Mængde religiøse Skrifter, blandt hvilke Dødebogen er det vigtigste.

II

Det er Landets enestaaende tørre Klimat og Ørkenens skærmende Sand, der har bevaret indtil vore Dage de Tusinder af store og smaa skrevne Minder

fra den gamle Kultur. De skrøbelige Papyrusruller, der ikke uden særlig Behandling kunne taale Museernes Luft uden at smuldre hen, findes i Reglen velbevarede under Sandet i de gamle Grave, men desværre falde de som oftest i Hænderne paa uvidende og overtroiske Fellaher, der ikke sjældent sønderrive deres Fund for at dele Byttet, eller ødelægge det. Vor Landsmand Niels Schow, der i 1778 for første Gang tydede og udgav en græsk Papyrus fra Cardinal Borgias Samling, beretter, at en europæisk Købmand havde købt denne af nogle Arabere, der havde fundet en temmelig stor Trækasse, indeholdende 40—50 Papyrusruller, som de dog brændte for at nyde den vellugtende Røg.

Den ægyptiske Papyrus var i Aarhundreder Oldtidens bedste Skrivemateriale; hvor meget bedre vare ikke Papyrusbladene end de Lertavler, der i Assyrien maatte være Litteraturens Redskab! Den ægyptiske Papyrusplante, der fik en saa overordentlig Betydning ikke alene for Ægyptens men ogsaa for Grækenlands og Italiens Aandsliv, var i Oldtiden almindelig udbredt i Nildalen, særlig i Deltaet, medens den nu er trængt tilbage til Egnene omkring den hvide og den blaa Nil i Sudan og Abessinien. Den vokser aldrig i stærkt rindende Vand, men holder sig i Reglen til Flodbugter, Søbredder og Sumpe, hvor Vandets Dybde er 1 til 1½ Fod. Dette hænger sammen med dens Bygning. Den har nemlig en flere Meter lang Rodstok, der ligger vandret i Vandet og sender en Mængde sortbrune fine Rødder ned i Dyndet. Fra denne Rod-

En Papyrusplante.

stok vokse de 3 til 5 Meter høje Stængler op; disse ere under Vandet hvidlige men i øvrigt graagrønne og trekantede, og de kunne forneden være armtykke. Stængelen omsluttes af 5 til 8 rustbrune Bladskeder, og foroven bærer den en stor Blomsterskærm omsluttet af et 4- til 8-bladet Hylster; Skærmen bestaar af indtil 110 enkelte Blomster.

Denne Plante fandt en overordentlig rig Anvendelse i Ægypten: Roden kunde anvendes til Føde; af dens Bast lavedes der Sandaler, Reb, Sejl, ja man byggede endog smaa Baade af de paa langs gennemskaarne Stængler, thi Ægypten var et træfattigt Land. Men Papyrusplanten fik en særlig Betydning ved Fremstilling af Papir, hvilket Ord jo har sin Oprindelse fra Plantens græske Navn. Papirfabrikationen har været kendt i Ægypten fra de allerældste Tider; selv om de ældste kendte Papyrusruller ikke ere ældre end det 6. Dynasti (c. 2400 f. Chr.), saa eksisterer der i det ægyptiske Skriftsystem en Hieroglyf, der forestiller en Papyrusrulle, og denne er lige saa gammel som den ægyptiske Hieroglyfskrift, der allerede staar fuldt udviklet i den ældste historiske Tid. I en Grav fra det 5. Dynasti se vi en interessant og anskuelig

Papyrushøst. Relief fra en Grav fra det 5. Dynasti.

Fremstilling af Papyrushøst. Et Par Mænd vade ud i Vandet og rive Plantestænglerne af nede ved Roden, et Par andre snøre Stænglerne sammen i Bundter, der saa bæres bort; den ene af Arbejderne har været saa uheldig, at hans Bundt er gaaet op, og han vender sig om for at faa Hjælp, den nærmest følgende samler en Stængel op, som han synes at have tabt. Arbejderne ses at have benyttet Lejligheden til at fange Vandfugle, der have haft deres Rede inde i den tætte Papyruslund, hvor i øvrigt ogsaa Krokodillen holder til og gør Arbejdet temmelig farligt for de dermed beskæftigede Personer. Paa andre senere Billeder, der fremstille Papyrushøst, bæres Stænglerne bort saaledes, at Blomsterstanden vender nedad, naturligvis for at skaane den værdifulde nederste Del af Stængelen, hvis Bundtet skulde komme til at slæbe hen ad Jorden. Netop denne omhyggelige Behandling af Stængelen tyder paa, at det i disse Billeder drejer sig om Papyrusstængler, der skulle anvendes til Papirfabrikation.

Naar Spørgsmaalet imidlertid bliver om selve Fabrikationen af Papyrusblade og Papyrusruller, da svigte de gamle Grave os, intet Steds have vi endnu fundet Billeder, der kunne give os et nærmere Indblik i denne Proces. Vi ere i saa Henseende henviste til, hvad den latinske Forfatter Plinius den Ældre (Aar 23—79 e. Chr.) i sin store Naturhistorie meddeler. Endnu paa hans Tid, altsaa c. 2500 Aar efter den Tid, som det ovenfor omtalte Billede giver os et Indblik i, stod Papirfabrikationen i Ægypten i fuldt Flor, skønt Pergamentet

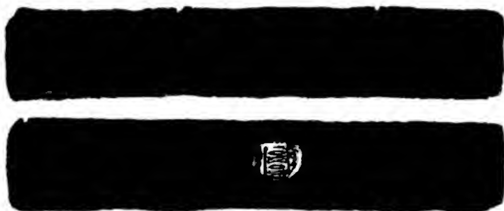
da var optraadt som en farlig Konkurrent; Papyrus var en særdeles vigtig Udførselsgenstand, baade Raamaterialet og det færdige Produkt. Plinius' Beskrivelse er desværre overordentlig dunkel, Teksten er utvivlsomt misforstaaet paa adskillige Steder af de middelalderlige Afskrivere, hvem vi skylde de bevarede Haandskrifter, og der er skrevet mange og lange Fortolkninger til det Par smaa Sider, der her komme i Betragtning. Under disse Forhold har man studeret de bevarede Originaler og har forsøgt praktisk at gøre de gamle Ægyptere Kunsten efter, ledet af den formodede Mening i Plinius' Beskrivelse. Det var Regeringspræsident Landolina i Syrakus, der i Aaret 1780 fandt en lille Vegetation af den ægyptiske Papyrus ved Cyanakilden i Nærheden af denne By, som først forsøgte at tilberede Papir efter Plinius' Anvisning; det lykkedes ham imidlertid først, da han havde overbevist sig om adskillige Fejl i Plinius' Tekst. Disse Forsøg gentoges 1841 af Ægyptologen G. Seyffarth i Leipzig. Alt tyder paa, at Fremgangsmaaden i Hovedsagen var den samme til alle Tider, selv om man vel efterhaanden i Enkelthederne naaede større Fuldkommenhed i Retning af Produktets Tyndhed, Glathed og Farve. Vi skulle her kortelig gøre Rede for, hvorledes man efter de foreliggende Undersøgelser maa anskueliggøre sig Fremgangsmaaden ved Fremstillingen af Papyrusbladene.

Først blev Papyrusstængelen skaaren i Stykker paa 40—50 Cm.s Længde, hvorpaa Yderhuden, den haarde Bark, blev fjernet, uden at den dog gik til Spilde, — den kunde anvendes til Reb og Sandaler. — Dernæst blev Marven spaltet med et skarpt Instrument i Længdesnit, der gjordes saa brede og tynde som muligt; de bedste vare naturligvis de bredeste, de, der gik gennem Midten af Stængelen, de bleve selvfølgelig smallere paa begge Sider. Disse Strimler lagdes paa et Bræt vertikalt ved Siden af hinanden, de fugtedes med Nilvand, og der tilsattes et Klæbestof, ovenover dem lagdes horisontalt en Række Strimler, i Reglen 15—17 Cm. lange. Disse to Lag hamredes nu sammen med stor Omhu. Et gammelt satirisk Digt, der giver en overdreven og karikeret Skildring af Soldaterstandens Besværligheder, siger, at Soldaten lægges hen og bliver slaaet som et Papyrusblad, og at han bliver sønderknust af Hug. Digteren har her hentet sit Billede fra Papyrusfabrikationen. Det paa denne Maade fremstillede Blad tørredes derefter i Solen. Det kunde let hænde, at Processen mislykkedes, saa at der opstod glatte, glinsende Steder, der ikke vilde tage imod Skriften, eller at Klæbestoffet trængte igennem og ødelagde Overfladen. Det kunde ogsaa hænde, at Bladet ikke var tilstrækkeligt limet, saa at Skriften slog igennem. Alt efter Materialet og den Omhu, der anvendtes, kunde der paa denne Maade fremstilles Papir af forskellig Kvalitet; Plinius opregner en hel Række »Mærker« lige fra det meget fine, tynde og lyse, »det kongelige«, til det grove Indpakningspapir, der solgtes i Pundevis.

De to Sider af Papyrusbladet vare, som det fremgaar af det foregaaende, ikke ens; paa den ene Side løbe Plantetrevlerne horisontalt, paa den anden Side vertikalt. Den Side med de horisontale Trevler var behageligst at skrive paa og betragtedes som Forsiden, der altid blev først beskreven; der findes Eksempler paa, at Fabrikanten har mærket Forsiden paa en Papyrusrulle med

det lille Ord *her*, »opad«. Saa vidt man kan dømme efter de Tusinder af bevarede Papyrusruller, var det ældste Papir temmelig mørkt i Farven, hvilket jo ingenlunde var heldigt for Skriften; først efterhaanden synes man at være naaet til at fabrikere det lysere og smukkere, der kan have en køn lysegul Farve. Endnu kan det fortjene at bemærkes, at Prof. Schenk i Leipzig ved Analyser af originale ægyptiske Papyruser tror at kunne konstatere, at Ægypterne have forstaaet at uddrage den i Raamaterialet eksisterende Stivelse.

De saaledes fremstillede Papyrusblade sammenklæbedes nu til saa store Ruller, som man ønskede det. Plinius beretter, at der aldrig sattes mere end 20 Blade sammen i en Rulle; denne Oplysning fra det 1. Aarhundrede e. Chr. stemmer med, hvad Borchardt har fundet ved Undersøgelse af gamle Papyrusruller endog fra c. 1900 f. Chr., at der paa Papyrusrullen sattes Tallet 20, hvor det 20de Blad klæbedes til. Dette maa utvivlsomt forstaas saaledes, at Rul-

Et ægyptisk Brev paa Papyrus med Udskrift og Sigil. (Museet i Leyden).

lerne udgik fra Fabrikken i en Størrelse af 20 Blade og bleve bragte i Handelen saaledes; vilde man have større Ruller, kunde jo flere mindre sammenklæbes. For en enkelt bevaret Papyrus' Vedkommende kunne vi se, at Skriveren selv har klæbet nye Blade til sin Rulle, thi paa et Sted har han ved Tilføjelsen af et Blad overklæbet noget af Teksten.

Formatet, det vil sige Højden, af Papyrusbladet og Papyrusrullen vekslede i Tiderne. De ældste bevarede litterære Papyruser ere ikke højere end 15—17 Cm., men senere yndede man højere Formater paa indtil 50 Cm.s Højde. Til Regnskaber og Aktstykker benyttede man ogsaa andre Formater.

Da der ved Oprulning og Sammenrulning gik et ikke ringe Slid af de lodrette Rande ved Begyndelsen og Enden, forstærkedes disse ofte ved paaklæbede Strimler. Fejl i Papyrusen raadede man ofte Bod paa ved at indfælde smaa Stykker Papyrus; den samme Fremgangsmaade kunde Skriveren bruge, naar han vilde foretage Rettelser.

Papyrus synes at have været et temmelig kostbart Materiale i den pharaoniske Tid; de gamle Skrivere have i ethvert Tilfælde sparet overordentlig derpaa. Eksempler paa Palimpsester ɔ: oftere benyttede Papyrusblade ere ikke

sjældne; Skriveren har da for at skaffe sig Skrivemateriale afvadsket Skriften paa en Papyrus, som han har haft ved Haanden, og som ingen Interesse har haft for ham; dette er dog sjældent lykkedes saa godt for ham, at man ikke hist og her kan skimte Spor af den originale Skrift. Man har endnu ikke forsøgt som ved de gamle latinske Palimpsester at kalde den gamle Skrift frem ved kemiske Midler; i saa Henseende tillader det skrøbelige Papyrusblad selvfølgelig ikke saa mange Manipulationer som det næsten uforgængelige Pergament. Meget hyppigt finde vi Bagsiden af en Papyrus anvendt til et helt andet Skrift. Den Anvendelse af andet og billigere, men meget ubekvemmere Materiale, som senere skal omtales, tyder jo ogsaa paa Papyrusens Kostbarhed.

III

Hieroglyfskriften, der virkede i høj Grad dekorativt i Indskrifter paa de store Stenmonumenter, egnede sig kun lidet til Bogskrift paa Papyrus paa Grund af de mange Billeder af Dyr, Planter og Mennesker; der havde derfor allerede i urgamle Tider af Hieroglyfskriften udviklet sig en Art Kursivskrift, den saakaldte hieratiske, der benyttedes paa Papyrus. Hieroglyfskriften anvend-

Af Fortællingen om den veltalende Bonde. Papyrus i Berlin.

tes vel endnu igennem hele den pharaoniske Tid i Skrifter paa Papyrus af religiøst Indhold, da den ansaas for en højtideligere og helligere Skrift, men de enkelte Tegn antog naturligvis under Pennen en flygtigere og mere lineær Form, hvor det dekorative Formaal som her faldt bort. En langt senere udviklet Skriftform, den demotiske, trænger sig frem ved Siden af den hieratiske Skrift i de sidste Aarhundreder før Persernes Erobring af Ægypten.

En ægyptisk litterær Papyrusrulle var som oftest inddelt i Sider, kun i enkelte af de allerældste ere alle Linierne lodrette, saa der ingen Inddeling i Pagina behøves. Rullens Begyndelse var jo, da den gammel-ægyptiske Skrift gik fra højre til venstre, det yderste Blad til højre, det yderste i Rullen. Skrif-

tet læstes bekvemt ved at lade Linie for Linie komme til Syne ved Oprulningen. Men det almindelige var som sagt en Inddeling i Sider, hvor Linierne ere vandrette og ikke alt for lange. I nogle meget gamle Papyruser veksler Sideinddelingen med lodrette Linier, som det synes efter Skriverens Forgodtbefindende. Siderne forsynedes ofte med Sidetal foroven som i vore moderne Bøger. Ofte fortsættes Teksten paa Rullens Bagside, de enkelte Blade i Rullen bleve da paa Bagsiden beskrevne i omvendt Orden, først den inderste. Indløbne Skrivefejl rettedes over eller under Linien; var Pladsen der for kneben, sattes Rettelsen i Marginen foroven eller forneden og henførtes til sin Plads i Teksten ved et lille Mærke. Vi have ikke faa smukke Papyruser af litterært Indhold, men ofte ere de smukkest skrevne de mindst korrekte. Der findes i British Museum en Papyrus, indeholdende blandt andet en Hymne til Nilen; det vrimler af Fejl i den, og, morsomt nok, kan det bestemt paavises, at flere af disse Fejl hidrøre fra Fejlhøring af Skriveren, der altsaa har skrevet efter Diktat; det paagældende Haandskrift er imidlertid sandsynligvis en Stilebog fra en Skriverskole, saa vi tør ikke deraf slutte, at Litteraturværker mangfoldiggjordes som i Rom ved en hel Trup Skrivere, der skrev efter en Forelæsers Diktat.

De kendte Papyrusruller ere selvfølgelig af meget ulige Længde; kun faa ere fuldstændig bevarede; de første og yderste Blade i en Rulle gaar der jo mest Slid af, og selv om de efter Plinius' Vidnesbyrd vare af den bedste Kvalitet, ere de kun undtagelsesvis bevarede. En af de smukkeste er Papyrus Ebers i Universitetsbiblioteket i Leipzig, der indeholder en Samling medicinske Forskrifter. Den er c. 20 Meter lang, indeholder 110 paginerede Sider og er absolut fuldstændig bevaret. Papyrusbladets Højde er c. 30 Cm. Den største af alle bevarede Papyruser er den store Papyrus Harris i British Museum, den har en Længde af 40½ Meter og en Højde af 42½ Cm. Dette Pragtstykke er imidlertid ikke en litterær Papyrus, men et officielt Dokument, der opregner Kong Ramses III's Velgerninger mod de fornemste Helligdomme i Ægypten. Den ældste velbevarede Papyrus er Papyrus Prisse i Nationalbiblioteket i Paris, Begyndelsen mangler, og den bevarede Del er c. 7 Meter lang og delt i 20 Pagina, hvoraf de sidste 17 indeholde et fuldstændigt Skrift, en Slags Haandbog i Omgang med Mennesker. Dette Skrift er forfattet i det 5. Dynastis Tid, men Haandskriftet stammer efter al Sandsynlighed fra det 12. Dynasti. En Papyrus i British Museum, der efter sin tidligere Ejer gaar under Navnet Papyrus d'Orbiney, har en Længde af c. 6 Meter og har 20 Sider, Højden er c. 20 Cm.; den indeholder Folkeeventyret om de to Brødre, der viser Ligheds-punkter med den bibelske Beretning om Joseph og Potiphars Hustru. Mange af de store og velbevarede Eksemplarer af Dødebogen have et meget betydeligt Omfang.

Der anvendtes i Reglen rød Farve til Overskrifter og Begyndelsesord af nye Afsnit saavel som til Rettelser. Ellers er der ikke Tale om nogen Ornamentering i litterære Tekster; i enkelte bevarede Stilebøger finde vi i den øverste Margen undertiden Lærerens kalligrafiske Forskrift til et eller andet Tegn,

Brudstykke med Illustrationer af en Dødebog i British Museum.

der ikke er lykkedes ret for Eleven, eller ogsaa Elevens Randtegninger, der ikke synes at betyde andet end hans Forsøg paa at fordrive Kedsomheden. Nogen egentlig Illustration kendes kun i religiøse Skrifter, i hvilke Billederne ere lige saa hellige som Teksten.

Det er naturligvis saare vanskeligt at have nogen Mening om, hvorvidt Litteraturens Frembringelser fandt større eller mindre Afsætning eller Udbredelse i det gamle Ægypten. Det er kun undtagelsesvis, at vi have mere end et enkelt Haandskrift af samme Skrift, naar dette er af et litterært, ikke-religiøst Indhold. Enkelte Skrifter nød en saadan Berømthed i Aarhundreder, at de kopieredes til forskellige Tider og ere komne til os i flere Afskrifter. Den ægyptiske Officer Sinuhe's Rejseeventyr kende vi f. Eks. paa Begyndelsen nær af en Papyrus i Berlin, der er skreven c. Aar 2000 f. Chr., ligesom der eksisterer smaa Fragmenter af et andet Haandskrift fra samme Tid; Begyndelsen kende vi fra en Kalkstens-Ostrakon (beskreven Kalkstens-Flise) fra c. Aar 1000 f. Chr., hvortil for nylig er kommen en vistnok yngre Papyrus, som endnu ikke er udgiven. Om der har eksisteret en egentlig Boghandel i det gamle Ægypten for denne Litteraturs Vedkommende, er vel endog tvivlsomt; det sandsynligste er, at litterært interesserede Personer privat laante Skrifter, som interesserede dem, og afskrev dem selv eller lod dem afskrive. Men for en Klasse Litteraturs Vedkommende var der, hvad der svarer til vor Boghandel, nemlig for de Skrifter, der ansaas for nødvendige for enhver, der døde, som Vejvisere og Talismaner paa den store Rejse ind i Dødens mørke Land. Af disse Skrifter spillede den saakaldte ***Dødebog*** den største Rolle.

Det blev til alle Tider i Ægyptens Historie anset for ganske nødvendigt at medgive den døde i Graven hellige Tekster, magisk virkende Bønner og kraftige Trylleformularer, som han kunde anvende som Vaaben paa sin Vandring i Dødsriget, og ved Hjælp af hvilke han blev sat i Stand til at erhverve den fulde Besiddelse af Saligheden, hvad enten denne nærmest tænktes at bestaa i at høre til Guden Osiris' Undersaatter og leve Bondelivet videre i hans frugtbare Paradis eller i at sejle med Solguden paa hans Baad over Firmamentet. Disse Tekster, der vekslede til forskellige Tider, anbragtes i den ældste Tid paa Gravens Vægge og paa Sarkofagens Ydervægge. Dette krævede jo imidlertid prægtige Grave, fast byggede og med kalkstensbeklædte Vægge, saaledes at kun Kongerne og de allerfornemste kunde overkomme de derved foraarsagede Udgifter. Derfor finde vi senere de tilsvarende Tekster malede paa Ligkister, der vare af Træ, og hvoraf ofte to eller tre omsluttede Mumien. Først i det nye Riges Tid fra c. 1800 f. Chr. synes man at have medgivet de døde en Papyrusrulle, og det er just fra den Tid af, at Dødebogen optræder. Denne Bog fik først langt senere sit bestemte Indhold, oprindelig bestod den af et ubestemt, større eller mindre, Antal Kapitler eller Smaaskrifter, der kunde have Betydning for den døde; rige Folk havde Raad til flere Kapitler, fattige Folk maatte ofte nøjes med et Par, hvis de da ikke saa sig nødsagede til at begive sig ind i Dødens Land kun udrustede med et Par Amuletter og uden den Garanti, som den gamle Ægypter knyttede til den hellige Bog. En ægyp-

tisk Begravelse var, naar den skulde være komplet, baade besværlig og uhyre kostbar, da den i første Række gik ud paa at konservere Liget mod alle Eventualiteter og dernæst ved et meget kompliceret Ritual skulde skænke den afdøde Livet og Livsfunktionerne tilbage.

Denne religiøse Skik at medgive den døde et helligt Skrift maatte jo nødvendigvis fremkalde en haandværksmæssig Produktion af de dertil brugelige Skrifter. Det er utvivlsomt, at denne Produktion og Salget af disse Papyruser var i Hænderne paa de Præstekollegier, der havde med Begravelsesvæsenet at gøre. Sandsynligvis holdtes der Eksemplarer til Salgs af større og mindre Udstrækning og altsaa til forskellige Priser. At dette var Tilfældet, og at det ikke forholdt sig saaledes, at den enkelte Papyrus udtrykkelig blev skreven til bedste for den enkelte bestemte afdøde, kunne vi se deraf, at skønt hvert Kapitel skal indeholde den afdødes Navn, findes der Eksemplarer, i hvilke Navnet staar in blanco. Nogle forstod paa en let Maade at forsyne deres kære afdøde med den saa vigtige Dødebog, de købte den ikke — de stjal den fra en eller anden Grav, idet de undgik Kirkegaardsvagtens Aarvaagenhed; de fjernede saa den oprindelige Ejers Navn og satte det nye Navn i Stedet i hvert Kapitel; deres Hastværk og Mangel paa Agtpaagivenhed har i enkelte Tilfælde røbet dem for Nutidens nysgerrige Videnskab, idet de have forglemt at rette Navnet paa alle Steder. Paa samme Maade er en af Mumiekisterne ude i Ny Carlsbergs Glyptotek benyttet to Gange, og Gravrøveren har i Hastværket forsømt at forandre Navnet paa alle Steder. Det er overhovedet øjensynligt, at disse Tekster ikke vare bestemte til at læses men til at begraves, thi de vrimle af Fejl og Unøjagtigheder; Skriverne have vidst sig sikre mod Opdagelse. Ikke sjældent er en afvigende Læsemaade, som har staaet i Randen af Skriverens Eksemplar, af ham ført ind i Teksten til stor Forstyrrelse af Sammenhængen og Meningen; det gammeldags Sprog, som disse hellige Tekster vare forfattede i, afveg jo i Tidernes Løb mere og mere fra det levende, talte Sprog, ligesom moderne Dansk fra Sproget i Kong Valdemars jyske Lov; dette har givet Anledning til Misforstaaelser, vilkaarlige Rettelser og mislykkede Forsøg paa at bringe Mening i Teksten. Alt dette gør, at Dødebogens Tekst er saare slet overleveret trods de mange Hundreder af Eksemplarer, der ere bragte for Dagens Lys igen og bevares i Museerne, og Forstaaelsen af disse Tekster er temmelig mangelfuld endnu.

Dødebogen og enkelte Tekster, der senere anvendtes i dens Sted, vare illustrerede, og Illustrationerne vare lige saa hellige og betydningsfulde som selve Teksterne. Selvfølgelig fordyrede Illustrationerne Prisen paa en Dødebog betydeligt, og der findes derfor Eksempler paa en mere eller mindre rig Illustration. Det var kun i sjældnere Tilfælde, at Tekst og Illustrationer hidrørte fra samme Haand, i disse Tilfælde følger Teksten nøjagtigt den dertil hørende Illustration. I Reglen tegnedes Billederne først, de anbragtes i et bredt, inddelt Baand, der foroven strækker sig gennem hele Papyrusens Længde; paa enkelte Steder, hvor Billedet er Hovedsagen, optager det hele Højden. Det er saare almindeligt, at Skriveren, der derefter har skullet tilføje Teksten under

Billederne, ikke har kunnet faa Plads til den til hvert Billede svarende Tekst paa det af Tegneren beregnede Rum; Følgen er da bleven, at han dels har forkortet Teksten, dels har fordelt den saaledes, at Billeder og Tekst ikke svare til hinanden. I et enkelt Tilfælde kan det dog bestemt hævdes, at Teksten er bragt paa Papiret før Billederne; i en Papyrus i Berlin har Skriveren nummereret de Pladser, som han har ladet staa aabne til Billederne, men Tegneren brød sig ikke synderlig om disse Anvisninger, de fleste af de 64 Billeder ere fejlagtig anbragte og svare ikke til Teksten.

Disse Billeder ere naturligvis af meget forskellig Værdi; de ere ofte yderst tarvelige, undertiden rene Kradserier; men ikke sjældent vise de ægyptiske Tegnere her deres gode Egenskaber i et flatterende Lys. Der stilledes jo intet Krav til Opfindelseskraft og Kompositionsevne, det drejede sig her kun om Kopier, men der er ikke faa Billeder, som vise Tegnerens overordentlige Sikkerhed i Penneføring og hans Evne til at karakterisere med faa og ringe Midler. Mennesker og Dyr ere i Reglen, selv om de fremstilles i de af Ægypterne yndede stive og konventionelle Stillinger, godt opfattede. I enkelte Tilfælde, hvor det drejede sig om en særlig pragtfuld Udstyrelse af et Eksemplar af Dødebogen, ere Billederne pragtfuldt kolorerede i stærke og vidunderligt bevarede Farver. En særlig pragtfuld Udstyrelse viser en Dødebog, som bevares i Louvremuseet i Paris, den har mange Vignetter, men det mærkeligste er, at Teksten er skreven med hvidt Blæk.

Ægyptens Sand har ogsaa bevaret et Par andre Prøver paa Illustration paa Papyrus. En Papyrus i British Museum indeholder en Haandbog i Regning og Landmaaling, den geometriske Del af denne er forsynet med Billeder ligesom vore geometriske Haandbøger. En Papyrus i Turin indeholder en Fortælling i Billeder af temmelig obscønt Indhold; i en Række dristige og lascive Vignetter fortæller den om en skaldet Præsts og en Tempelsangerindes Kærlighedseventyr. Bagsiden viser Billeder af satirisk Indhold, i hvilke forskellige Dyr med komisk Alvor optræde i Scener af Menneskelivet. Et Æsel, en Løve, en Krokodille og en Abe opføre en Instrumental- og Vokalkoncert. En Løve og en Gazelle spille Skak. Rotternes Konge, tronende paa en Vogn, der trækkes af Hunde, angriber en Fæstning, der forsvares af Katte. Alle disse Karikaturer alludere til endog de høje Pharaoners typiske Fremstillinger paa deres Sejrsmonumenter.

En ægyptisk Papyrusrulle er selvfølgelig en temmelig skrøbelig Genstand, som krævede en omhyggelig Opbevaring og en varsom Behandling. De gamle opbevarede Rullerne i Krukker, i en saadan fandtes for Eksempel en i Videnskaben berømt medicinsk Papyrus af Passalacqua, med hvis Samling den indlemmedes i Berliner-Museet. En Papyrus i Ambrasersamlingen i Wien indeholder et Katalog over Indholdet af to saadanne Bogkrukker, der vel sagtens have tilhørt et eller andet Tempelarkiv; de omtalte Skrifter vare dels juridiske Dokumenter og Forhørsakter og dels Dokumenter henhørende til Tempeladministrationen.

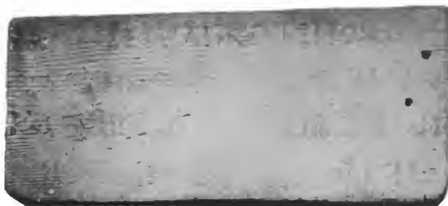
Bogsamlinger fandtes fra den ældste Tid i Ægypten, de vare hovedsagelig

Fragment af Ptahhoteps Leveregler. (British Museum).

knyttede til Templerne, hvor Lærdommen og Videnskaben jo ogsaa havde sin egentlige Arne. Titelen *Bibliotekar* findes i Grave fra Pyramidetiden, og Interessen for Bøger voksede stadigt, indtil den kulminerede med det verdensberømte alexandrinske Bibliotek, der skyldte Ptolemæernes Forening af den græske og ægyptiske Dannelse sin Tilblivelse. Dette Bibliotek og dets Skæbne ligger dog udenfor Ægyptens klassiske Tid.

Naar de gamle Papyruser nu komme til vore Museer, saa ere de ofte i en sørgelig Forfatning, sønderrevne, ormstukne og bedækkede med Aartusinders Støv og Smuds, enten udgravne af Sandet eller hentede op af en dyb Gravbrønd, for de religiøse Teksters Vedkommende ofte fundne under Mumiens Bind og derfor gennemtrængte af Natron og kemiske Stoffer, der brugtes ved Balsameringen. De ere saa sprøde og skrøbelige, at de ved Forsøg paa ligefrem Oprulning vilde smuldre hen. Man bruger derfor at oprulle dem mellem

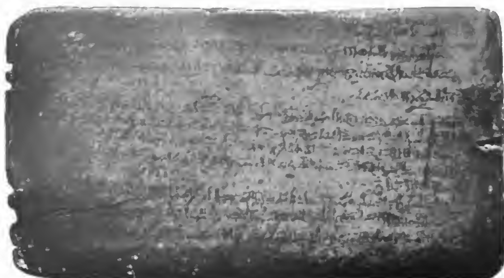
En Trætavle til Brug ved Skriveøvelser.

to Glasplader, hvor man saa kan bevare dem mod alle skadelige Indvirkninger; ofte maa man først dyppe dem i Æter. Hosstaaende Faksimile gengiver et Stykke af en meget gammel og overordentlig værdifuld Papyrus i British Museum, der endnu den Dag i Dag er i en meget sørgelig Forfatning, — idet den bestaar af c. 200 større og mindre Fragmenter, der opbevares mellem Glasplader; der er Stykker, der ikke ere større end en Tiøre. Ved at kalkere disse Fragmenter og udklippe Gennemtegningerne nøjagtig som Fragmenterne er det lykkedes mig at rekonstruere større Partier af Papyrusen, og Faksimilet viser et Stykke, der er sammensat af 5 Fragmenter. De indeholde en noget ændret Redaktion af Ptahhoteps Leveregler, der findes fuldstændig i den ovenfor omtalte Papyrus Prisse, og efter al Sandsynlighed ere de skrevne omkring Aar 2000 før Christi Fødsel.

IV

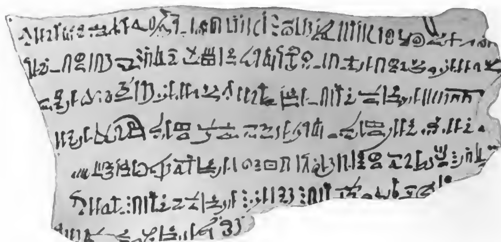
Papyrus var dog ikke det eneste Skrivemateriale, der anvendtes i det gamle Ægypten. Papyrusbladene vare jo temmelig skrøbelige og efter alt at dømme

desuden kostbare. Man greb derfor til helt andre Materialier. Skoledrenge maatte ofte nøjes med et lille firkantet Stykke Træ, paa hvilket Skriften, om end med noget Besvær, kunde udviskes. Ogsaa vigtigere Ting nedskreves paa

En Trætavle overtrukken med Stuk. (British Museum).

Træ, men Trætavlen blev da overtrukken med et Lag Stuk. I British Museum findes en saadan Tavle med interessante Tekster af litterært Indhold, den er c.

Aktstykke skrevet paa Kalksten. (British Museum).

1 Alen lang, og en formindsket Gengivelse af den her viser med nogenlunde Klarhed baade Træet der, hvor Stukken er stødt af for Enden, og det revnede Stuks Karakter. Et endnu besværligere og mindre haandterligt Skrivemateriale var Fliser af den ægyptiske Kalksten, der i stor Udstrækning brugtes til Breve, Regnskaber, Notitser, Klageskrifter og lignende, ja ikke sjældent end-

og til litterære Tekster. De kunne være af temmelig betydelige Dimensioner; den ovenfor omtalte, der indeholder Begyndelsen af den gamle Fortælling om Sinuhe's Rejseeventyr, er saaledes 3 Fod lang og c. 7 Tommer høj. Det var i Sandhed besværligt at nyde en Roman, naar man maatte læse den i et saadant Haandskrift! Skriften staar i Reglen godt paa den smukke, hvide Kalksten, men ofte er Stenen beskadiget, da den har en meget stærk Tilbøjelighed til at spalte sig og til at skalle hele Lag af. Paa samme Maade anvendtes meget almindeligt Potteskaar som Skrivemateriale, naturligvis kun til smaa Meddelelser; men det er ganske interessant, at for Eksempel Skattebilletterne i den lille ægyptiske By Arsinoë i Romertiden vare udfærdigede paa røde Potteskaar; der er bevaret store Mængder af dem.

Dyrehuder anvendtes ogsaa allerede tidligt i Ægypten som Skrivemateriale, i hvilken Udstrækning kunne vi ikke afgøre. Der er ikke bevaret mange saadanne Pergamentshaandskrifter; jeg kender kun et i Paris, indeholdende et Inventar, et i Berlin, indeholdende en poetisk Beretning om Grundlæggelsen af et Tempel i Heliopolis, samt et i London, der hidtil har trodset alle Forsøg paa at lade sig oprulle. Ptolemæus VIII Philometer (173—69 f. Chr.) forbød Udførsel af Papyrus fra Ægypten for at forhindre sin Rival Kongen i Pergamos i at samle Bøger. Derved nødtes Kong Eumenes II til at anvende Dyrehuder (Pergament). Dette Materiales moderne Navn sætter det ogsaa i direkte Forbindelse med Pergamos, men over 1000 Aar tidligere var det kendt og brugt i Ægypten.

Efter at vi nu have dvælet ved Skrivematerialet, maa vi ogsaa gøre os bekendt med Ægypternes Skriveredskaber. I vore Museer gemmes mange ægyptiske Skrivetøjer eller Paletter, som man i Reglen kalder dem. Det ægyptiske Skrivetøj bestaar af et aflangt rektangulært, tyndt Stykke Træ, der i den nederste Ende er forsynet med en Indskæring, i hvilken Skrivetørene kunne stikkes ned og klemmes fast, medens der foroven er mindst 2, undertiden flere Fordybninger til Farven, den røde og den sorte; dette Skrivetøj var undertiden dekoreret med Indskrifter, i hvilke Lærdommens og Skrivekunstens Gud Thot i Reglen ihukommes; det kunde i en Snor eller Rem bæres paa Armen eller over Skulderen. I Stedet for Pen brugtes et ganske tyndt Rør, hvis Ende tyggedes mellem Tænderne, indtil den blev som en fin Pensel, hvormed Skriften egentlig mere blev malet end skreven paa Papyrusen. Gaasefjer komme først i Brug som Skriveredskab flere Aarhundreder efter Christus; den første, der omtaler dem, er Bi-

Ægyptisk Skrivetøj.
(Museet i Berlin).

skop Isidor af Sevilla (570—636 e. Chr.). Blækket, som benyttedes, var af en ganske fortrinlig Beskaffenhed; det har bevaret sin dybe sorte Glans i Aartusinder. Det er endnu ikke grundig analyseret af Kemikere, men bestod uden Tvivl af Sod eller Trækul og Gummi. Den røde Farve, der benyttedes i Haandskrifter, har derimod kun undtagelsesvis holdt sig saa godt.

Overalt paa de ægyptiske Monumenter træffe vi Billeder af Skrivere i den traditionelle Stilling, som er saa smukt og levende gengivet i den berømte Kalkstensstatue i Louvre, som her er afbildet. I Reglen sidde de med et Skriverør i Haanden og et bag Øret, ivrigt beskæftigede med deres Skrivetavle eller Papyrusblad. Disse Billeder ere ganske stereotype til alle Tider; og deres Produkter ere jo ogsaa, som vi gentagne Gange have betonet, et mærkeligt Vidnesbyrd om de gamle Ægypteres Konservatisme. Paa dette saavel som paa andre Omraader forbavses man over den ægyptiske Kulturs tidlige Udvikling; man faar Indtryk af, at den staar fuldt færdig allerede i Historiens Morgen, og det er betegnende, at for den ægyptiske Bevidsthed laa Idealet ikke foran, men bagved, i den graa Urtid, da Guderne boede paa Jorden. Der laa Fuldkommenheden, og der vare de Forbilleder, som vare værd at efterligne.

BIDRAG TIL
ABC-LITTERATURENS HISTORIE I DANMARK

Af JULIUS CLAUSEN.

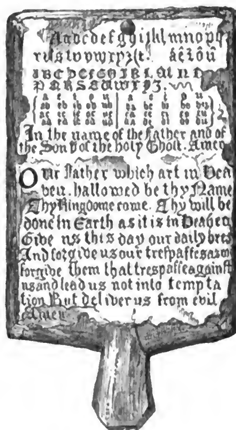
Bibliografiens Love ere ofte besynderlige og unddrage sig al menneskelig Beregning. Større Bøger ville ikke let forsvinde, selv om de ere trykte i et ganske lille Antal Eksemplarer; som Bevis herpaa kan tjene den anselige Mængde Palæotyper, der baade findes rundt om i Bibliotekerne og i enkelte Bibliofilers Eje. Smaatryk vise sig derimod at have ondt ved at friste Livets Modgang, skønt de ere udsendte i hundred-, ja maaske tusindvis. Det er saaledes værdt at notere, at der ej lader sig opspore noget Eksemplar af en dansk ABC, denne Grundpille for al Undervisning, før fra 1731. Det synes da næsten, som det er en Bogs Kvantitet og ikke dens Kvalitet, der bliver bestemmende for Varigheden af dens Tilværelse, og at jo større en Bog er af Dimensioner, desto bedre vil den kunne holde sig oppe i Kampen for Tilværelsen.

ABC'en og Katekismen — det er de to Skrifter, som vel i mere end tusind Aar have været al Elementar-Undervisnings Alfa og Omega. Baade i Klosterskolerne og i Løbedegnenes Hænder er det ene haandskrevne Stykke Pergament, hvorpaa Alfabetet og den kristelige Religions fornemste Bønner vare nedskrevne, opslidt efter det andet. Forbindelsen imellem Religionens Hovedstykker og Betingelserne for at kunne tyde disse laa jo ogsaa meget nær, og helt op imod vort Aarhundrede udgør Fader-Vor, Tros-Artiklerne, Morgen- og Aften-Bønner ABC'ernes væsentligste eller eneste Indhold, som den unge Skolar skal øve sig paa, efter at han først har lært at kende de prentede Bogstaver paa Bogens første Side. Man kan vel overhovedet slaa fast, at Undervisningen ude paa Landet sjældent strakte sig videre, og at ABC-Katekismen har været den eneste trykte Bog, Flertallet af Bondebefolkningen har ejet. Det er ogsaa værdt at mærke sig, at i et saa stærkt religiøst farvet Land som Skotland er ABC'en den Dag i Dag trykt sammen med Katekismen. Her har man endnu ikke opgivet den vanskelige Kunst at gøre Børn til Kristne, før man gør dem til Mennesker.

Kun i England har man hidtil gjort ABC'ernes Historie til Genstand for særlig Forskning, og endda kun den specielle Form af dem, som kaldes »*Horn-Books*«[1]). Ved en »Horn-Bog« forstaar man et lille Stykke Pap, paa hvilket Alfabetet — de store og smaa Bogstaver — og nedenfor i umiddelbar Fortsættelse Fader-Vor er aftrykt; det er omsluttet af en simpel Træramme, der

[1]) A. W. Tuer: History of the Horn-Book. I—II. London 1895.

forneden ender i et lille Skaft, for at man kan holde det i Haanden, og bevaret bag gennemsigtigt Horn, for at Smuds kan holdes ude. Generationer af engelske Børn have vandret til Skole med den lille Tablet hængende i et Baand omkring Livet. Den har vistnok været i Brug allerede før Bogtrykkerkunstens Opfindelse, og den sidste Leverance Horn-Bøger solgtes af en londonsk Boghandler til Provinserne i 1799. Skønt der saaledes maa have eksisteret Millioner af dem, findes der i hele Hendes Britiske Majestæts Rige maaske ikke halvtreds tilbage, og et enkelt forekommende Eksemplar betales nu almindelig med en halv Snes Guineas. Horn-Bøgerne synes at have været noget for England specielt. Thi trods al mulig Efterforskning har man ikke kunnet opspore et eneste Eksemplar af denne Form for ABC'er paa Fastlandet. Men om end Horn-Beklædningen og Trærammen har manglet, have sandsynligvis de første ABC-Brædter eller Fibler haft samme Udseende og Indhold rundt om i Europa som i England. Rigtignok har man trods al anvendt Umage hverken i Tyskland eller i hele Skandinavien kunnet opdrive et Eksemplar af et saadant ABCdarium. Men i *Margarita Philosophica Nova* (Argentorati 1512), en Bog, som handler om alt muligt mellem Himmel og Jord, findes en Afbildning af en tysk ABC-Tablet; og endvidere eksisterer endnu et simpelt flamsk ABCdarium af ovenstaaende Form, saa at det næppe er for dristigt fra Flandern at slutte til en Analogidannelse for de andre Landes Vedkommende[1]). At saadanne ABCdarier hos os endnu have været i Brug i Holbergs Tid, ses af Pernilles skønne Tiltale til Mag. Rosiflengius, hvem hun titulerer: Dit ABC-Brædt! — Den sidste ABCdarieform, jeg kender, er paa de gammeldags Navneklude, hvor Anbringelsen dog vel snarere er sket med dekorative end med pædagogiske Hensyn for Øje.

Engelsk Horn-Book.

Den første trykte engelske ABC-Bog formodes at være fra 1538 og angives at være »imprynted at Londō in Pauls Chyrche Yards by thomas Petyt«. Indholdet er det sædvanlige: Alfabetet, Fader-Vor, de ti Bud osv. Den Form og Skikkelse, de tidligste danske ABC'er, vi kende, antager, er imidlertid laant fra Tyskland. Dette gælder først og fremmest *Hanen*. Hanen er Aarvaagen-

[1]) Se ogsaa F. A. Specht: Gesch. d. Unterrichtswesens in Deutschland. Stuttgart 1885.

hedens og Vagtsomhedens Symbol og forekommer allerede i tarveligt Træsnit i den første virkelige tyske ABC, trykt i Nürnberg 1537 og udgivet af Valentin Icksensomer i Rothenburg, medens den i et omtrent samtidigt Eftertryk fra Lübeck er bleven forbedret saaledes, at man har givet den en Rede til at lægge Æg paa. I Sandhed — en noget vanskelig Opgave for en Hane! Denne Forbedring skyldtes Bogtrykkeren Ballhorn, der derved er bleven Fader til Vendingen »at ballhornisere« (ↄ: at gøre en Forandring til det værre). Fra Tyskland er ABC'en vistnok samtidigt vandret mod Nord til os og mod Vest til Holland. Her kaldes den sædvanlig »Hane-Bogen«[1]) og har samme religiøse Indhold, der undertiden slutter med en Række alfabetisk ordnede Aforismer af moralsk Beskaffenhed.

Skønt Tallet paa de danske ABC'er naturligvis i ingen Henseende kan komme paa Højde med Massen af engelske, tyske eller franske, vil det maaske alligevel forbavse, at den danske Litteratur kan opvise ikke mindre end 182 forskellige ABC-Bøger, naturligvis indbyrdes afvigende i Princip og Omfang, men dog alle stemmende overens i at begynde med ABC. Regner man, at hver af disse gennemsnitlig har naaet mellem 2 og 3 Oplag — og det er snarere for lavt end for højt regnet — vil man som Resultat komme til det halve Tusinde, et Resultat, som vist kun den lille Katekisme kan vise Magen til blandt Bøger, trykte i Danmark. Man kan derfor trygt slaa fast, at Katekismen og ABC'en ere de to mest udbredte Skrifter.

Den første danske ABC, jeg har set, er som sagt ikke ældre end fra 1731. Som man kan læse paa sidste Blad under den obligate Hane, er den trykt hos Universitets-Bogtrykker Ove Lynow paa Vandkunsten »og findes hos hannem tilkiøbs«. Bogen udgør kun 8 Blade og er trykt paa grovt, kardusagtigt Papir, formodentlig for bedre at kunne modstaa Angreb fra smaa, iltre Fingre. Den eneste Dekoration er en tarvelig træskaaren Ramme, som omslutter hver Side. Efter Alfabetet, baade store og smaa Bogstaver, selv- og medlydende Bogstaver og »Stafvelserne«, der tilsammen kun optage halvanden Side, er Resten som i de tyske og engelske ABC'er viet Katekismen: Først »HErrens Bøn«, dernæst »vor christelige Troes Artikle«, »de ti GUds Bud«, »Daabens og Alterens Sacramente« og tilsidst Bordbønner, »Gratias«, Morgen- og Aftenbønner og »en nyttig Bøn for Smaa Børn«. Hanen optager alene sidste Side.

Lynows ABC, som her kun har faaet en udførligere Beskrivelse, fordi den er den første, vi kende, kom i flere Udgaver. Den anden fra 1732 er enslydende med den første. I den tredje af 1737 er tilkommet et lille Kristushoved foran Stavelserne, og til sidst følgende to Verslinjer som »Hanens Morgen-Skriig«:

Stat op, Barn lille! og klæd dig paa;
I Skolen at læse skal du gaa.

Den er mangfoldige Gange bleven op- og eftertrykt, sidste Gang i Odense 1846, og repræsenterede saa at sige den »normaliserede« ABC.

[1]) Denne Titel har ogsaa Fru Julie Heins bevaret paa Omslaget af sin danske Læsebog for Smaabørn (1871). 11. Udg. 1895.

3*

A B C
og
Læsebog
af
Thomas Rasmussen,
forhen Provst i Grevinge.

See hvilken Krands, den gode Lærer fløder med, den er bestemt til et Æres Tegn for den flittigste og dydigste blant hans Disciple, hvilket Barn vilde ikke stræbe for saadan en Belønning.

Kjøbenhavn, 1812.
Trykt og forlagt af Directeur J. F. Schultz.

Titelblad af Th. Rasmussens ABC. 1812. C. 1/1 Størrelse.

Sidste Blad af Ove Lynows ABC fra 1731. C. 1/1 Størrelse.

Dens Afløser og Besejrer blev den »rigtige gamle ABC«, den med Dyrerimene om Krokodillen og Marekattenes fæle Rænker, om den mærkelige Hest Xanthus osv., og som endnu erindres af den ældre Slægt, hos hvem Gensynets Glæde er stor ved Synet af den nu allerede sjældne Bog, naar et Eksemplar kommer den i Hænde. Det er i og for sig heller ikke saa besynderligt, om vi yngre betragte denne kostelig naive lille Bog med pietetsfulde Øjne, thi efter den have vore Fædre og Mødre baade i andet, tredje og maaske fjerde Led lært at stave deres a-b *ab* og for første Gang forsøgt sig i Litteraturen ved Tydningen af de smaa filosofiske Vers under de ikke mindre ejendommelige zoologiske Fænomener. Det var det bekendte Bogtrykker-Firma Johan R. Thiele, som i sine unge Dage importerede denne ABC og vist har haft en god Fortjeneste derved. Adskilligt tyder paa, at Versene ere Oversættelse fra tysk, saaledes den mærkelige Anvendelse af Ordet Ygel (tysk »Igel« ɔ: Pindsvin) i Verset:

Man slige Ygler seer paa Landet,
De andre finder man i Vandet,

hvor et Pindsvin er afbildet. Muligt er det jo, at den foretagsomme Bogtrykker Thiele selv har været Mand for Oversættelsen. I hvert Fald er intet Forfatternavn knyttet til ABC'en.

Det tidligste Eksemplar, jeg har set, er fra 1770. Det bærer endnu sit originale Bind: et stift Papomslag med Læderryg. Paa Pappen er klæbet tysk Billedpapir, som Tiderne rigtignok have stærkt medtaget, men af hvis Rester man dog paa Forsiden kan tyde en »Clavierspielerinn«, en lille Pige ved et Spinet, og paa Bagsiden et uforholdsmæssigt stort Fruentimmer med Underskriften »Riesinn«. Paa første Doublure er et Ur afbildet med følgende Vers under:

Ved hvert et Klokkeslag Dig Tiden minder,
At dine Ungdoms-Aar for snart forsvinder,
O, brug den vel! Spild ei den mindste Tid,
Da signer Gud i Himmelen din Flid!

og paa anden Doublure ses en Løve med disse Verslinjer:

Viis Dig høimodig som den ædle Løve,
Naar Næsten maae i Nød din Hielp behøve.
Og undertryk og ei den Svage ved din Magt,
Ved mild Godmodighed Du vinder Alles Agt.

Indholdet og Rækkefølgen er i øvrigt den samme som i den ældste ABC indtil Bagsiden af fjerde Blad, hvor de meget mærkelige Afbildninger af virkelige og mytologiske Dyr med tilhørende Rim tage fat, som maaske ikke mindst have bevaret sig i den almindelige Erindring ved den parodiske Anvendelse, J. L. Heiberg har gjort af dem i sin »Ny A-B-C-Bog i en Times Underviisning til Ære, Nytte og Fornøielse for den unge Grundtvig« (1817).

Den moralsk-pædagogiske Hensigt med Dyrerimene indprentes i et lille Indledningsvers:

See her, Barnlille, vises Dig,
Hvorledes mange Dyr afbildes,
Lær nu at læse skikkelig,
Og blandt Bogstaver ei forvildes,
Saa tit, Du seer paa Dyrene,
Saa maae Du paa hvert Bogstav see.

Jeg skal blot — vel mest til Glæde for yngre Læsere — opfriske nogle af de mest kendte Rim, f. Eks.:

A. ABEKATTE.
En ABEKAT blandt Dyrene
Meest findes lig et Menneske.

C. CROCODILLER.
Naar CROCODILLEN ynksomst græder,
Den allersnarest Folk opæder.

J. JÆGER.
See JÆGEREN sigter og skyder,
Ved ham sig ei Dyrene fryder.

M. MAREKATTE.
De fæle MAREKATTES Rænker
Er større, end du muelig tænker.

P. PAAFUGLE.
PAAFUGLEN vel har smukke Fjere;
Dens Been af Saar dog fulde ere.

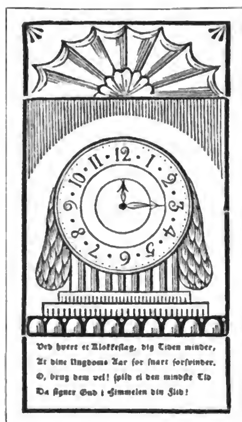
X. XANTHUS.
XANTHUS var en af de Heste,
Som Neptunus saae tilbedste.

Z. ZOBLER.
Af ZOBLER faaes de Foder-Skind,
Hvori de Store svøbes ind.

Ø. ØRN.
En ØRN kan meget gammel blive,
Og holder sig ved Rov i Live.

— Det har i alle Billed-ABC'er altid knebet med at faa Dyr eller Begreber fremstillet, der repræsenteres ved de sjældne Bogstaver X og Z. En »Bibelsk Billed-ABC« fra 1846 maa hjælpe sig med den lidet bibelske Person *Xerxes,*

og Chr. Winther maa i den ABC, han i 1863 (formodentlig i Digterens ikke usædvanlige Pengeforlegenhed) udgav med Tegninger af Const. Hansen, tage til Takke med *Xeresvin.* Derfor maa man ikke dømme for strengt om den Hest *Xanthus.* H. C. Andersen endelig har i sit morsomme lille Eventyr »ABC-bogen« (Nye Eventyr og Historier 1861) hjulpet sig med Xantippe, men indrømmer forresten ogsaa, at han nok saa godt kan lide den gamle Xanthus. At de tidligere Generationer har yndet den, viser bedst den Omstændighed, at »den gamle ABC« endnu var i almindelig Brug helt op i Fyrrerne i vort

ABCDEFGHIJKLMN
OPQRSTUVXYZÆÖ
abcdefghijklmn
opqrſstuvxyzæö
1234567890

Kiøbenhavn.
Trykt og tilfinds hos Johan Rudolph Thiele,
i store Helliggeiststræde No. 150 og 151.

Doublure og første Side af Rudolph Thieles ABC fra 1770. C. $^{6}/_{4}$ St.

Aarhundrede, og at man siden da har optrykt den, baade i København 1866 og i Hobro 1890.

Samtidigt optrykte Thiele den ældste ABC med Bønnerne og forhandlede ogsaa den fra sit Officin i »Helliggeiststræde«. Træ- eller Papbindet var i Reglen prydet med et paaklistret Skillingsbillede. Andre ABC'er saa ogsaa Lyset; foruden Bogstaverne indeholdt de kun Stavelser og enkelte sammenhængende Ord, særlig vedrørende Verdensdele og Byer, samt til Slutning et Par Ordsprog.

Den første, der bragte en Reform ind i »Abecetens« — saaledes kaldte man den i forrige Aarhundrede — Verden og udvidede dens lidt trange Rammer,

var en pædagogisk interesseret Præst THOMAS RASMUSSEN, hvis ABC fra 1787 straks efter Alfabetet for første Gang indfører smaa meget moralske Fortællinger om »De go-de Lee-ge Børn, Den rare Pige til at læse, Den tyvagtige Dreng« osv. Titelbladet er prydet med en træskaaren Vignet, som forestiller en Lærer, der holder en Krans i Vejret foran to Smaabørn. Vedføjet læses: »See hvilken Krands, den gode Lærer sidder med, den er bestemt til et Æres-Tegn for den flittigste og dydigste blandt hans Disciple, hvilket Barn vilde ikke stræbe for saadan en Belønning.« Rasmussens ABC gjorde ligesom hans lille Læsebog »Abctens Afløsning« megen Lykke og oplevede mange Oplag.

Sognepræsten i Glostrup, H. J. BIRCH, kendt som Forfatter til en Mængde Pjecer angaaende Reformer paa den højere Undervisnings Omraade, forsøgte sig 1790 med en »Nye ABC eller Stave- og Læsebog for Børn i Dannemark og Norge«, som var endnu mere omfattende end hans Kollega Rasmussens. I den findes baade Fortællinger, Leveregler, Samlinger af fremmede Ord, Smaavers og »Noget af Naturhistorien« med seks vedføjede Tavler med zoologiske Billeder. Slutningen af forrige Aarhundrede var i mange Henseender en Grødetid; ny og friske Livsspirer tittede overalt frem, og ikke mindst paa Undervisningens Mark. Der nedsattes Kommissioner, der skulde reformere baade Latin- og Almueskolen, de første Seminarier paa Blaagaard og Jonstrup grundedes, og man maatte følgelig ogsaa være betænkt paa at skaffe ny og tidssvarende Lærebøger. I Tyskland, hvorfra alle de aandelige Hovedstrømninger dengang kom til os, havde allerede i længere Tid Pædagoger med saa kendte Navne som Basedow og Salzmann ivrig beskæftiget sig med Barnets første Undervisning. I Modsætning til tidligere Dages lidet humane Podex-Piskeri og uforstandige Fordringer til Eleven, der blev reduceret til en blot og bar Hukommelses-Maskine, vilde man nu bestræbe sig for, at Barnet skulde forstaa alt, hvad det lærte, men gik igen til en anden Yderlighed ved at ville gøre Arbejdet til en Leg for Barnet. Den upraktiske Basedow vilde saaledes lære ABC efter den ny og ret ejendommelige Metode, at de enkelte Bogstaver skulde indbages i Kager. Han fik næppe nogen Tilhænger her hjemme, men derimod forsøgte f. Eks. F. Hoegh-Guldberg at slaa til Lyd for den mere sobre Salzmanns pædagogiske Reformer ved at oversætte hans »Peder Jensens ABC og Læsebog eller Anviisning til paa den naturligste Maade at lære at læse« (1800). Men deres Tal er i øvrigt Legio, som hos os, hver ad sine Veje, forsøgte Reformer og ny Metoder ved den første Undervisning. Det var selvfølgelig især Lærere, baade fra Land og By; men ogsaa mange Præster forsøgte sig som Pædagoger, og endog en Universitetslærer, ANDERS GAMBORG, Professor i Filosofi, en sær, halvt forrykt Person, der er mest kendt ved sit »Forslag til at forbedre Fuglenes Sang i vore Skove«. I 1797 udgav han en »Lærebog for de allerførste Begyndere«, men tyve Aar senere, da han levede som Pensionist i Roskilde og her dyrkede sine berømte Nelliker, havde han udtænkt en ganske ny Metode til at lære at læse, der var stik modsat hans tidligere, og udgav en »Anviisning til uden Staven i saare kort Tid at lære smaae Børn at læse«. Da denne lille Bog paa sin Vis betegner det grun-

digste Brud med alle ABC'er, hvis Kategori den alligevel tilhører, og den ved Siden af Forfatterens sære Ideer utvivlsomt indeholder en Del sunde Tanker og gode Iagttagelser, aftrykker jeg her Begyndelsen som en Mundsmag:

»Da nylig en lille Dreng kom til mig og spurgte, hvorledes han i en Hast kunde lære at læse, blev mit Svar langt anderledes, end det var for en Snes Aar siden. Jeg skammer mig nemlig ikke ved at tilstaae, at jeg den Tid var en Idiot i Sammenligning med hvad jeg nu veed og forstaaer. Mit Svar blev nu ikke som den Gang: »Du skal først lære at tegne og skrive Bogstaver og stave udenad, inden Du begynder paa at læse«; thi det var det samme, som om en Modehandlerinde vilde sige til en Jomfrue, der forlangte at lære at stikke op, »De maa først lære at sye Skoe og Skræddersyning, inden De tænker paa at sye Hovedstads«. Heller ikke blev mit Svar som den Gang »Du maa først lære at skrive Bogstaver, Stavelser og Ord og at læse Skrift og alt, hvad man skriver Dig for, inden Du tager Bog i Haand; thi saa bliver Overgangen fra det trykte til det skrevne saare let. Naar Du saaledes i lang Tid har beskæftiget Dig med at skrive og læse Skrift: saa behøver Du ikke lang Tid for at lære at læse.« Men allermindst blev mit Svar: »Du maa gaae til en af en Professor oplært Skolelærer, der kan anvende de tydske Pædagogers Lydlære, Sprogtonekunst og det ortoepografiske System m. m. paa Dig.« Nei! Mit Svar blev nu ganske enfoldigt: »Hør, mit Barn! Vil Du lære at læse i en Geschwindighed, saa begynd strax at læse! Gaae til din Moder eller hvilken anden Person det skal være, som kan læse — thi hvad En ikke veed, kan han heller ikke lære andre — og beed hende eller ham at læse med Dig, men vel at mærke ikke i nogen *Abecet* — thi med det Slags Bøger bruger Du over Aar og Dag til at lære at læse og læser endda meget slet. — Nei beed den, der vil lære Dig at læse, at kiøbe Dig en Stavelsebog, saa kan Du strax begynde. Læs saa deri hver Dag, saa ofte Du har Lyst og din Moder eller tilstedeværende Lærer har Tid at hielpe Dig. Jeg tænker, Du vil ofte om Dagen have Lyst, og da Du allerede efter et Par Dages Forløb vil kunne lære meget paa din egen Haand, saa at Du ikkun sjelden og ikkun for faae Øieblikke behøver din Lærers Medlæsen eller Hielp, saa vil denne heller ikke lettelig mangle Tid til at lære Dig. — Har Du saa været flittig blot i fire Uger: saa tør jeg forsikkre Dig, Du skal kunne læse ethvert forekommende Ord i hvilkensomhelst Bog, det skal være (naar samme blot er trykt med det Slags Bogstaver, Du er vant til at læse). Men skjønt Du saa kan læse alt, skal Du dog ikke læse uden Dit Modersmaal eller det Sprog, Du er vant til at tale, og Du skal ikke lade franske eller engelske Drenge see, hvad Du læser, da Du saa let vilde komme i Klammerie med dem. Naar Du for Exempel læste: *jesus christ*, saa vilde den lille lystige Franzos sige: Du Nar! Der staar jo *sjesy kri*, og den lille alvorlige Engelsmand vilde sige: I tage begge feil! der staar *goddamm* ingen af Delene, men *dschisos kreist.*«

Gamborg fortsatte i en hel Række Stavelsebøger, hvoraf han udsendte baade latinske, franske, tyske og engelske Udgaver, sine pædagogiske Reformforsøg. Paa Titelbladet af en af dem tilbyder han »i mindre end *atte* Timer

at lære Børn tilgavns at stave«. Gamborg er vistnok den første danske Skribent, der adopterer Rasks Anvendelse af svensk å for det sædvanlige aa.

Det fælles og karakteristiske for alle ABC'erne ved Aarhundredskiftet er Banlysningen af det religiøst-dogmatiske Indhold, der for Fremtiden alene er henvist til Lærebogen. Dette er sikkert ikke uden Forbindelse med de raadende rationalistiske Strømninger. I de i sin Tid meget kendte Skolemænd, Brødrene C. B. og MORTEN HALLAGERS ABC'er findes endnu vel et Par Psalmer, men hverken Bønner eller Tros-Artikler. Dette er heller ikke Tilfældet i Kapellanen P. THONBOES »ABC til Brug i Landsbyskoler« fra 1801, som naaede en Mængde Oplag og havde sit vigtigste Tilholdssted blandt de unge Agrarer, medens »den gamle ABC« beholdt Overtaget i Byerne. Det er de moralske Smaafortællinger, som nu træde i det religiøses Sted. Samtidig bliver den tidligere obligate Hane sjældnere og sjældnere. I Morten Hallagers ABC findes den endnu med den sædvanlige Opfordring til tidlig Opstandelse udsat paa ny Vers:

I Morgen-Stunden Hanen galer,
Og os derved et Billed maler,
Hvorefter Børn skal rette sig,
Og stande op betimelig.

Ligeledes i den Viborger-Boghandler og Forligelses-Commissair A. F. JUST'S Billed-ABC fra 1805, hvor det hedder:

Aarvaagenhed af Hanen lær!
Som Bi og Myre flittig vær!

Men hermed har Hanen ogsaa for lange Tider galet sit sidste Vers, indtil den i vore Dage igen er tagen til Naade.

De ABC'er, som forskellige foretagsomme Skolelærere udgav i Aarhundredets første Aartier, prange ofte med Titler, der lede Tanken hen paa de pietistiske Traktater i forrige Aarhundrede — f. Eks. »En from Christens Nathue« — og som formodentlig har haft samme Hensigt, for at tale Holbergsk, som Tjære paa et Vognhjul: den ene kommer Vognen, den anden Bogen til at løbe. Her skal kun nævnes et Par, som N. J. C. Thornums »Kort og simpel Børne-Melk« (1821) eller »Biekuben eller nyeste Billed ABC. En Gave for lærvillige Børn« (S. A.).

I sin Art enestaaende og forud for sin Tid er et spinkelt Forsøg paa at anvende den fonetiske Metode, som jo ellers først er kommen i Kurs i de allersidste Dage. Det skyldes Læreren ved Petri Pigeskole, J. A. BRAMSEN, og bærer Titlen: »Naturlig Stavemaade, hvorved man i en ulige kortere Tid end ved den nu brugelige Stavning kan lære at læse det danske og tyske Sprog« (1824). Forfatteren skriver f. Eks. O'rd = Ord, A rt = Art o. s. v.

Som meget udbredte ABC'er skulle Frølunds samt Borgen & Rungs, begge fra 1843, nævnes; de udkomme endnu i vore Dage. I Fyrrerne synes det for øvrigt at være Billed-ABC'erne, som florere, og som afløse »den gamle

ABC«, hvis Rim og Billeder vel sagtens nu ere forekomne Pædagogerne for lidet tidssvarende. Der foreligger saaledes en »Bibelsk Billed-ABC« (1846) med gudelige, men ikke altid heldige Vers, som man kan se af denne Prøve:

X. Mangt Hjerte skjalv som Træets Løv for Xerxes Krigermagt;
Nær hos den Sjæl, som elsker Gud, staaer Naadens Engle Vagt.

I en Billed-ABC fra 1849 har man prøvet delvis at beholde de gamle Billeder, men at ombytte de gamle Dyrerim med ny, f. Eks.:

K. Naar ej Kamelen mer kan bære,
At rejse sig den lader være.

Æ. Den, som vil ikke læse lære,
Maa Navnet doven Æsel bære.

Ø. Af Rov ernærer sig en Ørn,
Og snapper stundom spæde Børn.

Det famøse X volder igen her Knuder. Den for seksaars Poge ubekendte Xanthus er bleven ombyttet med en dem vist lige saa fremmed Fisk Xiphias, om hvilken det hedder:

Xiphias kaldes af de Lærde
En Fisk med tre Fod lange Sværde.

Endelig foreligger fra samme Periode en »Naturhistorisk Billed-ABC«. Særlig populær blev i de første Krigsaar en Billed-ABC, der baade besang den lille Hornblæser og den tapre Landsoldat. Næsten berømt er Digtet om »Søren Top« bleven:

Søren Top
stod tidlig op
og læste i sin Bog;
han læste baade A og Ø
og om den blinde Mand;
han læste om den blanke Sø
og om sit Fædreland.
Til rette Tid
med Lyst og Flid
han i sin Skole gik.
Min lille Ven!
han gik derhen
og lærte Brug og Skik.
Ja, Søren Top
han vokste op
og blev en rask Krabat;
og nu er han, som alle véd,
»En tapper Landsoldat«.

De tilhørende Billeder forestille først Søren som ung, studerende ved Lys, og derpaa Søren som rask Soldat med fuld Oppakning.

Den skandinaviske Retskrivningsbevægelse med konsekvent Gennemførelse af smaa Begyndelsesbogstaver og Anvendelse af svensk å giver sig Udslag i en anonym »Ny dansk AB eller stave- og læse-bog for begyndere« fra 1862. Det følgende Aar har en A. Friberg forsøgt at slaa paa de patriotiske Strenge i en »Ny Billed ABC«, hvor der findes temmelig grulige Træsnit af Frede-

rik VII, Danmarks Vaaben, Dannebrog, den tapre Landsoldat med tilhørende Vers, f. Eks.:

»Kong Frederik den Syvende med Tilnavn Folkekjær,
Velsignet af os alle, han er afbildet her;
Vel seer Du ei hans Hjerte, saa dansk og godt som Faa
Men naar Du bliver større, vil klart det for Dig staa.«

Chr. Winthers og Const. Hansens smukke ABC er allerede nævnt ovenfor. Trods de smukke Billeder og de naturlige og jævne Vers har den ganske rimeligt aldrig kunnet faa større Indpas, vel netop paa Grund af sit nette Ydre, der har gjort den mindre anvendelig til daglig at blive gramset paa af smaa sorte Fingre, og som Følge deraf højere Pris. Det er kun en ABC for velstaaende Børn.

Af de sidste Decenniers ABC-Litteratur skal der for en Fuldstændigheds Skyld blot nævnes nogle af dem, der have fundet videst Udbredelse. At nævne alle vilde være det samme som at skrive et helt lille Bogkatalog. Thi ved en flygtig Gennemgang af den seneste ABC-Masse faar man unægtelig det Indtryk, at snart hveranden Lærer betragter det som sin Pligt at skrive en ABC. Det Held, som har fulgt disse mange Forsøg, har været højst forskelligt. Meget populær er en »ABC for Smaafolk paa Landet« bleven; den kom i 7. Oplag 1891. Som Titlen viser, henvender den sig særlig til Landsbyungdommen og henter i sine Billedrim meget fornuftigt Emner fra Børnenes Verden (Ploven, Røgteren og Landsbykirken). I Udbredelse kan den dog langt fra maale sig med den Bog, som skyldes Skoleinspektør JOAKIM LARSEN og bruges i de fleste københavnske Almueskoler. Herfra maa de for danske Forhold usædvanlig høje Tal lade sig forklare: ABC'en udkom første Gang i 1879, og i 1895 var den trykt i 160,000 Eksemplarer. Nærmest op mod den kommer ROMS »Dansk Billed ABC« (1879), 6. Oplag i 1891, E. SAUTERS og P. HOLMS »Billed-ABC« (1872), 5. Oplag i 1886, og INGVOR BONDESENS og VESTERGAARDS »Ny dansk ABC for Skolen og Hjemmet« (1890), 4. Oplag i 1895.

Som et Led i den sønderjyske Sprogbevægelse maa den af den kendte Redaktør JESSEN udgivne »Flensborg Avis's Stavelsebog for Hjemmet« (1884) opfattes.

Dette Bidrag til vor hjemlige ABC's Historie gør ingen Fordring paa at være udtømmende. For de ældre Tiders Vedkommende har Materialet svigtet, for de nyere Tider vilde en fuldstændig Redegørelse være mere kedsommelig end karakteristisk. Jeg har kun villet vise, hvorledes de forskellige Aandsstrømninger og den skiftende Mode ogsaa sætte deres Præg paa Elementarundervisningen.

WILLIAM MORRIS

FØDT I WALTHAMSTOW 1834. DØD 3. OKTOBER 1896 I LONDON

Af F. HENDRIKSEN

Bogvennen for 1893 henledede i en Artikel: »Boghaandværket paa Arts and Crafts Udstillingen i London 1893«, Opmærksomheden paa Kelmscott Pressens mærkelige Arbejder. Siden da er Fortegnelsen over de Bøger, der ere udgaaede fra dette Trykkeri, bleven betydeligt forøget, og endnu ere Presserne i Gang, skønt WILLIAM MORRIS, i hvis virksomme Liv dette Trykkeris Anlæg var den sidste store Bedrift, imidlertid er død.

Forinden vi gaa over til nærmere at omtale Kelmscott Bøgerne, skulle vi her i stor Korthed give en Oversigt over Morris' Virksomhed, forinden han blev Trykker. Han var Søn af en velhavende Købmand og havde studeret sammen med Maleren BURNE JONES i Oxford, men valgte, straks efter at han havde forladt Universitetet, kunstnerisk Virksomhed til sit Livs Gerning. Han begyndte som Arkitekt, og man har tidlige Udtalelser fra ham, der vise, hvilket mægtigt og afgørende Indtryk Englands og Frankrigs gotiske Bygningskunst øvede paa ham. I London mødtes han atter med Vennen Burne Jones og bragtes ved ham i Forbindelse med den lille Kres af højtbegavede og begejstrede unge Kunstnere, som betegnes med Signaturen Prærafaeliterne, og for hvilke DANTE GABRIEL ROSSETTI var en Slags Høvding. Morris var velkommen i Kresen, og dens kræsne Medlemmer havde tidlig store Tanker om hans maleriske og dekorative Evner.

Hans Malerier ere meget faa og sjældne. Det blev ikke som Maler, at han skulde vinde sit berømte Navn. I 1858 udgav han sin første Bog: »The Defence of Guenevere and other Poems«. Bogen fandt udenfor hans nærmeste Kres saa godt som ingen Anerkendelse, og hans næste Digt »The Life and Death of Jason« saa først Lyset i 1867. I de mellemliggende Aar skrev han en Mængde Poesi; en Del tryktes i forskellige Tidsskrifter, men det vigtigste: »Earthly Paradise«, udgaves 1868. Siden da har han udgivet mangfoldige tildels meget store Digtninge og Oversættelser, og den Bibliografi, som TEMPLE SCOTT

har udarbejdet til det nys udkomne Folioværk: »*The Art of William Morris. A record by Aymer Vallance*«[1]), er i Særtryk en hel anselig Bog.

1859 giftede Morris sig og lod sig i den Anledning bygge et Hus i Nærheden af London. Det blev noget for Samtiden at undre sig over, thi han og hans Venner vare travlt beskæftigede med at gøre det til en menneskeværdig Bolig efter deres Tanker, og der var himmelvid Afstand mellem disse og den gængse Modesmag. Huset, som Morris senere skilte sig af med, kan med Grund antages at have givet Stødet til den Revolution i Villastilen, der siden da er foregaaet i England, og som vi kende fra mangfoldige Afbildninger i kunstneriske Tidsskrifter. Bevægelsen har bredt sig til Nordamerika, og den er heller ikke ukendt her hjemme; men Morris skal dog ikke have Skylden for den artistiske Skabagtighed, hvori dette moderne Byggeri hyppig former sig. Morris og hans Kres erfarede under Arbejdet med Husets Udstyrelse stærkere end nogen Sinde før, hvor vanskeligt eller rent umuligt det var at faa deres Ideer og Tegninger udførte af Datidens Haandværksmestere eller Industridrivende. Dette gav Anledning til Dannelsen af et lille kunstnerisk Samfund, der sammenskød nogen Kapital og forpligtigede sig til at udarbejde Tegninger til den Virksomhed, man agtede at begynde, og som først og fremmest skulde omfatte Møbler og Glasmalerier. W. Morris blev Foretagendets ledende Mand, og senere overdroges hele Foretningen til ham. Han vedblev til sin Død at være Chef for den store Virksomhed, der under Firmamærket MORRIS & Co. voksede frem af den ringe Begyndelse.

Drivfjederen i Selskabet var i Sandhed Begejstring for at vende tilbage til Skønhed og ædel Stil i Frembringelsen af de Genstande, med hvilke Menneskene til daglig omgive sig, og der var fra Begyndelsen af en høj Stræben efter ogsaa at reformere Karakteren af saadanne større dekorative Arbejder som f. Eks. Glasmalerier og Kirke-Inventar, der høre til Kunsthaandværkets monumentale Opgaver. Det varede ikke længe, før Huset paatog sig meget store Arbejder, ja selv den hele dekorative Udstyrelse og Møblering af velhavende Hjem. Kostbar maatte foreløbig hele Virksomheden blive; thi med den fuldkomne Foragt, hvormed Morris saa paa den moderne fabriksmæssige Produktion, maatte han overalt, hvor han udvidede Virksomheden, vende tilbage til svundne Dages Haandarbejde, og den Dag i Dag drives Husets mange forskellige Afdelinger aldeles uden Maskinhjælp. Man havde naturligvis i Begyndelsen meget at kæmpe med. Kritiken og de i deres Virksomhed truede Forretninger gjorde deres Bedste for at haane de ny Bestræbelser; men den Energi og kunstneriske Kraft, hvormed det nye Værksted mødte frem, var for stærk. Det endte med Sejr over hele Linien og med, at Konkurrenterne saa nær som muligt eftergjorde de ny Arbejder.

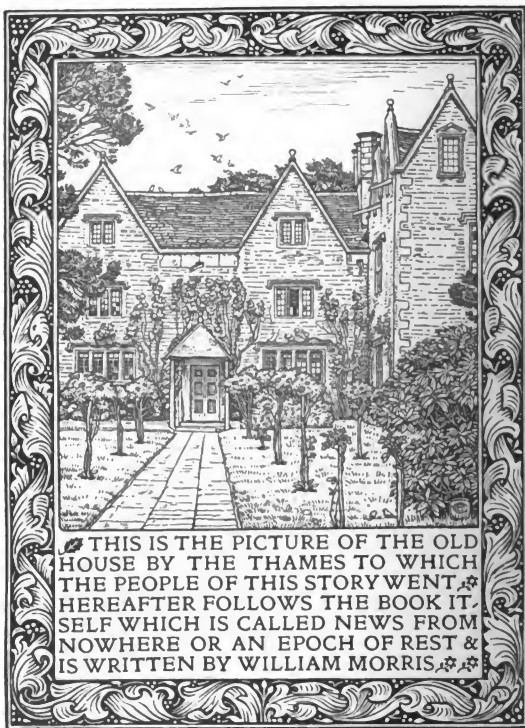
Efterhaanden udvidedes Virksomheden til Fremstilling af Tapeter, Broderier, vævede Stoffer i Uld og Silke, trykkede Katuner, pressede og dekorerede Fløjler, Gobelinvævninger, dekorerede Gulvfliser, vævede Gulvtæpper og mønstret Linoleum. Paa alle disse Omraader var det saa godt som udelukkende

[1]) Findes i Kunstindustrimuseets Bibliotek.

Morris selv, der udarbejdede Tegningerne, ligesom det var ham, der fra Grunden af først studerede hver enkelt ny Vares oprindelige gamle Teknik og lærte sig selv at kunne fremstille Arbejdet, forinden han optog det i sine Værksteder. Da han til sine Haandvæve ikke kunde faa Garn i paalidelig holdbare Farver, ofrede han en lang Tid paa at sætte sig ind i Farveriet og paa Undersøgelsen af de Farver, der vare ægte og gav det skønneste Resultat. Han kom paa dette Omraade, som paa saa mange andre, til den Overbevisning, at hele den nyere Tids Fremskridt og Forbedringer ikke vare 4 Skilling værd, men at det var nødvendigt at vende tilbage til de gamle Farveres faa Farvestoffer og tekniske Behandling, naar man ønskede et Produkt, det var Umagen værd at fremstille. I mangfoldige Foredrag og mindre Afhandlinger har han fremlagt sine Erfaringer, og overalt træffer man ham som en aldrig trættet Angriber af den moderne Teknik med dens mange pralende, men uægte Farver. Hans Beundring for Middelalderens Kunst, Litteratur og Haandværk var ubegrænset. I sin Begejstring for Gotiken og i sit Had til de moderne Arkitekters Restaurering af Fortidens Mindesmærker mødtes han i fuld Forstaaelse med Englands berømte Kunstforsker John Ruskin.

I 1877 stiftede han et Selskab til Beskyttelse af gamle Bygninger, og han var til det sidste Sjælen i dettes Virksomhed. Ved energisk Indgriben offentligt eller ved Henvendelse til Myndighederne har Selskabet frelst mange af Englands Bygninger fra den Ombygning, man i vore Dage kalder Restaurering. I 1879 rejste dette Selskab en saadan Agitation imod den da paatænkte Ombygning af Sankt Markus Kirkens Façade i Venedig, at de til den italienske Regering rettede Henvendelser bar Frugt, og Kirken blev skaanet. I den Række af Møder, der i den Anledning afholdtes paa forskellige Steder i England, kæmpede han for Sagen ved Siden af Englands Ærkebisper og mangfoldige andre Stormænd, skønt han allerede da for længe siden offentlig havde sluttet sig til det socialdemokratiske Parti og næsten daglig skrev i Partiets forhadte Presse. Han ofrede store Beløb paa Socialdemokratiets Propaganda, og navnlig skal hans Pung altid have været aaben for politiske Flygtninge. I de senere Aar trak han sig tilbage fra aktiv Deltagelse i Propagandaen, men hans Anskuelser vare uforandret de samme. Han synes nærmest at have været en ædel og troende Anarkist, der betragtede de socialdemokratiske Idealer som et Gennemgangsled til den herlige Fremtid, han har skildret i sin mærkelige Bog »News from Nowhere, an utopian Romance«. Naar hin lykkelige Tid oprinder, hvor Menneskene leve sammen som Brødre, vil — saa mente Morris — ogsaa Kunsten helt have naaet sit Maal: at gennemsyre alt menneskeligt Arbejde til de mindste Enkeltheder, saa at Arbejdet bliver en stadig Nydelse, en Fest i Modsætning til den Trældom og Nedværdigelse, det som oftest var i vort Aarhundrede.

Det er karakteristisk for Morris, at han med Uvilje saa paa det japanesiske Kunsthaandværks Indflydelse paa vore moderne Arbejder. Han indrømmede Japanesernes fuldkomment overlegne Haandfærdighed, som ingen Europæer nogen Sinde kan naa til, men i hans Øjne savnede alle Østerlands dekorative Arbejder den arkitektoniske Rygrad, der er nødvendig for i ret Forstand at

Aabningsside i W. MORRIS. *News from Nowhere.* Omtrent Originalstørrelse.

NEWS FROM NOWHERE OR AN EPOCH OF REST.
CHAPTER I. DISCUSSION AND BED.

P at the League, says a friend, there had been one night a brisk conversational discussion, as to what would happen on the Morrow of the Revolution, finally shading off into a vigorous statement by various friends, of their views on the future of the fully-developed new society.

AYS our friend: Considering the subject, the discussion was good-tempered; for those present, being used to public meetings & after-lecture debates, if they did not listen to each other's opinions, which could scarcely be expected of them, at all events did not always attempt to speak all together, as is the custom of people in ordinary polite society when conversing

Første Side i W. MORRIS: *News from Nowhere*. Omtrent Originalstørrelse.

skabe dekorativ Kunst. Japanesernes Arbejder syntes ham nydeligt Legetøj, som det er taabeligt at ville eftergøre, og hvoraf vi egentlig intet kunne lære.

Fra Begyndelsen af Halvfjerdserne stammer en lille Række haandskrevne Bøger, som Morris brugte sin Fritid om Aftenen til at skrive. Han tyede tilbage til de bedste Forbilleder fra det trettende og fjortende Aarhundrede, og han dekorerede dem med stilfuldt gennemførte Miniaturer og Initialer. Hans Flid og Arbejdskraft synes ingen Grænser at have kendt. Med disse sjældne og af hans samtidige højt vurderede Arbejder begynder hans Interesse for Bøger og deres kunstneriske Form at gøre sig gældende, men der kom til at hengaa henved tyve Aar, før han for Alvor tog fat paa Bogarbejdet. I den mellemliggende Tid optoges næsten al hans Fritid af hans journalistiske og agitatoriske Virksomhed i Socialdemokratiets Tjeneste. Fra denne Periode stamme mangfoldige Digtninge, Artikler, Afhandlinger og Flyveblade, der enten fremkom i Socialdemokratiets Presse eller spredtes i Pjeceform fra deres Hovedkvarter; men i det samme Tidsrum holdt han Rækker af Foredrag og skrev sine værdifulde smaa Afhandlinger, der gjorde Rede for den oprindelige Teknik i en hel Række Haandværk, som han i sin daglige Virksomhed nøje havde studeret. I samme Tid falder hans Studier i islandsk Sagalitteratur, hvoraf han i Forening med Eirikr Magnusson udgav en Række Oversættelser. Endvidere skrev han mange mindre Afhandlinger af rent kunstnerisk Indhold og deltog i Møder og Forhandlinger rundt om i Landet, væsentligst for at røgte de Interesser, det ovenfor nævnte Selskab til Beskyttelse af gamle Bygninger var kaldet til at varetage.

Hele denne, her kun fragmentarisk nævnte Virksomhed udfoldede Morris ved Siden af at lede det banebrydende Arbejde, der udfoldedes gennem hans Forretning og hvortil saa godt som han alene leverede det omfattende dekorative Grundlag.

I Begyndelsen af Halvfjerdserne ønskede Rossetti en landlig Bolig, for somme Tider i fuldkommen Fred og Ro at kunne leve alene med sit Arbejde, og han foreslog da Morris, at de i Fællesskab skulde erhverve en saadan. De fandt hvad de søgte i et gammelt Landsædes Hovedbygning, kaldet *Kelmscott Manor*, liggende ved Themsens Bred i Hammersmith. De to Venner nød her lejlighedsvis nogle rolige Dage, Rossetti hyppig for længere Tid ad Gangen; for Morris blev det senere Hovedopholdssted. Han har paa flere Steder skildret Egnens Skønhed og det prægtige gamle Hus' Hygge, først og fremmest i »News from Nowhere«. Med Henblik paa sit kære Hjem siger Morris i et Foredrag: »Her er maaske en eller anden, som er saa heldig at leve i et af de ædle Huse, vore Forfædre have bygget efter deres Hjertes Lyst, jeg ved ingen større Lykke, der kan times en Mand i disse Tider«. Morris beholdt Huset til sin Død, og her samlede han efterhaanden alle de kostelige Ting, han ejede. Her grundlagde han den udmærkede Bogsamling, han efterlod sig, og som skal indeholde Trykkerkunstens bedste Værker fra dens Blomstringstid, og i Nærheden af denne Ejendom oprettede han i 1890 sit berømte Trykkeri, Kelmscott Press.

Allerede forud havde han tumlet med at give sine Bøger større kunstnerisk Holdning, end almindeligt var. I *Chiswick Press*, Londons bedste Trykkeri, havde han ledet den typografiske Bygning af flere Arbejder, men han indsaa, at han ogsaa paa dette Omraade maatte blive sin egen Herre, om han skulde naa, hvad han ønskede. Han studerede da de gamle Mesteres Bøger og tegnede paa Grundlag af den franskfødte Venetianer-Bogtrykker NIC. JENSONS skønne Antikva-Skrift sin saakaldte *Golden Type* og lod Stemplerne skære under sin umiddelbare Opsigt. Med denne Skrift trykkede han sine første Bøger paa et omhyggeligt og for ham særlig lavet Bøttepapir, hvis Stof han var sikker paa var rent og holdbart. Selvfølgeligt trykkede han kun i Haandpresse, og han genoptog Fortidens Maade at paaføre Trykformen Farve ved Hjælp af store Læderballer eller Tamponer, som deres gamle tekniske Navn er. Foruden en Række af sine egne Digtninge har han trykt Arbejder af forskellige andre Forfattere samt optrykt i sit eget ejendommelige Udstyr flere af Caxtons berømteste Værker og udgivet paa ny mange af Middelalderens litterære Skatte, særlig engelske og franske. Til sin oprindelige Antikva-Skrift føjede han senere en kraftig gotisk Type, som han tegnede og lod støbe i to Størrelser, den saakaldte *Troy-Type*, som er den største, og *Chaucertypen*, som er mindre. Af de tre Skrifter gave vi Prøver sammen med hans første Trykkermærke i vore Meddelelser i 1893. Han gjorde sig yderlig Flid for at skaffe en god og sort Farve, men han var ikke fornøjet med det bedste, der var at opdrive, og han var i sin sidste Tid betænkt paa selv at lave sin Farve. Med de nævnte tre Skrifter har han trykt de ca. 40 tildels meget store Værker, der ere udgaaede fra hans Presse fra den 31. Januar 1891, da den første Side blev sat, og til hans Død. Gennemgaaende foreligge Bøgerne kun i smaa Oplag, fra ca. 200 til ca. 500 Ekspl. + enkelte Eksemplarer paa Pergament. De oprindelige høje Priser ere nu allerede mere end fordoblede, naar Eksemplarer af de mest efterstræbte forekomme til Salgs. Bøgernes arkitektoniske Bygning, for at bruge hans eget Udtryk, var fastslaaet fra Begyndelsen af. Efter de illuminerede Haandskrifters Ordning er Kolumnen stillet stærkt ind mod Ryggen og op paa Siden, saaledes at den ydre og nederste Margen giver rigelig Plads til Dekorationer. Den første Sides Margen dekoreres næsten altid med en ornamenteret Ramme, der omtrent helt dækker Papiret, og paa den i Bøger sædvanlig ubenyttede Side overfor har Morris hyppig en lignende, helt fyldende, dekorativ Ramme, i hvis Midte han enten med hvide Bogstaver paa sort Bund eller med sorte Bogstaver paa en let orneret Bund tegner Værkets Titel. Mange af Bøgerne have Træsnit efter Tegninger af Burne Jones, en enkelt: »The Story of the Glittering Plain« er illustreret af WALTER CRANE og en anden af GASKIN, men Initialer og Ornamentik er overalt tegnet af Morris selv. Denne Ornamentik, der bliver rigere og fyldigere i hans sidste Bøger, er kraftig og virkningsfuld i Stregen og staar udmærket sammen med Skriften. Baade Skrift og Dekoration er fortrinlig trykt, og Morris lader Præget i Papiret blive staaende. Der er anket over hans Bøgers og hans Dekorations Ensartethed og over, at han lader det samme Ornament eller

AN A.B.C. OF GEOFFREY CHAUCER

Incipit carmen secundum ordinem literarum Alphabeti.

ALMIGHTY AND AL MERCIABLE QUENE,
To whom that al this world fleeth for socour,
To have relees of sinne, sorwe and tene,
Glorious virgine, of alle floures flour,
To thee I flee, confounded in errour!
Help and releve, thou mighty debonaire,
Have mercy on my perilous langour!
Venquisshed me hath my cruel adversaire.

BOUNTEE so fix hath in thyn herte his tente,
That wel I wot thou wolt my socour be,
Thou canst not warne him that, with good entente,
Axeth thyn help. Thyn herte is ay so free,
Thou art largesse of pleyn felicitee,
Haven of refut, of quiete and of reste.
Lo, how that theves seven chasen me!
Help, lady bright, er that my ship to-breste!

COMFORT is noon, but in yow, lady dere,
For lo, my sinne and my confusioun,
Which oughten not in thy presence appere,
Han take on me a grevous accioun
Of verrey right and desperacioun;
And, as by right, they mighten wel sustene
That I were worthy my dampnacioun,
Nere mercy of you, blisful hevene quene.

Formindsket Gengivelse efter W. MORRIS' Folioudgave af *Chaucers Works* med BURNE JONES Illustrationer. Originalernes Størrelse 39 × 26,5 ctm.

Here taketh the makere of this book his leve.

NOW preye I to hem alle that herkne this litel tretys or rede, that if ther be anythyng in it that liketh hem, that therof they thanken oure Lord Jhesu Crist, of whom procedeth al wit and al goodnesse. And if ther be anythyng that displese hem, I preye hem also that they arrette it to the defaute of myn unkonnynge, and nat to my wyl, that wolde ful fayn have seyd bettre if I hadde had konnynge. For oure boke seith: Al that is writen is writen for oure doctrine, and that is myn entente. Wherfore I biseke yow mekely, for the mercy of God, that ye preye for me, that Crist have mercy on me & foryeve me my giltes: and namely, of my translaciouns and enditynges of worldly vanitees, the whiche I revoke in my retracciouns: as is The book of Troylus; The book also of Fame; The book of the Nynetene Ladies; The book of the Duchesse; The book of Seint Valentynes day of the Parlement of Briddes; The Tales of Caunterbury, thilke that sownen into synne; The book of the Leoun; and many another book, if they were in my remembrance; and many a song, and many a leccherous lay; that Crist, for his grete mercy, foryeve me the synne. But of the translacioun of Boece de Consolacione, & othere bookes of Legendes of Seintes, and omelies, and moralitee, & devocioun, that thanke I oure Lord Jhesu Crist and his blisful mooder, & alle the seintes of hevene; bisekynge hem that they from hennesforth, unto my lyves ende, sende me grace to biwayle my giltes, & to studie to the salvacioun of my soule: and graunte me grace of verray penitence, confessioun and satisfaccioun to doon in this present lyf; thurgh the benigne grace of hym that is kyng of kynges, and preest over alle preestes, that boghte us with the precious blood of his herte; so that I may been oon of hem at the day of doome that shulle be saved. Qui cum Patre et Spiritu Sancto vivis et regnas Deus per omnia secula. Amen.

Heere is ended the book of the Tales of Caunterbury, compiled by Geffrey Chaucer, of whos soule Jhesu Crist have mercy. Amen.

Formindsket Gengivelse efter W. MORRIS' Folioudgave af *Chaucers Works* med BURNE JONES Illustrationer. Originalernes Størrelse 39 × 26,5 ctm.

Initial benyttes flere Gange endog i samme Værk. Lige overfor den Rigdom af Ornamentik til Bogdekoration, som Morris i sine sidste fem Aar skabte, forekomme disse Indvendinger smaa. Det er, og vi tro det vil altid blive, en Nydelse at fordybe sig i hans Bogarbejde, trods den ensartede Stil, han overalt holder fast ved, og det er en utvivlsom Fryd at læse hans klare kraftige Skrift, der staar ren og sort paa det skønne Papir, naar man til daglig er vant til moderne magre og karakterløse Skriftbilleder.

En anden og beklagelig Sag er de mange Efterligninger, hans Bøger allerede have fremkaldt, baade i England og desværre især i Amerika. Naar Industrien nu ogsaa styrter sig over Morris's Skrift og Tegninger, stjæler dem og udbyder dem i Handelen og forsøger at gøre hans Bogkarakter til Modesag, efter vor Tids ækle Vane, efter at man først har gjort sit bedste for at forkætre hans Tanker, ja da bliver der vel intet andet tilbage end lukke Dørene for det lille Trykkeri. Morris's Regler for Sætning ere gode og rigtige. Han anvender overordentligt smalle Udslutninger og har ingen gabende hvide Huller mellem Ordene eller efter Punktum. Ønsker han at markere et Punktum, indsætter han et sort Bladornament, der er den mindst heldige af hans typografiske Opfindelser. Undertiden lader han dette Blad komme igen ret hyppigt paa en Side, og det virker da ganske uskønt. Hans Sats er forresten ikke altid mønsterværdig; der kan findes flere meget knebne Linier ved Siden af spredte og efter hans Udslutningssystem altfor aabne Linier. Hans fleste Bøger ere trykte med røde Rubrikker og Kolumnetitler, som han rykker ud som Marginaler. Han anvender hyppig den smukke røde Farve paa sindrig dekorativ Vis og vaager nøje over hver Sides dekorative Holdning. Hans Hovedværk er den virkelig monumentale Folio-Udgave af Chaucers Værker, hvortil Burne Jones har leveret 86 prægtige store Tegninger, og hvortil Morris selv har tegnet nogle af sine bedste Dekorationer. Vi hidsætte et Par Sider af dette Værk, desværre i formindsket Maal, men Bogen kan ses i Kunstindustrimuseet, der foruden dette Hovedværk ejer et Par andre af Morris's Bøger, ligesom ogsaa vor Forenings Samling ejer et Par. Dette Værk udsendtes omtrent samtidig med at det sørgelige Budskab om Morris's Død blev bekendt. Et stoltere Mindesmærke end denne Bog har ingen Trykker efterladt sig siden hine længst svundne Dage, da man med Rette kaldte Gutenbergs Opfindelse for en Kunst. Arbejdet er et kraftigt Vidnesbyrd om, hvad en heldig stillet Mand kan udrette, selv i vor slappe Tid. Trods alle kritiske Indvendinger, der med Grund kunne fremsættes imod Enkeltheder i dette Værk og mod hans Skrift i Almindelighed (særlig Antikvaens store Bogstaver ere ikke helt vellykkede), vil Værkets storslaaede Karakter og fornemme Gennemførelse sikre Morris evig Navnkundighed blandt Verdens allerførste Bogtrykkere.

Vi have et Sted set angivet, at Morris oprindelig arvede en Formue paa 50,000 Pund, eller c. en Million Kroner, efter sin Fader. Ved hans Død var Formuen, trods de vovelige kunstneriske Bestræbelser, forøget med 5000 Pund eller c. 100,000 Kroner. Huset Morris & Co. naaede saaledes at have et pas-

sende Udbytte af sin store Virksomhed. Derimod skal Morris have sat mange Penge til paa Trykkeriet, trods de høje Priser, han tog for sine Bøger.

Med Morris døde en af de sjældne Kunstnere, der forbandt den ægteste Stræben med en fast Tro paa, at det, der nu kun er de faa og udvalgtes Eje, skal engang i Tiden blive Fællesejendom for en lykkelig Menneskehed; han var en Mand, der overalt var parat til at vedkende sig sin Tro og ikke frygtede at gøre et stort Arbejde for at vække Samvittigheden hos de sovende og rejse Haabet hos de tvivlende.

AFDØDE DANSKE BOGHAANDVÆRKERE

VI

BERNHARD BEUCHEL

født den 23. Marts 1840, død den 20. Juni 1896

DE to Mænd, vi i Aar omtale i Bogvennens Nekrologer over danske Boghaandværkere, vare begge Tyskere af Fødsel og den ene — F. W. Obermann — erhvervede sig end ikke dansk Indfødsret. De have dog begge gjort deres Manddoms Gerning her i Landet og have haft saa megen Betydning for Boghaandværkets Udvikling indenfor vore Grænser, at deres Navne naturlig maa høre med paa vor Mindetavle.

BEUCHEL, der var af jødisk Herkomst, kom hertil i 1860 fra Leipzig, hvor han havde lært Bogbinderiet og saa vidt vides ogsaa var født. Han blev indkaldt af daværende Universitetsbogbinder CLÉMENT, der i Midten af Halvtredserne indførte Forgylderpressen i sin Virksomhed, men endnu ikke her hjemme fandt øvede Folk i den Teknik, som Forgyldning i Presse kræver. Trods sin Ungdom var Beuchel en meget dygtig Arbejder, ikke alene ved Pressen, men ogsaa som Haandforgylder, og Clément satte da ogsaa saa megen Pris paa hans Medhjælp, at han gentagende opfordrede ham til at vende tilbage hertil efter Krigen i 1864, under hvilken Forholdene havde foranlediget Beuchel til at rejse hjem. Han blev nu hos Clément, indtil han i 1874 selv oprettede Bogbinderi. Hos Clément har han udført næsten alle i den Tid forefaldende større Arbejder. Ogsaa største Parten af Dekorationen paa Bogerne, der i 1866 skænkedes Prinsesse Dagmar som Bryllupsgave, var trykt af ham.

Som selvstændig Mand arbejdede Beuchel snart sit Værksted op til at være et af Byens største. Han var en lige saa ivrig og stræbsom Forretningsmand som dygtig Haandværker. Fra hans Presse er udgaaet en Mængde dekorerede Boghandlerbind, og hans Partiarbejde havde et godt Lov paa sig. Som gammel solid Bogbinder og Haandforgylder vidste han at samle sig en Kundekres blandt Bogsamlere, og hans Arbejder bleve vurderede af de mest kræsne blandt disse, ganske særlig for Forgyldningens gode Egenskabers Skyld. Til sine Kolleger og Arbejdere stod han i det bedste Forhold. I 1882 fik han Indfødsret.

Beuchel var en lille vims og ilter Mand, let vred, let god igen. Han kunde fare op, naar en eller anden af de nyere Bogsamlere kom og gjorde ham for mange Ophævelser. Han begyndte da paa sit gesvindte og gebrokne Dansk den kendte Remse: »at nu havde han i saa og saa mange Aar været etableret her i Byen, og aldrig havde endnu nogen —«. Men naar man saa modtog Bindene fra ham, viste det sig, at han meget vel havde forstaaet, hvad man vilde, og sagde man ham da et Par forbindtlige Ord, kunde han daarlig skjule den Glæde, han selv havde haft af at forsøge noget nyt. Han kunde utvivlsomt være bleven vunden for Alvor for de nyere Bevægelser indenfor hans Fag, hvis ikke hans Energi og Virkelyst vare blevne lammede af den Sygdom, der omsider endte hans Liv.

VII

FRANZ WILHELM OBERMANN

født den 7. Mai 1830, død den 22. December 1896

Obermann er født i Weissenfels paa prøjsisk Grund, men han lærte som Xylograf sammen med sin ældre Broder hos den bekendte Ed. Kretzschmar i Leipzig. Denne, der var Elev af Unzelmann i Berlin, var den første Træskærer, der holdt større Værksted i Tyskland, og som praktisk Mand anlagde han dette i Boghandlerbyen Leipzig. Hos Kretzschmar flokkedes en broget Skare af Folk, der tidligere havde været ved andre Fag. Træsnittet blomstrede op efter Aarhundreders Dvale, og der blev hurtig Brug for Kræfter til at udøve den næsten ny Kunst. I Kretzschmars Værksted gennemgik Obermann en udmærket Skole. Det var i de Tider, hvor *Menzel* tegnede sine berømte Billeder til Frederik den Stores Historie og sit Portrætgalleri af Frederiks Generaler. De sidste store Tegninger bleve alle skaarne hos Kretzschmar og høre til de virkeligt fremragende Arbejder, der ere udgaaede fra hans Værksted. Obermann arbejdede senere nogen Tid i Hildburghausen og gik derfra til A. Gaber i Dresden. Flere Træsnit efter *Ludvig Richter* bære hans Signatur og ere udførte under dette Dresdnerophold. Senere arbejdede han i nogle Aar selvstændigt for det den Gang ganske ny Ugeblad »Gartenlaube« i Leipzig.

I 1859 blev han af C. C. Lose antaget som Bestyrer for det xylografiske Atelier, Forlagsbureauet anlagde, da »Illustreret Tidende« paabegyndtes, og i denne Plads blev han indtil 1869. Der rejste en lille Flok tyske Træskærere med ham her op, og flere fulgte i Aarenes Løb efter. Nogle af disse bleve hængende her, men største Delen er atter vendt hjem. Obermann var den absolut dygtigste af det første Hold og var tilmed en munter og ikke alt for nøjeregnende Leder af Træsnitteriet paa Baghusets Kvist i Loses og Delbancos Hus i Gothersgade. Denne Del af »Illustreret Tidende«'s Virksomhed foregik under C. C. Loses mere konfuse end egentligt nyttige Ledelse, og dette satte sine tydelige Spor i Værkstedets daglige Gang. Den første Del af Ugen henlevedes i megen Lystighed, medens Ugens sidste Dage vare stærkt optagne af at skaffe det sidste og aktuelle Stof færdigt. Oftest blev Arbejdet ogsaa

kummerligt nok. Der var endda ganske heldige Betingelser til Stede, thi en Række dygtige unge Kunstnere indrettede sig hurtigt paa at tegne for Træsnit. Der var Folk som H. Olrik, C. Neumann, Otto Bache, Bernh. Olsen o. fl. a. Loses Ideal var imidlertid Leipziger Illustrirte Zeitung, og i dennes Mønster maatte alt dannes; Tegningernes Behandling maatte være saa nær som muligt i dette Spor, og Træsnittenes Formater og Anbringelse i Bladet fulgte nøje Leipzigerfaçonen, kun blev naturligvis det hele en Del ringere paa Grund af for faa Kræfter og den af de mindre Forhold affødte Sparsommelighed og endelig ikke mindst paa Grund af slet Redaktion.

I de ti eller elleve Aar, Obermann var ansat ved »Illustreret Tidende«, maa man søge hans bedste Arbejder paa dansk Grund. Han skar for det første saa godt som alle Olriks og senere A. Dorphs og O. Baches Portrættegninger. De fleste ere ganske dagligdags Hastværksarbejder, men hist og her kan man i Bladets gamle Aargange finde et Portræt, han har gjort sig Flid med, og som ogsaa hyppig bærer hans Signatur. Han var en meget hurtig og alsidig Gravør og gjorde ogsaa mange smukke Træsnit i tonet Behandling, især efter C. Neumanns og G. Lieberts Tegninger. Under gunstige Forhold havde han sikkert i denne Retning kunnet bringe det vidt, thi hans tonede Snit har ofte en Friskhed i Stregens Karakter, der var meget ualmindelig i de Tider. Efter 1870 har han arbejdet for egen Regning og med vekslende Held. Den sidste halve Snes Aars daarlige Tider for Træsnittet ramte sikkert ogsaa ham haardt. — I Modsætning til de fleste af sine Landsmænd lærte han hurtigt at tale meget godt Dansk, og den høje og statelige Mand, der var munter og elskværdig i Omgang, samlede sig i Aarenes Løb mange Venner ogsaa blandt Danske.

F. H.

TO BREVE FRA BERØMTE BOGTRYKKERE

Bogvennen for 1893 gav i Oversættelse en Beretning om den triste Skæbne, der havde forfulgt Englands berømte Bogtrykker John Baskerville, baade medens han levede og efter at han var død. Efter et engelsk Fagblad meddele vi her et Brev, eller snarere et Nødraab fra Manden, der tydeligt nok viser, i hvor haard en Kamp han levede. Hertil slutter sig da et lærerigt Brev til Baskerville fra Nordamerikas navnkundige Bogtrykker, Naturforsker og Politiker: Benjamin Franklin, der paa den Tid opholdt sig i England.

Easy Hill, Birmingham, 2. Nov. 1762.

Til
Velbyrdige Hr. Horace Walpole, Medlem af Parlamentet, Arlington Street, London.

Sir. — Jeg har taget mig den Frihed at sende Dem som Beskytter og Opmuntrer af Kunsten, og især Bogtrykkerkunsten, en Prøve paa mit Ar-

bejde, begyndt for 10 Aar siden i mit 47de Aar og siden fortsat med den største Omhu og Paapasselighed, idet jeg fuldt og fast stolede paa, at hvis jeg rigtig udmærkede mig i denne guddommelige Kunst, jeg saa kunde skaffe mig et mageligt Udkomme eller i det mindste det daglige Brød. Men ak, jeg tog fejl i begge Dele. Boghandlerne bekymre sig ikke om at opmuntre mig, skønt jeg har tilbudt dem saa lave Betingelser, som Hensynet til blot de simpleste Livsfornødenheder tillod mig. Ej heller tør jeg tage fat paa noget Optryk, indtil en Retssag desangaaende har fundet sin Afgørelse. Universitetet i Cambridge har givet mig Tilladelse til at trykke dets almindelige Bønnebøger i 8° og 12°, men paa saadanne Betingelser, som i høj Grad ere mig til Hinder. Jeg betaler det for den førstnævnte Bog £ 20 og for den sidstnævnte £ 12 og 10 sh. pr. Tusind; og til Boghandler-Lavet £ 32 for Tilladelsen til at trykke en Udgave af Salmerne i Metre til den lille almindelige Bønnebog. Føj hertil den store Udgift af baade dobbelt og tredobbelt Betaling for Forsendelse med Fragtvognen og det Besvær det er at have Trykkeriet en hundrede Mile borte.

Hele denne Sommer har jeg intet haft at trykke hjemme. Med min Folio-Bibel er det gaaet et smukt Stykke frem i Cambridge; den vil komme til at koste mig £ 2000, alle laante til 5 pCt. Hvis den ikke finder Afsætning, vil jeg blive nødt til at sælge en lille fædrene Ejendom, der aarlig giver mig £ 74 til min Bogtrykkervirksomhed, som jeg er inderlig ked af og ærgrer mig over nogen Sinde at have indladt mig paa. Det vilde sandt og vist være en mærkelig Modgang, om jeg ikke kunde tjene til Brødet i mit eget Land (og det er for sent til at søge udenlands), efter at jeg har vundet Ry for udmærket Duelighed i den for Menneskene mest nyttige af alle Kunster, og det nu om Stunder, hvor enhver, der udmærker sig som Skuespiller, Musikant eller Danser, ikke blot lever i Overflødighed, men endog har i sin Magt at bjærge en hel Formue. Jeg har sendt nogle faa Eksemplarer (de samme som medfølgende) til Hofferne i Danmark og Rusland og skal forsøge at gøre det samme til de øvrige Hoffer i Europa, i Haab om i et af dem at finde en Køber til hele Oplaget, paa Betingelse af aldrig at forsøge med en ny Type. Jeg fortalte dette mit Forsæt til en nær Ven af mig, og han bebrejdede mig, at jeg ikke gav mit eget Land Fortrinsret, da det (som han venligt udtrykte sig) vilde blive en national Beskæmmelse at miste den. Jeg sagde ham, at intet uden den yderste Nødvendighed vilde bevæge mig dertil, og at jeg selv da kun med den største Sorg vilde give Afkald derpaa. Han gjorde mig opmærksom paa, at Parlamentet havde givet en rundelig Belønning for et fortrinligt Lægemiddel, og han tvivlede ikke om, at i Fald min Sag paa behørig Maade blev bragt frem i Underhuset, der saa nok vilde blive taget Hensyn dertil. Jeg svarede, at jeg ikke turde indlade mig paa at ansøge Huset, medmindre jeg fandt Støtte hos nogle af dets Medlemmer, som vilde vise mig den Ære at fremlægge Forslag desangaaende — og herom kunde jeg ikke nære det ringeste Haab. Derfor har jeg taget mig den Frihed, at meddele Dem mine Sagers Stilling uden den mindste Overdrivelse, og haaber ydmygt paa Deres Bistand. Til hvem

kan jeg bedre henvende mig for at opnaa Beskyttelse end til de Store, som alene have i deres Magt at hjælpe mig. Jeg stoler paa Deres varme Interesse for Kunsten og beder Dem tilgive, at denne Opfattelse næres af Deres mest lydige og mest ydmyge Tjener.

JOHN BASKERVILLE.

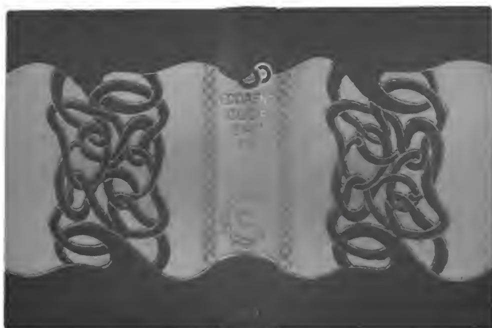
P. S. Folderne i de medfølgende Prøveark lade sig rette ud ved, at de lægges en kort Stund imellem fugtigt Papir. Farven, Haandpresserne, Skriftkasserne, Støbeinstrumenterne og alt andet Trykkemateriale ere lavede i mit eget Værksted.

Craven Street, London 1764.

Kære Herre!

Lad mig give Dem et fornøjeligt Bevis paa den Fordom, nogle nære mod Deres Arbejde. Kort Tid efter at jeg var vendt tilbage hertil, havde jeg en Samtale med en Mand om de ledende Kunstnere i Birmingham; han sagde mig da, at De vilde blive Aarsagen til, at alle Læserne i Nationen mistede deres Syn, eftersom Formen af Deres Typer, der vare altfor spinkle og tynde, ødelagde Øjnene. Han selv kunde aldrig læse en Linie uden at føle Smerte. Jeg troede, sagde jeg til ham, at De vilde have klaget over Papirets stærke Glans, som nogle anke over. Nej, sagde han, jeg har nok hørt Folk tale derom, men det er ikke det; det ligger i Formen og Snittet af selve Typerne; de have ikke det naturlige og hensigtsmæssige Forhold mellem Stregens Højde og Tykkelse, som gør den almindelige Bogtrykkerskrift saa langt behageligere for Øjet. De ser, at denne Mand var en Kender. Forgæves søgte jeg at værge Deres Skrift mod Beskyldningen —: han vidste, hvad han led og følte, og han saa klarligen Grunden hvorfor, og desuden havde forskellige andre Herrer af hans Omgangskres gjort den samme Iagttagelse o. s. fr. I Gaar aflagde han mig et Besøg, og da jeg var drilsk nok til at ville sætte Mandens Dømmekraft paa Prøve, gik jeg ind paa mit Værelse, rev Overskriften af *Caslons Skriftprøver* og lagde dem for ham, idet jeg udgav dem for at være Deres, som jeg havde bragt med mig fra Birmingham. Jeg sagde ham, at jeg havde undersøgt dem, siden vi sidst havde talt derom, men at jeg ikke for min Død kunde se det Misforhold, han havde omtalt, og bad ham om at paavise det for mig. Han paatog sig med Glæde dette og gennemgik de forskellige Snit og viste mig overalt, hvad han mente var Eksempler paa det omtalte Misforhold; sluttelig erklærede han, at han ikke kunde læse selv disse Prøver uden stærkt at føle den Smerte, han havde talt til mig om. Jeg sparede ham denne Gang for al den Forvirring, han vilde komme i ved at blive fortalt, at de Typer vare de, han havde læst hele sit Liv til saa stor Lise for hans Øjne; at de vare de Typer, hans forgudede *Newton* var trykt med, i hvilken han havde læst ikke saa lidt, ja at de vare de selvsamme Typer, hans egen Bog var trykt med — thi selv er han ogsaa Skribent —, uden at han nogen Sinde havde opdaget det pinagtige Misforhold, indtil han mente, at det var Deres Typer.

B. FRANKLIN.

Bind i to Farver Maroquin med Haandforgyldning og Blindtryk. Tegnet af TH. BINDESBØLL, udført af D. L. CLÉMENTS EFTERF. IMM. PETERSEN.

NYE DANSKE BOGBIND

Bind i Pergament med Haandforgyldning og lidt Farve i Roserne. Tegnet af HANS TEGNER, udført af J. L. FLYGE.

KOMITEEN for Danmarks Deltagelse i Stockholmudstillingen 1897 rettede i Slutningen af 1896 en Opfordring til Forening for Boghaandværk om at tilvejebringe og ordne en kollektiv dansk Bogafdeling ved denne Udstilling. Bestyrelsen ansaa sig forpligtet til at efterkomme denne Opfordring og besluttede at bidrage 500 Kr. af Foreningens Kasse til Dækning af Udgifterne. Boghandlerforeningen i Kjøbenhavn traadte til med et Tilskud paa 1000 Kr., og Hovedkomiteen tilbød et større Beløb til Afdelingens Ordning og sømmelige Installation. Ved et i December 1896 indvarslet Møde fandt Planen Støtte fra alle Sider, og saaledes blev den største danske Bogudstilling, vi endnu have foranstaltet, samlet og sendt til Stockholm, hvor den, som det

Bind i blaat Maroquin med paalagt Skind i flere Farver, Haandforgyldning.
Tegnet af HANS NIC. HANSEN, udført af ANKER KYSTER.

Bind i mørkebrunt Kalveskind, Dekorationen i Haandforgyldning og Blindtryk.
Tegnet af HANS TEGNER, udført af ANKER KYSTER.

Bind i brunt Maroquin. Haandforgyldning. Tegnet af AGNES SLOTT-MØLLER, udf. af ANKER KYSTER.

vil være tilstrækkeligt bekendt, vandt megen Opmærksomhed og har givet Anledning til mange rosende Udtalelser. Med denne Udstilling for Øje formaaede vor Forening flere Kunstnere og Bogbindere til paa ny at komponere og udføre en Række kunstnerisk gennemførte Bogbind. Det er en Del af disse, vi her afbilde. Den nærmere Betegnelse af Bindene give vi i Underskrifterne.

Bind i Lædermosaik, sort, rødt og gult Maroquin. Knapperne af forgyldt Bronce. Tegnet af TH. BINDESBØLL, udført af J. L. FLYGE. Købt af Nationalmuseet i Stockholm.

To Bind i Lædermosaik, sort, hvidt og gult Kalveskind. Tegnet af Th. Bindesbøll, udført af J. L. Flyge.

MINDRE MEDDELELSER

Mr. J. Passman Edwards, Ejer af Londonerbladet *Echo*, har i de sidste tyve Aar anvendt hele Bladets Overskud til velgørende Øjemed. I Cornwall, hvorfra Manden stammer, har han oprettet ni Biblioteker, et litterært Selskab, et Rekonvalescenthjem, to Skoler for Mekanik, to dito for teknisk Uddannelse, to Hospitaler, en Skole og en Forsamlingsbygning, en Malerisamling og en kunstindustriel Skole med Samling. London og Omegn er betænkt med ni Biblioteker (tre nye ere under Opførelse i Islington), tre Villa Hospitaler, seks Rekonvalescenthjem, en ny Fløj til West Ham Hospitalet, en Kunstsamling, et stort Opdragelsesinstitut, et Hjem for Epileptikere etc. etc. Det er i alt Opførelse af 52 Bygninger og Drift af en Række almennyttige Foretagender.

Carl Busse, Geheimer Ober-Regierungsrath, Direktør for Rigstrykkeriet i Berlin, afgik ved Døden d. 3. Decbr. 1896, 62 Aar gammel. Busse var oprindelig Arkitekt, men blev 1867 udnævnt til Direktør for det samtidig oprettede prøjsiske Statstrykkeri. Trykkeriet omfattede den Gang 8 Hurtigpresser og beskæftigede ialt 100 Personer. Da han fratraadte første April 1896, var der i alt 300 Maskiner i Brug, og Personalet var 1350. Han roses for fremragende Forretningsdygtighed og megen Elskværdighed. Den sidste Egenskab have alle besøgende i Rigstrykkeriet lært at kende. Han har Fortjenesten af blandt andet at have indført det sirligt udførte og smagfulde Apparat af dekorativt Materiel for Bogtryk, som Rigstrykkeriet besad, men som rigtignok var en ensidig og nøjsom Udbytning af tysk Renaissance. Han har sikkert Hovedfortjenesten af den tekniske Fuldkommenhed, der præger tyske Værdipapirer, og var altid villig til med Rigstrykkeriets fuldkomne Apparat at træde støttende til, naar der ønskedes udgivet saadanne Samlinger, som Træsnit og Kobberstik efter gamle Mestre eller Facsimiler efter Bogtrykkerkunstens første Arbejder.

Theo. De Vinne har gentagende udtalt sig imod de urimelige Mængder af nye Skrifter etc., der stadig udbydes som Velgerninger, særlig for det mindre, saakaldte Accidentsarbejde. I et Brev til det gamle engelske Skriftstøberfirma H. W. Caslon & Co. siger han: »Vore Skriftstøbere byde intet i Retning af Nyheder, som jeg glædes ved. Jeg tror, det var godt baade for Trykkerier og Skriftstøbere, hvis over Halvdelen af de Skrifter, der indeholdes i moderne Prøvebøger, bleve udryddede, og det blev betragtet som en strafbar Handling at opfinde nye Skrifter. Det ærgrer mig i min egen Prøvebog at se, hvilket overordentlig stort Kvantum unyttig Skrift jeg ejer, hvoraf en meget stor el Der saa god som ny, men — ikke moderne.«

FORENING · FOR · BOGHAANDVÆRK ·

VIRKSOMHED I 1896

DEN 5. Januar 1896 fremlagdes det sædvanlige Udvalg af danske og norsk-svenske Bøger trykte i 1895 tilligemed Foreningens Samling af illustrerede Juleblade.

Den 1. Marts 1896 udstilledes Ny Carlsbergs nyligt udkomne Festskrift, samt det dekorerede Album og de Adresser, der i Anledning af Ny Carlsberg-Jubilæet vare overrakte Hr. Carl Jacobsen. Endvidere en Række nye Bogbind i Mosaik og med Haandforgyldning, udførte af D. L. CLÉMENTS EFTERF. IMM. PETERSEN, samt et Udvalg af Elevarbejder fra Fagskolen for Boghaandværk.

Den 18. Oktober 1896 afholdtes Mødet i det danske Kunstindustrimuseums Foredragssal. Overrabbiner SIMONSEN holdt Foredrag om hebraisk Typografi i Fortid og Nutid, og ved Mødet vare fremlagte c. 100 hebraiske Trykværker, tilvejebragte ved Laan fra det store kgl. Bibliotek, Universitetsbiblioteket, W. Drugulins Officin i Leipzig og Foredragsholderens Privatsamling. Vi haabe senere at kunne bringe dette Foredrag i »Bogvennen«.

Den 6. December 1896 bestod Udstillingen især af en Række Bøger trykt i WILLIAM MORRIS' KELMSCOTT-PRESS, samt enkelte andre moderne Trykarbejder og en Samling af japanske Papirsorter. Fremlagt var ligeledes den af Bogtrykker SIMON BERNSTEEN nys udgivne lille Bog, der, trykt i Haandpresse paa haandgjort Papir, er det første Forsøg paa her hjemme, med bibliofile Særudgaver eller Optryk af literære Rariteter, at vinde Indgang hos et lille Publikum.

Ved samme Møde afholdtes den aarlige Generalforsamling, der dirigeredes af Hr. Bogtrykker O. C. OLSEN. Af den aflagte Aarsberetning fremhæves Omtalen af Foreningens Deltagelse i den internationale Bogudstilling i Bings ny Udstilling *l'Art nouveau* i Paris. Det væsentligste Resultat af Udstillingen, der fandt Sted i Marts Maaned, havde været en større Artikel i det engelske Tidsskrift »*Studio*«, der fremhævede de danske Bogbind som de bedste, Udstillingen rummede. Tidsskriftet afbildede en hel Række af vore Bind.

Endvidere omtaltes den danske Stockholmerkomites Opfordring til vor Forening om at repræsentere Danmark med en større kollektiv Bogafdeling i Stockholm 1897. Bestyrelsen havde stillet sig imødekommende til Planen og agtede at sammenkalde et Møde for at drøfte Sagen.

Det reviderede Regnskab fremlagdes og viste følgende Status.

INDTÆGT	Kr. Øre	UDGIFT	Kr. Øre
Kassebeholdning fra forr. Aar	1311.55	Udstillingsudgifter	64.17
Aarsbidrag fra Principaler og ligestillede	684.00	Bogvennen 1895	697.03
do. fra Fagarbejdere	410.50	Indkøb og Indbinding	823.70
Statsbidrag	500.00	Ombæring og Opkrævning	74.15
Solgte Skrifter etc.	119.89	Diverse Udgifter	12.79
Renter i Sparekassen	31.32	Kassebeholdning	1385.42
	Kr. 3057.26		Kr. 3057.26

Regnskabet godkendtes, og efter Forslag af Dirigenten genvalgtes Bestyrelsen.

Den 20. December 1896 afholdtes Møde i Anledning af Stockholmerkomiteens Opfordring til at tilvejebringe en kollektiv dansk Bogudstilling i Stockholm 1897. Hr. Gustav Philipsen valgtes til Dirigent.

Xylograf F. Hendriksen indledede og meddelte, at Forening for Boghaandværks Bestyrelse ansaa sig forpligtet til at paatage sig Hvervet, skønt man vel var sig bevidst, at Arbejdet var ret omfattende. Man tænkte at ordne Udstillingen under lignende Forhold som i Chicago 1893 og Paris 1894, men mente at gøre den en Del omfangsrigere. Stockholmerkomiteen havde erklæret sig villig til at yde et Tilskud, og det var vel at haabe, at Boghandlerforeningen i Kjøbenhavn, ligesom ved Udstillingen i Paris 1894, vilde støtte Planen. Udgifterne kalkuleredes til omkring 4000 Kr., og deltagende Udstillere i Boghaandværksfagene maatte være forberedte paa at yde Tilskud. Boghandlerforeningens Formand G. E. C. Gad udtalte sin Anerkendelse af de ved tidligere Udstillinger opnaaede smukke Resultater og ansaa det for givet, at Boghandlerforeningen gav et Tilskud. Efter at Deltagelse endvidere var anbefalet af Bogtrykkerne Lydiche, Egmont H. Petersen og S. Wedege samt af Bogbinder Imm. Petersen og Gravør Danielsen, afsluttede Dirigenten Mødet med at konstatere, at Stemningen var for Deltagelsen. Han mente, at der ved denne Lejlighed maatte lægges særlig Vægt paa en fyldig Repræsentation af den danske Litteratur. Han henstillede endvidere til Boghandlerforeningen at tiltræde den af Forening for Boghaandværk valgte Komite med en Delegeret.

INDHOLD

REDAKTIONSUDVALG

E. GIGAS F. HENDRIKSEN G. PHILIPSEN

TRYKT FOR

FORENING FOR BOGHAANDVÆRK

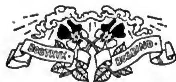
PAPIRET FRA

DE FORENEDE PAPIRFABRIKKER

BILLEDERNE UDFØRTE I

F. HENDRIKSENS REPRODUKTIONS-ATELIER

MDCCCXCVII

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK

I KJØBENHAVN

BERETNING OM FJERDE SKOLEAAR

(1896)

SKOLENS Undervisning har i det forløbne Aar samlet det største Antal Elever, den endnu har haft, og vi have dermed naaet den Grænse, som det nuværende Lokale tillader os at gaa til. Den særlig stærke Tilgang til Trykkerafdelingen vil rimeligvis tvinge os til at dele denne Klasses Elever i to Hold fra Nytaar 1897.

Det er lykkedes at formaa Mestrene til at tillade Lærlinge, der søge Skolens Bogbinderafdeling, at give Møde Kl. 6. Der vindes derved, at Eleverne kunne faa 3 Timers Undervisning i Forgyldning, hvilket meget vil fremme vor Opgave. Skønt ethvert saadant Skridt, som Delingen af Trykkerklassen og Forøgelsen af Undervisningstiden i Bogbinderiet samt Imødekommelsen af et Ønske fra flere Elevers Side om at faa Engelsk optaget i Sprogundervisningen, øger vore Udgifter, haabe vi dog, at Bogtrykkerprincipalerne snart ville følge efter med en lignende Indrømmelse, som den, Bogbinderne have gjort.

Som omtalt i omstaaende Referat fra Skolens Repræsentantmøde, giver Skolen for Eftertiden enhver Elev et skriftligt Vidnesbyrd, naar Eleven forlader Skolen. Uden et saadant Vidnesbyrd er Ingen berettiget til at henvise til Skolen, og af dette vil fremgaa, hvor længe han har været Elev og hvorledes han har gjort Brug af Undervisningen.

Skolen har i 1896 haft sin første kvindelige Elev. 3 Islændere og en Svensker have søgt vor Undervisning.

Lysten til Aflæggelse af Svendeprøver er stigende. I Foraaret aflagde 3 Sættere, MARIUS MICHELSEN, CARSTEN PETERSEN og JOHAN UNGER, Prøven for Magistratskommissionen, og tilkendtes henholdsvis Broncemedaille, Broncemedaille og Ros.

I Efteraaret aflagde 3 Sættere Prøven, nemlig: AXEL OLSEN, OLAF OLSEN og H. TH. THOMSEN. Af disse tilkendtes de to første Sølvmedaille, den sidste Ros. Skolens Svendeprøver bestaa for Sættere i et Ark i Oktav eller Kvart med Titel, Indhold etc., en eller to flerfarvede Accidenser eller Omslag samt et tabellarisk Arbejde, alt efter vanskeligt og mangelfuldt Manuskript. Ved Efteraarsprøven indsattes Figurer og Billeder i Arket af Hensyn til Trykkereleverne, der ønskede at aflægge Prøve. Vi aftrykke omstaaende en Løsning af en af Skolens Accidensopgaver.

Endvidere aflagdes for første Gang Svendeprøve som Trykker af følgende Elever af Skolen: A. G. SCHMIDT, WILLIAM HANSEN og HOLGER MEYER, hvis Prøver tilkendtes henholdsvis Sølvmedaille, Sølvmedaille og Ros. Opgaverne bestod i at tilrette og trykke to Forme med Billeder i Hurtigpresse og en à to flerfarvede Accidenser i Haandpresse. Der indrømmedes 3 Dage til Arbejdet baade for Trykkere og Sættere.

Foruden Skolens Elever underkastede 1 Trykker og 2 Sættere sig Prøven paa Lærestedet, henholdsvis Martius Truelsens, I. Cohens og Kristelig Bogforenings Trykkeri.

Endelig have følgende Elever af vor Bogbinderafdeling aflagt Svendeprøve for Bogbinderlavet, nemlig: VICTOR HANSEN (Broncemedaille) og HUGO NØHR.

Skolen har atter i Aar modtaget et Tilskud af Statskassen, stort 3000 Kr., og fra DET REIERSENSKE FOND 300 Kr.

Af Gaver have vi modtaget 6 forskellige Titelskrifter fra Hr. Bogtrykker MAYLAND, samt fra Skriftstøber-Firmaet GENZSCH & HEYSE i Hamburg Løfte om et Kvantum af den ny franske Antikva, som Firmaet i det forløbne Aar har bragt frem.

Bidrag eller Anmeldelse af Bidrag til Skolens Virksomhed sendes til Inspektøren, Arkitekt VILH. BRUUN, Kjøbmagergade 26, 3. Sal, eller til Formand i Bestyrelsen, Xylograf F. HENDRIKSEN, Kunstindustrimuseet, V. Skolens Lokale er som hidtil Nørrevoldgade 80, 3. Sal o. G.

Undervisningsaaret har omfattet tre Kvartaler og Skolen har været lukket i Juli, August samt December. Lærerne have været de samme som i Fjor. Skønt Forsømmelsernes Antal atter i Aar er lidt mindre, maa vi dog fremdeles indtrængende anmode d'Hrr. Principaler om at hjælpe til et regelmæssigt Skolebesøg.

I 1896 har Skolen haft 70 Elever (63 i 1895), hvoraf 39 have besøgt Skolen i 1895. De fordele sig paa de tre Fag paa følgende Maade:

Sættere	6	Svende	og	20	Lærlinge
Trykkere	2	do.	-	13	do.
Bogbindere	14	do.	-	15	do.

Sætterafdelingen. Undervisningen er fortsat paa lignende Vis som i de foregaaende Aar. De ældste og videst komne Elever have med forholdsvis ringe Vejledning udført en Del Accidensarbejder, saa komplicerede som Skolens knap tilmaalte Materiel har tilladt. Af de ældste Elevers Arbejder fremhæves: en Kontor- og Notitskalender, indrettet til Trykning i tre Farver, nogle Adressekort og Forretningstableauer, Bogomslag i gammel Stil, Annoncer o. l. De yngre Elever ere under Lærerens fuldstændige Vejledning gradvis gaaede fra almindelig Bogsats med Titler, Tilegnelser og Indholdsfortegnelser, Bogomslag uden og med Omramning af Streger til tabellariske Arbejder, Driftsregnskaber, lettere dagligdags forekommende Accidensarbejder, som Adressekort, Meddelelser, Regninger, Programmer og Menu'er. Ligesom i det foregaaende Skoleaar have Sætter-Eleverne selv leveret Prøveaftrykkene af deres Arbejde, der ere tagne i en almindelig Korrekturpresse. Ved denne Ordning er der vunden saa megen Tid for Trykker-Eleverne, at disse have kunnet naa at trykke et større Antal Satsprøver i flere Farver end tidligere

Trykkerafdelingen. Eleverne ere ligesom i de tidligere Skoleaar indøvede i Udskæring af Tilretninger for Illustrationstryk og i Trykning af Illustrationer i Hurtigpresse. Endvidere har Eleverne deltaget i Trykningen af Tidsskriftet »Bogvennen«, Regnskabet over Danmarks Deltagelse i Bogudstillingen i Paris 1894 samt Skolens egne Trykarbejder. Yderligere have Eleverne trykt en Del Satsprøver i flere Farver; disse sidste Arbejder ere hovedsagelig udførte paa Haandpresse.

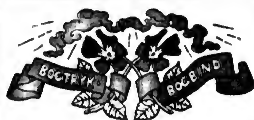
Bogbinderklassen har væsentlig bestaaet af Elever paa Begyndelsesstadium, og Øvelserne have mest omfattet almindelig Rygdekoration, samt Sammenstilling af Stempler og Arbejdstegninger til Sider.

Undervisningen i Presseforgyldning begyndte i Aar med et nyt Hold Elever, hvoraf de to dog kun deltoge i Undervisningen i det første Kvartal, begrundet paa deres Afrejse til Udlandet.

Den samme Fremgangsmaade, som fra Begyndelsen blev lagt til Grund for Undervisningen, er ogsaa bleven fulgt for dette Hold Elevers Vedkommende. Undervisningen har væsenligst været baseret paa Sammensætning og Trykning af lettere Titler og Rammer.

Fra 1ste Oktober 1895 er der givet Undervisning i Snitforgyldning og Marmorering, samt i Tilberedning af Pensler og Kamme. Der har været 4 Elever i hvert Hold, og Eleverne have nydt Undervisning i 2 Kvartaler. Snitforgyldningen er altid øvet paa Bøger, Marmore-

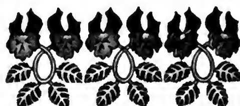
FORENING FOR BOGHAANDVÆRKS
MAANEDSMØDE
INDUSTRIFORENINGENS FOREDRAGSSAL
4 OKTOBER 1895

TRYKARBEJDER FRA
CHRIST. PLANTINS
BOGTRYKKERI
ANTWERPEN MDLV–MDLXXXIX

INDLEDNING: DR. BRUUN

KØBENHAVN
TRYKT I FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK
1896

Svendeprøve, udført i
Fagskolen for Boghaandværk. Oktbr. 1896

AXEL OLSEN — Sætter.
WILLIAM HANSEN — Trykker.

FAGSKOLEN FOR

REGNSKAB

INDTÆGT	Kroner	Øre
Kassebeholdning fra 1896	8	11
Statstilskud 1000 + 2000 Kr.	3000	00
Bidrag fra faglige Organisationer og fra Mestre i Fagene	1693	00
Tilskud fra Det Reiersenske Fond	300	00
Sparekasserenter	31	21
Skolepenge	918	00
Fripladser betalte af Hendriksens Legat	28	50
Brugsgenstande solgte til Eleverne	26	65
	6005	47

Revideret og befundet rigtigt.

Kjøbenhavn, den 2

C. J. F. RASCH

BAL

ACTIVA		Kroner	Øre
Inventarium:			
a. Kontorinventar samt Inventar fælles for de 3 Klasser Kr.	1078,17		
b. Inventar til Sætterklassen -	4005,23		
c. do. - Trykkerklassen -	2817,85		
d. do. - Bogbinderklassen -	2142,44		
	Kr. 10043,69		
÷ 10 % -	1004,36	9039	33
Kassebeholdning.		26	51
		9065	84

BOGHAANDVÆRK

FOR 1896

UDGIFT		Kroner	Øre
A. Inventar (Afdrag paa Inventar, Told, Fragt m. m.)		1376	82
B. Driftsudgifter:			
a. Husleje (900 Kr. + Stempelmærker Kr. 2,50)		902	50
b. Lønninger: til Inspektøren	Kr. 450,00		
do. - Lærerne	- 1699,00	2149	00
c. Vedligeholdelse, Reparationer o. l.		52	31
d. Brændsel, Belysning, Rengøring		486	78
e. Undervisningsmateriel		112	52
f. Kontorrekvisiter, Porto m. m.		88	88
g. Andre Udgifter (Tryksager m. m.)		110	15
C. Tilbagebetalt Laan til Forening for Boghaandværk		700	00
		5978	96
Kassebeholdning. . .		26	51
		6005	47

December 1896.

O. C. OLSEN

NCE

PASSIVA	Kroner	Øre
Skylder til forskellige Leverandører	2187	00
Saldo	6878	84
	9065	84

ringen oftest paa Papir; naar Mønsteret er færdigt, bliver det indklæbet i Elevens Prøvebog, hvor ogsaa alle Meddelelser angaaende Snitarbejder blive opførte.

Tegneundervisningen for Trykkere og Sættere er fortsat paa sædvanlig Vis. Som Regel tillader den knappe Tid og den mangelfulde Forkundskab ikke at føre Eleverne ret vidt. For Bogbindernes Vedkommende ere dog adskillige Elever førte frem til fri Anordning og Komposition af Binddekoration.

Sprogundervisningen. Mundtlig Dansk: Manuskriptlæsning og Analyse, Oplæsning af Dele af kendte Forfatteres Værker.

Skriftlig Dansk: Diktat, Gengivelse og enkelte fri Opgaver.

I Tysk er der læst 100 Sider Poesi og Prosa, som Ekstemporallæsning. Eleverne fra forrige Aar have skrevet nogle Stile.

I Engelsk, hvori et Hold er undervist i 3 Kvartaler, er der som Ekstemporal læst c. 100 Sider. De vigtigste grammatikalske Regler ere indøvede. Det andet Hold, der kun har læst 2 Kvartaler, har naaet ca. 50 Sider.

Som Afslutning er der i Nov. Maaned af Eleverne afgivet skriftlige Prøver, nemlig i Dansk: en Diktatstil, en Afskrift efter Manuskript (af Sætterne), samt en fri Stil.

I Tysk (og for ældste Holds Vedk.) i Engelsk er afgivet en Version.

Repræsentantmøde afholdtes paa Skolen den 30 Novbr. 1897. Fra samtlige kjøbenhavnske Foreninger vare Repræsentanter til Stede, hvorimod der ingen var mødt fra Dansk typografisk Forening, da ingen Sager af speciel Interesse for Provinserne forelaa til Behandling. F. Hendriksen gav en kort Udsigt over Skolens nuværende Stilling. Virksomheden var stadig voksende, idet Elevantallet, der i Fjor var 63, nu var 70; af disse vare 39 ældre Elever, medens 31 vare ny tilkomne. Af Eleverne vare 3 Islændere og 1 Svensker. Skolen havde i Aar sin første kvindelige Elev, en Bogbindersvend. Man havde i Aar afdraget 1385 Kr. paa Skolens Gæld. Driftsudgifterne, som i det forløbne Aar havde været 3894 Kr. 45 Øre, vilde rimeligvis i det kommende Aar stige en Del, dels som Følge af forøget Undervisning, idet Eleverne i Bogbinderafdelingen herefter ventedes at deltage i Haandforgyldning fra Kl. 6—9, dels ved andre Udvidelser af Undervisningen. Der var Udsigt til, at det hidtidige ekstraordinære Statstilskud af 2000 Kr. kunde blive fast, saaledes at Skolen fik i alt 3000 Kr. aarligt, og dette var ogsaa nødvendigt, om Skolen skulde fortsætte sin Virksomhed uden alt for store økonomiske Vanskeligheder. Laur. Jensen beklagede, at Status ikke tillod Forøgelse af Trykkerklassens Materiel, og mente, at Opgaverne for Trykkernes Svendeprøver havde været for lette. Han ønskede ogsaa en skrappere Kontrol ved Prøvernes Aflæggelse. Han fandt, at Medailler bleve tildelte Svendeprøverne i for rigeligt Maal. Hendriksen hævdede bestemt, at Kontrollen paa Skolen var mere betryggende end den, der almindeligvis kan ventes paa Trykkerierne; ingen af Skolens Elever havde haft nogen Hjælp ved Arbejdet paa sine Svendeprøver. Hvad Materiellet angik, da vilde dette blive forøget, saa snart Skolen fik Raad dertil. Specialiteten ved Skolens Undervisning for Trykkere var og maatte være Behandlingen af Billeder, og paa dette Punkt anvendtes der megen Omhu fra Lærerens Side. Dahlquist misbilligede de fremkomne Klager, men ønskede en Indskrænkning i Medaillernes Tal. Imm. Petersen gjorde ligesom Hendriksen opmærksom paa, at der ingen Grund var til at overvurdere Medaillerne ved Svendeprøverne. Selvfølgelig kom det an paa, hvad de unge Folk vare i Stand til at præstere i det praktiske Liv. Hos Bogbinderne spurgtes der ikke om Medailler. Paa en Anke af Nicolai Jacobsen over, at Elever misbrugte Skolens Navn ved at henvise til den, selv om de kun havde nydt ganske kort Undervisning, svarede Hendriksen, at ingen Elev var berettiget til at referere til Skolen uden at kunne fremvise skriftligt Vidnesbyrd fra denne.

BIDRAGYDERE TIL SKOLEN

AARLIGE BIDRAG

Aalborg Amtstidende.	3 Kr.
Aalborg Stiftstidende	25 -
Angelo, Red., Viborg Stiftstid.	5 -
Andersen, A., Vejle A. Folkebl.	5 -
Arnstrup, C., Bogbdr., Nakskov	2 -
Backhausen, A., Bogtr., Horsens	4 -
Bang, A., Boghandler, Kbhvn. .	10 -
Bang, O., Næstv. Avis, Næstved	10 -
Bergmann, E., Boghdl., Kbhvn.	10 -
Bernsteen, S., Bogtr., Kbhvn. .	10 -
Berthelsen, J. C., Bogb., Fredericia.	3 -
Bojesen, E., Boghdl., Kbhvn. .	25 -
Bornholms Av. og Amtst., Rønne	5 -
Carlsen, V., Bogtr., Kbhvn. . .	5 -
Carlsen, Vilh., Red., Hjørring .	5 -
Christensen, J., Fredericia Avis	5 -
Cohen, Nic., Bogtr., Kbhvn. . .	20 -
Dreyer, F., Kancelliraad, kgl. Hofbogtrykker, Kbhvn. . . .	50 -
Dreyer, J. C., Etatsr., Odense .	50
Ehlert, Otto, Bogb., Kbhvn. . .	5 -
Eickhoff, J. G. A., Maskinfabrikanter, Kbhvn.	25 -
Elmenhoff, S., Randers Amts Av.	10 -
Erichsen, P. L., Middelf. Dagbl.	5 -
Eriksen, V., Bogbinder, Kbhvn.	4 -
Ernst, Chr., Bogbinder Kbhvn.	5 -
Flyge, J. L., Bogbinder, Kbhvn.	5 -
Fogh, H., Horsens Avis	10 -
Forening, Dansk typografisk . .	100 -
Forening, Ny typografisk	100 -
Forening, Typografisk Trykker-	50 -
Gad, G. E. C., Boghdl., Kbhvn.	25 -
Græbe, Bogtrykker, Kbhvn. . .	20 -
Grøn, G. C., Boghdl., Kbhvn. .	25 -
Haagensen, M., Boghdl., Kbhvn.	10 -
Haastrup, C. F., Bogb., Kbhvn.	5 -
Hagen & Sievertsen, Odense . .	10 -
Hagerup, H., Boghdl., Kbhvn. .	10 -
Halling, H. J., Boghdl., Kbhvn.	10 Kr.
Hamann, Th., cand. polyt., Ingeniør, Kbhvn.	5 -
Hansen, C., Frederiksborg Amtstidende, Hillerød	10
Hansen, E., Bogbinder, Horsens	3 -
Hansen, J., Bogtrykker, Randers	2 -
Hansen, H. J., Holbæk Posten .	5 -
Hansen, P., Bogtr., Aalborg . .	3 -
Hegel, J., Boghandler, Kbhvn.	25
Hendriksen, F., Xylogr., Kbhvn.	25 -
Henningsen, A. W., Bogtr., Kbhvn.	4 -
Hertz, W., Vejle Amts Avis . .	5 -
Hjorthmose, A., & F. S. Simonsen, Helsingørs Dagblad . . .	5 -
Holst, C. P., Bogbdr., Kbhvn.	5 -
Høeg, Langelandstidende, Rudkjøbing	2
Høst, Chr., Hofboghdlr., Kbhvn.	25 -
Jensen, A., Korsør Avis	2 -
Jensen, F., Roskilde Dagblad . .	5 -
Jensen, Thora, Frk., Heliograv., Kbhvn.	4 -
Jørgensen, A., Horsens Folkebl.	5 -
Jørgensen, O. H., Redaktør, Skanderborg Amts Avis . . .	4 -
Jørgensen, Konrad, Redaktør, Kolding	10 -
Knudtzon, F. G., Dr. phil., Bogtrykker, Kbhvn.	25 -
Krarup, F. E., Assens Avis . . .	5 -
Lehmann & Stage, Boghandlere, Kbhvn.	10 -
Lindgreen, G., Bogb., Kbhvn. .	5 -
Loeb, Alb., Bogbinder, Kbhvn.	4 -
Lolland - Falsters Stiftstid., Nykjøbing p. F..	10 -
Louw, T. J., Bogtr., Slagelse . .	5 -
Madsen, C., Kapt., Middelfart .	5 -

Madsen, L., Bogtr., Kbhvn.. . . 5 Kr.
Marten, Ringsted Folketidende. 5 -
Mayland, C., Bogtr., Kbhvn. . 25 -
Møller, B., Kolding Avis . . . . 5 -
Møller, S. L., Bogtr., Kbhvn. . 20 -
Mørup, C., Bogbinder, Nykjøbing p. F. . . . . 3 -
Nielsen, A., Morsø Avis, Nykjøbing p. M. . . . . 2 -
Nielsen, C., Jyllandsp., Aarhus 10 -
Nielsen, C., Bogtr., Randers . . 3 -
Nielsen, Th., Bogtr., Kbhvn. . . 4 -
Nielsen & Lydiche, Bogtrykkere, Kbhvn. . . . . 25 -
Nyrop, C., Professor, Kbhvn. . 20 -
Olsen, C., Bogbinder, Nakskov 4 -
Olsen, J., Bogbinder, Kbhvn. . 5 -
Olsen, O. C. & Co., Bogtrykkere, Kbhvn. . . . . 30 -
Olsen, P. O., Bogb., Kbhvn.. . 5 -
Opffer, F., Køge Avis . . . . . . 5 -
Pallesen, V. Lund, Boghandlermedhjælper, Aalborg . . . . . 2 -
Petersen, E. H., Bogtr., Kbhvn. 10 -
Petersen, Imm., Bogb., Kbhvn. 25 -
Petersen, N. T., Red., Nakskov 15 -
Petersen, Vict., Bogtr., Kbhvn. 25 -
Philipsen, G., Boghdl., Kbhvn. 50 -
Pio, V., Boghandel, Kbhvn. . . 10 -
Politiken, Udgiverne af, Kbhvn. 25 -
Qvist, J. D. & Co., Bogtr., Kbhvn. 10 -
Rasch, C. J. F., Bogb. Kbhvn. 25 -
Rasmussen, J., Boghdlr., Køge. 2 -
Reitzel, C. A., Boghdlr., Kbhvn. 20 -
Ribe Amtstidende, Varde . . . . 5 Kr.
Rode, J. V., Bogbinder, Kbhvn. 4 -
Rosenberg, A., Bogtr., Kbhvn. 4 -
Rye, C. J., Randers Dagblad . . 5 -
Schou, Andr., Boghdl., Kbhvn. 10 -
Schou, H., Bogtrykker, Kbhvn. 25 -
Schubothes Forlag, Kbhvn. . . . 25 -
Schultz, Bogtrykker, Kbhvn. . . 100 -
Schultz, Boghandler, Aalborg . 4 -
Sikora, Bogbinder, Slagelse . . . 2 -
Simonsen, Ludv., Overretssagfører, Kbhvn. . . . . 10 -
Sjodt & Weiss, Kolding . . . . . 5 -
Slagelseposten, Slagelse . . . . . 5 -
Sorø Amtstidende, Slagelse. . . 10 -
Stillhoff, Fr., Bogb., Svendborg 2 -
Svarre, V., Østsjæll. Folkeblad, Køge . . . . 5 -
Sørensen, H., Red., Silkeb. Av. 5 -
Sørensen, Th., Nordsjælland . . 5 -
Thiele, Bogtrykker, Kbhvn. . . 100 -
Thillerup, Fr., Bogtr., Odense 5 -
Thisted Amts Trykkeri . . . . . 5 -
Thomsen, Funch, F., Bogtr., Aarhus . . . . 10 -
Thrue, Th., Bogtrykker, Aarhus 5 -
Tortzen, C. G., Kallundborg Av. 5 -
Truelsen, M., Bogtr., Kbhvn. . 10 -
Willerup, Vordingborg Avis . . 2 -
Willerslev, A., Boghandler, Køge 2 -
Wissing, Bogbinder, Kbhvn. . . 4 -
Wroblewski, Otto, Boghandler, Kbhvn. . . . . 10 -

Kjøbenhavn. — Trykt i Fagskolen for Boghaandværk.

